

Michael

Publication Series of The Norwegian Medical Society

Ernæring og erindring

Kaare R. Norum

3/14

Michael Skjelderup

Michael is a publication series named after professor *Michael Skjelderup* (1769-1852), one of the fathers of Norwegian medicine. He was born in Hof, Vestfold in Norway as the son of a priest, and was raised in the Norwegian countryside. Because of severe speech disturbances as a boy he did not get proper schooling, but was at last accepted as an apprentice in an apothecary's dispensary in the city of Fredrikstad at the age of 16. During his youth he tried through hard work and by means of an intensive self-discipline to overcome his handicap, and he really succeeded, except for in stressed situations.

Lacking a student examination, an academic training seemed out of question, in spite of his obvious bright mind. However, in 1789 he was admitted to the new Surgical Academy in Copenhagen, where academic qualifications were not required.

From now on, his career flourished. He passed the surgical examination with the highest grade in 1794, entered positions in Copenhagen hospitals and at the University, where he defended his doctoral thesis in 1803 and was appointed professor in 1805.

The first University in Norway was founded in Christiania (now: Oslo) in 1811. Medical teaching was supposed to commence from the very beginning, and from 1814 the new medical faculty could offer medical training. Michael Skjelderup was appointed its first professor 1813, and started his teaching, mainly in anatomy in the fall of 1814, after a dramatic war time sea voyage from Denmark across the waters of Skagerrak where hostile Swedes fired at his swift sailing vessel.

As a University pioneer, he became active in several medical fields. Among other achievements, he published an authoritative textbook in forensic medicine in 1838. When he resigned in 1849, eighty years old, he had seen all Norwegian trained medical doctors in his lecture room.

Skjelderup was instrumental in building a scientific medical community in Christiania. Together with his University colleague Frederik Holst (1791-1871) he founded the first Norwegian medical journal *Eyr*, named after a Norse medical goddess, in 1826. A reading club of physicians established in 1826 was formalized into an association in 1833, the still existing Det norske medicinske Selskab (The Norwegian Medical Society), which over the decades to come played an important role in the development of the health services and of a national medicine.

Michael is devoted to the memory of the man who first realized the importance of a regular, national medical publication activity in Norway and implemented his ideas in 1826. *Michael* is published by the same association as was founded by Michael Skjelderup and his colleagues – Det norske medicinske Selskab.

Forord

Boken ERNÆRING OG ERINDRING er blitt til i mitt miljø på Universitetet i Oslo i tiden etter at jeg ble pensjonert. I lokalene til Avdeling for ernæringsvitenskap har jeg skrevet og diskutert, og fått råd og vink fra hyggelige og interesserte yngre kolleger. Takk til miljøet og takk for at jeg har fått arbeide ved et aktivt og fremragende forskningsmiljø som professor emeritus.

Jeg takker forsker Gina Fraas Henriksen ved Institutt for helse og samfunn, Universitetet i Oslo, for redaksjonsarbeidet, Det norske medisinske Selskab og Michaels redaksjon for utgivelsen av manuskriptet og Avdeling for ernæringsvitenskap for økonomisk støtte til utgivelsen.

Oslo, september 2014.

Kaare R. Norum

Innledning

Jeg studerte medisin for å kunne forstå min fars sykdom. Han hadde en bipolar lidelse som slo ut i store depresjoner mens jeg var ung. Jeg ville bli psykiater, men studietiden og turnusperioden endret mine planer om fremtidig legevirksomhet. For å være tro mot mine opprinnelige planer, ville jeg likevel ha en tid på et psykiatrisk sykehus. Jeg begynte som assistentlege ved Lier sykehus.

Etter knapt et år på Lier sykehus skjønte jeg at psykiatri ikke var mitt fag. Men jeg ble på Lier sykehus interessert i et forskningsprosjekt som førte meg til Rikshospitalet, og fikk der et vitenskapelig stipend. Jeg skulle arbeide med fettsyrers omsetning under veiledning av Jon Bremer. Det førte til en doktorgrad. Som prøveforelesning fikk jeg oppgitt temaet «Om hyperlipidemier». Det temaet endret min vitenskapelige karriere. Det førte nemlig til at jeg oppdaget en ny arvelig sykdom inne kolesterolstoffskiftet, familiær LCAT-mangel. Jeg ble interessert i kolesterollets transport og omsetning, noe som førte til at professor Ragnar Nicolaysen overtalte meg til å søke en dosentstilling ved Ernæringsinstituttet. Jeg ble interessert i sammenhengen mellom fett, kolesterol og hjertekarsykdommer. Jeg ble medlem av Statens ernæringsråd og Forbrukerrådet og arbeidet aktivt med både norsk og internasjonal ernæringspolitikk.

Mitt vitenskapelige arbeid og min interesse for å formidle min vitenskap i det offentlige rom, førte til at jeg ble bedt om å delta også i universitetsarbeid, først som dekanus for Det medisinske fakultetet, senere som rektor ved Universitetet i Oslo. Som dekan var jeg med på å omorganisere fakultetet og arbeidet for en mer synlig forskningspolitikk. Men den viktigste oppgaven som dekan, var å få til et nytt Rikshospital på Gaustad.

I min rektorperiode var jeg med på saker som hadde med både forskningspolitikk og lokalisering å gjøre: Jeg var med på å initiere det store

forskningsprogrammet om Funksjonell genomforskning (FUGE) og arbeidet aktivt for å bevare Gaustadbekkdalen til forskning og høyere utdanning.

Etter rektorperioden ble jeg bedt om å lede arbeidet med planlegging av flytting av Veterinærhøgskolen til Ås og sammenslåing av de to vitenskapelig høgskolene til et universitet for biologiske fag.

Under rektorperioden kom jeg i god kontakt med SINTEF, og tok sammen med ledelsen for SINTEF initiativet til Oslo Cancer Cluster og Oslo Cancer Cluster Innovasjonspark med sitt samarbeid med Ullern videregående skole.

Denne boken handler om alt dette, – og mer til. Det meste har med min interesse for ernæringsfaget å gjøre. Jeg starter derfor med et kapittel om ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo (UiO), fra 1932 frem til de første årene i dette årtusen. Deretter gir jeg en oversikt over viktig norsk ernæringsforskning, og de neste kapitlene omhandler norsk ernæringspolitikk og det internasjonale ernæringsarbeidet jeg har deltatt i. Derved får boken et preg av en slags faglig selvbiografi. Det selvbiografiske aspektet videreføres i kapitler om min studietid, min utdannelse, min tidlige legevirksomhet og min forskning om fettsyrer, kolesterol og kampen mot hjerte- og karsykdommer.

Den siste delen av boken handler om noe av det jeg arbeidet med som dekanus og rektor, nemlig det å få et nytt Rikshospital på Gaustad, og for arbeidet for bevaring av Gaustadbekkdalen til forskning og utdanning. Jeg avslutter boken med en omtale av Oslo Cancer Cluster og dets innovasjonspark.

Ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo

Jeg tok min doktorgrad ved Institutt for klinisk biokjemi, under veiledning av Jon Bremer. Jeg hadde halvannet år som postdoc i USA hos professor John Glomset ved University of Washington i Seattle. Men det aller meste av min forskning har jeg utført ved Ernæringsinstituttet. Historien til Institutt for ernæringsforskning (Ernæringsinstituttet), som nå (dessverre) er omdøpt til Avdeling for ernæringsvitenskap, er nært knyttet til gaver gitt av grunnleggeren av Freia sjokoladefabrikk og hans etterkommere. Dette kapitlet om ernæringsmiljøet ved UiO innledes derfor med en omtale av Johan Throne Holst sin innsats, deretter presenteres sentrale forskere og begivenheter viktige for ernæringsmiljøet.

Historien går stort sett frem til jeg ble pensjonert i 2002, men jeg omtaler også enkelte forhold fra tiden etter. Etter min avgang har meget skjedd. Forskningen har omfattet andre områder innen ernæringsvitenskapen og blitt utforsket med moderne molekylærbiologiske metoder. Det som jeg er mest stolt av og glad for, er at forskningen er blitt enda bedre og mer omfattende etter at jeg sluttet og andre har ledet Institutt for ernæringsforskning.

Den forskningen jeg selv har drevet med, vil bli omtalt mer detaljert i senere kapitler.

Johan Throne Holst (1868-1946)

Johan Throne Holst var en stor industribygger og dessuten en ruvende mesen. Han var den første som begynte med systematisk bedriftshelsetjeneste i det moderne Norge, og innførte redusert arbeidstid og pensjonsordning for sine ansatte lenge før andre store bedrifter gjorde det. En mønstergyldig kantine for de ansatte ble istandsatt, kunstnerisk utsmykket av Edvard Munch. Men Throne Holst kunne være ganske selvbevisst. Ved overrekkingen av bildene fra Munch kritiserte Johan Throne Holst et av bildene,

han mente at en farge var gal. Munch ble ergerlig, ga Throne Holst malerpenselen og ba om at Throne Holst selv kunne ødelegge maleriet. Throne Holst var imidlertid virkelig interessert i kunst, og ikke bare Munch satte sitt kunstneriske preg på Freia. En rekke andre norske og utenlandske kunstnere har også bidratt til utsmykning av både fabrikken og Freia-parken, hvor konserter ble arrangert. Et portrett av Johan Throne Holst ble malt av Eilif Pettersen. Det hang på styrerommet i Freia inntil Kraft Foods kjøpte konsernet. Styret for Kraft Foods ville ikke ha portrettet av den tidligere eier hengende der, og ga maleriet til barnebarnet, Per Throne-Holst. Ernæringsmiljøet ved UiO fikk det av ham, og der henger portrettet trygt i et dynamisk forskningsmiljø. Jeg tror Johan Throne Holst ville ha likt den plasseringen.

Det er skrevet en interessant bok om «Sjokoladekongen» av Erik Rudeng¹. Johan Throne Holst var politisk aktiv og satt i en periode (1909-1912) på Stortinget for Det Frisinnede Venstre. Han har i et stensilert manuskript² skrevet om sin innsats som industribygger, og de tanker han hadde for fremtiden. Throne Holst mente at det var viktig for næringsmiddelindustrien å ha god kontakt med forskningsmiljøer som arbeidet med problemstillinger som næringsmiddelindustrien hadde interesse av. Men han ville ikke påvirke den forskningen som han direkte eller indirekte støttet.

Med start i 1897 ble det på professor Brøggers initiativ opprettet en del vitenskapelige fond i Norge. Videnskapsakademiet organiserte og styrte både innsamling av midler og utdeling av penger til forskning. Dette ble de såkalte Nansen-fondene. I 1916 ble Johan Throne Holst spurt av Brøgger om å bidra. Han ga et mindre beløp til Brøgger. Men han ville heller ha et større fond som bar Freia-navnet og som var uavhengig av fondene til Videnskapsakademiet. Han opprettet derfor et eget fond, «*A/S Freia Chocolate Fabriks Medicinske Fond*». Følgende forslag ble fremsatt på Generalforsamlingen i 1919:

Som et uttrykk for den berettigede glede og tilfredshet ved at det har lykkedes paa denne maate at oppretholde bedriften gjennom krigsaarene, har direktionen besluttet at foreslaa avsat en betydelig sum av aarets overskud til et fond for videnskabelig arbeide til fremme av folkets sundhet – A/S Freia Chocolate Fabriks Medicinske Fond.

Fondets oppgave skal være – med særlig henblik paa ernærings- og nydelsesmidlernes betydning for folkehelsen – at støtte de vitenskabelige undersøkelser som tar sigte paa motarbeidelse av sykdomme og paa bedring av nationens sunnhetsforhold. Det er først og fremst studiet av de interne sykdomme, deres aarsagsforhold, deres forebyggelse og helbredelse man har hat for øie.

1 Rudeng E. *Sjokoladekongen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1989.

2 Holst JT. *A/S Freia Chocolate Fabrik 1898-1932*. [Innbundet stensil]. Udatert, 155 s.

Fondets midler ble tatt fra overskudd i Freia Chocolate Fabrik. Dette ble det bråk av. Noen av aksjonærene i Freia mente at det var ulovlig å ta av overskuddet, som egentlig tilhørte aksjonærene, og gi penger til et forskningsformål. Saken gikk til retten og ble behandlet i alle rettsinstanser. Høyesterett avsa sin dom etter flere år med tvister og krangling: Det var lovlig å gi av overskudd til forskningsformål. I domspremissene til Høyesteretts første voterende ble det til og med anført: «*gaven synes at være en eleveret og vidsynt handling ogsaa fra selskapets interessesyndpunkt betragtet*». Denne høyesterettsdommen er utgangspunktet for at bedrifter kan avsette en del av sitt overskudd til generelle forskningsformål. Freia-fondets midler skulle anvendes til undersøkelser ved Universitetets medisinske kliniske laboratorier eller institutter.

Neste gang Johan Throne Holst ville gi noe til forskning, gjorde han det på en annen måte. Han var lei av all krangling med aksjonærene. Han ga av sine egne aksjer til Universitetet i Oslo. Brevet til Universitetet var ganske kort:

Oslo 26. august, 1931

Til Universitetets rektor

Professor Sem Sæland

H e r.

Hoslagt tillater jeg mig å oversende 200 aksjer i A/S Freia Chocolate Fabrikk, a kr. 1.000.- som er overdratt

Direktør J. Throne Holsts fond for ernæringsforskning.

Fortegnelse over aksjenes nummer følger hoslagt.

Som De vil bemerke er aksjene transportnotert i A/S Freia Chocolate Fabriks aksjeprotokoll.

Æ r b ø d i g s t

J. Throne Holst

Brevet fikk arkivnummer 329 – 1931 og ble med påtegning av Sem Sæland oversendt Universitetets kvestor til forvaltning. Brevet er rammet inn og henger på ernæringsmiljøets leder sitt kontor i 4 etasje i Domus Medica.

Med aksjene som ble gitt av Johan Throne Holst til Universitetet i Oslo, fulgte det et brev som beskrev hva aksjene skulle brukes til. Det ble opprettet en stiftelse som fremdeles bærer navnet *Direktør Throne Holsts stiftelse for ernæringsforskning*. Statuttene til stiftelsen beskrev nøye hva utbyttet av pengene skulle brukes til, nemlig oppretting av et professorat i ernæringsforskning, og eventuelt drift av et institutt for ernæringsforskning dersom det ble penger til overs.

Asbjørn Følling (1888-1973)

Bakgrunnen for denne gaven var ganske spesiell. Johan Throne Holsts bror, Peter F. Holst, var en av de toneangivende professorer i medisin ved Universitetet i Oslo. Han hadde vært dekanus for Det medisinske fakultetet, var professor i indremedisin og meget interessert i kjemiske analyser av blod for å kunne diagnostisere og bedre forstå indremedisinske sykdommer. Han startet derfor et medisinsk kjemisk laboratorium ved Rikshospitalet. Asbjørn Følling, som både var kjemiingeniør fra Norges Teknisk Høgskole i Trondheim og utdannet lege fra Universitetet i Oslo, ble ansatt som laboratoriets leder. Peter F. Holst ville gjerne ha Følling fast ansatt som professor ved Universitetet, men manglet penger og gikk til sin bror, som gjerne ville hjelpe både ham og Asbjørn Følling.

Følling var en meget observant forsker og dyktig kjemiker, som på dette tidspunkt var på sporet av en arvelig sykdom som førte til demens og en rekke nevrologiske symptomer. Han ble tilsatt i professoratet i 1932. Føllings beskrivelse av sin store oppdagelse kom i 1934, og han arbeidet da som professor betalt av Throne Holst fondet. Senere ble Følling verdensberømt for sin oppdagelse og utredning av den arvelige stoffskiftesykdommen phenylketonuri, som også er kalt *Føllings sykdom*. Føllings sykdom er nærmere omtalt i kapitlet Ernæringsforskning og kostholdsundersøkelser i Norge.

Asbjørn Følling ville gjerne ha mer med studenter å gjøre, og sa derfor ja takk til en stilling som professor i fysiologi ved Norges Veterinærhøgskole da han ble tilbudt det i 1935. I 1953 ble han kallet til et professorat i klinisk biokjemi ved Rikshospitalet. Ringen var dermed sluttet. Følling ble bare ved Rikshospitalet noen år. Da han gikk av for aldersgrensen, ble professoratet overtatt av Lorentz Eldjarn, som raskt utvidet avdelingen til en forskningsaktiv avdeling, og blant annet ansatte Jon Bremer som forskningsleder. Jeg ble Bremers første stipendiat.

Ragnar Nicolaysen (1902-1986)³

Professoratet i ernæringsforskning sto ledig i flere år, men i januar 1940 ble Ragnar Nicolaysen tilsatt. Det var imidlertid ikke penger fra fondet til å lønne et fullt professorat, slik at tilskudd fra Universitetet ble nødvendig. Etter hvert overtok Universitetet alle utgiftene ved professoratet, mens utbyttet av Throne Holst fondet inngikk i Universitetets inntekter fra fonds og legater.

Nicolaysen var professor ved UiO i perioden 1940–72 og også en sentral skikkelse innen norsk medisin. Han etablerte faget ernæring som en aka-

3 Deler av teksten om Ragnar Nicolaysen er tidligere publisert i *Norsk biografisk leksikon*.

Figur 2: Professor Ragnar Nicolaysen med tre av sine yngre medarbeidere, som alle ble professorer og ledere av egne institutter.

*Fra v: Ragnar Nicolaysen, Nic. Eeg-Larsen, Søren Laland og Agnar Nygaard.
(Privat foto tatt i begynnelsen av 1960-årene.)*

demisk disiplin, fikk innført biokjemi som fag ved UiO, var en viktig pådriver for moderne fysiologi og grunnleggingen av ernæringslinjen ved Nordisk Husholdshøgskole.

Ragnar Nicolaysen vokste opp i Kristiania og Kristiansund, der han tok eksamen artium 1920. Deretter studerte han medisin ved Universitetet og ble cand.med. i 1928. Hans interesser gikk i retning av fysiologien, og tidlig etter embetseksamen tok han fatt på medisinsk-fysiologisk grunnforskning. Han ble dr.med. i 1935 på en avhandling om kalsium-stoffskiftet hos hunder. Det var særlig spørsmålet om absorpsjon av kalsium fra tarmen som opptok ham. Dette studerte han under ett års opphold i Cambridge som Rockefeller-stipendiat, men tok problemstillingene med seg tilbake til Norge og arbeidet videre med dem da han 1940 ble utnevnt til professor.

Nicolaysen har selv skrevet om sin forskning i *Nordisk Medicin*⁴. Han var lenge formann i budsjettkomiteen ved Det medisinske fakultet, leder av Nansenfondet i mange år og hadde et utstrakt nettverk med toneangivende byråkrater. Under andre verdenskrig hadde han viktige oppdrag i kampen mot den tyske okkupasjonsmakten i Norge, måtte derfor dra til Sverige og videre til London. Her traff han Karl Evang, og de hadde tydeligvis ulikt syn på en del sentrale spørsmål om matforsyning. Nicolaysen og Evang ble aldri gode venner etter det, og Evang saboterte senere flere av Nicolaysens initiativ innen kosthold og ernæring.

Ragnar Nicolaysen holdt til i Fysiologisk Institutt i Universitetets Domus Biblioteca på Karl Johans gate. I 1942 opprettet han et eget institutt for ernæringsforskning, som fikk navnet *Johan Throne Holsts Institutt for Ernæringsforskning*, som regel bare kalt *Ernæringsinstituttet*. Det eneste instituttet fikk fra Freia på den tiden, var litt fôr til forsøksdyrene.

Da Nicolaysen kom tilbake til Norge etter krigen, fikk han god kontakt med familien Throne-Holst. Han kom godt overens med Harald Throne-Holst, som hadde overtatt Freia etter sin far. Sammen med Harald Throne-Holst fikk Ragnar Nicolaysen opprettet et arbeidsfond for ernæringsforskning som fikk navnet *Freia chocolate fabriks arbeidsfond for ernæringsforskning*. Freia ga hvert år 20 000 kroner til dette fondet. Fra styreprotokollene til arbeidsfondet fremgår det hvem som fikk penger fra fondet, og hva pengene ble brukt til. Det var til å begynne med støtte til Ole Jacob Malms kalsiumstudier (se nedenfor), senere fikk Anton Jervell og Paul Leren støtte til å arbeide med den mulige sammenhengen det var mellom kolesterol og hjerteinfarkt. Fondet ble avsluttet i 1972, og hadde da en saldo på om lag 100 000 kroner. Pengene ble sammen med inntekter

4 Nicolaysen R. Mitt forskningsområde – Ernæringsfysiologi. *Nord. Med.* 1967; 25: 653-657.

som Instituttet hadde av kolesterolanalyser, slått sammen til *Ernæringsinstituttets Fond*.

Kalsium ble gjenstand for inngående undersøkelser av Ole Jacob Malm (1910-2005), som var stipendiat ved Institutt for ernæringsforskning fra september 1949 til januar 1954. Han undersøkte kalsium-balansen hos voksne menn. For å få et standardisert opplegg, var forsøkspersonene langtidsfanger ved Botsfengselet. 44 menn gjennomgikk både korte balansestudier og studier som varte nesten et helt år. Det vitenskapelige arbeidet til Ole Jacob Malm⁵, som han disputerte på i 1957, er blitt en klassiker i metabolske mineralstudier. Malms studier har gitt et godt vitenskapelig grunnlag for å fastsette anbefalte daglige inntak av kalsium i kostholdet til en frisk befolkning.

Det var kjent at vitamin D var viktig for opptaket av kalsium i tarmen og for bensubstansens innhold av kalsiumsalter. Men det var ikke vitamin D selv som var den virksomme substansen. Ragnar Nicolaysen kunne vise at det måtte være en «indre faktor» som regulerte de viktigste sidene av kalsiumstoffsiftet. Jakten på denne faktor opptok Nicolaysen i en rekke år. Det var imidlertid to andre forskergrupper, en i Storbritannia og en i USA, som kunne vise at Nicolaysens «indre faktor» var et omdanningsprodukt av vitamin D. Disse oppdagelsene innledet en revolusjon i forståelsen av vitamin Ds virkemåte.

Den svenske folkegaven til det norske folk i 1945 omfattet penger til å bygge en ny barneavdeling ved Rikshospitalet. Sentrale folk bak denne folkegaven var den svenske grenen av familien Throne-Holst. De mente derfor at Institutt for ernæringsforskning burde få nye lokaler på toppen av bygningen til den nye barneavdelingen på Rikshospitalet. Men ernæringsprofessor Nicolaysen og barnelegeprofessor Salomonsen var ikke særlig gode busser. Salomonsen motsatte seg derfor å ha et institutt som brukte rotter til forsøksdyr, i samme hus som syke barn. Men Nicolaysen ga ikke opp tanken på å få Ernæringsinstituttet inn i et eget og nytt hus. Freia, Marabou og Findus bevilget i 1947 1.1 millioner kroner til Throne Holst Fondet som tilskudd til et nytt bygg. Løsningen ble å bygge nytt hus på Blindern. Byggetillatelse var ikke lett å få i de dager. Nicolaysen viste igjen sine strategiske evner: ved å lage et bygg som også rommet en militær enhet, Flymedisinsk institutt, ble tillatelsen innvilget. Det var det første offisielle huset som ble bygget etter krigen! Det ble kalt ZEB-bygget etter de viktigste miljøer som var i huset: Zoofysiologi, Ernæring og Biokjemi.

5 Malm OJ. *Calcium Requirement and adaptation in adult men*. Oslo: University Press, 1958.

Åpningen av *Johan Throne Holsts institutt for ernæringsforskning* fant sted mandag den 14. mai 1956. Begivenheten var omtalt i de store Osloavisene, med bilder og referater. Til stede ved åpningen var statsråd Birger Bergersen, en rekke professorer, rektor ved Norges Landbrukshøgskole, – og brødrene Henning og Harald Throne-Holst. Til åpningen var også fremtredende forskere fra hele verden invitert som gjesteforelesere, blant annet Nobelprisvinneren Hugo Theorell, den verdensberømte danske fysiolog Einar Lundsgaard, og lederen for WHO's ernæringskomite og leder av International Union of Nutritional Sciences, Lord Boyd Orr. Invitasjonslisten sier noe om hva samfunnet forventet av et slikt Institutt for ernæringsforskning, og forteller også om hvilken status Ragnar Nicolaysen hadde både nasjonalt og internasjonalt.

Men Nicolaysen ga seg ikke bare med et nybygg, han ville ha flere som arbeidet vitenskapelig innen ernæringsfeltet. Han hadde lenge sett seg arg på at folk flest ikke skjønnte hva ernæringsforskningen hadde å tilby befolkningen av gode råd om mat og helse, basert på god vitenskap. I stedet florerte en rekke kvasivitenskapelige kostholdsretninger. Solid viten om riktig ernæring og dens betydning for helsen, burde komme ut til befolkningen på en korrekt og effektiv måte. Dette førte til to initiativ: opprettelsen av den frivillige organisasjonen *Landsforeningen for kosthold og helse* i 1955, og opprettelsen av *Nordisk husholdshøgskole*, en vitenskapelig videre- og etterutdannelse av husstellærere, i 1967.

Professor Haakon Natvig (1905-2003) ledet Landsforeningen for kosthold og helse i de første årene. Senere overtok professor Nicolay Eeg-Larsen (1916-1981) ledelsen i en rekke år. Eeg-Larsen mente at kostholdsundersøkelser var en akademisk oppgave. Han fikk derfor skilt ut fra Landsforeningen den seksjonen som arbeidet med kostholdsundersøkelser, og overførte den som en egen *Avdeling for kostholdsforskning* til det instituttet for fysiologi og biokjemi som han bestyrte ved Det odontologiske fakultetet, Universitetet i Oslo. Senere (i 1982) ble denne avdelingen overført til Institutt for ernæringsforskning, som ved denne overføringen fikk utvidete arbeidsoppgaver og et bredere ernæringsmiljø.

Nicolaysen innså tidlig at skulle kostholdsopplysning nå frem til befolkningen, var man avhengig av fagfolk på flere plan. Han mente at, i tillegg til forskere som interesserte seg for ernæring og helse, var det viktig å videreutdanne husstellærere i akademisk ernæringslære. Disse tanker førte frem til opprettelsen av en egen utdanning for ernæringsfysiologer ved Nordisk Husholdshøgskole i 1967, som Nicolaysen tok initiativ til å opprette i samarbeid med danske og svenske kollegaer.

Nordisk Husholdshøgskole, skulle ha tre linjer: en for økonomi (som imidlertid aldri ble realisert), en for tekstiler og en for ernæring. Ernærings-

*Figur 3: Prisutdeling av Anders Jahres medisinske priser, mai 1972.
Fra h. til v.: Kaare R. Norum, Dagmar Norum, Jacob B. Natvig, Harriet Backer Natvig,
Sune Bergström. Sistnevnte fikk hovedprisen, Natvig og Norum prisen for unge forskere
(Foto: Aftenposten, mai 1972.)*

linjen ble lagt til Institutt for ernæringsforskning under Det medisinske fakultetet ved Universitetet i Oslo. En videreutdanning i klinisk ernæringslære, eller mat under sykdom, ble lagt til Avdeling för klinisk näringslära ved Universitetet i Göteborg og var finansiert over Nordisk råd.

Opprettelsen av Ernæringslinjen førte til et ganske stort og helt moderne forsknings og undervisningstilbygg til det opprinnelige ZEB-bygget. Samtidig fikk Ernæringslinjen en rekke nye stillinger, både for forskere og for teknisk-administrativt personale. Ernæringslinjen hadde et eget budsjett-kapittel over statsbudsjettet. Organisasjonsmessig var Ernæringslinjen en hybrid: Ernæringsstudiet var organisert under Det matematisk-naturvitenskapelige fakultetet, men de vitenskapelige ansatte var tilknyttet Det medisinske fakultetet. Nicolaysen rekrutterte en rekke unge forskere i de nye stillingene. Det var et ungt miljø, og forskningsaktiviteten var i starten ikke særlig omfattende. Miljøet ble, blant folk på Blindern og andre steder, kalt «Kjøttkaka».

For at anbefalinger om mat og kosthold skulle bygges på vitenskapelig grunnlag, tok Nicolaysen initiativ til at fremtredende ernæringsforskere i Sverige og Norge utarbeidet retningslinjer for hva som var et helseriktig kosthold. I Norden hadde en lenge basert seg på den kostholdsnormen som var utarbeidet i USA, den såkalte *Recommended Dietary Allowances (RDA)*. I slutten av 1960-årene utarbeidet professorene N. Eeg-Larsen, B. Isaksson, R. Nicolaysen og A. Wretling en slags norm, som ble kalt *Veiledning til vurdering og planlegging av kosthold*. Ragnar Nicolaysen var toneangivende og komiteens leder. Denne veiledningen var begynnelsen på arbeidet med de felles nordiske anbefalingene, som professor Jan I. Pedersen har deltatt i. Slike nordiske anbefalinger er kommet ut med års mellomrom, den siste i 2014, og oppdatert etter hvert som ny viten og kunnskap har kommet til.

Nicolaysens interesse for medisinsk biokjemi førte til at Alexander Pihl kom til Ernæringsinstituttet. Like etter at Pihl tok medisinsk embetseksamen ved Universitetet i Oslo i 1947, dro han til Chicago i USA. Nicolaysen var behjelpelig med finansiering av hans studieopphold. Pihl var hos Konrad Bloch (1912-2000), som i 1964 fikk Nobelprisen for sine arbeider med kolesterols syntese. Pihl publiserte flere arbeider sammen med Bloch. Hos ham lærte han å bruke isotoper i studiet av det intermediære stoffskiftet, og spesielt i kolesterolomsetningen. Da Pihl kom tilbake fra USA, ble han forskningsstipendiat ved Institutt for ernæringsforskning fra 1949 i tre år. I 1954 tok han den medisinske doktorgraden på en fremragende avhandling om kolesterol⁶. Det var den første doktorgraden tatt ved Institutt for ernæ-

6 Pihl A. *Eksogent og endogent kolesterol: undersøkelser over absorpsjon, deponering og syntese av kolesterol hos rotter*. Oslo: Akademisk trykningsentral, 1954.

Figur 4: Kaare R. Norum med sine medhjelpere i laboratoriet. Til høyre for Norum laboratorieingenørene Ann-Charlotte Liljeqvist og Solveig Berg. Ytterst til høyre ernæringsfysiolog Kari S. Møllen.

(Foto: Aftenpostens fotograf Rolf Chr. Ulrichsen. Bildet sto i Aftenpostens morgennummer 24.3.1976.)

ringsforskning. Pihl kunne vise at syntesen av kolesterol er regulert ved en såkalt negativ feedback. Kolesterol i kosten fører til en sterkt nedsatt syntese av stoffet i leveren. Pihl var faktisk en av pionerene innen dette feltet, men fikk ikke æren for sine funn fordi han måtte vente med å publisere dem til hele doktoravhandlingen var ferdig. På det tidspunktet hadde andre forskere funnet det samme, og fått de viktige oppdagelsene publisert før Pihl.

Nicolaysen hadde gjennom hele sin yngre forskertid hatt god kontakt med biokjemikere i Sverige og Storbritannia, og han var forbauset over at biokjemi ikke fantes som et selvstendig fag ved UiO. Han tok derfor initiativ til at det 1955 ble opprettet et biokjemisk institutt under Det matematiske-naturvitenskapelige fakultetet.

Bedring av grunnforskningens økonomiske kår opptok Nicolaysen, og han arbeidet for dette både som ordfører i den medisinske faggruppe i Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og senere som formann for rådet. Han kjempet også for den medisinske grunnforskning som prodekanus ved UiOs medisinske fakultet. Og han fikk det stort sett som han ville. Det kom både en rekke nye stillinger i medisinsk forskning og gode driftsmidler til medisin (og ernæring).

Ragnar Nicolaysen var en gründer. Han var interessert i undervisning, men ingen stor pedagog, og han var nok skuffet over at medisinerstudenter ikke møtte tallrike opp på hans forelesninger (jeg skulket hans forelesninger!). Men han var en god mann for forskere. Både ved sin innsikt i medisinsk forskning og sitt store internasjonale nettverk fikk han utdannet en rekke yngre medisinerere, fysiologer og biokjemikere som kom til å bekle viktige stillinger innen de fagfelt han brant for. Nicolaysen var medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi fra 1941, av Kungliga Vetenskapssocieteten i Uppsala (1956), Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab (1964) og Kungliga svenska Vetenskapsakademien (1968), æresdoktor ved universitetene i Göteborg og Glasgow, samt medlem/æresmedlem av en rekke nordiske og internasjonale vitenskapelige selskaper. Han ble utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs Orden i 1961 og var kommandør av Order of the British Empire.

På slutten av 1960-årene arbeidet jeg på Rikshospitalet med forskning innen fettstoffer og var spesielt interessert i kolesterolstoffsiftet. Nicolaysen var meget engasjert i kolesterol, spesielt om sammenhengen mellom kolesterol og hjerte- og karsykdommer. Nicolaysen hadde på den tid samarbeid med Ancel Keys, og Norge var invitert til å være med i den store internasjonale undersøkelsen om fettinntak og hjerte-karsykdommer⁷. Helsedirektør Karl Evang «trodde» ikke på dette og nektet bevilgninger til Nicolaysen. Men Institutt for ernæringsforskning hadde ved samarbeid med Ancel Keys fått standardisert og modernisert bestemmelsen av kolesterol i blodet. På grunn av dette ble det utført en rekke kolesterolanalyser på Instituttet fra tidlig på 1960-tallet. Sammen med Knut Westlund publiserte Ragnar Nicolaysen en studie over ti år mortalitet relatert til konsentrasjonen av kolesterol i blodet⁸. Det var 3751 menn med i studien, og de var mellom 40-49 da studien startet. I denne studien viste de at serum kolesterol, var den viktigste risikofaktor for hjerte-karsykdommer.

Nicolaysen hadde videre sammen med professor Anton Jervell vært med på å planlegge studier der pasienter med hjerteinfarkt skulle få et kosthold

7 Keys A (ed). *Coronary Heart Disease in Seven Countries*. New York, 1970.

8 Westlund K, Nicolaysen R. Ten-year mortality and morbidity related to serum cholesterol. *Scand.J.Clin.Lab.Invest* 1972; 30 (suppl. 127): 1-24.

som ville senke deres blodkolesterol. Den undersøkelsen ble ledet av Paul Leren, som disputerte på undersøkelsen i 1966⁹. Avhandlingen gikk ut fra både Medisinsk avdeling VIII på Ullevål sykehus og fra Institutt for ernæringsforskning. Leren fant at et kosthold som reduserte kolesterol i blodet, var med på å forhindre et nytt hjerteinfarkt.

Dosent – og senere professor – i ernæringsvitenskap

Nicolaysen og jeg traff hverandre på faglige møter og diskuterte fett og kolesterol flere ganger. Jeg hadde nettopp oppdaget en arvelig sykdom forårsaket av en feil i transporten av kolesterol i kroppen. Vi diskuterte problemstillingene om blodfettstoffer og hjertekarsykdommer ganske intenst. Jeg uttalte en gang på et morgenmøte på Rikshospitalet at om en lege bare fikk undersøkt en pasients kolesterol av hensyn til risikoen for hjerteinfarkt, så sa det vel så meget om legen som om pasienten. Jeg mente nemlig at også andre fett-typer og lipoproteiner i blodet burde bestemmes. Nicolaysen reagerte sterkt på det utsagnet og innkalte meg til et møte på sitt institutt. Det var en samtale som ble bestemmende for min videre vitenskapelige løpebane. For selv om vi ikke var enige i alle spørsmål, oppfordret han meg til å søke en ledig stilling som dosent i ernæringsvitenskap ved Ernæringslinjen. Han la ikke skjul på at dosenturet ville være et godt utgangspunkt for å søke professoratet i ernæringsvitenskap når han om noen få år skulle gå av for aldersgrensen. Jeg slo til, søkte og fikk dosenturet. Det var ganske mange av mine kolleger, både norske og utenlandske, som synes at dette var å velge en merkelig karrierevei; gå fra et toppforskningsmiljø med Eldjarn og Bremer til et miljø, som av kolleger ble kalt «Kjøttkaka». Jeg så imidlertid store utfordringer og muligheter i å være med på å lage et godt og moderne vitenskapelig miljø innen ernæringsfaget, spesielt ved å satse på den biologiske siden av faget og bruke dette i en formidling av riktig ernæring til befolkningen. Nicolaysen var raus. Like etter jeg var blitt utnevnt til dosent, fikk jeg permisjon med lønn i halvannet og dro i 1969 til John Glomset ved Department of Medicine, Division of Endocrinology, University of Washington, i Seattle.

Da jeg kom hjem fra Seattle, fikk jeg penger til både stipendiater og teknisk hjelp. Dette måtte jeg skaffe meg ved hjelp av eksterne midler, alt teknisk personale var engasjert i prosjekter ledet av tidligere ansatte ved Instituttet. Jeg fikk ikke eget kontor, men måtte innrette meg på det relativt store laboratoriet utenfor Nicolaysens kontor. Men jeg fikk midler utenifra,

9 Leren P. The effect of plasma cholesterol lowering diet in male survivors of myocardial infarction. A controlled clinical trial. *Acta medica Scandinavica Supplementum*. 1966; 466: 1.

og det hjalp godt å anføre i søknadene om forskningsmidler fra forskjellige kilder at jeg i 1972 fikk Anders Jahres pris for fremragende unge forskere.

Under seremonien i Universitetets aula i 1972 skulle jeg takke for Jahresprisen, og i den talen skisserte jeg opplegget for min videre forskning. Etter å ha takket alle som hadde hjulpet og veiledet meg, skisserte jeg opp det videre livsløpet innen ernæring og forskning. Jeg sa blant annet:

Vi har i den senere tid studert kostens innflytelse på mønsteret av fettstoffene i blodet hos våre pasienter [det var pasienter med den medfødte sykdommen LCAT-mangel, en sykdom som jeg hadde oppdaget og fikk Jahresprisen for]. Disse studier har gitt oss langt større forståelse av det normale samspill mellom kolesterol-stoffskiftet og kroppens opptak og omsetning av fett. Jeg vil arbeide videre med disse viktige spørsmål ved undersøkelser av både syke og frisk mennesker, og ved dyreforsøk. Jeg vil fortsatt søke å samarbeide med klinikere, biologer og basalforskere. Et slikt samarbeid er en forutsetning for moderne ernæringsforskning.

Ernæringsfaget omfatter imidlertid mer enn forskning. I det moderne velferdssamfunnet angripes som kjent en rekke relativt unge mennesker av hjerte-kar-sykdommer. Vi kjenner en del til risikofaktorene ved slike sykdommer, og en risikofaktor er sterkt influert av vårt moderne kosthold. Det store spørsmålet er om vi vet nok om relasjoner mellom hjerte-kar-sykdommer, ernæring og fettstoffskiftet til at vi kan opplyse befolkningen om hvordan man ved å forandre noe på kosten på lang sikt kan redusere hyppigheten av hjerte-kar-sykdommer. Jeg mener at vi vet nok til å kunne gi veiledning, men da disse sykdommer utvikler seg over flere ti-år, må veiledningen starte med barn og ungdom. Vi må arbeide på flere plan i vår opplysningsvirksomhet. For det første må vi prøve å argumentere slik overfor myndigheter og politikere at vi kan få en bevisst og riktig ernæringspolitikk. Dessuten må vi utdanne ernæringspersonell som kan fylle oppgaver innen industri og skolevesen. Og videre må vi arbeide for at leger og annet helsepersonell får et langt større kjennskap til praktisk ernæring og ernæringsforskning enn de har i dag. Og sist, men ikke minst må vi gå inn for en økt opplysning overfor befolkningen, en opplysning som ikke skremmer, men forklarer hva vi i dag vet, slik at folk på fornuftig grunnlag selv kan velge hva de vil spise. Selv om det fortsatt er en rekke spørsmål som er uløste, tror jeg at vi vet nok til å følge en slik linje. Jeg vil i mitt forskningsarbeid innen fettstoffskiftet prøve å bidra til å skape et tryggere vitenskapelig fundament for det praktiske ernæringsarbeid. Takk.

Når jeg leser dette etter vel 40 år, synes jeg i grunnen at jeg har gjort hva jeg sa at jeg skulle gjøre!

Jeg søkte og fikk professoratet etter Nicolaysen i 1972 og tiltrådte i stillingen 1.1.1973. Det ble etter hvert bedre muligheter til å utvide og styrke det faglige miljøet. Vi fikk midler både fra Hjerte-kar rådet og Kreftforeningene (det var to den gangen). Det var selvsagt verken klokt eller mulig å bestemme hva de tidligere ansatte forskerne ved Instituttet og Ernæringslinjen skulle arbeide med vitenskapelig. Men som sjef for institusjonen prøvde jeg å påvirke medarbeiderne til at når en kom til et valg i sitt forskningsprosjekt, skulle en velge det delprosjektet som konvergente mot hva andre på instituttet arbeidet med. Dette førte etter hvert til at mye av den

biologiske ernæringsforskningen kom til å omfatte fettstoffer i en eller annen form. Derved kunne vi bruke mye av samme apparatur og metoder.

Jeg så det som en hovedoppgave å fremme forståelsen av ernæring, både blant kolleger og i samfunnet. Men for å få gehør for dette måtte fremstøt og initiativer være bygget på solid forskning og kunnskap. Det var meget viktig at det ble produsert ernæringsforskning av internasjonalt format, og at den ble publisert i anerkjente journaler. Skulle vårt miljø bli hørt på, måtte våre uttalelser og initiativ være basert på god forskning. Forskningen gikk etter hvert meget godt ved instituttet, og etter noen år var vi blant de institutter ved Det medisinske fakultet som publiserte mest og i gode internasjonale tidsskrifter. Vi fikk flere gjesteforskere, og det var ikke lengre noen som kalte miljøet vårt «Kjøttkaka».

Noe annet, som var viktig for at Institutt for ernæringsforskning skulle få innflytelse, var at vi var aktive i organisasjonsspørsmål ved Universitetet. Det ville si å være aktiv i fakultetets organer, både i styret for fakultetet, i studiekomite og i finanskomite. Jeg ble med i flere utvalg og råd, og andre ved instituttet tok på seg andre verv. Jeg ble etter hvert både prodekanus og i 1986-1989 dekanus for medisinsk fakultet, og dette hadde nok innflytelse på kollegers og andre forskeres syn på vårt miljø. Vervet som dekanus gjorde at jeg ble medlem av Det akademiske kollegium. Derved var ernæringsfaget representert på det høyeste plan ved Universitetet i Oslo. Jeg ble også rektor ved UiO i perioden 1999-2001.

Min første stipendiat på Instituttet var cand. med. Christian Drevon. Jeg veiledet ham i kolesterolstoffskiftet. Han var både interessert, arbeidsom og hadde driv. Han tok sin doktorgrad etter tre år, og dro deretter til USA til Daniel Steinberg, en av verdens fremste forskere i fettstoffskiftet.

Avdeling for kostholdsforskning legges til ernæringsmiljøet

Nicolay Eeg-Larsen ville at Avdeling for kostholdsforskning skulle bli nærmere tilknyttet Ernæringsinstituttet. De holdt til i Løkkeveien, nede bak kontorene til den amerikanske ambassaden, og var lagt unna et akademisk miljø. Da vaktmesteren i ZEB-bygget gikk av med pensjon, ble hans leilighet omgjort til lokaler for Avdeling for kostholdsforskning, som så i 1982 ble overført fra Det odontologiske til Det medisinske fakultetet, og lagt til ernæringsmiljøet. Kostholdsavdelingen ble ledet av Marit Eggen Øgrim.

Marit Eggen Øgrim (1915-2008) tok artium på Levanger landsgymnas i 1934, og begynte å studere både kjemi og fysiologi og tok Statens lærerinneskole i husstell. Alt dette gjorde hun for å kunne studere ernæringsfysiologi ved UiO. Hun måtte kontakte både landbruksdirektør og landbruksminister for å få studieplass, noe hun fikk i 1940 ved Ernæringsinstituttet. Marit

Figur 5: Tre stolte vinnere av den første spesielle forskningsbevilgningen som ble utdelt av Rådet for Medisinsk Forskning, Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd: Kaare R. Norum, Rune Blomhoff og Trond Berg. (Foto privat, tatt høsten 1989.)

var radikal og opptatt av både kvinnesak og fredsarbeid. Under krigen 1940-45 spilte hun en sentral rolle i det illegale motstandsarbeidet og var med i ledelsen av den illegale etterretningsorganisasjonen XU. Hun fortalte lite, nesten ingenting, til sine medarbeidere om sitt engasjement under krigen. Etter krigen fortsatte hun sine studier og ble magister i ernæringsfysiologi i 1946. Hun ble etter hvert en av pionerene innen kostholdsforskning. Hun har skrevet en beretning om sitt liv og sin forskning, men den er dessverre bare tilgjengelig for internt bruk av familie og nære venner.

Da Marit Eggen Øgrim og hennes team kom over til ZEB-bygget, ble ernæringsmiljøet enda mer utvidet. Spesielt ble forskningsfeltet som omfattet samfunnsernæring styrket. Miljøet rundt Marit Eggen Øgrim var meget viktig for de kostholdsundersøkelser som ble gjort i forbindelse med Osloundersøkelsen og de kontrollerte kliniske studiene av personer med høy blodkolesterol, som ble behandlet med kolesterolsenkende kosthold. Kerstin Trygg tok det meste av dette arbeidet, og gjennomførte det på en eksemplarisk måte. Marit Eggen Øgrims stilling var egentlig et dosentur, men hun hadde ikke dosentkompetanse (det var strengt på den tiden), og hun hadde derfor tittelen avdelingsleder. Men da hun gikk av for aldersgrensen, ble et dosentur ledig. Det var to søkere til stillingen etter henne: Christian Drevon og en svensk pediater med kompetanse innen kostholdsforskning.

Drevon hadde langt større og bredere vitenskapelig kompetanse, men svenskens kompetanse passet bedre inn i betenkningens ordlyd. Det ble en ganske opphetet kamp på Ernæringsinstituttet, diskusjonen gikk helt til Det akademiske kollegium. Jeg var ikke i tvil om hva ernæringsmiljøet på sikt hadde størst fordel av, og argumenterte intenst for Christian Drevon. Jeg var på den tiden dekanus for Det medisinske fakultetet, og var derfor inhabil både i fakultetsrådet og i Kollegiet. Saken ble avgjort i Det akademiske kollegium, med en stemmes overvekt til fordel for Drevon. Mye av striden internt i Instituttet var nok forårsaket av at Christian alltid sa (og fortsatt sier) hva han mente, og på den tiden ikke alltid i helt diplomatiske vendinger. Christian Drevon tok oppgaven med kostholdsundersøkelser meget alvorlig, og han fikk undersøkelsene lagt om i en mer vitenskapelig form. Han konstruerte nye, detaljerte og elektronisk brukbare skjema til kostholdsundersøkelser, samtidig som han satte opp biologiske tester for å validere spørreskjemaenes opplysninger. Ertetiden har med all tydelighet vist at det var en riktig avgjørelse at han fikk stillingen etter Marit Eggen Øgrim. Christian Drevon har blitt en av Det medisinske fakultets mest produktive forskere, og en av dem som har klart å skaffe UiO mest penger fra EUs forskningsfond og andre internasjonale fonds.

Undervisning og forskning ved Ernæringsinstituttet

Undervisning i ernæringslære for medisinske studenter, var på 1970-tallet ikke systematisert og ganske utilstrekkelig. Jeg fikk, like etter at jeg kom hjem fra USA i 1971, i oppdrag fra Det medisinske fakultetet å lage en oversikt over undervisningen og komme med forslag til hvordan den kunne organiseres. Det var vanskelig å få ekstra undervisningstimer i de enkelte fagene, men det gikk an å systematisere og samordne undervisningen. Resultatet ble at i semesteret like før studentene skulle lære klinisk medisin på sykehusene (den såkalte propedeutiske termin), fikk de et kurs i ernæringslære. Vi lagde stensiler til studentene. Stensilene ble etter hvert til en primitiv lærebok. Da jeg var dekanus for fakultetet (1986-88), vikarierte dr.med. Gunn-Elin Bjørneboe i min stilling. Hun var et organisasjonstalent, lagde undervisningen bedre og omgjorde stensilsamlingen til en skikkelig lærebok, som fikk navnet *Mat og Medisin*. Den ble etter hvert den offisielle nordiske læreboken i ernæring og er kommet i en rekke utgaver, siste utgaven kom høsten 2012¹⁰. Gunn-Elin gjorde karriere i ernæringsfaget og ble en dynamisk leder for Statens Ernæringsråd. I løpet av noen få år klarte hun å tidoble bevilgningene til Ernæringsrådet! Senere ble hun universitetsdirektør for Universitetet i Oslo.

Min forskning på Institutt for ernæringsforskning var i de første årene preget av undersøkelser av den arvelige sykdommen som jeg hadde oppdaget og beskrevet sammen med Egil Gjone^{11 12}. Sammen med John Glomset, som i flere perioder var gjesteforsker ved instituttet, arbeidet jeg med pasientenes lipoproteiner (proteiner som bærer fettstoffer i blodet). Vi hadde funnet at pasientene hadde et lipoprotein-mønster som avvek svært meget fra det normale. Sykdommen var forårsaket av at pasientene manglet et enzym som var viktig for transporten av kolesterol i kroppen. Vi kunne vise at når vi tilsatte dette enzymet til pasientenes blod, ble mønsteret av deres lipoproteiner normalisert.

Vi var interessert i å undersøke hvordan lipoproteiner, som ble dannet i tarmen under absorpsjonen av fettstoffer, de såkalte chylomicroner, var hos våre pasienter. For å følge tarmproduserte lipoproteiner, ga vi pasientene og de normale forsøkspersonene retinol (vitamin A). Retinol følger med

10 Drevon C, Blomhoff R (red). *Mat og medisin*. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 6 utg. 2012.

11 Norum KR, Gjone E. Familial serum-cholesterol esterification failure. A new inborn error of metabolism. *Biochimica et Biophysica Acta (BBA)/Lipids and Lipid Metabolism* 1967; 144(3): 698-700.

12 Norum KR, Gjone E. Familial Plasma Lecithin: Cholesterol Acyltransferase Deficiency Biochemical Study of a New Inborn Error of Metabolism. *Scandinavian Journal of Clinical & Laboratory Investigation* 1967; 20(3): 231-43.

lipoproteinene fra tarmen. Retinol er et kjemisk stoff som er lett å bestemme eller identifisere, altså en god merkelapp på lipoproteiner dannet i tarmen. Vi fant at pasientene våre dannet lipoproteiner i tarmen på en normal måte. Men disse lipoproteinene ble ikke omsatt normalt i blodet hos våre pasienter. Det enzymet som våre pasienter manglet, var altså av stor betydning for en normal omsetning av tarmens lipoproteiner.

Jeg hadde startet med å studere omsetningen og transporten av kolesterol for å klargjøre betydningen av det enzymet som våre pasienter manglet. På den tiden var det etter hvert en rekke store forskningsgrupper som begynte å interessere seg for kolesterolomsetningen i kroppen. Spesielt var Goldstein og Brown, som senere fikk Nobelprisen i medisin, svært aktive. De fikk store forskningsbevilgninger til sin fremragende kolesterolforskning. Jeg mente at fra Norge, med begrensede bevilgninger og et lite miljø, var det ikke mulig å ta opp forskningskonkurransen med de ressursrike og store amerikanske forskningsmiljøene. Jeg hadde imidlertid lagt merke til at den vitenskapelige litteraturen om transport og omsetning av retinol i kroppen, var meget sparsom. Retinol og kolesterol har ganske like kjemiske egenskaper. Vi kunne derfor bruke både metoder, fremgangsmåter og apparatur som var brukt for å studere kolesterol, til å studere retinol. Det ble starten på en ny æra i den biologiske siden av Ernæringsinstituttets forskning. Fra å være et «kolesterolinstitut» ble vi et «retinol-institut», i alle fall den delen av Ernæringsinstituttet som jeg ledet forskningsmessig.

Jeg stilte til å begynne med opp som forsøksperson når vi skulle ha retinol-merkede chylomicroner. Jeg svelget store mengder retinol, og en gang tok jeg så meget av vitaminet at jeg ble forgiftet. Det gikk over etter et døgn tid, men var ganske plagsomt mens det sto på: hodepine og svimmelhet. Jeg måtte legge meg på sofaen på kontoret, mens medarbeiderne forskrekket fulgte utviklingen. Men gode chylomicroner merket med retinolestre ble det!

Trond Berg var tilsatt som professor i fysiologi. Han var verdensledende på leverceller. Han hadde en flink student, Rune Blomhoff, som etter en utmerket hovedfagseksamen, fortsatte som doktorgradsstipendiat med retinol og leverceller. Vår forskningsgruppe ble, på grunn av skjellsettende resultater i forskningsgruppen, i løpet av kort tid verdensledende innen retinol-transport og lagring. Vi ble invitert til møter og kongresser rundt om i verden, og ble bedt om å skrive oversiktsartikler i ledende biomedisinske tidsskrifter. Spesielt hyggelig var det at Joe Goldstein ba oss om å skrive

en oversiktsartikkel i *Science*¹³. Den forskergruppen som besto av Trond Berg, Rune Blomhoff og Kaare R. Norum og som ble kalt *Cellebiologisk ernæringsforskning*, ble i januar 1990 utnevnt av Rådet for medisinsk forskning i Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, til den første såkalte *RMF-gruppe*. Det var faktisk den første forskningsgruppen som ble tildelt en status og tittel svarende til det som nå kalles *Senter for fremragende forskning*. Vi fikk en årlig sum av RMF og kunne bruke pengene til de forskningsprosjekter vi selv bestemte.

Det hyggelige med denne vellykkede forskningen, er at de som var med i den epoken, alle har fått ledende stillinger innen biologi og medisin i Norge. Selv gikk jeg etter hvert mer over i forskningsadministrasjon og forskningspolitikk. Den største tilfredsstillelsen i mitt vitenskapelige arbeid har vært at alle mine elever og de som jeg på annen måte har veiledet, har blitt toneangivende forskere med internasjonal anerkjennelse, samt at forskningen i ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo fortsatt er i verdenstoppen. Dette skyldes imidlertid ikke bare kolesterol, retinol og lipoprotein-forskning.

Bo-Egil Hustvedt og Arne Løvø arbeidet med energiomsetning hos rotter, og laget avanserte modeller av meget fete rotter. De fikk rottene overvektige ved hjelp av hjernelesjoner, og målte inntak av mat og energiomsetning ved sinnrike metabolske bur.

Berit Borch-Johnsen arbeidet intenst med jernmetabolismen og publiserte flere viktige vitenskapelig artikler om absorpsjon av jern, både hos mennesker og dyr.

Flere forskere, blant andre Wenche Barth Eide, var opptatt av protein-kvalitet og spedbarnsernæring. På bakgrunn av sine studier kunne de vise at store deler av de verdifulle proteinene i kommersielle barnegrøter var blitt ødelagt under produksjonen av barnegrøtmelet. Wenche ble, som følge av dette, en ledende internasjonalt engasjert person innen mat og ernæring, deriblant i spørsmålet og prosjektet om mat som en menneskerettighet¹⁴.

Jan I. Pedersen, Hans Grav og Erling Christoffersen hadde lenge arbeidet med brunt fettvev da jeg kom til Ernæringsinstituttet. De hadde publisert en rekke meget gode vitenskapelig artikler om brunt fettvev i anerkjente internasjonale tidsskrifter.¹⁵ Dette fettvevet, som vesentlig finnes hos unge

13 Blomhoff R, Green MH, Berg T, Norum KR. Transport and Storage of Vitamin A. *Science* 1990; 250: 399-404.

14 Damman S, Eide WB. Retten til mat og frihet fra fedme. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2007; 127: 2263-5.

15 Christiansen E, Pedersen JI, Grav HJ. Uncoupling and recoupling of oxidative phosphorylation in brown adipose tissue mitochondria. *Nature* 1969; 222(5196): 857-60.

dyr og som er spesielt virksomt hos dyr som hibernerer, forbrenner fett og skaper varme. De fortsatte sine studier lenge etter at jeg kom til Ernæringsinstituttet, men etter hvert ble deres forskning mer konsentrert om de enkelte fettsyrenes innvirkning på bl.a. kolesterolinnholdet i blodet.

Jan I. Pedersen ble etter hvert en internasjonal ressursperson innen dette feltet. Han har bidratt til forståelse av de enkelte fettsyrs betydning for konsentrasjonen av fettstoffer, spesielt kolesterol, i blodet. Hans undersøkelser innen dette problemkomplekset har vært helt toneangivende i internasjonal sammenheng. Undersøkelsene ble gjort på mennesker, i meget vel planlagte studier, som både tilfredsstilte og holdt strenge vitenskapelige og etiske betingelser. På bakgrunn av disse studiene kunne Jan I. Pedersen forklare hvorfor hjertekar-sykkeligheten økte i Norge i 1960-årene¹⁶. Hans studier bidro til å veilede både industri og forbrukere om helseriktige og helseskadelige fettsyreblandinger. Hans arbeid har ført ham selv og hans miljø ved Avdeling for ernæringsvitenskap i kontakt med verdens ledende miljøer innen fettforskning.

Pedersen har også vært en foregangsmann innen undervisning av studenter i ernæringsfaget og i veiledning av yngre forskere. Han var helt sentral i opplegget av undervisningen i både grunnleggende og klinisk ernæringslære, og har spilt en skjellsettende rolle i utviklingen av høyere undervisning i ernæringslære (bachelor- og mastergrader).

I 1994 besluttet Nordisk Ministerråd å avvike alle langsiktige avtaler innen kultursektoren, herunder finansieringen av Ernæringslinjen ved Nordisk Husholdshøgskole. Norske myndigheter besluttet imidlertid at ernæringsstudiet skulle fortsette som en regulær del av studietilbudet ved Universitetet i Oslo fra 1997. Samtidig ble det besluttet at utdanning i klinisk ernæring også skulle knyttes til ernæringsstudiet ved Universitetet i Oslo. Et studieprogram i ernæring ble opprettholdt, med 3 studieretninger: ernæringsbiologi, samfunnsernæring og klinisk ernæring. De innledende 3½ semestre for ernæringsstudentene ble samkjørt med medisin- og tannlegestudiene. Lærere fra Instituttet deltar i denne undervisningen. Høsten 2003 ble studiet omgjort til en bachelor/master-form i likhet med andre studier ved norske universiteter og høyskoler, men det forble 5-årig.

Aksjegaven fra Throne Holst ga nye muligheter

De aksjene som Johan Throne Holst hadde gitt Universitetet i 1931, kunne ikke omsettes uten samtykke fra Throne-Holst familien. Stemmeretten til

16 Pedersen JJ, Tverdal A, Kirkhus B. Kostendringer og dødelighetsutvikling av hjerte- og karsykdommer i Norge. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2004; 124: 1532-6.

aksjene var også tillagt samme familie. De var lenge egentlig ikke mer verd enn det lille utbyttet de ga. Men da familien Throne-Holst bestemte seg for å selge sine aksjer i Freia, ga de også tillatelse til at Universitetet kunne omsette sine. Jeg var da styreleder for Direktør Throne Holsts Stiftelse. Jeg var i USA som gjesteforsker ved National Institutes of Health i 1991, da jeg fikk beskjed om at aksjene kunne omsettes. Jeg oppfattet ikke med en gang hvilken verdiøkning frigivelsen av aksjene hadde ført til, og så at jeg ville kontakte Universitetets ledelse når jeg kom tilbake til Oslo.

Da jeg kom hjem, ble jeg møtt med at daværende universitetsdirektør Stahl sa at vi var blitt så rike. Med vi mente han Universitetet! Jeg mente at aksjene tilhørte ernæringsmiljøet, noe som det faktiske sto i statuttene for stiftelsen. Fra Stahl sin side ble det «truet» med at staten ville redusere vårt annuum dersom aksjene, og dermed verdiene, ble værende i ernæringsmiljøet. Advokat Else Bugge Fougner, som jeg hadde jobbet nært sammen med for å få til et nytt Rikshospital, var nå blitt justisminister. Jeg henvendte meg til henne om råd. Hun sa at pengene ganske sikkert fortsatt ville tilhøre ernæringsmiljøet, og at en reduksjon i den offentlige bevilgning ikke ville finne sted, verken til Universitetet eller ernæringsmiljøet. Men hun anbefalte at jeg fikk en juridisk utredning av en advokat som var spesialist i stiftelsesrett. Hun skaffet oss advokat Erik Keiserud, som avga en helt klar innstilling til fordel for Institutt for ernæringsforskning.

Aksjene ble solgt, og vi fikk 125 millioner kroner for dem. Pengene ble forvaltet på en meget profesjonell måte av Universitetets fondsavdeling. Vi besluttet at pengene ikke skulle benyttes før vi kunne bruke en meget stor sum til en fornyelse og utvidelse av ernæringsmiljøet. Den anledningen kom etter relativt kort tid. Institutt for medisinsk genetikk, som lå i bygning for Prekliniske institutter på Gaustad, ville flytte til Ullevål sykehus. Instituttet hadde mange pasienter som skulle både undersøkes og gis råd. Dette kunne bedre gjøres i et klinisk sykehusmiljø enn i en instituttbygning. Det var flere enheter ved Det medisinske fakultetet som ønsket å overta lokalene til genetikkerne. Men ernæringsmiljøet var det eneste som selv kunne betale for ombygging, og vi vant kampen om lokalene. Vi besluttet å bruke store deler av vår Throne Holst formue på en flytting. Heldigvis var det mulig å bygge på en helt ny etasje på den delen av Preklinisk bygning som vi skulle flytte til. Vi valgte den samme arkitekten, Jan Resen, som hadde tegnet det opprinnelige bygget, og fikk Statsbygg som byggherre. Det ble en ganske stor diskusjon om påbygget skulle lages etter en «brødmodell» eller en «geitostmodell». Brødmodellen førte til en ekstra «hems» og derved bedre plass, og den ble valgt.

Det å ha Statsbygg som byggherre, var både bra og problematisk. Det vanskelige lå i at Statsbygg ville bygge billigst mulig, men jeg ville at kvaliteten skulle gå foran prisen. Vi, som hadde pengene, vant!

Jeg spurte Guttorm Guttormsgaard om hjelp til kunstnerisk utsmykning. Vi hadde jobbet sammen før. Jeg hjalp til i hans kamp for å bevare Alna Teglverk, som hadde produsert alle de dekorerte mursteinene til Oslo Spektrum. Vi tapte den saken. Alna Teglverk ble lagt ned. Men Guttorm og jeg vant et livslangt vennskap.

Guttorm ville gjerne hjelpe til med det kunstneriske i om- og tilbygget, men forutsetningen var at han kunne samarbeide med arkitekten **før** bygget ble satt i gang, og ikke bare skulle levere kunst etter at bygget var ferdig. Arkitekt Resen synes dette var en utmerket løsning. Ideen til Guttorms kunstneriske bidrag ble født under et besøk til arkitekt Resen. Han holdt til i øverste etasje i en gammel gård i Akersgaten. Heisen var til reparasjon, og vi måtte gå trappene opp alle fem etasjene. I hver etasje var det en utsmykning med farget glass. Hva med å lage glassbilder i Ernæringsinstituttet? Dette passet godt inn i den tanken jeg hadde for bygget. Institutt for medisinsk genetikk var et meget lukket miljø, kanskje på grunn av farskapsaker og arvelige problemer. Jeg ville at ernæringsmiljøet skulle være mest mulig åpent, og at dette skulle vise seg i den arkitektoniske og kunstneriske utforming. Forslaget ble at alle dørene i huset skulle bli et glassbilde, – og det ble det! 75 glassbilder, – mange med motiver fra mat og måltider. Det var til sammen 250 kvadratmeter blyglass, mesterlig montert av Norsk Kunstglass AS. Vi var litt engstelige for at det skulle bli protester mot at en kunne se inn til alle kontorene, men det ble det ikke. Guttorm tegnet også lysarmaturene og tok ut farger til alle rom og laboratorier. Det var mye synlig betong i bygget. Guttorm tok hensyn til det i sitt arbeid og beholdt betongen som en integrert del av sin utsmykning. Det ble en helhetsløsning som skapte en meget harmonisk, vakker og vennlig arbeidsplass.¹⁷

Guttorms betaling for sin kunst var lønn som professor i ett år. Resultatet vakte oppsikt. Det ble laget et eget fjernsynsprogram om kunsten, og Guttorm foreslo at vi skulle lage en bok om kunsten. Den skulle samtidig være en slags beretning om forskningen og annen virksomhet i bygget. Jeg spurte de ansatte om de kunne skrive noen få linjer til boka om sine prosjekter. Alle kom tilbake med manuskripter på flere sider, og det sprenget fullstendig sidetallet i boken. Jeg ba derfor Torgeir Rebolledo Pedersen om å intervju forskerne og så skrive ned i poetisk form hva vi holdt på med

17 Guttormsgaard mener selv at det han gjorde på Ernæringsinstituttet er et av hans hovedverk. En film og montasje av hans kunst på Instituttet vil bli en viktig del av den store separatutstillingen Guttormsgaard skal ha på Stenersenmuseet februar 2015.

på Ernæringsinstituttet. Torgeir leverte en rekke dikt og formuleringer, som alle ble oversatt til engelsk av Sidsel Endresen. Jeg skrev forord på begge språk, og Guttorm laget bilder og redigerte boken basert på fotografier av egen kunst i huset. Fotografer var Guri Dahl og Jiri Havran. Boken ble utgitt i 1998 og er et selvstendig kunstverk. Det er blitt omtalt på en meget positiv måte. Det å bruke boka som årsmelding eller beretning om ernæringsmiljøets prosjekter, ble løst ved å gi boka tittelen *www.nutrition.uio.no* som var navnet på vår hjemmeside. Den hjemmesiden, med det gode domenenavnet, er nå slettet! Da boka var ferdig, ble den lansert med en tilstelning i det store åpne rommet i 4. etasje på Instituttet. Et stort antall kunstnere og universitetsfolk var møtt frem.

Påbygging, ombygging og innredning av de nye lokalene kom på om lag 60 millioner kroner. Men pengene ble fortsatt forvaltet på en god måte, slik at selv etter at vi hadde betalt for bygg, innredning og nytt utstyr, hadde vi fremdeles 150 millioner kroner på konto.

Etter innflytning hadde vi en stor middag i atriets i Domus Medica. Oslo domkor holdt en liten konsert, og Jon Skolmen underholdt med sitt store latternummer, nemlig som «Pølseselger» på Bislet under skøyteløp. Og så var det dans etterpå.

Da bygget var ferdig, kom flere kulturpersoner for å se på resultatet. I mars 1996 kom formannen i Norsk kulturråd, Jon Bing, direktør i Kulturrådet, Lidvin Osland, og nasjonalbibliotekar, Bengt Rugaas, på besøk sammen med Guttorm Guttormsgaard. Etter en redegjørelse om hvorledes prosjektet ble til, gikk delegasjonen rundt i bygget i flere timer. Guttormsgaard forklarte sitt konsept med åpenhet, lys, skiftende farger og glassmalerier. Etter omvisningen diskuterte vi betydningen av bygget som et eksempel på hvorledes det kan gjøres når kunstneren kommer tidlig inn i bildet. Det ble fremhevet at den kunstneriske utformingen som er en integrert del av hele bygget, ikke blir særlig kostbar når kunstneren er med fra starten. Norsk kulturråd ville ta initiativ til en konferanse/seminar til høsten på Ernæringsinstituttet hvor fremtredende folk innenfor norsk kulturliv ville diskutere problemstillingen «integrering av kunst i nye bygg». Kulturrådet var villig til å sponse dette møtet. De skulle drøfte internt hvorledes de skulle gå fram, men ville sende oss et brev ganske snart slik at vi kunne få det formelle i gang. Brevet kom imidlertid ikke, og noe initiativ ble det dessverre ikke noe av.

Da nybygget var gjennomført og regningen betalt, hadde vi altså omtrent like meget penger igjen som da vi begynte. Hvordan skulle pengene brukes? Vi hadde klarlagt at de tilhørte Ernæringsmiljøet. Styret i Stiftelsen mente at pengene skulle brukes til å fremme forskningen på instituttet, dels ved å

støtte prosjekter under arbeid, dels ved å opprette stillinger som vi mente manglet for å gjøre ernæringsmiljøet til et komplett Ernæringsinstitutt. Vi fulgte med andre ord ordlyden i statuttene til Stiftelsen. Det ble derfor bestemt at vi skulle lønne en akademisk stilling i klinisk ernæring og en i samfunnsernæring. Videre skulle vi lønne stipendiater og en professor II stilling i klinisk ernæring. Fakultetet og Universitetet var enige i våre planer og i bruken av pengene. Vi fikk også penger til overs til å støtte gode prosjekter med både instrumenter og andre driftsmidler.

Universitetet så at miljøet hadde fått ganske gode midler, og ville derfor at også det professoratet som opprinnelig var opprettet for Asbjørn Følling, og som jeg nå satt i, skulle betales av Throne Holst fondet. Men jeg fremholdt at jeg var tilsatt i et ordinært professorat ved UiO, og mente at det ikke var hjemmel for at Throne Holst fondet skulle betale min stilling. Vi vant den saken etter en rekke ganske merkelige utspill og innspill fra økonomiavdelingen ved UiO.

Institutt for ernæringsforskning ble opprettet fordi Johan Throne Holst hadde gitt av sine egne aksjer til Universitetet i Oslo. Instituttet hadde derfor navn etter sin donor: *Johan Throne Holsts Institutt for ernæringsforskning*. Navnet og den historiske tilknytning til Freia Sjokolade Fabrikk, gjorde at mange trodde at instituttet var faglig influert av Freia, og at vi fikk penger til forskningsprosjekter som Freia hadde interesse av. Snarere tvert i mot. Det meste av forskningen som har blitt utført ved Ernæringsinstituttet, har inntil for få år siden ikke vært til noen fordel for sjokoladeindustrien, og industrien har heller ikke interferert med noe som forskere på Instituttet har holdt på med. I de senere år har professor Rune Blomhoff og hans gruppe vist at det er meget av antioksidanter i kakao og sjokolade. Dette har selvsagt sjokoladeindustrien gledet seg over. Men Freia har ikke støttet Blomhoff eller andre forskere ved instituttet siden 1970.

I 2001 kom det ut en bok om sjokolade og politikk, og forfatteren prøvde å «brunfarge» Ernæringsinstituttet på grunn av sjokoladepenger. Jeg fikk se hans manuskript og forklarte ham den egentlige sammenheng. Hans «kritikk» ble noe avdempet.¹⁸

De sparsomme bevilgningene til UiO i de senere år har mange ganger ført til at folk, både sentralt i universitetsledelsen og i instituttledelsen på Domus Medica, har prøvd å få kontroll over Throne Holst fondets midler. Den sentrale ledelse bestemte, etter at jeg gikk av som rektor, at det ikke kan brukes mer enn 4 % av fondet hvert år (Handlingsregelen hadde smittet over på universitetsadministrasjonen). Det ble også lagt visse føringer på

18 Sætre S. *Den lille stygge sjokoladeboka*. Oslo: Spartacus, 2004.

hvordan utbyttet kunne benyttes. Var dette blitt gjort i 1994, hadde det ikke blitt noe av et nytt og utvidet Ernæringsinstitutt! Men fortsatt er fondet av anselig størrelse og bidrar på en viktig og vesentlig måte til finansiering av flere prosjekter på instituttet. Etter den nye stiftelsesloven er nå organisasjonen og styringen av stiftelsens midler overlatt til Styret for Stiftelsen.

Det vitenskapelige ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo startet ved en gave fra Johan Throne Holst i 1931, en gave som førte til opprettelse av et professorat i ernæringsvitenskap. Siden 1931 har ernæringsmiljøet vokst og blitt det største faglige miljøet for human ernæringsforskning i Europa. Det er et godt eksempel på hva en enkelt gave kan føre til dersom den forvaltes med omhu og respekt.

Endringer – ikke bare til det gode

I de siste årene har meget, som ikke alltid har vært en fordel for ernæringsmiljøet, skjedd. Miljøet har fått nytt navn, og heter nå *Avdeling for ernæringsvitenskap*. Derved mistet vi det merkenavnet som var bygget opp gjennom flere tiår, nemlig *Ernæringsinstituttet*. Omorganiseringen har også ført til «rasjonaliseringer» og omlegging av styringsstruktur. Ernæringsmiljøet har mistet mye av sin selvstendighet. Vi hadde en meget god hjemmeside, som i tillegg til opplysninger om dagens virksomhet også ga en historikk over ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo. Med omorganiseringen av Universitetets nettpolitikk forsvant vårt domenenavn og hjemmeside fra nettet.

På høsten 2008 laget Det medisinske fakultets styre et budsjettforslag til UiOs økonomi- og planavdeling. Det skulle spares, og i den anledning ble det foreslått å legge ned noen avdelinger ved fakultetet, blant annet ble det foreslått at studiet i ernæring skulle legges ned. Det forslaget vakte berettiget oppmerksomhet i ernæringsmiljøet, og det ble skrevet et brev til fakultetet om saken. Brevet ble utarbeidet av Rune Blomhoff og underskrevet av alle professorene ved miljøet. Det ble påvist at ernæringsmiljøet ikke var til noen økonomisk belastning for fakultetet, faktisk tvert i mot: På grunn av det store antallet uteksaminerte ernæringsfysiologer og alle master- og doktorgrader som ble tatt ved miljøet, var miljøet en god inntektskilde for fakultetet. Forslaget om nedleggelse av ernæringsstudiet ble derfor trukket tilbake, og i stedet er antallet av studenter økt.

Fra brevet er det under sitert en del viktige opplysninger:

Utviklingen av den administrative ordningen ved ernæringsmiljøet kan sammenfattes slik:

Avdeling for ernæringsvitenskap er nå en felles enhet for tre tidligere enheter som ble slått sammen i 1996.

Johan Throne Holst institutt for ernæringsforskning ble opprettet etter en gave fra Johan Throne Holst i 1931. Throne Holst Stiftelsen/Marabou bidro også med midler ved bygging av ZEB bygget i 1947. I 1996 bestod instituttet av 11 fast ansatte i professorater og teknisk/administrative stillinger, hvorav 3 stillinger ble finansiert ved midler fra Throne Holst Stiftelsen.

Ernæringslinjen var finansiert som en egen post på statsbudsjettet i perioden 1963-1996. I 1996, da Ernæringslinjen ble fullt integrert med Det medisinske fakultet og slått sammen med Institutt for ernæringsforskning, hadde Ernæringslinjen 19 ansatte i vitenskapelige og teknisk/administrative stillinger.

Avdeling for kostholdsforskning ble overført til Det medisinske fakultet fra Det odontologiske fakultet i 1982. Avdelingen ble også finansiert med en egen post på statsbudsjettet inntil 1996. I 1996, da Avdeling for kostholdsforskning ble fullt integrert med Institutt for ernæringsforskning og Ernæringslinjen, hadde avdelingen 7 ansatte i vitenskapelige og teknisk/administrative stillinger.

I 1996 hadde Avdeling for ernæringsvitenskap derfor totalt 37 ansatte i faste stillinger. Avdelingen ble da en integrert del av Det medisinske fakultet og organisert som en avdeling under Institutt for medisinske basalfag. Samtidig med denne integrering av de tre enhetene, fattet Det medisinske fakultet vedtak om samlokalisering og flytting av enhetene til Domus Medica. I denne forbindelse ble det bygget/restaurert lokaler ved Domus Medica for vel 60 mill kr, finansiert ved en gave fra Throne Holst Stiftelsen. Throne Holst Stiftelsen bidro også med 2 mill NOK til ombygging av dyrestallen på Domus Medica.

I 2009 hadde Avdeling for ernæringsvitenskap 14,6 vitenskapelige stillinger og 8 teknisk/administrative stillinger (inkl. studieadministrasjon). Av disse finansierer Throne Holst Stiftelsen 3,7 stillinger. TH stiftelsen finansierer i tillegg en stilling ved IT avdelingen ved Institutt for medisinske basalfag, en stilling som ikke er tillagt spesielle oppgaver ved Avdelingen for ernæringsvitenskap, men dekker funksjoner for hele instituttet.

Fra 1996 til 2008, i perioden hvor hele avdelingen har vært en integrert del av Det medisinske fakultet og Institutt for medisinske basalfag, har derfor Avdeling for ernæringsvitenskap blitt kraftig redusert fra 37 faste stillinger til 22,6 faste stillinger, en reduksjon på omkring 40 %. Dette til tross for at Det medisinske fakultet er tilført betydelige midler i samme periode ved:

- Overføring av midler fra egen post på statsbudsjettet ved integrering av Ernæringslinjen i 1996
- Overføring av midler fra egen post på statsbudsjettet ved integrering av Avdeling for kostholdsforskning i 1996
- Bygging og rehabilitering av Domus Medica, oppgradering av dyrestall (over 60 mill) i 1996
- Finansiering av 4,7 antall faste stillinger (herav flere professorater i ernæring med undervisningsplikt) fra Throne Holst Stiftelsen.

Ernæringsmiljøet har ansvaret for undervisning i ernæringslære for studenter som skal bli leger og tannleger. I tillegg utdannes ernæringsfysiologer. Behovet for ernæringsfysiologer er stort og studentene er ettertraktet på jobbmarkedet. Ernæringsstudiet er ett av de tre vanskeligste studiene å komme inn på i Norge. Det er årlig en stor søknadsmasse (vel 1100 søkere i 2008) på 20 plasser. Avdeling for ernæringsvitenskap er den eneste institusjonen i landet som utdanner masterstudenter i klinisk ernæring. Det er et økende

behov for utdanning av ernæringsstudenter, jfr. for eksempel Stortingsmelding nr. 16, (2002-2003), 'Resept for et sunnere Norge' og 'Handlingsplan for bedre kosthold 2007–2011' fra Helse og omsorgsdepartementet. En styrking av utdanningen i ernæring er viktig for folkehelsen, for fremtidige helsebudsjetter (pga effekt av forebygging) og for matvareindustrien, en av landets største industrier. I tråd med dette beskrev også 'Faglige prioriteringer ved Det medisinske fakultet' fra 2008 at det burde økes til 40 uteksaminerte masterstudenter i ernæring per år, en dobling!

Dette har blitt vedtatt og opptaket av et utvidet antall ernæringsstudenter er begynt, noe som igjen har ført til at miljøet har fått tilført flere nye vitenskapelige stillingshjemler. Et forsøk på å radere ut ernæringsstudentene fra den medisinske fakultet førte til økt opptak.

Konklusjonen av i dag (mai 2014) er:

Avdeling for ernæringsvitenskap

- er en av de avdelingene ved Det medisinske fakultet som skaffer mest forskningsmidler fra eksterne kilder som EU, Forskningsrådet og Kreftforeningen
- har meget høy vitenskapelig produktivitet – årlig mer enn 150 vitenskapelige artikler på 14.6 vitenskapelige stillinger, dvs. et snitt på over 10 artikler per ansatt
- er en av de mest utadrettete avdelingene ved Universitetet med et stort antall oppslag i presse, bøker, foredrag med god PR for Universitetet.

Miljøet ved Avdeling for ernæringsvitenskap produserer god forskning på et internasjonalt nivå. I følge planene for fremtiden vil miljøet konsentrere seg om den biologiske og kliniske siden av ernæringsvitenskapen, mens samfunnsernæring blir overtatt av andre miljøer.

Lederen av avdelingen i 2014, professor Rune Blomhoff, har stadig nye offensive ideer om hvordan ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo både kan styrkes og utvides. Historien om dette må han selv skrive om noen år.

Ernæringsforskning og kostholdsundersøkelser i Norge

Kunnskap om ernæring, kosthold, mat og drikkevaner i Norge i tidligere tider, er godt beskrevet av Fredrik Grøn i to avhandlinger publisert som Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Den første av avhandlingene omfatter kostholdet i Norge frem til omkring 1500.¹⁹ Den andre boken til Grøn kom i 1941²⁰, den tar for seg kostholdet fra 1500 frem til ca. 1940. Videre handler et helt bind av Troels-Lunds bøker om daglig liv i Norden på 1600-tallet om mat, drikke og kosthold.²¹ Mat, drikke og kosthold i tidligere tider er derfor ganske nøye beskrevet og sammenfattes ikke her.

Men noen avhandlinger eller historier av interesse for ernæringsforskning og kostholdsundersøkelser, er verd en omtale.

Ernæringsforskning

Tidlig ernæringsforskning i Norge handlet mest om diskusjoner vedrørende fordøyelsen av korn, og om kunnskapen og forskningen om skjorbukens årsaksforhold. I mer moderne tid har klinisk biokjemi og oppdagelse av flere medfødte stoffskifteanomalier, ført ernæringsforskningen videre fremover, vesentlig på grunnlag av moderne biologiske, biokjemiske og immunologiske metoder.

19 Grøn F. *Om kostholdet i Norge indtil aar 1500*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi, 1926.

20 Grøn F. *Om kostholdet i Norge fra omkring 1500-tallet og op til vår tid*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi, 1941.

21 Troels-Lund T. *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede, Bind V: Fødemidler*. Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel, 4. utg. 1914.

Fra «Grøtstriden» til klarlegging av sykdommen Coliaki

Diskusjonen på 1800-tallet om kornprodukters fordøyelse hadde sitt utgangspunkt i Peter Christen Asbjørnsens bok *Fornuftigt Madstel*²². I boken, som kom ut i 1864, bragte han til torgs datidens viten om mat, kosthold og om kvinnes rolle i matlagingen. Han hevdet at sammalt bygg og havre ikke bare var ufordøyelig, men ødeleggende for menneskenes helse. Han anbefalte siktet mel, og mente at sirup, sukker og kaffe var en velsignelse for ernæringen! Asbjørnsen hevdet at norske bondekoner ikke utnyttet kornets næringsverdi. De lagde, etter hans mening, vassgrøten på en gal måte. Det var gammel tradisjon at grøten ble lagd av vann, litt salt og rugmel. Dette ble kokt opp, og etter kokingen ble mer rugmel rørt inn i grøten. Asbjørnsen mente at det ukokte, klumpete melet ikke ble fordøyet, men gikk rett igjennom tarmen, og at en stor del av næringen derved gikk tapt. Asbjørnsen skrev, på grunnlag av samtaler med noen medisinske «sakkyn-dige», at opptil en sjettedel av rugmelet gikk ufordøyd ut i avføringen.

Sosiologen og samfunnsforskeren Eilert Sundt var dypt uenig i denne oppfatning.²³ Han mente at bondekonene visste hva de gjorde. Dersom store deler av rugmelet ikke ble fordøyet, ville lang tids erfaring ha endret denne fremgangsmåten å koke vassgrøt på. Striden mellom Asbjørnsen og Sundt ble kalt den store «Grøtstriden», og varte i et par år. Polemikken mellom Asbjørnsen og Sundt er humorfylt fortalt av Henry Notaker i forordet til opptrykket av *Fornuftigt Madstel*.²⁴ Grøtstriden ble avgjort av datidens ernæringsforskning. Frans Christian Faye (1806-1890), som var professor i medisin og kvinnesykdommer, påtok seg å finne ut hvem som hadde rett. Han ga ukokt rugmel til en del forsøkspersoner, også til seg selv. De fleste av forsøkene ble gjort på frivillige gatearbeidere på kalde dager i februar, slik at oppsamlet avføring kunne oppbevares frosset. Avføringen ble undersøkt mikroskopisk og farget med jod, som farger stivelse blått. Faye fant ingen stivelseskorn i avføringen til forsøkspersonene; all stivelse var fordøyet²⁵. Eilert Sundt og bondekonene hadde rett! Dette er den første eksperimentelle forskning innen ernæringsvitenskap i Norge. En oversikt over Fayes vitenskapelige produksjon viser en medisiner med vidtfavnende interesser, både innen medisin og samfunnsforhold; temaene som han in-

22 Asbjørnsen PC. *Fornuftigt Madstel. En tidsmessig Koge- og Husholdningsbog af Clemens Bonifacius*. Notaker H (red). Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat, 1884 – opptrykk 1993.

23 Sundt E. Kvindens Stilling. *Folkevennen* ; 1864: 639. *Folkevennen* er et et blad som Eilert Sundt redigerte i mange år.

24 Asbjørnsen PC. *Fornuftigt Madstel. En tidsmessig Koge- og Husholdningsbog af Clemens Bonifacius*. Notaker H (red). Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat, 1884 – opptrykk 1993.

25 Forhandlinger i Videnskabs-selskabet i Christiania Aar 1866. Christiana: Jac. Dybwad, 1867.

teresserte seg for, strakte seg fra skader av kaffe hos barn til fødselshjelp og anestesi, og altså om fordøyelse av stivelsesholdige produkter. Professor Faye tok initiativet til at Det Norske Videnskaps-Akademi ble stiftet i 1857.

Diskusjon om kornprodukters innvirkning på vår helse, har blusset opp igjen med jevne mellomrom. I de siste ti årene har enkelte «forståsegpåere», uten særlig kunnskap om ernæring og fordøyelse, hevdet at folk burde spise mindre av stivelsesholdige matvarer. En «lavkarbo»-bevegelse har fått stor oppmerksomhet og mange tilhengere. Fra ernæringshold kan vi være enige i at inntaket av rent sukker og bakeriprodukter av siktet hvetemel bør reduseres. Men å si at folk flest ikke skal spise poteter og grovt brød, er ikke riktig, for å si det mildt.

En helt annen sak er at om lag 0,5 til 1 % av befolkningen ikke tåler glutenholdige kornvarer som hvete, rug og bygg. Det er personer som lider av sykdommen cøliaki eller glutenintoleranse. Sykdommen er studert i detalj og imponerende klarlagt av Ludvig Sollid og hans medarbeidere. Han har skrevet glimrende oversiktsartikler om forskningen som har ført frem til forståelsen av sykdommens patofysiologi^{26 27}.

Cøliaki kommer av en intoleranse til proteinet gluten, som vesentlig finnes i hvete, men også i mindre mengder i rug og bygg. Sykdommen fører til atrofi av tarmtottene i tynntarmen. Sykdommen, som effektivt kan helbredes ved å unngå gluten i kostholdet, opptrer hos omlag 1 % av vår befolkning, men bare halvparten av disse får sykdommen som unge. I barnealderen fører sykdommen til diaré og nedsatt opptak av viktige næringsstoffer fra tarmen. Mange pasienter kan gå udiagnostisert helt til voksen alder med uklare symptomer, oftest gjerne med magesmerter.

Cøliaki-pasienter som spiser gluten får økt konsentrasjon av antistoffer i blodet. Disse er spesifikke overfor gluten og vevs-transglutaminase. Cøliaki er en type kronisk betennelsessykdom av autoimmun typen, og slike sykdommer har en rekke årsaker. De skyldes dels interne genetiske faktorer, som visse HLA (human leukocyt antigen) gener, dels ytre faktorer i samspill med HLA-molekylene. For cøliaki er gluten den ytre faktoren. For de fleste autoimmunsykdommer er det vanskelig å klarlegge årsaksforholdene. Men for cøliaki er det tre spesielle forhold som har gjort det mulig å få klarhet i sykdomsprosessen. For det første er den ytre faktor, nemlig gluten, kjent. For det andre er HLA-molekylene, som predisponerer for cøliaki, kjent. Det dreier seg om HLA molekylene HLA-DQ2 for de fleste tilfeller av

26 Sollid LM. Coeliac Disease: dissecting a complex inflammatory disorder. *Nature Reviews, Immunology* 2002; 2: 647-55.

27 Jabri B, Sollid LM. Tissue-mediated control of immunopathology in coeliac disease. *Nature Reviews, Immunology* 2009; 9: 861-70.

sykdommen, og HLA-DQ8 for en mindre del av pasientene. Den tredje faktor som letter forståelsen av sykdommen, er at en kan ta biopsier av det skadde vevet, nemlig tynntarmslimhinnen. Disse fordelene i klarleggingen av cøliaki har Ludvig Sollid benyttet seg av i sine epokegjørende undersøkelser av sykdommen. I sannhet en «Sollid» forskning, som han har fått en lang rekke internasjonale priser for. Studiene av cøliaki har banet vei for studier og forståelsen av flere andre sykdommer som skyldes auto immunitet. Kartleggingen av cøliaki og behandlingen av sykdommen, er et strålende eksempel på god klinisk ernæringsforskning.

Skjorbuk

Erfaringsbasert kunnskap og forskning om skjorbukens årsaksforhold, har en omfattende historie. Sykdommen var kjent allerede lenge før vår tidsregning. Den er beskrevet i Ebers papyrus fra omtrent 1700 f. Kr. av den store indiske legen Suruta og av Hippokrates.²⁸ Oldtidens leger visste at noen planter kunne helbrede sykdommen. Sykdommen var fryktet av vikinger på langferd, og den første beskrivelsen fra norsk/islandsk side har vi i sagaen om Torstein Hvite²⁹. Vikingene satte faktisk navnet på sykdommen, *skirbjugr*. Navnet er sammensatt av ordene *skir*, som er den oldnorske betegnelsen på opphengt surmelk, og *bjugr* som betyr ødem eller sykdom med hevelse. Vikingene trodde de fikk sykdommen av all den skir som de hadde med seg som proviant på de lange ferden til sjøs. Navnet skirbjugr har gitt opphav til det norske navnet på sykdommen, skjorbuk, og det engelske navnet *scuvy*³⁰.

Noen vikinger visste at multer kunne helbrede eller forbygge sykdommen. Botanikeren Knut Fægri (1909-2001)³¹ skriver at det i arabisk litteratur er omtalt at norske vikinger hadde med seg multer om bord i sine skip på ferd til Sicilia. Dette middel mot skjorbuk ble glemt i litteraturen, men ikke i folkemedisinen. Det dukket opp i historien da Bergenslegen Høyer i 1596 beskrev hvordan nordlendinger behandlet skjorbuk med multer. Det ble gjengitt i det store planteverket *Rariorum plantarum historia* som kom ut i Leiden i 1601³². Hvordan multene helbredet skjorbuk omtales slik (noe forkortet og oversatt fra latin av C. Hafstad³³):

28 Mellinkoff SM. James Lind's Legacy to Clinical Medicine. *West J Med* 1995; 162: 367-69.

29 Reichborn-Kjennerud I. *Tenner og tannverk i norsk folkemedisin*. Risør: Erik Gunleiksons forl, 1921.

30 Nicolaysen R. Arktisk ernæring. *Nord Med* 1971; 85: 37- 45.

31 Fægri K. *Norges planter*. Oslo: J.W.Cappelens forlag, 1958.

32 L'Ecluse Cd. *Caroli Clusi Atrebatensis (...) Rariorum Plantarum Historia: Quae Accesserint, Proxima Pagina Docebit*. Antuerpiae: ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1601, s. 118-9.

33 Hafstad C. Skjorbukbehandling i Norge i eldre tider. *N. Mag. f. Lægevid* 1928: 904-10.

Av denne frukt sier han (dvs. Høyer) lager disse ukyndige nordmenn og finnmarkinger hvert år latverge³⁴ omtrent på denne måte. De koker bærene i en lerkrukke eller bronsepotte til middels konsistens uten å tilsette nogen annen væske, da de nemlig er saftige og bløte og derfor ikke forlanger å tilsettes nogen annen væske. For smaken skyld tilsetter nogen litt fynsk honningvin (som disse nordiske folk i det hele er glad i). Denne masse, tilberedt i passende kar og bedekket med smeltet smør for ikke å forderves av den omgivende luft, opbevarer de på det flittigste til bruk: i sannhet et navnkundig og sikkert bruk mot skjørbuk. (...) Således helbreder nogen skjørbukspasienter, latterlig nok, dog godt og nyttig på denne vis: Til en nærliggende øy full av multebær sender de dem. Og etterlatt alene her, bringes de ikke tilbake før de har gjenvundet sundheten. (...) Men om vinteren, når de ikke kan dette, bruker de sin latverge med ikke mindre hell.

Denne teksten er også uavhengig oversatt i en artikkel av Finn-Erik Eckblad fra 1988³⁵. Fra Eckblads artikkel går det frem at Høyer var i Leiden i 1596 for å ta den medisinske doktorgrad hos professor Clusius. Dette besøket førte altså til at multen, og dens helbredende virkning på skjørbuk, ble kjent i Europa.

På den tiden visste man også at noen planter, skjørbuksurt, engsyre og kvann, virket omtrent som multer, men ikke så effektivt. En av de eldste norske beskrivelser er av Peder Claussøn Friis i hans *Norrigis Bescifvelse* fra begynnelsen av 1600-tallet³⁶. Beretningen ble først utgitt av professor Ole Worm, som var rektor ved Universitetet i København. Peder Claussøn Friis har en kort omtale av skjørbuk, multer og skjørbukurt i avsnittet *Om Siugdom udi Nordland*:

Udi Nordland vanke icke mange Siugdommel/ for den kuld oc klare Lufft der er/ oc Pestilentæ kommer der sielden; Men en Siugdom er der meegt gængsel/ huilcken de kalde Skjørbock/ oc mange døe der aff besynderlig de Fremmedel som did kommel fordi de kunde icke fordrage oc fordøje den Kost oc Spise der vancker: synderlig den fede ferske Hellefisk/ oc anden fed Fisk/ som fortæris der meste parten uden Salt/ oc denne Kranckhed kommer aff Mafuens onde fordøjuelse/ hvor imod de bruge den Urt Angelical som der ofuerflødigen voxer/ huilcken de æde saa grøn baade stilcker oc rod: Item/ de æde oc Moltebær/ oc giøre Grød der aff mod samme siugdom; der groer oc en Urt med tykke Bladel/ kaldis Erichsgræs/ jeg meener/ det er et Slags Vildkarse (eller Cochlearia) huilken de oc bruge mod samme Siugdom/ oc groer den sommesteds saa ofuerflødigen/ paa Holmer/ at de om Sommeren hente hele Baade fulde deraff/ oc saa fylte hele Tønder fulde aff de blade oc bruge til Kaal om Vinteren.³⁷

34 Latverge er en farmasøytisk betegnelse for medikamenter blandet inn i syltetøy.

35 Eckblad FE. Molter som skjørbuksmiddel i skriftlige kilder. *Blyttia* 1988; 46: 177-181.

36 Storm G. *Samlede skrifter af Peder Claussøn Friis. Udgivne for den norske historiske Forening*. Kristiania, 1881.

37 Sitert etter Alm. T. Bruk av skjørbuksurt (*Choclearia officinalis*) i Nord-Norge. *Blyttia* 1966; 54: 185-192. Alm har igjen sitert dette etter *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis. Udgivne for den norske historiske Forening*. Kristiania, 1881.

Professor Ole Worm, som fikk trykket beretningen til Friis, var en velutdannet lege, med eksamener fra en rekke universiteter i Europa. Han var livlegen til kong Christian IV. Hans interesse for skjorbuk og eldre manuskripter førte til to interessante prosjekter: en doktoravhandling og et initiativ som førte til et bokverk om danske planter.

Det første prosjektet var veiledning av en ung tysk lege, Ambrosius Rhodius (1605-1696), som våren 1635 kom til København. Han ville praktisere som lege i Danmark. For å få innpass ved de akademiske kretser i København måtte han skrive en vitenskapelig avhandling. Rhodius fikk hjelp av Ole Worm, og resultatet ble en doktorgrad om skjorbuk³⁸, den første om dette emne publisert i Norden. Avhandlingen er oversatt fra latin til engelsk og diskutert som et medisinsk historisk dokument av DeLuca og Norum³⁹.

Ambrosius Rhodius ble i 1637 tilsatt som professor i fysikk og matematikk ved den nyopprettede katedralskolen i Christiania, og som stadsfysikus i hovedstaden. Han hadde med seg sin hustru Anna, og ekteparet skapte uro og skandale i Norge. Anna beskylte nemlig både stattholderen og borgermesteren i Christiania for umoral og korrupsjon. Det endte med rettsak og arrestasjon. Ambrosius og Anna ble satt i fengsel, først på Akershus festning, senere i Vardø. Det var ikke særlig strengt å være fengslet på festningen i Vardø. Han fikk praktiserte som lege i byen, og hun var aktiv i byens hekseprosesser.⁴⁰

Det andre prosjektet, som kan tilskrives professor Ole Worm, er at han fikk kongen til å kreve at det medisinske fakultetet skulle utgi et skrift med råd mot skjorbuk. Dette skriftet fremholdt at skjorbuk kunne behandles med planter som vokste i kongens rike. Det førte til at Christian IV forordnet at det skulle lages en fortegnelse over alle planter i Danmark og Norge. Fortegnelsen ble den første utgaven av *Flora Danica*. Her er også multenes helbredende virkning overfor skjorbuk nevnt⁴¹. I den andre og mer kjente utgaven av *Flora Danica*⁴², med håndkolorerte grafiske blad, er multen den første omtalte og illustrerte planten. Dr. Henrik Høyer er nevnt i begge utgaver av *Flora Danica*.

38 Rhodesius A. *Theses Medicae de Scorbuto*. København; Typis Salomonius Sartorii, 1635.

39 DeLuca L, Norum KR. Scurvy and Cloudberries: A Chapter in the History of Nutritional Sciences. *J.Nutr.* 2011; 141(12): 2101-2105.

40 Ingerslev E. *Ambrosius Rhodius og hans hustru*. København: Vilhelm Trydes Forlag, 1916.

41 Paulli S. *Flora Danica*. Kiøbenhafn: Melchior Martzan, 1648.

42 Oeder, GC. *Flora Danica*. Hafniae: Typis Claudii Philiberti, 1766.

I sin beretning fra Grønland⁴³ beskrev Hans Egede (1686-1758) allerede i begynnelsen av 1700-tallet hvordan urbefolkningen der beskyttet seg mot og behandlet skjørbuk. Fra Egedes beretning har to sitater interesse. På side 267 står det:

For 14 Dage siden havde vi ladet overføre nogle af de Syge, og ind-logered dem hos Grønlenderne i disse Huse, for at de af Grønlenderne kunde blive forsynede med lidt Cochleare eller Scorbut Græs, som paa disse Tider ved Grønlændernes Huse under Sneen plejede at udspire. De samme førte vi nu hiem med os til Colonien, saasom de vare allerede blevene meget vel tilpas.

Hans mannskap ble altså i løpet av to uker kurert for skjørbuk. På side 283 skrev Egede:

Den 25de (januar 1730) førte vi tvende Mand af vore Syge hen ud til nærmeste Vildmands-Husse, i Forhaabning, der sammesteds at faae nogen Cochleare Græs til deres Sundheds Erlangelse, saasom de vare meget ilde incommoderede af Scorbut.

Også disse ble helbredet!

Skjørbuk var en meget utbredt sykdom i den nordlige del av Europa, helt frem til poteten kom og ble vanlig. Den medisinske historien om skjørbuk i Norden er beskrevet av blant andre Øivind Larsen⁴⁴ og Anne Kveim Lie⁴⁵. Plantene som forebygger eller helbreder skjørbuk, er inngående beskrevet i to artikler av Arnold Nordal⁴⁶ og i flere artikler av Torbjørn Alm^{47 48}. Alm fremhever at skjørbuk ikke var noe problem i den samiske befolkningen, som var vant til å bruke meget multer og engsyre i sitt kosthold. Men hos kystbefolkningen var skjørbuk en ganske vanlig sykdom, spesielt blant innflyttere som ikke kjente til de gamle skikkene. De besto i å bruke skjørbukurt som kål; samle inn store mengder av den planten sommer og høst og så oppbevare dette gjennom vinter og vår.

To år etter den andre utgaven av *Flora Danica* var trykket, kom den danske oversettelse av James Linds bok der han beskrev hvordan skjørbuk kan helbredes med citrusfrukter⁴⁹. Lind gjenoppdaget den helbredende virkning i 1747, og den første publikasjonen om hans forsøk kom ut i

43 Egede H. *Omstændig og udførlig Relation, Angaaende den Grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse*. Kiøbenhavn, 1738.

44 Larsen Ø. *Olaus Magnus og skjørbuken: en litteraturstudie*. København, 1963.

45 Lie AK. En Sygdom af mange Skikkelser: noen glimt fra skjørbukens historie. *Michael* 2008; 5: 197–205.

46 Nordal A. Über einige norwegische volkmedizinische Skorbut-Pflanzen, und ihren Vitamin-C-Gehalt. *Nytt mag. naturv.* 1939; 79: 193–231 og 1940; 81: 117–142.

47 Alm T. Bruk av skjørbuksurt (*Cochlearia officinalis*) i Nord-Norge. *Blyttia* 1996; 54: 185–192.

48 Alm T. Skjørbukplanter – eller jakten på C-vitamin. *Otter* 1998; 220: 17–22.

49 Lind J. *Et Forsøg om de allerkræftigste Midler til at bevare Soe-Folkenes Helbred i den Kongelige Flaade*. Kiøbenhavn: Brødrene Berling, 1768.

1753⁵⁰, men det tok nesten 50 år før den engelske marine innførte slike frukter som en del av provianten. Citrusfrukter, som et godt middel mot skjørbuk, ble glemt, oversett eller forble ukjent innen medisinske kretser. Dette kom i glemmeboken fordi man trodde det var syrene i citrusfruktene som hjalp. Derfor brukte man etter hvert billigere citrusfrukter, spesielt lime, som inneholdt lite vitamin C og derfor ikke virket mot skjørbuk, eller man brukte saft og marmelade, som var kokt, og dermed var vitaminet for det meste ødelagt.

Utover på 1800-tallet dukket det opp en hypotese om at skjørbuk skyldtes en forgiftning av bedervet mat. Professor Sophus Torup (1861–1937) ved Universitetet i Kristiania var en varm tilhenger av denne oppfatning. Nansen brukte Torup som sakkyndig ved provianteringen av polarferden med «Fram». I en artikkel publisert i 1897 i Norsk Magazin for Lægevidenskaben⁵¹, skriver Henrik Greve Blessing (1866–1916) som var skipslege om bord på «Fram» under polferden:

Men er da Skjørbugen afskaffet som gjængs Sygdom?! Nei! Sandsynligvis ikke ganske; men jeg er tilbøielig til at paastaa, at denne Sygdom kun vil ha historisk Interesse for fremtidige arktiske Expeditioner. Denne lyder kanske noget pralende; men vore egne Erfaringer og Studiet av Polarliteraturen (og delvis Skjørbugens Historie) har bibragt mig den faste Overbevisning, at den eneste afgjørende Aarsag til denne Sygdom er bedærvede Fødemidler, altsaa Skjørbugen – om man vil – er en chronisk Ptomainforgiftning. Men det er jo heller ingen ny Tanke.

Skibs-beriberi og skjørbuk

Skjørbuk var en ganske vanlig sykdom blant sjømenn på langfart. På slutten av 1800-tallet viste en annen sykdom seg hos langveisfarende sjøfolk, spesielt på seilskipene som var lenge til havs. Det var den såkalte *skibs-beriberi*, som hadde symptomer som kunne passe på både beriberi og skjørbuk.

Flere norske leger var interessert i årsakene til denne sykdommen. En av disse var Stian Erichsen (1867–1953), som etter medisinsk embetseksamen i 1892 slo seg ned i Tvedestrand, der han etter hvert ble distriktslege og kommunalpolitiker. Han var av sjømannsslekt og var den eneste i slekten som fikk akademisk utdannelse. De andre mannfolkene dro til sjøs eller levde av yrker med tilknytning til sjøfart. Stian Erichsen hadde tett kontakt med hjemvendte sjøfolk og hørte hva de hadde å fortelle. En svoger, som var skipsfører, døde like før båten kom hjem fra langtur. Dødsårsaken var angivelig skips-beriberi. På en Tvedestrandsskute, som dro fra Rangoon,

50 Lind J. *A Treatise of the Scurvy in Three Parts. Containing an Inquiry into the Nature, Causes and Cure of the Disease, together with a Critical and Chronological View of what has been published on the Subject*. Edinburgh: A. Miller, 1753.

51 *Norsk Mag Lægevidensk* 1897, 58: 596–602.

begynte beriberi-sykdommen etter to måneder i sjøen. Da de kom til St. Helena var 8 av mannskapet alvorlig syke, og to var allerede døde. Etter noen få dager på St. Helena, der de fikk fersk proviant med meget frukt og grønnsaker, var alle de syke blitt friske.

Stian Erichsen mente ut fra hva sjøfolkene fortalte, at skips-beriberi kom av dårlig kosthold. Han undersøkte dette nærmere og fant at på 18 skuter fra Tvedestrand og 3 fra Arendal, som gikk i langfart, hadde omtrent halvparten av de samlede besetninger på 300 mann hatt beriberi, og 22 var døde.

Stian Erichsen⁵² samlet inn proviantlistene fra disse skutenes rederier og sammenliknet den med proviantlister fra andre deler av landet og fra rederier i Holland. Det viste seg at fra slutten av 1870- tallet hadde sørlandsrederiene endret kostholdet om bord. Den tradisjonelle skipskosten som besto av blant annet erter, salt kjøtt og flesk og skipskjeks av sammalt rug og hvete, ble erstattet med hermetisk kjøtt fra Australia og Argentina, og brødmaten om bord ble bakt av siktet hvetemel. Gjæren var som oftest ødelagt etter lang tid i varmen om bord. I dag vet vi at beriberi kommer av mangel på tiamin (vitamin B1), og den endring i kostholdet som ble gjort av sørlandsrederiene, førte til for liten tilførsel av tiamin. Sykdomsbildet var også preget av at de hadde altfor lite vitamin C i kostholdet, skips-beriberi var altså en kombinasjon av beriberi og skjørbuk.

De epokegjørende undersøkelsene til Stian Erichsen ble publisert i Tidsskrift for Den norske lægeforening, den første artikkelen kom allerede i 1899⁵³. Stian Erichsen fulgte opp med flere artikler om samme tema^{54 55}. Hans påstand om at skips-beriberi antagelig kom av et dårlig kosthold om bord på norske skip, førte til at det ble satt ned en komite som drøftet kostholdet til sjøs. Det var den såkalte *Beri-beri Komiteen*, som var nedsatt for:

at tage under Overveielse og fremkomme med Forslag til Midler til Bekjæmpelse og Forebyggelse af Sygdommen Beri-Beri ombord i norske Skibe, samt at undersøge Spørgsmaalet om og i Tilfælde afgive Forslag til en Reduktion i den for vore Skibe for Tiden paabudte Forsyning med Medikamenter, Instrumenter og Bandager.

52 Stian Erichsen skrev i løpet av årene 1945-1951 sine «Memoarer», et hefte på snaut 100 sider, som aldri ble publisert. Her omtaler han sin svoger som døde av beriberi om bord, og sine undersøkelser vedrørende skips-beriberi på sørlandsskuter. Han nevner at engelskmennene ga sine sjøfolk limejuice, og han påpeker at norske skip burde hatt med seg poteter. Hans memoarer er delvis gjengitt i en bok om ham: *Gamledoktoren*, skrevet av Øyvind Bjørvatn, utgitt på Bokbyens forlag i 2009. Boken gir også en interessant skildring av en distriktsleges liv og arbeid i første halvdel av 20. århundre i et kystdistrikt på Sørlandet.

53 Erichsen S. Undersøgelser om beri-beri. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1899: 555-571.

54 Erichsen S. Undersøgelser om beri-beri. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1901: 468-480.

55 Erichsen S. Beri-beri. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1903: 259-266.

Komiteen ble ledet av professor Vilhelm Uchermann, og legen Peter Christian Kreyberg og stortingsmann Lars Abrahamsen var medlemmer. Uchermann og Kreyberg hadde gitt ut *Lærebok for sjømenn*, og Abrahamsen hadde som ung vært sjømann. Komiteen hadde også drøftinger med professor Torup. Beri-beri Komiteen kom med sin tilrådning i 1902⁵⁶.

Den store oppmerksomheten omkring skips-beriberi førte til at Axel Holst (1860-1931), som var professor i hygiene, med spesiell interesse i bakteriologi, reiste til flere medisinske miljøer for å få bedre kunnskap om sykdommen. Holst trodde da at sykdommen kunne skyldes en bakterieinfeksjon. Han besøkte både Pasteur og Koch. Hos Koch hadde tidligere den nederlandske legen Christian Eijkman (1858-1930) vært for å lære bakteriologi. Han trodde nemlig at beriberi var en infeksjon. Dette testet han ut i Indonesia. Han forsøkte først å isolere bakterier fra pasienter med beriberi og smitte forsøksdyr med den isolerte bakterie-stammen. Han brukte flere typer forsøksdyr, men fant ut at kyllinger var de beste og billigste forsøksdyrene. Men han kunne ikke fremkalle beriberi ved bakterier. De fikk det av den dietten som dyrepasserer ga dem. Han ga dem kokt ris som var til overs fra et nærliggende militærpsykehus. Så sluttet dyrepasserer, og den nye dyrepasserer ville ikke gi militær diett til sivile kyllinger. Han ga dem vanlig upolert ris, og beriberien hos kyllingene forsvant som dugg for solen.

Eijkman arbeidet videre med denne problemstillingen, men klarte ikke helt å gi slipp på hypotesen om at sykdommen på en eller annen måte var forårsaket av bakterier. Axel Holst fikk råd av Koch om å reise til Indonesia, hvor Eijkman hadde opprettet et laboratorium for å studere beriberi. Holst kom dit som bakteriolog, og trodde nok at beriberi kunne være forårsaket av bakterier. Men han lærte også hvordan beriberi kunne fremkalles hos kyllinger på en sparsom diett. Han tok denne lærdommen med seg hjem. Han hadde med seg en bakteriestamme som var isolert fra en pasient med beriberi, og prøvde å smitte katter med bakterien. Men kattene forble friske, selv om Holst innlosjerte dem i trope-avdelingen på Botanisk have, for å etterlikne klimaet i Indonesia. Holst syntes kyllinger var u hensiktsmessige forsøksdyr, og det sykdomsbildet som kyllingene fikk på en sparsom korn-diett, liknet ikke særlig på skips-beriberi eller skjørbuk. Han valgte i stedet marsvin, som han satte på samme type sparsomme dietter som kyllingene hadde fått. På en ensidig kost bestående av bare ulike kornsorter og brød, fikk marsvinene etter kort tid et sykdomsbilde som lignet helt på skjørbuk, ikke på beriberi. Holst kontaktet da Theodor Frølich (1870-1947), som studerte skjørbuk hos barn.

56 *Indstilling fra Beri-beri Komiteen*. Christiania, 1902.

Holst og Frølich⁵⁷ arbeidet videre med denne dyremodellen, og de kunne vise at dyrene ble helbredet av friske, ukokte grønnsaker og poteter. Kokte vegetabiliske matvarer og kokt melk hadde ingen virkning mot marsvinenes skjorbuk.

Våren 1907 var det omfattende og intens debatt i Det medicinske Selskab⁵⁸ i Kristiania. Det startet med to foredrag den 27. februar av Axel Holst og Theodor Frølich om skjorbukens årsaksforhold. Diskusjonene i Selskabet fortsatte i en rekke møter utover våren. De to forskerne hadde, som nevnt, ved kostholds-eksperimenter klart å fremkalle skjorbuk på marsvin. De kunne videre vise at en del vegetabiliske matvarer kunne helbrede sykdommen. Men det var bare rå grønnsaker som hjalp, de kokte hadde ingen virkning. Ut ifra dette mente Holst og Frølich at det var en varmelabil kostholdsfaktor i grønnsakene som forhindret skjorbuk, og at sykdommen kom av en mangel på denne faktoren. Dette ble sterkt imøtegått av professor Torup. Han mente at de forsøk som Holst og Frølich hadde utført, ikke hadde noe med skjorbukens årsaksforhold å gjøre. Han uttalte med stor pondus og sikkerhet at skjorbuk var en kronisk forgiftning av stoffer som utvikler seg i bedervet mat, en såkalt ptomain-forgiftning. Han henviste til at Nansen og hans menn på sin polarferd ikke hadde fått skjorbuk fordi Torup hadde veiledet Nansen i hans proviantering! Det vesentligste i provianteringen hadde vært å unngå mat som kunne bli bedervet under ferden. Derfor var all mat enten hermetisert eller helt inntørret.

Axel Holst, som var viden kjent for sin veltalenhet, svarte:

Jeg begynder med at sænke min kaarde for prof. Torup. Jeg gjentager nemlig min anerkjendelse for den maade, hvorpaa han har planlagt Nansenfærdens proviantering. Min anerkjendelse for, at han ved at sørge for en proviant, som mindst mulig blev bedervet, har skaffet afveien et moment, som disponerer for skjorbug. Og min anerkjendelse for, at han har skaffet afveien en af de virkelige aarsager til sygdommen ved ogsaa at sørge for en mest mulig variert kost, d.e. ved ogsaa at tage hensyn til den anskuelse at sygdommen skyldes en ensidig føde. Endelig tviler jeg heller ikke paa, at det kan være prof. Torup's skyld, at færdens deltagere har sat den egentlige krone paa verket ved at gaa mest mulig paa jagt og derved har skaffet sig mest mulig fersk mad.

Men dermed ophører ogsaa den anerkjendelse, jeg ser mig i stand til at yde professoren. Ellers er jeg helt uenig med ham og maa gaa ud fra, at han ganske har overset, hva der er sagens egentlige kjerne.

Holst mente kjernen i denne diskusjonen var at skjorbuk var en mangelsykdom, og ikke en forgiftning.

57 Holst A, Frølich Th. Experimental studies relating to ship-beri-beri. I Introduction: on polyneuritis of poultry; II On the etiology of scurvy. *J. Hygiene* 1907; 7: 619-71.

58 *Forhandlinger i Det medicinske Selskab i aaret 1907*. Kristiania: Steenske Bogtrykkeri, s 59-126.

Fridtjof Nansen stolte helt på professor Sophus Torups teorier. På slutten av 1909 var det en opphetet polemikk, som begynte med at Fridtjof Nansen den 20. desember 1909 i Morgenbladet skrev et innlegg om hva han mente var årsaken til sykdommen skjorbuk. Han fremholdt det samme som professor Torup mente; skjorbuk skyldtes en forgiftning av bedervet mat, og han brukte igjen sine egne og andre norske polarfareres kosthold som «bevis» for sin påstand. Nansen avsluttet sitt innlegg i Morgenbladet med at staten burde lage forskrifter for hvordan kostholdet om bord i norske skip skulle være for å unngå skjorbuk. To dager senere kom det et innlegg i Morgenbladets aftennummer av professor Axel Holst. Han mente at Nansen tok feil. Skjorbuk kom av et kosthold som manglet en faktor som fantes i matvarer, vesentlig vegetabiliske, men også i noe mindre mengder i ferskt kjøtt. Denne, til da ukjente kostfaktor, ble ødelagt ved koking og den sterke varme som skulle til for å hermetisere matvarer. Holst mente at Nansen ville gi sjøfolkene «stener for brød» ved å innføre et skipskosthold som anbefalt av Nansen, og rådet staten til å vente litt med å lage forskrifter for mat til sjøfolk i langfart. Nansen tente på alle plugger og kom med et langt, polemisk og nedsettende innlegg i en artikkel i Morgenbladets⁵⁹ aftennummer på selveste julaften 1909. Nansens avisartikkel hadde som overskrift *Skjorbuk og Skibs-Beriberi*. Artikkelen begynner slik:

I sin artikkel i 'Morgenbladet' for igaaraftes er professor Axel Holst enig i at skjorbuk, saavel som Skibs-beriberi fremkaldes ved nytelsen av kost som har undergaat visse kemiske forandringer; men denne skulde ikke være en dekomposition fremkaldt ved microber, hvilket efter min oppfatning er fuldt tilstrækkelig bevist; men skulde derimot være en destruktion av visse 'eiendommelige næringsstoffer' fremkaldt ved de høie temperaturer som er nødvendig for sterilisering. Saavidt jeg forstaar ham skulde den samme ødeleggelse af disse stoffer ogsaa kunde frembringes ved tørring, men merkelig nok ikke ved frysning (salting nævner han ikke?). Disse 'eiendommelige stoffer' blir ikke defineret, og man faar ikke vite om de eller deres destruktion nogenlunde er kemisk paavist. Professor Holst slutter fra eksperimenter, som han, saavidt jeg vet, alene har utført paa et mennesket saa fjernstaaende dyr, som den planteædende gnager marsvinet. Det forekommer meg at naar det gjælder menneskets sygdomme, da maa eksperimenter paa mennesket selv uten sammenligning ha mest værd; og av slike eksperimenter har vi heldigvis for skjorbukens vedkommende ikke saa faa som er sikkert kontrolleret. Jeg vil nævne dem som jeg kjender bedst, og som jeg selv staar inde for, det er Framferden 1893-1896. Eksperimentene blev her anstillet med ferdens 13 deltagere, og mellem 30 og 40 hunde, og de varte i mer end tre aar. Den eneste friske proviant som i denne tid erhvervedes om bord i Fram var nogen bjørne som blev skudt i de første fem maaneder og i de de sidste fem maaneder; men fra slutten af december 1893 til 28 februar 1896, altsaa i seks og tyve maaneder var der om bord i Fram absolut ingen tilgang paa fersk mad av nogensomhelst art (...) I hele den nævnte tid levede vi paa godt steriliserede og tørrede levnedsmidler, med andre ord netop den kost som efter Holst's mening skulde fremkalde skjorbuk eller skibs-beriberi, og det

59 Morgenbladet 1909, 24. desember.

fandtes ikke en eneste antydning til nogensomhelst sygdom af denne art. Dette forekommer mig allerede at være et saa vægtig bevis mot rigtigheden av Holst's teori at det er vanskeligt at komme forbi det.

Nansen fortsetter i samme noe nedlatende tone at han hadde enda et personlig bevis til fra sin ferd, nemlig at verken han eller Johansen fikk skjørbuk etter at de hadde forlatt «Fram». Nansen trekker også frem en del eksempler fra polarlitteraturen som bevis på at Holst tar feil. Nansen fortsetter: *«bevismaterialet for rigtigheten av Torups teori, at skjørbuk er en kronisk forgiftning, er for mig en saa fuldstændig fyldestgjørende at jeg ikke et øieblik vil betænke mig paa at udruste en ekspedition av en hvilken som helst varighet i overensstemmelse dermed».*

Den siste siterte setningen ble ganske skjebnesvanger. Ikke bare ville Nansen selv proviantere slik Torup mente var riktig, men han ga også råd til andre polarfarere om kosthold på ekspedisjoner.

En som fikk råd av Nansen om proviantering var Robert Scott (1868-1912). Nansens stahet om skjørbukens årsaksforhold fikk fatale følger for Scott. Han konsulterte Nansen i 1909, både om utstyr og proviant før han dro på sin ferd mot Sydpolen. Scott skulle lære skigåing og sledeteknikk av Trygve Gran og proviantering av Nansen. Den provianten Scott hadde med seg, førte til at han overveiende sannsynlig døde av skjørbuk.⁶⁰ Også Nansen mente at skjørbuk var årsaken til Scott sin død⁶¹. Han skrev blant annet:

Men den lumske fiende som felte dem, var sikkerlig skjørbuku. (...) Dette synes meg på ha vært den virkelige fiende, men som Scott ikke kunde kjende, og som han intet middel hadde til å overvinne efter å ha brutt av forbindelsen med sitt vinterkvarter.

Nansens heftige angrep på Holst i Morgenbladet julaften 1909, og den noe hissige polemikken som fortsatte i januar 1910, kan kanskje være en slags «tak for sist». Axel Holst hadde nemlig den 28. april 1888 vært 1. opponent under doktordisputasen til Nansen, og han hadde vært meget kritisk til Nansens avhandling⁶², spesielt hans eksperimentelle arbeid. Aftenposten hadde et referat fra doktordisputasen, som ble ledet av dekanus for Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. Men begge opponentene var fra det medisinske fakultet.

[Axel Holst] kritiserede i et længere Foredrag væsentlig de fysiologiske Slutninger, Doktoranden havde draget af sine Undersøgelser. De Resultater, hvortil Hr. Nansen var kommet, stred fuldstændig imod det hidtil almindelig antagne, og Opponenten syntes, at

60 Graham H. Oranges and Lemons. *British Med. J* 1963: 1085.

61 Nansen F. Scotts siste ferd. *Tidens Tegn*, 1913, 13. februar.

62 Nansen F. *The Structure and Combination of the Histological Elements of the Central Nervous System*. Bergen: Johan Griegs forlag, 1887.

*Hr. Nansen her havde været vel rask i sine Slutninger; der var i Afhandlingen ikke leveret Begrundelse nok for de nye Theorier. Naar man havde sat sig en saa stor Opgave, som Hr. Nansen her havde gjort, burde man helst være uden Theorier, indtil man tydelig saa, at alle de ved Forskningen indvundne Fakta løb sammen i et.*⁶³

Nansen forsvarte seg godt og fremholdt at det var de anatomiske funn som var de viktige, de fysiologiske slutninger overlot han til fysiologene! Den andre opponenten, professor dr.med. Hjalmar Heiberg, dvelte mest ved de anatomiske funn, som han mente ville få stor betydning. Han fremholdt også «*at det var noget visst friskt og 'sportsmessigt' ved Hr. Nansens Videnskab, som Professoren troed ganske visst vilde bringe sine smukke Frugter*».

I 1888 var både Nansen og Holst ganske unge. Doktoranden var bare 27 år og 1. opponenten, som på den tiden var universitetsstipendiat og i ferd med å ta sin doktorgrad, var bare ett år eldre. De var vel ganske bråkjekke begge to. Den andre opponenten var en eldre og trygg professor. Professor Heiberg kom senere til å hjelpe Nansen med å undersøke dem som skulle være med om bord på «Fram».

En kan i ettertid undre seg over at den skarpe og kritiske vitenskapsmannen Fridtjof Nansen ikke godtok de eksperimentelle undersøkelserne fra Holst og Frølich. Men vitaminbegrepet ble ikke etablert før i 1913 da den polske forskeren Casimir Funk (1884-1967) benevnte de ukjente stoffene i kosten som forhindret skjørbuk, beriberi og liknende tilstander for vitaminer⁶⁴. Dessuten visste verken Holst og Frølich eller Nansen at marsvinet er en av bare noen få dyrearter, som i tillegg til mennesket, kan utvikle skjørbuk. Verken marsvin eller mennesker kan lage vitamin C i sin egen kropp, noe de fleste andre dyr kan.

Holst og Frølich innledet samarbeid med Valentin Fürst (1870-1961). Sammen med Holst og Frølich kunne Fürst vise at det «antiskorbutiske» agens var et varmelabilt stoff som fantes i grønnsaker og spirende frø. Fürst presenterte sine første funn om dette i 1909 og disputerte i 1912 på eksperimentelle studier av kostholdsfaktorer som forhindret eller helbredet skjørbuk hos marsvin⁶⁵.

Holst og Frølich var de første som viste at skjørbuk var forårsaket av mangel på en ernæringsfaktor. Men fordi det fortsatt var diskusjon om dyreeksperimentene til Holst og Frølich, og fordi den labile ernæringsfaktoren ikke var isolert, ble det ikke noen internasjonal ærespris for dem. Men

63 Aftenposten 1888, 28. april.

64 Jukes TH. Historical Perspectives: "The Prevention and Conquest of Scvurvy, Beri-Beri, and Pelagra". *Preventive Medicine* 1989; 18: 877-83.

65 Fürst V. Experimentelle undersøkelser over existensen av egne «antiskorbutiske» stoffer. *Norsk Mag Lægevidensk* 1912: 1-97.

hele tre Nobelpriser er senere utdelt for forskning knyttet til vitamin C. Etter min og flere andre forskeres mening, var Holst og Frølichs arbeid om skjørbukens årsaksforhold noe av det viktigste i C-vitaminets historie, og burde vært belønnet med en Nobelpris⁶⁶. Christian Eijkman fikk sin Nobelpris i 1929, tretti år etter at han hadde vist at risskallet hadde en anti-beriberifaktor. Det hadde vært rikelig tid til å gi Holst og Frølich Nobelpris for deres påvisning i frukt og grønnsaker av en termolabil faktor som helbreder skjørbuk.

Historien om uenigheten mellom Nansen og Holst fikk likevel en verdig avslutning i 1918. Da fikk professor Axel Holst av Det Norske Videnskaps-Akademis «Fridtjof Nansens belønning» for sitt vitenskapelige arbeide med beriberi og skjørbuk.

I den norske medisinske historie om skjørbuk kan det noteres enda en begivenhet, nemlig den at Alexandra Ingier (barnebarnet til Ole Bull) disputerte den 15. desember 1914 på en avhandling om skjørbuk hos barn⁶⁷. Hun var den første norske kvinne som tok en medisinsk doktorgrad. I begynnelsen av 1900-tallet var det en viss usikkerhet om det som kaltes *Barlows sykdom* hos barn var skjørbuk. Bakgrunnen for denne usikkerheten var nok det at barn med mangel på vitamin C også hadde andre vitaminmangler, spesielt mangel på vitamin D. Det er en vitaminmangel som i likhet med skjørbuk også gir symptomer fra ben og bruskvev. Alexandra Ingier tok opp denne problemstillingen ved inngående patologiske undersøkelser hos barn med sykdommen, og sykdommer fremkalt med de metodene Holst og Frølich brukte på marsvin. Hun gjorde sine studier og eksperimenter ved det patologisk-anatomiske institutt i Dresden. Hun kunne ved sine inngående mikroskopiske undersøkelser slå fast at *Barlows sykdom* var det samme som skjørbuk hos barn. Det er interessant at hun prøvde å fremkalle sykdommen på vanlige svin, men det fikk hun ikke til. Vi vet nå hvorfor: Grisen kan selv lage sitt vitamin C.

En annen norsk lege, som ble interessert i skjørbuk og kosthold, var Johannes Hagtvet (1904-1989), som i 1940 skrev en meget leseverdig avhandling om vitamin C-mangel i en nordnorsk befolkning⁶⁸. Hagtvet var distriktslege i Andenes i vel 8 år, og han sier at observasjonstiden var «*såpass lang at de barn man ekstraherte med tang for 8 år siden, de ekstraherer man*

66 Norum KR, Grav HJ. Axel Holst og Theodor Frølich – pionerer i bekjempelsen av skjørbuk. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2002; 122: 1686-7.

67 Ingier A. Beiträge zur Kenntnis der Barlowschen Krankheit. *Frankfurter Zeitschr. für Pathol.* 1914; 14(1): 1-87.

68 Hagtvet J. *C-hypovitaminose: en klinisk studie av relativ kostmangelsykdom i et subpolart miljø. Med et tillegg om kliniske B-hypovitaminoser.* Helsingfors, 1940.

nu tenner på». Hagtvet skriver at mangel på C-vitamin var utbredt i denne befolkningen, som på ganske kort tid hadde gått fra en naturalhusholdning til en «krambuhusholdning». I eldre tider hadde befolkningen levd av det de dyrket, plukket, fanget og fisket, men da fisket ble modernisert med større båter og utstyr, og fangsten solgt, endret både kosthold og levesett seg. I et slikt samfunn oppsto i 1930-årene mangelsykdommer på grunn av dårlig kosthold. Spesielt var mangel på C-vitamin ganske hyppig. Hagtvet var en lege som satte seg godt inn i den tidens viten om vitamin-mangler. Han klarte til og med i sin disktriakslegepraksis å sette opp klinisk-kjemiske analyser for å undersøke mengden av C-vitamin i urinen. Hans refleksjoner over det sunne tradisjonelle kostholdet og de moderne matvanene som skapte mangelsykdommer, har verdi også i 2014.

Vitamin B12

Vitamin B12 og pernisiøs anemi

I 1926 rapporterte G. R. Minot og W. P. Murphy⁶⁹ at pasienter med pernisiøs anemi, en dødelig blodsykdom, kunne helbredes ved at pasientene spiste store mengder av fersk lever. De fikk Nobelprisen i medisin i 1934 for denne rapporten. Den ble starten på et kappløp mellom en rekke farmasøytiske firma for å isolere det såkalte «antipernisiøse prinsipp» fra lever. Tidlig i 1930-årene klarte Per Laland og Aage Klem fra Nyegaard & Co (Nyco) å utvikle en prosess for preparering av et leverekstrakt som kunne injiseres intramuskulært, og som helbredet den pernisiøse anemi. De kalte preparatet for «Examen». En avtale mellom Nyco og firmaet Glaxo i England, ga Glaxo adgang til å selge «Examen» i Storbritannia, USA og en rekke europeiske land. For dette fikk Nyco godt betalt, slik at de kunne arbeide videre med isoleringen av det stoffet i lever som helbredet anemien. Laland og Klem hadde nesten isolert stoffet i 1940, men krigen satte en stopper for deres videre arbeid. Det ble imidlertid fortsatt av forskere på Glaxo og ved Mercks laboratorium. I 1948 ble faktoren som helbredet pernisiøs anemi isolert i krystallinsk form, og resultatene ble publisert bare med noen ukers mellomrom av Karl Folkers fra Merck og E. Lester-Smith fra Glaxo. Faktoren ble kalt Vitamin B12. I ettertid viste det seg at Laland i en fraksjon fra leverekstraktet også hadde fått krystallinsk B12. Per Lalands vitenskapelige arbeid på Nyco var et viktig bidrag til den medisinske historien om klinisk ernæring i Norge.

69 Minot GR, Murphy WP. Treatment of pernicious anemia by a special diet. *JAMA*. 1926; 87(7): 470-76.

Vitamin B12 og psykiatri

Jeg var assistentlege ved Lier sykehus (et sykehus for alvorlige psykiatriske sykdommer) i 1961-62. Flere av pasientene som kom inn med psykotiske symptomer hadde lav verdi av vitamin B12 i blodserum. Jeg var med på en systematisk oppfølging av denne observasjonen. Vi undersøkte vitamin B12 hos alle pasienter over 30 år som kom inn på Lier sykehus i løpet av ett kalenderår⁷⁰. Det var 396 pasienter, hvorav 256 var kvinner. 23 pasienter hadde mindre enn 100pg/ml av vitamin B12 i serum. Det er langt flere enn hva en skulle forvente i en frisk befolkning. 8 av pasientene ble helbredet eller markert bedret etter behandling med store doser B12 intramuskulært. Det var selvsagt vanskelig å si hva den lave vitamin-konsentrasjonen hadde å si for utviklingen av de psykiske symptomene, men at behandlingen med vitaminet virket hos en stor del av pasientene, tydet på at det kunne være en kausal sammenheng. Våre funn vakte internasjonal oppmerksomhet og ble diskutert i *The Lancet*. Dessuten fikk vi brev fra Linus Pauling, som var interessert i våre funn og senere skrev om vår undersøkelse. Våre funn ble senere konfirmert av andre forskere. En oversikt er gitt av Sabeen og Holroyd fra University of Virginia i USA⁷¹. Vår artikkel fra Lier sykehus var min første publikasjon innen ernæringsfaget.

Noen «norske» medfødte metabolske sykdommer («inborn errors») som kan helbredes eller bedres med et hensiktsmessig kosthold

Føllings sykdom eller fenylketonuri

Da professor Asbjørn Følling i 1960 fikk Anders Jahres medisinske pris lød begrunnelsen:

for hans banebrytende innsats ved oppdagelsen og beskrivelsen av den arvelige sykdom Oligophrenia phenylpyrovica, hvorved han for første gang har påvist assosiasjonen mellom genetisk betingede forstyrrelser i det intermediære stoffskifte og alvorlige mentale defekter.

I sin takketale ved tildelingen av Jahre-prisen fortalte Følling om hvordan han oppdaget sykdommen. En mor kom til ham med sine to barn, som var født friske og hadde utviklet seg normalt det første halve leveår. Men etter hvert ble deres utvikling forsinket og de ble mentalt meget tilbakestående. Ved den kliniske undersøkelsen fant Følling ikke noe spesielt, og en rutinemessig laboratorieundersøkelse avdekket heller ikke noe spesielt. Men ved å sette treverdige jernklorid til urinen fremkom en olivengrønn farge,

70 Edwin E, Holten K, Norum KR, Schrupf A, Skaug OE. Vitamin B12 Hypovitaminosis in Mental Diseases. *Acta Med. Scand.* 1965; 177: 689-699.

71 Sabeen S, Holroyd S. Vitamin B12 and Psychiatric Illness. *Annals of Long-Term Care: Clinical Care and Aging* 2009; 17(3): 32-36.

som forsvant hurtig. Følling antok at det var et abnormt stoff i urinen. Han ville finne ut hvilket stoff det var. Ved en rekke kjemiske undersøkelser kunne Følling vise at stoffet i urinen til pasientene var fenylpyrodruesyre. Følling mente at utskillelsen av dette stoffet bare var et ytre tegn på en dyptgripende stoffskiftefeil, og han satte seg fore å klarlegge denne feilen. Det var nærliggende å tro at morsubstansen til fenylpyrodruesyren kunne være fenylalanin, som finnes i nesten alle typer proteiner. Ved et godt samarbeid med Karl Closs og Sverre Dick Henriksen utviklet Følling en metode til å påvise fenylalanin i blodet til pasientene. Fenylalanin hopet seg opp hos pasientene når de spiste proteiner. Det første trinnet i den kjemiske nedbrytingen av aminosyren fenylalanin var blokkert hos pasientene. De kunne vise at sykdommen var arvelig, og utviklet metoder til å diagnostisere arvebærere av sykdomsgenet, som måtte være i dobbel dose for å fremkalle sykdommen. Fordi sykdommen førte til mental svikt, undersøkte Følling og medarbeidere mentalt tilbakestående barn på institusjoner, og de fant en rekke nye pasienter med sykdommen.

Da den metabolske svikten var kjent, var neste trinn å forsøke å forhindre opphoping av fenylalanin, som i stor konsentrasjon skader sentralnervesystemet. Behandling av allerede mentalt defekte barn hjalp ikke, men det viste seg at et kosthold med meget lite innhold av fenylalanin forhindret at spebarn med den genetiske lidelsen utviklet mentale defekter. Oppdagelsen av den arvelige lidelsen, klarleggingen av den metabolske svikten og behandlingen av sykdommen var en stor bragd. Asbjørn Føllings navn er internasjonalt kjent for dette. Han var den første som fikk Anders Jahres medisinske pris. Han ble også hedret av USAs president Kennedy (som hadde en søster med Følling sykdom).

Refsums sykdom

Professor Sigvald Refsum (1907-1991) beskrev i 1946 en arvelig neurologisk sykdom. Sykdommen ble kalt *Heredopathia atactica polyneuritiformis*⁷², men på grunn av sitt vanskelige korrekte navn, er den mest kjent som *Refsums sykdom*. De viktigste og mest fremtredende symptomene er en kronisk polynevritt, en atypisk retinitis pigmentosa, ustø gange og andre symptomer fra lillehjernen. I 1963 rapporterte Klenk og Kahlke⁷³ at de hadde funnet

72 Refsum S. *Heredopathia Atactica polyneuritiformis, A Familial Syndrome not hitherto Described*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag, 1946.

73 Klenk E, Kahlke W. Über das Vorkommen der 3,7,11,15-Tetramethyl-Hexadecansäure (Phytansäure) in den Cholesterinestern und anderen Lipoidfraktionen der Organe bei einem Krankheitsfall unbekannter Genese. (Verdacht auf Heredopathia atactica polyneuritiformis (Refsum-Syndrom)). *Hoppe-Seylers Z. physiol. Chem.* 1963; 333, 133-9.

store mengder av en spesiell fettsyre i blodet og en rekke organer hos en pike, som var død av Refsums sykdom. Fettsyren som hopet seg opp i pasientene med Refsums sykdom, var fytansyre. Klenk og Kahlkes funn var oppsiktsvekkende, og Sigvald Refsum ble fort kjent med deres funn.

Også andre forskere, spesielt de som arbeidet med biosyntesen og nedbrytingen av fettsyrer, ble interessert i hvorfor fytansyren hopet seg opp i pasientene med Refsums sykdom. En av disse forskerne var Daniel Steinberg, fra National Institutes of Health, Bethesda i USA. Han kontaktet Refsum i 1964. Steinberg var en av den tidens fremste forskere innen fettstoffers biokjemi. Han kom ens ærend til Oslo for å samarbeide med Refsum. Refsum ville heller at de biokjemiske studiene skulle utføres av norske forskere og kontaktet derfor professor Lorentz Eldjarn, som var sjef for Institutt for klinisk biokjemi på Rikshospitalet. Steinberg oppholdt seg lenge i Oslo og var stadig innom Eldjarns institutt. Det begynte som et godt samarbeid mellom Eldjarn og Steinberg, men utviklet seg etter hvert til en ganske intens konkurranse mellom dem. Var fytansyren laget i pasientene, eller var den tilført utenifra? Steinberg hadde med seg radioaktive forstadier til fettsyresyntesen, og Eldjarn brukte tungtvann fra Kjeller i studiet av pasientene.

Undersøkelsene viste entydig at pasientene ikke lagde fytansyren selv. Den kom inn i pasientene med kostholdet. Det førte til håpet om at pasientene kunne behandles med en diett som inneholdt lite eller ingenting av fytol, som er forstadiet til fytansyren. Hypotesen var riktig, og pasienter som fikk en nesten fytolfri diett, ble meget bedre. Men hvorfor hopet fytansyren seg opp i pasientene og ikke hos friske mennesker? Eldjarn satte to stipendiater på oppgaven. Det var Oddvar Stokke (1937-2014) og Kenneth Try (1932-), som under Eldjarns veiledning fikk gode og oppklarende resultater⁷⁴. Samtidig arbeidet Steinbergs team i USA med samme problemstilling. Det viste seg at det var en feil i ett av de enzymene som normalt er med på å bryte ned fytansyre i kroppen. Gruppene til Steinberg og Eldjarn klarla årsaken til Refsums sykdom, som altså kunne effektivt behandles med en omlegging av kostholdet⁷⁵. Det var god klinisk ernæringsforskning.

Metylmalonsyre-emi

På den tiden da Eldjarn, Try og Stokke arbeidet med Refsums sykdom, var jeg ansatt som assistentlege ved Eldjarns avdeling. Jeg hadde sett, mens jeg

74 Try K, Stokke O. *Biochemical and Dietary Studies in Refsum's Disease (Heredopathia Atactica Polyneuritiformis)*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

75 Eldjarn L, Stokke O, Try K. Biochemical aspects of Refsum's disease and principles for the dietary treatment. I: Vinken PJ, Bruyn GW (ed). *Handbook of Clinical Neurology* Vol. 27. New York, 1976.

var ansatt på Institutt for klinisk biokjemi, hvordan Eldjarn og hans team bygget opp metoder og apparatur for å klarlegge de biokjemiske årsakene til Refsums sykdom. Eldjarn bygget sammen med forskeren Egil Jellum opp en meget avansert analysepark, som blant annet besto av gasskromatografi og massespektrometer. Jeg skulle bli spesialist innen klinisk biokjemi, og trengte ett års klinisk tjeneste på en indremedisinsk eller pediatriisk avdeling for å få den spesialiteten. Jeg valgte pediatri, ble ansatt som assistentlege ved Barneklubben på Rikshospitalet og var der i 1967.

En dag jeg hadde vakt, kom det inn et nyfødt barn som noen dager etter fødselen hadde utviklet en livstruende metabolsk acidose. To tidligere søsken av barnet hadde tidligere dødd like etter fødselen i det samme sykdomsbilde. Det var tydelig en arvelig lidelse. Det luktet merkelig av pasientens åndedrett, og fordi det kunne luktes, var det mulig at det stoffet kunne bestemmes ved hjelp av en gasskromatografi. Jeg tok derfor kontakt med Eldjarn og hans team. Odvar Stokke og Lorentz Eldjarn kunne ganske raskt vise at barnet skilte ut store mengder av metylmalonsyre i urinen. Videre undersøkelser ved Institutt for klinisk biokjemi påviste hvor feilen i pasientens stoffskifte lå.

Ved å behandle pasientene med en diett som inneholdt minimale mengder av de aminosyrer som er forstadier til metylmalonsyre, ble pasienten klinisk meget bedre og utskillelsen av metylmalonsyre i urinen sank. Igjen var en ny medfødt stoffskiftefeil oppdaget. Den kunne, i alle fall teoretisk, la seg behandle ved hjelp av klinisk ernæring. Dessverre var pasienten i så dårlig almenntilstand at han fikk en intraktabel blodforgiftning. Vi hadde imidlertid påvist en tidligere ukjent og arvelig sykdom, som skyldes en feil i det eller de enzymer som normalt bryter ned metylmalonsyre i kroppen⁷⁶. Sykdommen kunne behandles med en streng diett; nok et nytt kapittel innen klinisk ernæring.

Arvelig hypomagnesemi

I 1967 kom det inn et barn med kramper på Barneklubben på Rikshospitalet. Man trodde først dette var forårsaket av en lav konsentrasjon av kalsium i blodet, men videre klinisk kjemiske undersøkelser viste at det egentlig dreide seg om en alvorlig mangel på magnesium, og at kalsiummangelen var sekundær. Pasienten hadde hatt søsken med samme symptomer, og det var tydelig at en sto overfor en arvelig sykdom. Den første

76 Stokke O, Eldjarn L, Norum KR, Steen-Johnsen J, Halvorsen S. Methylmalonic acidemia. A new inborn error of metabolism which may cause fatal acidosis in the neonatal period. *Scand. J. clin. Lab. Invest.* 1967; 20: 313-28.

publikasjonen om denne tilstanden kom som en preliminær meddelelse⁷⁷. Forskere og klinikere på Institutt for Klinisk biokjemi (hovedsakelig Johan Henrik Strømme) og på Barneavdelingen (hovedsakelig Dag Skyberg) arbeidet videre med denne arvelige hypomagnesemien. To sentrale publikasjoner kom ut i 1968⁷⁸ og 1969⁷⁹.

Denne arvelige sykdommen ble omtrent samtidig beskrevet av Paunier og medarbeidere⁸⁰, som urettmessig har fått æren for først å ha beskrevet sykdommen. De norske forskerne var de første som beskrev denne arvelige sykdommen. Tilførsel av kalsium bedret ikke tilstanden, men når magnesium ble gitt som drikke eller i maten, ble tilstanden dramatisk forbedret. Feilen var en arvelig nedsatt absorpsjon av magnesium fra tarmen. På en ekstra tilførsel av magnesium-salter ble sykdommen helbredet. Enda en arvelig sykdom som kunne behandles med klinisk ernæring. Den genetiske feil ble klarlagt for en del år tilbake, den skyldes en mutasjon i et gen som regulerer den vesentligste delen av absorpsjon av magnesium fra tarmen⁸¹.

Flere «nye» arvelige metabolske sykdommer

Samarbeidet mellom klinikerne på Barneavdelingen og biokjemikerne på Institutt for klinisk biokjemi ble stadig tettere. Årsaken var at (sped)barn med uklare symptomer stort sett ble lagt inn på Barneklubben på Rikshospitalet. Barna kom fra hele Norge. Eldjarn og Jellum bygde stadig ut analyseparken, og mange «nye» medfødte stoffskiftesykdommer ble klarlagt. Dette er godt beskrevet av professor Oddvar Stokke i boken *Fra håndverk til høyteknologi*⁸². En god oversikt over en rekke arvelige metabolske sykdommer er videre gitt i et supplement til *Scandinavian Journal of Clinical & Laboratory Investigation*, som ble publisert i forbindelse med 25 års jubileet til Institutt for klinisk biokjemi, Universitetet i Oslo⁸³.

77 Skyberg D, Strømme JH, Nesbakken R, Harnaes K. Congenital primary hypomagnesemia, an inborn error of metabolism? *Acta Paediatr Scand* 1967; Suppl 177: 26-27.

78 Skyberg D, Strømme JH, Nesbakken R, Harnaes K. Neonatal hypomagnesemia with selective malabsorption of magnesium – a clinical entity. *Scand J Clin Lab Invest* 1968; 21: 355-63.

79 Strømme JH, Nesbakken R, Normann T, Skjorten F, Skyberg D, Johannessen B. Familial hypomagnesemia. Biochemical, histological and hereditary aspects studied in two brothers. *Acta Paediatr Scand*. 1969; 58: 433-44.

80 Paunier L, Radde IC, Kooh SW, Conen PE, Fraser D. Primary hypomagnesemia with secondary hypocalcemia in an infant. *Pediatrics* 1968; 41: 385-402.

81 Schlingmann KP, Weber S, Peters M, Nejsum L, Vitzthum H, Klingel K et al. Hypomagnesemia with secondary hypocalcemia is caused by mutations in TRPM6, a new member of the TRPM gene family. *Nat. Genet* 2002; 31: 166-170.

82 Stokke O (red). *Fra håndverk til høyteknologi. Klinisk biokjemi på Rikshospitalet fra 1953-2003*. Oslo: Unipub, 2003.

83 *Scand J Clin Lab Invest* 1986; 46, (supplement 184).

Lorentz Eldjarn fikk i 1976 Anders Jahres store nordiske medisinske pris; vesentlig for sin forskning og utredning av arvelige, metabolske sykdommer.

Noen tidlige kostholdsundersøkelser i Norge

Amund Hellands bidrag

Den første norske kostholdsundersøkelsen i nyere tid ble publisert av geologen, professor Amund Helland (1846-1918). Helland var, i følge Store norske leksikon, en enfant terrible innen norsk vitenskap. Han fremmet nye ideer om bre-erosjon, og hans oppfatninger gjelder fremdeles. Hellands livsgjerning er bokverket *Norges Land og Folk*. Her beskriver han Norge amter og byer, med naturforhold, folkeliv og historie. Hans avhandling fra 1896 *Hvad vi spiser i Norge og hvad der spises i Paris*⁸⁴ var et «Forsøg paa en norsk ernæringsstatistik». Avhandlingen er på 84 sider. Han mente på bakgrunn av statistikk og beregninger over kostholdets innhold av næringsstoffer, at det norske kostholdet på den tiden var bra. Det kunne forklare hvorfor norske nyfødte og voksne både var tyngre og lengre enn pariserne.

Hans siste avsnitt i avhandlingen er verdt å sitere:

Hvis man af tallerne skulde kunde uddrage nogen almindelig lære, saa skulde det være den, at man skulde spise mer fisk, naar denne var billig, enten nu i form af sei, torsk, makrel og almindelig kogefisk, eller i form af salt fisk, tørfisk, ludefisk, sild. Thi af eggehviten kommer nu det meste fra kornet og melken og en del fra poteterne; men ved større forbrug af fisk kunde forbruget af brød, poteter og melk indskrænkes (...)

Folk trænger derfor nok i det hele det smør, de spiser; det kunde imidlertid i nogen grad indskrænkes ved brug af mer flesk og sild.

Dette skrev en geolog i 1896, og det var ikke akkurat stener for brød.

Gerhard Hertzbergs bidrag til kostholdsforskning i Norge

I begynnelsen av 1929 utlyste Den norske lægeforening en prisoppgave for kostholdsundersøkelser utført av norske leger. Gerhard Hertzberg (1901-1966) besvarte oppgaven og fikk i 1933 prisen for sin undersøkelse av kostholdet til en rekke familier i Dale sogn⁸⁵.

Hertzberg fremhevet at det bare var sparsomme tidligere norske kostholdsundersøkelser. H.C. Geelmuyden hadde i 1902 publisert en liten studie over kostholdet i Våge Prestegjeld⁸⁶, og E. Støren hadde beskrevet

84 Helland A. *Hvad vi spiser i Norge og hvad der spises i Paris*. Kristiania: Aschehoug, 1896.

85 Hertzberg G. *Ernæring, Helse, Miljø. En kartlegging av befolkningen i og omkring et fabrikksted paa Vestlandet*. Bergen: A. Garnæs trykkeri, 1934.

86 Geelmuyden HC. Meddelelse over kostholdet i Våge Prestegjeld. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1902 :733.

kostholdet i Trøndelag⁸⁷ ut ifra sine erfaringer som distriktslege i Meldalen. Hertzberg nevnte ikke Hellands undersøkelser.

Hertzbergs prisoppgave er en detaljert kostholdsundersøkelse av 35 familier på til sammen 239 medlemmer. Bare 5 av de 40 familier som Hertzberg hadde henvendt seg til, nektet å være med i undersøkelsen. Av de 35 familier var 7 høyere funksjonærer, 4 lavere funksjonærer, 21 arbeiderfamilier og 3 småbruksfamilier. Kostholdet var undersøkt i tre adskilte uker, en om vinteren, en om våren og en om høsten. De tre småbrukerfamiliers kosthold adskilte seg markert fra de øvrige familiene. De hadde et større inntak av korn og poteter og et lavere forbruk av kjøtt, ost, smør og margarin, egg, frisk frukt og grønnsaker.

Distriktslege Gert Høyes undersøkelser i Valle i Telemark

Gert Høye (1892-1977) foretok en omfattende hygienisk kartlegging, med bl.a. kostholdsundersøkelser av 15 familier fra Valle, øverst i Setesdal⁸⁸. Undersøkelsen ble foretatt i to perioder, hver på to uker, den første våren 1937, den andre høsten 1938. Befolkningen hadde vesentlig en naturalhusholdning. Det var et høyt inntak av melk, særlig skummet, med over halvannen liter per forbruksenhet per dag. Videre brukte de meget smør, men lite margarin. Poteter og kornprodukter utgjorde en stor del av kosten, mens forbruket av kjøtt var lite og av fisk ubetydelig. Sukkerforbruket var lavt, men inntak av syltetøy og saft så vidt stort at det samlede forbruket av sukker per forbruksenhet var nesten 50 gram per dag.

Kostholdsundersøkelsene til Karl Evang og Otto Galtung Hansen

Karl Evangs (1902-1981) og Otto Galtung Hansens (1904-1981) undersøkelse fra 1933 av kostholdet blant 301 økonomisk dårlig stilte familier, er en klassiker innen norsk sosiopolitisk litteratur⁸⁹. Den hadde stor innvirkning på ernæringsarbeidet i Norge, som Evang etter hvert fikk ansvaret for gjennom sitt lederskap av *Statens Kostholdsnemnd av 1939*. Undersøkelsen til Evang og Galtung Hansen omfattet blant annet 62 selvforsørgende, 92 helt forsorgsunderstøttete og 129 delvis forsorgsunderstøttete familier fra landsbygda, de fleste fra Østlandet. Halvparten av familiene hadde et lite småbruk eller en binæring av annen art som skaffet noen matvarer til husholdningen. Materialet omfattet vesentlig skogsarbeidere, landarbeidere,

87 Støren E. Om kostholdet i Trøndelagen. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1907: 83.

88 Høye G. Ernährungs- und Gesundheitsverhältnisse in Valle, Setesdal. *Den Norske Tannlegeforenings Tidende* 1938; 3.

89 Evang K, Hansen OG. *Norsk kosthold i små hjem. Virkelighet og fremtidsmål*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1937.

småbrukere og liknende, i mindre grad industriarbeiderfamilier. Undersøkelsene foregikk i mai-juni 1933 og varte i 4 sammenhengende uker.

Evang og Galtung Hansens undersøkelser ble først meddelt i et foredrag i Det norske medicinske Selskab i 1935. Foredragets tittel var egnet til debatt: *Ligger kostholdet i økonomiske dårligstilte familier i Norge under det fysiologisk forsvarlige?*, og hissig debatt ble det! Diskusjonen varte i flere møter i Det norske medicinske Selskab. Professor Einar Langfeldt (1884-1966) kritiserte Evang og Galtung Hansen sterkest. Langfeldt hadde nemlig i 1933 utarbeidet et forslag til forsorgsunderstøttede familiers kosthold. Forslaget bygget på norske matvarer. Maten skulle være billigst mulig, men også tilfredsstillende ernæringsfysiologiske krav. Det ble et kosthold der sild, poteter, grøt og brød var de viktigste elementer. Men smaken og matvaner var det tatt lite hensyn til. Det kom i de «harde trettiåra» to nye forslag til kostholdsplaner for forsorgsunderstøttede familier, begge vesentlig bygget på Langfeldt sitt opprinnelige forslag. Et siste forslag ble lagt frem i 1940 av Statens Kostholdsnemd. Det representerte «et fullverdig kosthold bygget opp etter de retningslinjer som Folkeforbundet har lagt til rette gjennom sine ernærings eksperter»⁹⁰.

Evang og Galtung Hansens undersøkelser omfattet de, i økonomisk og sosial henseende, aller vanskeligst stilte befolkningsgrupper i Norge i begynnelsen av 1930-årene. Resultatene var derfor ikke typiske for det norske kostholdet. Men en stor del av befolkningen hadde på denne vanskelige tiden et slikt kosthold. Deres undersøkelse var meget detaljert og kunne vise betydningen ulike økonomiske vilkår hadde på familiens kosthold. Det var en meget stor forskjell i kostholdet hos de familier som fikk forsorgsunderstøttelse i form av direkte matutdeling og de andre familier, der understøttelsen var i form av kontanter. Matvarer som ble brukt til direkte utdeling var salt fleisk, spekesild, skummet melk, margarin, mel, poteter og sukker. De understøttede som selv kunne kjøpe sine matvarer, hadde et noe mer variert kosthold. Undersøkelsene var omfattende og var et imponerende arbeid av to travle leger, som bare var 30 år gamle da de startet. De bearbeidet undersøkelsene og diskuterte resultatene mer inngående i en utvidet publikasjon i engelsk språkdrakt⁹¹.

I 1935-37 foretok Evang og Galtung Hansen med flere nye undersøkelser over kostholdet i Oslo, Oslo omegn, Lødingen og Bjarkøy. Her fant de

90 Statens Kostholdsnemd av 1939. *Aktuelle kostholdsspørsmål i Norge. En materialsamling til bruk i opplysningsarbeidet for et kosthold med større bruk av landets egne produkter*. Oslo, 1940.

91 Evang K, Hansen OG. *An Inquiry into the Diet of 301 Poorly Situated Families in Norway*. Helsingfors: Mercator, 1939.

at kostholdet hadde bedret seg noe siden undersøkelsene i 1932. De fant også langt større variasjon i kostholdet med årstidene.

Frisch og Haavelmo

Det var ikke bare leger som var interessert i kostholdet. Kostholdet var for en stor del i 1930-årene avhengig av disponibel inntekt, og det aspektet interesserte økonomene. De to norske økonomene, som senere fikk hver sin Nobelpris i økonomi, Ragnar Frisch (1895-1973) og Trygve Haavelmo (1911-1999), publiserte i 1938 sammen en artikkel om etterspørsel etter melk i Norge⁹². Frisch ledet på slutten av 1930-tallet arbeidsprogrammet *Den økonomiske Strukturoversikt*. Det programmet hadde en nær tilknytning til Johan Throne Holst. Han hadde nemlig i 1935 foreslått at Varekrigs Fond skulle bevilge midler til planleggingen av et stort forskningssamarbeid for å få frem «en samlet oversikt over våre produksjonsmuligheter». Resultatet ble at Ragnar Frisch og to andre professorer innen sosialøkonomi gikk i gang med *Plan om en økonomisk strukturoversikt for Norge*. Johan Throne Holst bevilget selv 50 000 kroner til dette prosjektet⁹³.

Strukturoversikten søkte å klarlegge befolkningens behov og forbruksvaner, og fremst blant behovene sto næringsbehovet. Det førte til en større avhandling av Knut Getz Wold om *Kosthold og levestandard. En økonomisk undersøkelse*⁹⁴. Undersøkelsen har et fyldig innledningskapittel av Ragnar Frisch, der han diskuterte de sosialøkonomiske spørsmål ved kostholdet. Han tok utgangspunkt i at moderne ernæringsfysiologisk forskning hadde vist at store deler av befolkningen i de fremskredne industrisamfunn levde på et uhensiktsmessig og utilstrekkelig ernæringsmessig kosthold. Denne problemstillingen måtte føre til at de omfattende økonomiske og sosiale sider ved kostholdet måtte bli tatt opp. Det gjorde Frisch på en teoretisk måte i innledningen til Getz' bok. Getz diskuterte de sosialøkonomiske problemer på bakgrunn av flere av de overfor nevnte kostholdsundersøkelser i Norge. Avhandlingen ble ferdig skrevet i begynnelsen av 1940. Det står i forordet: «men trykningen er av forskjellige grunner blitt forsinket til nå». Den kom ut i 1941. Det er merkelig at avhandlingen ikke ble godkjent som en doktorgrad.

92 Frisch R, Haavelmo T. Efterspørselen etter melk i Norge. *Statsøkonomisk Tidsskrift* 1938; 1-62.

93 Rudeng E. *Sjokoladekongen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1989. s. 291-307.

94 Wold KG. *Kosthold og levestandard. En økonomisk undersøkelse*. Oslo: Fabritius & Sønners Forlag, 1941.

Norsk ernæringspolitikk

I de første 40 årene av det 20. århundre var kostholdet i Norge preget av matmangel og dårlig kosthold i flere lag av samfunnet. Margarinen var kommet som en billig energikilde til arbeidere med hardt og tungt arbeid. Den ble tilsatt vitamin D for å forebygge rakitt (engelsk syke) i Norge.

Evang og Galtung Hansen undersøkte på initiativ fra Sosialistiske legers forening i 1933 kostholdet til arbeidere og fattigunderstøttede. I boken *Norsk kosthold i små hjem*⁹⁵ som ble utgitt i 1937, påpekte de store mangler i kostholdet. Det året er et merkeår i offisielt norsk ernæringsarbeid. Det første Statens ernæringsråd ble oppnevnt ved kongelig resolusjon 16. april 1937. Det besto riktig nok av bare tre medlemmer og hadde ikke noe budsjett. Oslo-frokostens far, professor Carl Schiøtz, ble leder for ernæringsrådet. Han døde i 1938 og med det opphørte også rådet sin virksomhet. Men ernæringsarbeidet var satt på dagsorden, blant annet erklærte Arbeiderpartiet i 1937 ernæringsarbeidet som et prioritert område. Det var viktig at staten hadde oppnevnt et ernæringsråd. Dermed ble det lettere å gjenscape dette etter freden i 1945.

Evang var meget aktiv i utformingen av den norske sosiale beredskapspolitikk i slutten av 1930-årene. Krigen hadde startet i Europa, og sannsynligheten for at Norge ville bli dradd inn var stor. Vi var, og er, avhengig av import av mat. Evang prøvde å gjenopprette Statens ernæringsråd i 1939, men fikk avslag av Regjeringen Nygaardsvold. Imidlertid fikk Evang, som da var blitt helsedirektør, opprettet *Statens Kostholdsnemnd* i 1939. Utvalget skulle gi retningslinjer for at landet kunne bli mest mulig selvberget med mat i en krisesituasjon. Nemnda skulle foreslå omlegginger av produksjon

⁹⁵ Evang K, Hansen OG. *Norske kosthold i små hjem. Virkelighet og fremtidsmål*. Oslo: Tiden norsk forlag, 1937.

og forbruk av mat, slik at det ble en bedre balanse mellom disse og derved en bedre utnyttelse av landets matressurser. Evangs utvalg lagde en utredning om hvordan vi best kunne klare oss selv i Norge. Boka, som fikk navnet *Aktuelle kostholdsspørsmål i Norge*⁹⁶ ble ferdig i april 1940. Et populært sammendrag ble gitt ut som en stor brosjyre, og ble kalt *Mor Norges Matbok*. Den kom i et opplag på 700 000 og ble gitt til alle husstander i landet.

Innledningsvis sies det:

Dette skrift er et ledd i Statens Kostholdsnemnds aksjon for riktig kosthold under krise. Det sendes samtlige husstander i landet.

Skriftets hovedoppgave er å stille opp en plan for et sunt kosthold som bedre enn nå nytter vårt lands egen produksjon av matvarer.

Og like før kostlistene for forskjellige alderstrinn ble satt opp kommer følgende:

'Mor Norges Matbok' kaller vi dette skrift. Liksom mor er midtpunktet i den enkelte families husholdning, må vi i dag se på vårt land med dets produksjon av mat som den sikre mor for vår felles husholdning.

Ut av skriftets sider ser vi landets og dets produksjon stige fram, jordens og sjøens menn, med de rikdommer som skapes for oss alle.

I dette fellesskap av produserende krefter er det særlig 4 av 'Mor Norges' barn som har noe særlig å si oss. Disse 4 barn av vårt land skal vise oss 4 ting som Norge kan gi oss i rike mengder, og som vi skal verdsette mer, nytte bedre og bruke mer av: fisk, melk, poteter, grønnsaker.

'Mor Norges Matbok' peker på målet vi skal nå og på veien vi skal gå. Hver enkelt familie, hver husholdning må gjøre sitt for å nå fram til Større sjølberging under krise.

Disse sitatene er ganske interessante i forhold til den holdning og standpunkter som norske politikere og ernæringsfolk fremmet da det var en global matvarekrise på begynnelsen av 1970-tallet.

«Mor Norges Matbok» kom ut i april 1940. Det var godt «timet». På landsbygda og langs kysten kunne rådene brukes under krigen, men i de større byene var «Matboka» mer teoretisk. Tilførselen av mat til storbyene ble mangelfull. Videre ble mye norsk mat rekvirert av de tyske okkupasjonsmyndighetene, både som mat til tyske soldater stasjonert i Norge og til eksport til Tyskland.

Helsedirektør Karl Evang kom seg over til England og USA under krigen. Han var aktiv i planlegging av mat- og ernæringspolitikk på et internasjonalt plan. Blant annet var han med på den viktige konferansen i Hot Springs, Virginia, USA i mai-juni 1943⁹⁷. Karl Evang ledet den gruppen som skulle

96 Statens Kostholdsnemnd av 1939. *Aktuelle kostholdsspørsmål i Norge: en materialsamling til bruk i opplysningsarbeidet for et kosthold med større bruk av landets egne produkter*. Oslo, 1940.

97 *United Nations Conference on Food and Agriculture, Hot Springs, Virginia, May 18 – June 3, 1943*. Washington: United States Government Printing Office, 1943.

komme med anbefalinger om nasjonale og internasjonale mål for et bedre kosthold. Den komiteen som Evang ledet, konkluderte med følgende, som gjengis i sin opprinnelige form:

1. A sound food and nutrition policy must be adopted by each government if national diets are to be progressively improved, specific deficiency diseases eliminated, and good health achieved.

2. Such a policy requires the guidance of a central authority with special competence and responsibility to interpret the science of nutrition in the light of national conditions and to propose to the appropriate authorities practical means for extending its benefits to all sections of society.

Komiteen sier videre at et hvert land bør ha et ernæringsråd, og at landet bør:

Re-examine and, if necessary, reorganize existing agencies and review legislation concerned with health, agriculture, and nutrition to the end that food and nutrition policies may be efficiently carried out.

Disse vedtakene, satt i pennen av Evang i USA, kunne stå som motto for den ernæringspolitikken som ble vedtatt i Norge 30 år senere.

Dette var i USA i 1943. Men hjemme i Norge var det andre tider og andre problemer. Maten i Oslo under krigsårene 1940-45 var sparsom, men faktisk ganske sunn. Det var en viss dyrking av egen mat i byene. Parker og plener ble pløyd opp til dyrking av poteter og grønnsaker; de som hadde villa, kunne ha både høner og villagris, og det var kaninbur i mange bakgårder. Livsstilen ble også sunnere: lite tobakk, lite alkohol og få eller ingen biler. Folk gikk og syklet. Vi ble ikke fete, og unge gutter som vokste fort, ble magre. Jeg ble så tynn at vår huslege beordret styrkemedisin. Det var en mikstur som blant annet inneholdt jern og arsenikk. Jernet økte blodprosenten, hva arsenikken skulle gjøre, vet jeg ennå ikke. Men slik var legekunnskapen den gang. Arsenikken førte til at jeg 40 år senere fikk hudkreft, ikke av den alvorlige type, men plagsom nok.

Brødmelet var dårlig, laget av ikke helt modent korn. Brødene hadde rå-rand. Loff fikk en ikke uten legeattest. Store deler av datidens energiinntak kom fra poteter og havregryn. Havregrøt om morgenen, havregryn med litt melk og brunt sukker etter skoletid, og stabler av potetlomper til kvelds. Stekte poteter til søndags frokost, av og til med ett egg på deling. Frukten var sesongavhengig, grønnsaker likeså. Men både kålrabi og gulrøtter holdt seg ganske godt i kalde kjellere. Og vi plukket bær, bokstavelig talt i bøtter og spann. Skolehagene i Oslo var også viktige for tilførsel av frukt og grønnsaker. Rabarbraen var «moden» i juni, og etter sommerferien bar vi hjem poteter, kål, purre og epler.

Det som virkelig reddet oss skolebarn i storbyene, var svenskesuppen og tranen. Suppe seks dager i uken i skoleåret; grønnsaksuppe og melkevelling hver annen dag. Og en stor porsjon tran som vanligvis ble helt ned i halsen på skolebarna. Om å gjøre ikke å få den i vrangen! Tran ble også brukt til steking, noe som en kunne lukte i oppganger i leiegårdene i Oslo under krigen.

Den konflikten som i mange år før 1940 hadde vært mellom de som ville drive kostholdsupplysning på vitenskapelig grunnlag og de som baserte sine opplysninger på tro, ønsker og sekterisk betonte teorier, ble borte under krigen 1940-45. Da hadde folk nok med å skaffe seg nok mat. Men i 1950-årene dukket motsetningene opp igjen, vesentlig på grunn av oversettelsen av en bok av tyskeren Werner Kollath (1892-1970)⁹⁸, som Nicolaysen anmeldte i Arbeiderbladet den 21. januar 1954. Han tok skarp avstand fra Kollaths påstander; de var ikke bygget på holdbar ernæringsforskning. Kollaths bok og Nicolaysens anmeldelse ble utgangspunkt for en stor mediedebatt, med Dagbladets journalister i fremste rekke. Det var en opphetet strid. En grunn til at den ble så opphetet kan være Werner Kollaths tidligere tilknytning til nazismen og forsvar for den fascistiske rasehygiene. Striden førte til at det ble dannet en forening, som skulle basere sine opplysninger på anerkjente forskningsresultater. Foreningen ble kalt *Landsforeningen for kosthold og helse*. Den hadde i årene 1955-1980 en stor og viktig rolle i opplysningsarbeidet om riktig og sunt kosthold. Flere av de toneangivende ernærings- og kostholds- forskere var enten formenn eller generalsekretærer i foreningen, til eksempel Haakon Natvig, Nic. Eeg-Larsen, Fredrik Gran og Marit Eggen Øgrim⁹⁹.

Etter 1945 endret kostholdet seg i Norge. Det var ikke underlig at folk frydet seg med fet mat, margarin, fløte og smør da det kom på markedet i slutten av 1940-årene og begynnelsen av 1950-tallet. Det magre krigskostholdet ble snart til et fett kosthold, som førte med seg helt andre ernæringsmessige problemer, nemlig hjerte-karsykdommer. Økingen av hjerteinfarkt og angina pectoris kom ganske fort etter krigen, og på slutten av 1950-tallet var økningen i Norge den mest markerte i verden. Hva var årsaken til denne øking? Både legfolk, fagfolk og politikere spurte om dette. I desember 1960 satte Helsedirektoratet ned en ekspertgruppe, som skulle arbeide med disse spørsmålene. Gruppen besto av fremtredende medisinske forskere, og ble ledet av professor Ragnar Nicolaysen. Komiteen avga sin innstilling

98 Kollath W. *Verdien av våre næringsmidler: en nyvurdering av kostholdet i vår tid*. Oslo: Fabritius; 1953.

99 Natvig H. Norsk kosthold forskning og opplysning i 25 år. Landsforeningen for kosthold og helse 1955-1980. *Matvett* 1981: 1.

i 1963¹⁰⁰, etter vel ett års arbeid. Konklusjonen var ganske klar: Økingen av hjerte-karsykdommene skyldtes ganske sikkert det store inntaket av mettet fett fra smør og margarin, og for lite av det flerumettete fett fra planteoljer og fiskefett. Nicolaysen-komiteen anbefalte at befolkningen skulle bare innta 30 % av kaloriene fra fett og at minst en tredjedel av dette skulle være flerumettete fett. Anbefalingene var på den tid ganske radikale, og de førte til motstand både fra margarinprodusentene og ikke minst i fra landbrukshold, som var redd for avsetning av melkefett og fete kjøttvarer. Det var ganske lett å gå i mot Nicolaysen-komiteens konklusjoner. Konklusjonene var nemlig basert på befolkningsundersøkelser og kliniske data, mens grunnforskningen manglet på den tiden, og dette brukte folk fra landbruk og industri i sin argumentasjon mot Nicolaysen-komiteen.

Evang og toppbyråkrater i Helsedirektoratet var ganske lunkne til Nicolaysens anbefalinger. En sentral person, Fredrik Mellbye, uttalte at økingen av hjertekarsykdommene var prisen Norge måtte betale for all den velstand som landet nå hadde fått! Økingen av hjerteinfarkt økte stadig, og flere politikere ble også syke. Dette førte til flere spørsmål og interpellasjoner i Stortinget. Politikere begynte å spørre om ikke Norge burde få en ernæringspolitikk som kunne forebygge hjerte- og karsykdommer og ellers bedre helsetilstanden i landet. Men motstanden fra landbruket og fettindustrien var fortsatt stor. Denne uviljen overfor en omlegging til et magrere kosthold reflekterte egentlig et motsetningsforhold også innad i Statens ernæringsråd. Ernæringsrådet var ikke særlig slagkraftig. Det hadde et meget lite sekretariat og ingen økonomiske midler til å drive opplysning og påvirkningsvirksomhet. Evang tapte interessen for arbeidet og gikk av som leder for Ernæringsrådet i 1953. Den neste leder ble en sentral landbruksmann, rektor for Norges landbrukshøgskole på Ås, Rasmus Mork. Han mente at Ernæringsrådet vesentlig skulle befatte seg med forsyningsspørsmål, og forberede seg på hva den kalde krigen kunne føre til for Norge. Han var leder for Ernæringsrådet frem til 1962, da landbruksdirektør John Ringen overtok. Fremdeles var forsynings- og landbruksspørsmål de mest fremtredende i Ernæringsrådet. Ragnar Nicolaysen ledet Ernæringsrådets *Utvalg for ernæring*, og tenkte langt mer på helsespørsmålene. Han ble etterfulgt av Nicolay Eeg-Larsen, som ble en viktig brobygger mellom landbruksinteressene og de helsemessige ernæringsspørsmål. Han hadde et sentralt verv i Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd og var en dyktig realpolitiker. Eeg-Larsen fikk via gode kontakter plantet flere spørsmål og interpel-

100 Nicolaysen R, Eeg-Larsen N, Jervell A, Owren PA, Hjort PF, Øgrim ME, Gran F. *Betenkning og forholdet mellom fett og hjerte-kar-sykdommer*. Oslo: Nasjonalforeningen for folkehelsen, 1963.

lasjoner om ernæring og helse i Stortinget. Han tok initiativ til at Statens ernæringsråd lagde et utkast til retningslinjer for en norsk ernæringspolitikk. En arbeidsgruppe nedsatt av Ernæringsrådet utarbeidet grunnlagsdokumenter, som ble diskutert på et stort møte holdt på Sole i 1969. Dette var mitt første møte med ernæringsfolkene, og det satte et varig inntrykk. Sole-seminaret la grunnlaget for det videre arbeid med en norsk ernæringspolitikk. John Ringen ledet fortsatt Ernæringsrådet, men var ikke særlig aktiv i det ernæringspolitiske arbeidet. Dette ble ledet med plan og kløkt av Eeg-Larsen. Han arrangerte på vegne av Ernæringsrådet et omfattende seminar i begynnelsen av 1971, der både politikere, byråkrater og fagfolk deltok. Dokumentet fra den konferansen er interessant lesning: Norge var tidlig ute med forslag til hvordan en kunne bekjempe hjerte- og karsykdommene.

Jeg lærte meget av Eeg-Larsen og hans holdninger til det offentlige ernæringsarbeidet. Wenche Barth Eide var også en stor inspirator. Hun så ernæringsarbeidet med sine globale briller. Jeg tok ofte ordet i åpne debatter om temaet ernæringspolitikk og ble etter hvert invitert som foredragsholder på større møter. Norges landbrukshøgskole og Norsk landbruksakademikerforbund arrangerte i august 1973 de første høgskoledager. Tema for konferansen var *Matforsyning og jordressurser*. Jeg holdt et innlegg som ble kalt *Kostholdet i Norge før og nå, og hvordan bør det være*¹⁰¹. Foredraget ble nærmest en slags programmerklæring for mitt offentlige ernæringsarbeid, både nasjonalt og internasjonalt.

Myndigheter og politikere var verken klare til å gjennomføre ferdigstilelsen av et politisk dokument eller til å sette i gang tiltak om ernæringspolitikk. Men så skjedde det noe som fikk politikere til å drøfte både de enkelte lands og verdens ernæringsproblemer.

Verdens matvarekonferanse

På slutten av 1960-årene var landbruket i Sovjetsamveldet i dyp krise. Spesielt ille var de ekstremt dårlige kornavlingene i Ukraina, som på den tiden var en del av Sovjetsamveldet. Sovjet måtte i 1973 kjøpe store mengder korn fra USA og Canada, men her rådet markedskreftene, og det gjaldt å lure selgerne. Det ble gjort ved at russiske agenter reiste rundt i USA og Canada, og inngikk kontrakter om kjøp av korn på samme dag over hele det amerikanske kontinentet. Derved steg ikke prisen, – den dagen. Men i dagene og ukene etterpå økte kornprisene sterkt. De som tapte på det, var de fattige landene, som var avhengig av import av korn. Det oppsto en verdenskrise i matforsyning. FN-systemet bestemte at det skulle innkalles

101 I boken: Breirem K (red). *Matforsyning og jordressurser*. Oslo: Landbruksforslaget, 1974.

til en Verdens matvarekonferanse i Roma. Norge, som på den tiden importerte alt sitt brødkorn, – og også korn til dyrefôr, var meget interessert i denne konferansen. Flere medlemmer av Statens ernæringsråd ble med i den norske forhandlingsdelegasjonen som arbeidet med å forberede Matvarekonferansen i Roma. Nicolay Eeg-Larsen var den fremste ernæringsfagpersonen. Men både Wenche Bart Eide, Elisabet Helsing og jeg deltok med iver for å få frem norske innspill i de forberedende dokumentene til Matvarekonferansen. Vi lyktes i å få med viktige forslag til resolusjonstekster både om amming, mat som menneskerett og primære matressurser. Spesielt var vi opptatt av at korn burde brukes til menneskeføde og ikke til dyrefôr.

Den norske delegasjonen til Verdens matvarekonferanse i 1974 ble ledet av landbruksminister Torstein Treholt, – en hedersmann. Den norske delegasjonen var stor, og Norge var det eneste landet som hadde med seg ernæringskyndige delegater. Ved at vi hadde ernærings- og helsekunnskap, fikk vi ganske stor innflytelse på arbeidet i flere av komiteene til Verdens matvarekonferanse. Norge fikk satt preg på flere av sluttokumentene og resolusjonene.

Et gjennomgående tema på konferansen ble spørsmålet om å øke matproduksjonen og bruke korn og rotvekster til menneskeføde, – ikke til å føre dyr. Dette hadde vi foreslått i de forberedende dokumentene. Det ble spesielt fremhevet viktigheten av at det enkelte land ble mest mulig selvforsynt med mat. Man burde ha en integrert ernærings- og matforsyningspolitikk, noe vi fra ernærings siden kjempet sterkt for. Torstein Treholt var lydhør for våre argumenter, og vi ble bedt om å skrive deler av Treholts hovedinnlegg, som han holdt i Roma. Her er noe som vi fra ernærings siden fikk med i talen hans:

Min regjering innser nødvendigheten av en global matvare- og ernæringspolitikk (...) Norge vil etter evne bidra til å formulere og gjennomføre en slik politikk som må lede til høyere produksjon og forbedret fordeling og utnyttelse av mat(...) Ernæringspolitikken bør i det hele tatt være integrert i den alminnelige økonomiske politikk som må være innrettet på å bekjempe arbeidsløshet og fattigdom (...) Etter vårt syn er det viktig at alle land, også i den industrialiserte verden, formulerer en ernæringspolitikk.

Videre inneholdt talen hans viktige formuleringer om amming. Alle disse momentene kom til å bli toneangivende for videre norsk politikk. Den relativt sterke norske delegasjonen fikk også stor medieoppmerksomhet, i alle fall hjemme i Norge. NRK hadde nemlig med to reportere, Ingrid Espelid Hovig og Rigmor Abrahamsen.

USAs utenriksminister Henry Kissinger var der også. Like før han skulle holde sitt innlegg dukket tallrike unge staute menn i trenchcoat opp i alle

hjørner, og med bulende lommer. Det var sikkerhetsvakter den gang også. Henry Kissingers hovedpoeng var at innen år 2000 skulle intet barn i verden gå sulten til sengs. Naive ønskemål er ikke av ny dato.

Stortingsmelding om ernæringspolitikk

Da Torstein Treholt kom hjem til Norge, henvendte vi, som hadde vært sammen med ham i Roma, oss til ham. Vi sa at fordi Treholt i Roma hadde uttalt at alle land burde ha en ernæringspolitikk, måtte Norge, i all anstendighets navn, selv sette i gang arbeidet med en slik politikk. Han reagerte positivt på dette utspillet og fikk nedsatt et statssekretærutvalg med Per Harald Grue som leder. Dette ble oppstarten på den offisielle norske ernæringspolitikken og ledet frem til den første stortingsmeldingen om ernærings- og matforsyningspolitikk¹⁰². Meldingen var delt i to. En hoveddel inneholdt de prinsipielle linjer i politikken. Men vel så viktig var vedlegget som skisserte de ernæringsmessige mål. Vi diskuterte dette internt i Statens ernæringsråds utvalg for ernæring. Vi ble enige om at noen skulle være med å skrive vedlegget og bli med i utarbeidelsen av den politiske meldingen, mens andre skulle stå utenfor arbeidet og være rede til å kritisere og kommentere både melding og vedleggets prognoser og mål. Eeg-Larsen ble med i det politiske arbeidet, mens jeg ledet den «kritiske» gruppen. Samarbeidet mellom Eeg-Larsen og meg fungerte meget bra.

Stortingsmeldingen ble utarbeidet i løpet av ett år. Den kom fra Landbruksdepartementet, og bar preg av det. Fremdeles var landbrukspolitikken rolle i ernæringen sentral. Den vesentligste del av fettreduksjonen skulle komme ved et mindre inntak av margarin, ikke fra smør og landbruksfett. Fra ernæringssiden ville vi at mengden av fett i kosten skulle være bare 30 % av energien, i samsvar med de anbefalingene som Nicolaysen-komiteen hadde kommet med. Det ble et slags kompromiss. Inntaket av fett på den tiden var om lag 42 % av energien, og stortingsmeldingen foreslo 35 %. Meldingen var basert på fire grunnpilarer:

1. *Det bør stimuleres til et helsemessig godt kosthold.*
2. *Ernærings- og matforsyningspolitikken bør legges opp i samsvar med anbefalingene fra Verdens Matvarekonferanse.*
3. *Av forsyningsmessige grunner bør en ta sikte på en øking i produksjon og forbruk av norske matvarer og bedring i evnen til rask å kunne øke selvforsyningsgraden med matvarer.*
4. *Av distriktpolitiske grunner bør det legges størst vekt på å utnytte matressursene i de næringssvake strøk.*

102 Landbruksdepartementet. *St.meld. nr 32 (1975-76). Om norsk ernærings- og matforsyningspolitikk.*

Eller sagt kortere: Helseriktig kosthold, distriktspolitikk, selvforsyningsgrad og internasjonal solidaritet var meldingens hovedsaker. Meldingen fikk stor omtale i media, og reaksjonene var stort sett positive. Det var et nybrotsarbeid som ble gjort i Norge, ingen andre land hadde til da laget en integrert matforsynings- og ernæringspolitikk. Meldingen ble diskutert inngående i Stortinget, etter behandling i en utvidet Landbruks- og helsekomité. Den ble godt mottatt, og stort sett var tilslutningen positiv, på tvers av politiske partier. Den eneste kritikken var at meldingen ikke gikk langt nok i å sette helseriktige mål.

Fra ernæringshold ble også meldingen hilst velkommen med godord. Vi påpekte likevel at det var tatt for lite hensyn til forebygging av hjerte- og karsykdommer, at man burde ha fulgt Nicolaysens anbefalinger nøyere.

En viktig del av stortingsmeldingen var hvordan målene skulle settes ut i live. Det ble påpekt at en integrert ernærings- og matforsyningspolitikk var et samarbeid på tvers av en rekke departementer, det var nemlig reflektert i sammensetningen av statssekretærutvalget. Resultatet ble at meldingen foreslo to organer for gjennomføringen av ernæringspolitikken. Det ernæringsfaglige skulle ivaretas av Statens ernæringsråd, noe som passet Eeg-Larsen bra. Han hadde nemlig overtatt ledelsen av Rådet fra 1975. Det andre organet var mer politisk og fikk navnet *Det interdepartementale samarbeidsutvalg for ernæring*. Det ble ledet av statssekretær Per Harald Grue fra Landbruksdepartementet. Meningen var at det skulle bestå av statssekretærer eller departementsråder fra berørte departementer. Men utvalgets arbeid og innflytelse, som altså skulle påvirke selve politikken, ble ikke vellykket. En klarte ikke å mobilisere nok politisk tyngde i utvalget. Derfor skjedde lite på det politiske området i de første årene etter at stortingsmeldingen var ferdig behandlet i Stortinget.

En sentral målsetning i den offisielle ernæringspolitikken var å senke forbruket av fett, spesielt mettet fett, i kostholdet. Men hvor kom dette fettet fra, og hvilke konsekvenser hadde et slikt nedsatt konsum av fett for landbruket? For å utrede dette satte Norges landbruksvitenskapelig forskningsutvalg i 1977 ned et ekspertutvalg med professor Thor Homb fra Landbrukshøgskolen som formann. Eeg-Larsen, Marit Eggen Øgrim og jeg var også medlemmer av utvalget. Vi arbeidet med rapporten i to år, og den ble på nesten 200 sider¹⁰³. Utvalget var enig i stortingsmeldingen intensjoner og ville gjerne ha fettinntaket videre ned, men da på bekostning av importert fett fra kokosfett og planteoljer. Utvalget diskuterte om havre kunne være en fremtidig norsk kilde for flerumettet fett. Innstillingen vakte

103 *Animalsk fett i norsk kosthold*. NLVF-utredning nr.103, 1979.

en del motstand i enkelte sektorer av landbruket, og det skjedde egentlig ikke meget, hverken forskningsmessig eller politisk.

Fordi lite skjedde på det formelle politiske området, vedtok Det interdepartementale samordningsorgan for ernæring sommeren 1982 at det skulle settes ned et ekspertutvalg som skulle komme med forslag til *Forskning og utredning for gjennomføring av ernæringspolitikken*. Mandatet til utvalget ble utarbeidet av Norges landbruksvitenskapelig forskningsråd, som sammen med Sosialdepartementet finansierte utvalgets arbeid. Jeg var representant fra det akademiske ernæringsmiljøet og ble utvalgets leder. Andre medlemmer var blant andre Atle Ørbeck Sørheim, Per Harald Grue, Unni Kjærnes og Thor Homb. Utvalget konsentrerte seg vesentlig om to hovedmomenter. Det første var om behovet for ernæringspolitiske tiltak, det ville si kartlegging av utbredelsen av helseproblemer med relasjon til kostholdet, og en forståelse av forhold som påvirker kostholdet. Det andre var forslag for hvordan man kunne utforme tiltak overfor mattilbyderne og den enkelte forbruker, slik at ernæringspolitikkenes målsetninger bedre kunne nås.

Det vi egentlig skulle se på, var hvordan landbruket kunne tilpasse seg til stortingsmeldingens prognoser og mål. Diskusjonene og drøftingene i utvalget var interessante. Vi pekte på en rekke mulige løsninger for å oppnå hva stortingsmeldingen hadde kommet med av mål og prognoser. En bedre utnyttelse av beitemarkene høyt til fjells ville skape mer sauekjøtt og bedre utnyttelse av grovfôr til storfe. Derved kunne vi produsere like meget kjøtt som før, men redusere fleskeproduksjonen. Videre skulle man ved hjelp av avl få frem magre griser og kuer som laget melk med mindre fett. Ett av de mest interessante forslagene var å produsere norsk flerumettet fett ved å avle frem fettrike havre-sorter. Men den beste måten å øke selvforsyningsgraden var å tilpasse hvete-sortene til norsk klima, slik at brødmelet kunne produseres i Norge. Dette ble gjennomført i løpet av relativt få år. I 1975 var ikke et eneste norsk brød bakt av norsk mel. Bare etter noen år var 40-60 % av brødene bakt på norsk mel. Flere av våre forslag ble diskutert internt i berørte fora og vakte både motstand og diskusjon. Spesielt var det vanskelig å holde foredrag om våre forslag i griseavlslagene rundt om i landet. Utvalget konkluderte med at mer forskning og utredning var nødvendig og kom med forslag til hvordan undersøkelser og forskning skulle organiseres. Heller ikke den utredningen¹⁰⁴, som også ble utgitt av Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd, førte til store endringer i mattilbud eller konsum. Igjen var det landbrukskretser som helst ville ha det som det alltid hadde vært.

104 *Forskning og utredning for gjennomføring av ernæringspolitikken*. NLVF-Utredning nr. 134 Oslo, 1984.

Statens ernæringsråd satte imidlertid i gang en rekke opplysningstiltak og kampanjer. Rådet fikk stadig større innflytelse i samfunnet, også politisk ved å informere sentrale politikere om sammenhengen mellom ernæring og helse. Det hjalp meget godt at Fjernsynskjøkkenet med Ingrid Espelid Hovig gikk helhjertet inn for de saker som Statens ernæringsråd kjempet for. Ingrid Espelid Hovig hadde vært med på Verdens matvarekonferanse i Roma som medarbeider fra NRK. Hun kjente derfor godt til den norske ernæringsgruppens arbeide i Roma og vårt strev for å få til en ernæringspolitikk, både nasjonalt og globalt.

Noe politisk skjedde likevel. Det ble bestemt at ernæringsriktige matvarer skulle subsidieres på bekostning av ikke fullt så helseaktive produkter. Det førte til at sammalt mel ble billigere enn siktet mel. Det ble gitt transportkompensasjon for frukt og grønnsaker til Nord-Norge. Margarinindustrien tok poengene med fettsyresammensetningen og laget sunnere margariner, og flere «lettprodukter» kom på markedet. Men ikke lettmelk, – foreløpig. Helsedirektoratets folk mente at folk kunne blande skummet melk og helmelk selv. Dette noterte meieriene seg og ville ikke ha lettmelk. Etter press fra Ernæringsrådet ga de omsider etter. De lagde et «prøveprosjekt» i Gjøvik, der lettmelken ble tilsatt vitaminer og fikk smak av råtnegulrøtter. Den lettmelken solgte selvsagt ikke. Meieribransjen «konkluderte» med at folk flest ikke ville ha lettmelk. Da var det godt å ha Fjernsynskjøkkenet der Ingrid og jeg satte i gang en kampanje for bruk av skummet melk som erstatning av helmelk. Etter noen programmer kom meieribransjen tilbake til Ernæringsrådet og ville ha hjelp til å produsere en god lettmelk. Vi ble invitert med til å være med å prøvesmake hvor meget fett lettmelken skulle inneholde. Det ble enighet om 1,5 % melkefett. Den melketypen ble etter meget kort tid den mest solgte melken i Norge. Denne saken viste hvilken makt Statens ernæringsråd den gang hadde.

Både i fjernsynet, i skrifter og foredrag ble det fra Statens ernæringsråd fremhevet at det kulturelle og tradisjonelle med kostholdet var viktig. Vi lagde såkalte Matvettregler, og regel nr. 1 var Hygg deg med maten.

Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd satte også ned et utvalg for å se på fettindustriens tilpassing til stortingsmeldingens målsetninger. Jeg ble med der også. Fettindustrien reagerte ganske positivt og margarinfabrikantene la om sine produkter, slik at margارينen ble bløtere og mer helseaktive. Men fettherdingsindustrien som hydrogenerte fiskeoljer, fikk et annet problem. Det var nemlig kommet internasjonal forskning som viste at rapsolje kunne gi fettavleiring i rottehjerter, og at dette etter en tid førte til arrdannelse i hjertene. De herdet fiskeoljene inneholdt mange av de samme typene fettsyrer som rapsoljen. Var herdet fiskefett like skadelig som

vanlig rapsolje? Industrien ga midler til professor Jon Bremer og medarbeidere for å undersøke dette. De kunne vise at herdet fiskefett ga de samme typer av fettavleiring i rottehjerter. Men ved videre bruk av herdet fiskefett, forsvant fettavleiringene. Rottene adapterte seg til den typen fett, og de fikk ingen arr i hjertene sine. Konklusjonen var ganske grei for fettherdingsindustrien. Herdet fiskefett var ufarlig, i alle fall når det gjaldt fettavleiring i hjertet og arrdannelser her. Imidlertid vet vi i dag at under herdingen av fiskefett dannes det store mengder med transfettsyrer, som er meget uheldige. De øker risikoen for åreforkalking. Men det visste vi ikke den gang. Jon Bremer stilte spørsmålet: hvorfor forsvinner fettavleiringen? Og hva er den biologiske forklaringen til adaptasjonen eller tilvenning til de fremmedartede, lange fettsyrene som skapes under herdingsprosessen? Bremers forskning førte frem til en ny forståelse av fettforbrenningen, en helt ny viten om funksjonen til en type av cellenes mikroorganeller som kalles peroxysomer. Denne forskningen er et godt eksempel på hva jakten på forklaringene til uventende resultater kan føre til av ny viten. Jon Bremer og jeg beskrev noen år senere våre funn i en oversiktsartikkel i *Journal of Lipid Research*¹⁰⁵.

Den første stortingsmelding om ernæringspolitikk var fremmet av Landbruksdepartementet. Men det var tydelig både for leg og lærd, – og politikere flest, at ernæringspolitikkenes konsekvenser hørte bedre hjemme i helsepolitikken. Derfor kom de etterfølgende ernæringsmeldinger fra Sosial- og helsedepartementet. Det kom flere meldinger, og alle ga uttrykk for at politiske tiltak burde settes i gang innen ernæring og helse. Men det ble lite av de politiske grepene, mest snakk og honnørord. Statens ernæringsråd tok derfor føringen og satte i gang en rekke kampanjer og andre opplysningsvedtak. Det tok initiativ til flere typer av bøker. Spesielt populære ble bøkene *Hverdagsmat*¹⁰⁶ og *Hverdagsmat 2. Oppskrifter*¹⁰⁷. De kom i flere utgaver og i et opplag på over 100 000. En annen meget viktig bok var *Fra boller til burritos, – en kokebok for ungdom*¹⁰⁸. Den ble utlevert gratis til alle elever i ungdomsskolen gjennom en rekke år. Bøkene vakte oppsikt, ikke bare i Norge, men også i utlandet. «Hverdagsmat» ble oversatt til japansk og brukt i ernæringsarbeid i Japan. Japan var spesielt interessert norsk ernæringspolitikk. De hadde nemlig de samme kvantitative problemene, liten selvforsyning, og måtte derfor importere mye mat. Det ga dem muligheter for å bestemme hva som skulle importeres og regulere importen ved hjelp av toll

105 Bremer J, Norum KR. Metabolism of very long-chain monosaturated fatty acids (22:1) and the adaption to their presence in the diet. *J Lipid Res.* 1982; 23(2): 243-56.

106 Statens ernæringsråd. *Hverdagsmat*. Oslo: NKS forlaget, 1981.

107 Statens ernæringsråd. *Hverdagsmat 2. Oppskrifter*. Oslo: NKS forlaget, 1983.

108 Statens ernæringsråd. *Fra boller til burritos – kokebok for ungdom*.. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.

og avgifter. Jeg ble invitert til Japan og holdt flere foredrag om norsk ernæringspolitikk. Norsk ernæringspolitikk ble etterliknet og brukt i Japan.

Etter hvert ble Statens ernæringsråd ganske politisk i sin rolle. Det var et uavhengig organ, og kunne kritisere både sittende regjering, opposisjon og Stortinget dersom uheldige tiltak ble satt i gang eller opplagte initiativ manglet. Og det ble gjort. Stortinget reagerte positivt på flere av innspillene fra Ernæringsrådet, som stadig fikk større budsjetter og derved innflytelse. Ernæringsrådet hadde til og med i flere år et eget kapittel i statsbudsjettet. Vi kunne vise til at kostholdet endret seg i riktig retning: fettandelen i kostholdet gikk ned, og det ble spist mer frukt og grønnsaker. Endringen i fettinntaket, både i kvalitet og kvantitet, hadde hovedansvaret for at hyp-pigheten av hjerteinfarkt gikk gledelig og ganske fort ned. Men fortsatt var motstanden fra landbruket stor, og de var lite villige til å dempe landbruksfettet til befolkningen. Det toppet seg da Forbrukerrapporten i ett av sine nummer hadde et stort bilde av meierismør på baksiden av bladet. Over smøret var det et stort rødt kors og en tekst som klart sa i fra hvor skadelig mettett fett fra landbruket var for norske hjerter. Jeg var medlem av Forbrukerrådet på den tiden og forsvarte hva Forbrukerrapporten hadde trykket. Stor ståhei i meieribransjen, som inviterte en dansk professor til å reise rundt i Norge for å fortelle at smør ikke var farlig. Den danske professor hadde selv en ganske stor bondegård i Danmark! Men Statens ernæringsråd sto på sitt, og på et godt faglig grunnlag. Det gjorde at næringsmiddelindustrien stort sett måtte ta hensyn til hva Ernæringsrådet mente. Industrien forespurte ofte om råd når nye produkter skulle lanseres. Mange av de faglige ernærings sakene ble tatt opp i programmer i Fjernsynskjøkkenet.

Det var faktisk viktig for gjennomføringen av ernæringspolitikken at Ingrid Espelid Hovig og jeg hadde et meget godt og fortrolig samarbeid. Vi hadde egne programserier om ernæringspolitikken, og drev en ganske utstrakt voksenopplæring gjennom fjernsynet. Vi skrev også flere bøker sammen, delvis basert på våre programmer^{109, 110}. En annen grunn til Ernæringsrådets økte innflytelse, var det økte budsjettet og at den nye direktøren, Gunn-Elin Bjørneboe, var en meget dyktig leder. Hun var medisiner med stor faglig tyngde. Hun fikk ansatt sakkyndige medarbeidere, både innen ernæring og mediekunnskap. I løpet av få år med Bjørneboe som leder av Statens ernæringsråds sekretariat, ble budsjettet for rådet ti ganger større.

109 Espelid IE, Norum KR. *God mat = god ernæring*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.

110 Norum KR, Hovig IE. *Maten, en hjertesak*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.

Det arbeidet Statens ernæringsråd gjorde på bakgrunn av de politiske stortingsmeldingene ble etter hvert godt kjent internasjonalt, og vi som arbeidet med dette ble ofte bedt om å holde foredrag og skrive om norsk ernæringspolitikk¹¹¹. Norsk ernæringspolitikk er omtalt i flere internasjonale journaler og lærebøker i ernæring, og har dannet grunnlag for flere lands ernæringsarbeid, spesielt på grunn av den innflytelse den norske politikken har hatt innen flere av FNs organer.

Etter hvert ble politikernes forståelse av sammenhengen mellom ernæring og helse så stor at de mente at Ernæringsrådets arbeid burde inkorporeres i det offentlige helsearbeidet. Statens ernæringsråd ble derfor etter 1999 gradvis en del av Sosial- og helsedirektoratet. Direktoratet skulle ta seg av det faglige, men det politiske skulle håndteres av sosial- og helseministeren. Det ble opprettet et eget råd som skulle ta seg av fysisk aktivitet og helse, og det rådet ble i 1999 slått sammen med Ernæringsrådet. Det sammensatte organ ble kalt *Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet*. Det eksisterte i tre år, da ernæring og fysisk aktivitet skilte lag. Det tidligere Ernæringsrådet fikk i 2003 et nytt navn: *Nasjonalt råd for ernæring*. Dermed mistet rådet sitt godt innarbeidete merkevarenavn. På papiret så denne omorganiseringen bra ut. Men i praksis ble det slutt på den frie stillingen til Ernæringsrådet. Spørsmål fra presse og media om ernæringssaker som hadde noen politiske overtoner, – og det har de fleste ernæringssaker, måtte klareres på høyere hold, både byråkratisk og politisk. Den økte byråkratiseringen av Helsedirektoratet skadet ernæringsarbeidet. Den nye policy førte til forsinkelser, noe en aktiv presse og media ikke tolerer. De henvendte seg derfor til annen «ekspertise» som svarte fort og ikke alltid riktig. Alternative, kvasivitenskapelige profeter og retninger fikk fritt fremføre sine mer eller mindre spekulative og halvriktige påstander. Det hjalp lite at Sosial- og helsedirektoratet i etterkant (og med politisk velsignelse?) prøvde å korrigere det feilaktige i det de alternative profeter hadde sagt til landsdekkende aviser. NRK begynte til og med å ansette uvitenskapelige «kostholds-eksperter» i sine programmer. Det som Statens ernæringsråd og Fjernsynskjøkkenet hadde bygget opp av tillit og kunnskap i befolkningen, ble ganske fort revet ned. Denne omdøping og omlegging av ernæringsarbeidet viste med all tydelighet at politikerne ikke hadde skjønt fullt ut hva Statens ernæringsråd hadde utrettet for folkehelsen. Men omorganisering og skifte av navn blir jo ofte i politiske kretser sett på som tegn til politisk aktivitet, initiativ og innovasjon.

111 Norum KR. Some aspects of Norwegian nutrition and food policy. I: Shetty PS, McPherson K (red). *Diet, Nutrition & Chronic Disease. Lessons from contrasting worlds*. Chichester G.B.: John Wiley & Sons, 1997. s. 195-205.

Skolemåltid

Et sentralt spørsmål i den offisielle ernæringspolitikken var mat til skolebarn. En meget viktig forløper for en offisiell ernæringspolitikk i Norge var innføringen av skolefrokosten i Oslo. Den kom til å påvirke skolemåltidene i hele landet.

Bakgrunnen for innføring av en skolefrokost var det mangelfulle kostholdet blant skolebarn i Oslo. Initiativet ble tatt av Carl Schiøtz, som senere ble professor i hygiene ved Universitetet i Oslo. Han var skoleoverlege da Oslo-frokosten ble foreslått i 1925¹¹². Schiøtz hadde i 1920-årene undersøkt skolebarns helse. Hans undersøkelser viste tydelig at barn av fattige familier hadde et mangelfullt kosthold. Han mente det var viktig å gi et godt måltid om morgenen, fordi mange av barna hadde spist lite eller ingen mat før de gikk hjemmefra. Han prøvde ut kostholdet på to skoler, og fikk overbevisende resultater av et godt morgenmåltid; en frokost som inneholdt melk, ost, tran, frukt og grønnsaker førte til at barna la på seg og vokste bedre enn barn som fikk den tradisjonelle skolemiddagen. På den bakgrunn foreslo han overfor Oslo kommune å innføre det som ble kalt *Oslo-frokosten*. Det skolemåltidet ble først prøvd på Sandaker friluftskole i september 1925, og med overbevisende gode resultater. Den ble innført i alle de offentlige skolene i Oslo mellom 1927 og 1930. Utviklingen av skolefrokosten til et skolemåltid, og dets videre skjebne er godt redegjort for i boken som ble utgitt i 1996 i forbindelse med Statens ernæringsråds 50 års jubileum¹¹³.

Jeg opplevde selv Oslo-frokosten som elev ved Majorstua skole i 1939-40. Det var en frokost som *alle* skolebarn deltok i. Det var viktig, det skulle ikke være mat til fattigbarn! Det var grovbrød, knekkebrød, begge med geitost som pålegg. Melk og en gulrot, halv appelsin eller eple etterpå. Dessuten passet de såkalte «Bessa-damene» på at bordskikk og orden for øvrig ble opprettholdt. Bessa-damene var også gode hjelpere på andre måter, en slags trygge sosialarbeidere. De hjalp elever som de skjønnte hadde problemer. Da tyskerne i 1940 tok Majorstua skole til kaserne for soldater, fikk elevene etter hvert skolerom i andre lokaler. Det kunne være kinoers maskinrom, menighetshus eller i skoler som var for dårlige til at tyskerne ville bo i dem. Da Universitetet ble stengt høsten 1943, flyttet min skoleklasse inn i juristenes lesesal. Jeg begynte således tidlig på Universitetet. Men i lange perioder hadde vi undervisning i privathjem hos elever som hadde stor plass. Og det var det jo en del av Frogner-eleven som hadde. Hele tiden tenkte både lærere og foreldre på at vi skulle ha sunn mat. De

112 Schiøtz C. Om en fullstendig omlegning av skolebespisningen i Oslo. *Munnpleien* 1925: 211-53.

113 Haavet IE. *Maten på bordet. Femti år med Statens ernæringsråd*. Statens ernæringsråd, 1996.

beste måltidene kom likevel med svenskesuppen. Etter krigen kom vi tilbake til Majorstua skole og Oslo-frokosten. Men da jeg kom over på realskole og gymnas, ble det matpakke hjemmefra.

Hvilken rolle spilte så Oslo-frokost og matpakke i ernæringspolitikken? Statens ernæringsråd var engasjert i begge sakene. Kanskje mest i matpakken, fordi Oslo-frokosten etter hvert ble avløst av Sigdal-systemet. Den var innført av distriktslege O.L. Lien i Sigdal. Skolefrokost var ikke særlig hensiktsmessig på landsbygda, med lang skolevei og uregelmessig skoletid. Sigdal-metoden var at barna hadde med seg matpakke, frukt og/eller grønnsaker etter Oslo-frokostens prinsipper, og fikk melk og tran på skolen i det store friminuttet. Under krigsårene ble en systematisk skolebespising i landet vanskeliggjort. Men, som nevnt, i flere store byer fikk barna svenskesuppe.

Statens ernæringsråd så det som en helt sentral rolle å arbeide for en god og sunn skolebespising. Det ble en av de første sakene som det nyopprettede Ernæringsrådet tok opp. I 1949 utarbeidet Ernæringsrådet en ny standard for Oslo-frokosten. Det ble laget nye brosjyrer og utarbeidet nye retningslinjer for skolemåltidet, både hvordan Oslofrokosten skulle gjennomføres i store og små byer, – og på landsbygda. Men det å servere frokost til barn ble ingen suksess utover i landet, og da også Oslo sluttet med frokost til skolebarna i 1963, ble Sigdal-systemet innført også i Oslo. Dette systemet ble stort sett innført over hele landet, og Ernæringsrådet laget retningslinjer for gode og sunne matpakker samt retningslinjer for et «Ordnet skolemåltid». Lederen for Statens ernæringsråd, professor Nic. Eeg-Larsen skrev i tidsskriftet *Liv og Helse* at «Forståelsen av skolemåltidet må på ny bli vekket». Jeg deltok også i dette arbeidet, og Marit Eggen Øgrim og jeg utarbeidet nye retningslinjer for skolemåltid. Retningslinjene ble publisert i *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* i 1973¹¹⁴. Vi sa at alle skolebarn burde ha et skolemåltid i rimelig tid etter frokost og en spisepause på minst en halv time. Måltidet burde bestå av melk og smørbrød med frukt eller grønnsaker til, og ernæringsmessig var det en fordel om tran ble gitt i den mørke årstiden. Konklusjonen vår var at skolemåltidet er et av de viktigste virkemidlene vi har til å påvirke kostholdet i riktig retning.

Parallelt med arbeidet i Ernæringsrådet satte stadsfysikus i Oslo, Fredrik Mellbye, ned et utvalg som skulle prioritere målene for skolehelsearbeidet i Oslo. Redaksjonssekretæren i komiteen var assisterende overlege Gro Harlem Brundtland. Andre i utvalget var bl.a. professor i barnesykdommer, Sverre Halvorsen. Jeg hadde ansvaret for det ernæringsmessige ved priori-

114 Øgrim ME, Norum KR. Skolemåltid. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1973; 33: 2430-33.

teringen. Vi avga våre anbefalinger sommeren 1973, og Mellbye var meget tilfreds med vårt arbeid. Han henvendte seg etterpå til meg og ville at jeg skulle bli en slags ernæringsoverlege i Oslo Helseråd, omtrent slik professor Kåre Berg var blitt overlege i genetikk tilknyttet Oslo Helseadministrasjon. Jeg svarte nei på tilbudet, som var ganske godt avlønnet. Men jeg følte at det ville binde meg til Oslo, og jeg ville heller arbeide fritt.

En annen viktig sak for ernæringsarbeidet var engasjementet for husstellundervisning og skolekjøkken. Det ble en lang og ganske frustrerende kamp. Undervisning i helselære, husstell og skolekjøkkentimer tapte i kampen mot andre fag. Det hjalp ikke at skolepolitikken var kommunal. Staten hadde ingen instruksjonsmyndighet. Statens ernæringsråd ga ikke opp kampen, men ba Ingrid Espelid Hovig om å engasjere seg.

For Statens ernæringsråd var fortsatt skolemåltidene viktige. Skolemåltidenes plassering i skoletiden, lengden for skolemåltidet og oppslutningen til ordningen var stadig diskutert i Statens ernæringsråd^{115, 116}. Interessen for skolemåltidene avtok utover 1980-årene, og det var nødvendig med en påminning om viktigheten av et ordnet skolemåltid. Da Ingrid Espelid Hovig gikk av for aldersgrensen i NRK, ble hun tilsatt som «ambassadør» i Ernæringsrådet. Det var et varp. Ingrid ble brukt i flere nye tiltak fra Ernæringsrådet, spesielt for å fremme skolebarns ernæring og helse. Hun ble virkelig en meget god ambassadør for ernæringssaken. I 1995-97 gjennomførte Ingrid Espelid Hovig og jeg en såkalt «Skolemat-turne». Vi besøkte om lag 50 kommuner i form av stormøter om «Mat i skolen». Målet var å stimulere til at temaet ble et politisk spørsmål for å sikre arbeidet med velorganiserte skolemåltider. På alle stedene vi besøkte deltok lokale skole- og helsemyndigheter. På de fleste stedene var ordfører eller sentrale lokale politikere til stede. Vår kampanje skapte en rekke medieoppslag.

I begynnelsen av det 21. århundre kom skolematsaken opp med fornyet styrke. Reidar Hjermann, som ble Barneombud i 2003, tok saken opp som en viktig sak. Han var skolepsykolog og hadde erfaring fra Finland, der skolemåltid var en selvfølge. Han satte ned et utvalg som skulle arbeide for å få innført et obligatorisk skolemåltid til alle elever. Det ble beregnet hvor meget et slikt skolemåltid ville koste. Det var ikke mer enn 4 milliarder kroner. Men Hjermann og hans fagfolk kunne vise til hvor meget en fikk igjen for disse pengene: Bedre helse, bedret læringsmiljø og skoleresultater, mindre bråk og uro, mindre bruk av skolepsykolog og sosionomtjeneste. Samfunnet hadde egentlig ikke råd til å la være å innføre et skolemåltid for

115 Eeg-Larsen N. Forståelsen av skolemåltidet må på ny bli vekket. *Liv og Helse* 1969; 36: 13-16.

116 Øgrim ME, Norum KR. Skolemåltid. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1973; 33: 2430-33.

alle barn i Norge, tilsvarende det ble gjort i de aller fleste andre europeiske land. Jeg var med i Hjermanns utvalg, og sammen besøkte vi lederne for de fleste politiske partier i forkant av forberedelser til stortingsvalget i 2005. Politikerne lovte meget, spesielt SV. Men etter valget ble resultatet av de fagre løftene bare til litt gratis frukt til en del av skolebarna. Regjeringen gjør altså meget lite for skolebarns kosthold. En skulle tro at dette var en viktig oppgave. Men den er for langsiktig. Norsk politikk er preget av kortsiktige saker. Dessuten er skolepolitikken for en stor del kommunal. Etter hvert har en del kommuner satt i gang sunne tiltak. Men det må flere ildsjeler til. Vi savner en som kunne ha samme entusiasme og innflytelse som Ingrid Espelid Hovig hadde.

Den norske ernæringspolitikken som ble formulert i Stortingsmelding 32 (1974-75) ble forsøkt videreført gjennom flere politiske dokumenter.

I 1993 la Sosial- og helsedepartementet frem St.meld. nr. 37 (1992-93): *Utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid*. I dette politiske dokumentet ble ernæringspolitikken nøye innarbeidet i det forebyggende og helsefremmende arbeidet, og mat- og ernæringspolitikken hadde følgende hovedmålsettinger:

- Redusere omfanget av kostholdsrelaterte helseskader
- Sikre at matvarene er helsemessig trygge
- Bidra til å styrke forbrukernes innflytelse i mat- og ernæringspolitikken
- Bidra til et helse-, miljø- og ressursmessig forsvarlig forbruksmønster

For det første hovedmålet bygde meldingen på anbefalinger fra Statens ernæringsråd og la særlig vekt på

- at fettets andel av kostens energiinnhold bør reduseres til høyst 30 % ved å senke andelen av mettet fett
- at kostens innhold av kostfiber bør øke til 25 g per person per dag ved å øke forbruket av korn, poteter, grønnsaker og frukt
- at sukker bør utgjøre høyst 10 % av energitilførselen
- at saltinntaket bør reduseres til høyst 5 g per person per dag
- at alkoholforbruket bør reduseres

For å oppnå det andre hovedmålet, la regjeringen opp til en politikk som bidro til at matvarene ikke skulle inneholde mengder av smittestoffer og fremmedstoffer som kunne medføre helserisiko, og la særlig vekt på:

- å forhindre matbårne sykdommer
- å ha strenge regler for bruk av tilsetningsstoffer og fremmedstoffer i matvarer

- å sikre god produksjonspraksis i landbruk, havbruk og næringsmiddel-industri

For å nå det tredje hovedmålet ble det lagt opp til en forbrukerpolitikk som stimulerte til et helsefremmende kosthold gjennom priser, tilgjengelighet, merking og opplysning. Dette vil si at tilgangen og kvaliteten på mat skulle være ganske lik over hele landet, og at helsefremmende mat burde ha en gunstig pris.

Det fjerde hovedmålet omhandlet miljø, ressurser og bærekraftig utvikling. For at man skulle oppnå dette målet, burde fremstilling av matvarer tilfredsstille samfunnets krav til en trygg og etisk akseptabel produksjon. Videre skulle matproduksjonen ta hensyn til vern av dyr og planter, vern av genetiske ressurser og vern av miljøgrunnlaget.

Regjeringen mente at det viktigste målet både for Norge og verden for øvrig var å sikre folk tilstrekkelige mengder mat. Matproduksjonen måtte derfor legges opp slik at den ble økologisk bærekraftig, også for de neste generasjonene.

Folkehelsemeldingen

Enda en stortingsmelding som omfattet ernæringspolitikk ble fremmet av regjeringen i 2002. Helsedepartementet fremmet da St.meld. nr. 16 (2002–2003): *Resept for et sunnere Norge. Folkehelsepolitikken*. Her videreføres i hovedsak tidligere norsk ernæringspolitikk. Samtidig foregriper dette dokumentet i stor grad de politiske føringene som senere kom i WHO's Globale strategi for kosthold, fysisk aktivitet og helse, ved at en politikk for fysisk aktivitet for første gang utformes. Videre presenteres partnerskap for folkehelse mellom stat, fylkeskommuner og kommuner i samarbeid med næringsliv, frivillige organisasjoner, høyskoler og forskningsmiljøer som en bærende idé for folkehelsearbeidet, inkludert ernæringsarbeidet, i Norge.

I 2005 la Nasjonalt råd for ernæring (tidligere Statens ernæringsråd) fram et forslag til strategisk plan for kosthold og ernæring for perioden 2005–2009. Planen var skrevet på oppdrag fra Sosial- og helsedirektoratet som fra 2002 hadde ansvar for gjennomføring av norsk helse- og sosialpolitikk. WHO's Globale strategi for kosthold, fysisk aktivitet og helse og Folkehelsemeldingen (St.meld. nr. 16 (2002–2003)) utgjorde den helsepolitiske forankringen for denne strategiplanen.

Visjonen for det ernæringspolitiske arbeidet som her ble trukket opp, er *Et sunt kosthold for god helse gjennom hele livet*. De helsemessige utfordringene relatert til kosthold og utviklingen i kostholdet danner grunnlag for følgende mål for kostholdet i Norge:

- øke forbruket av grønnsaker, frukt, bær og grove kornvarer
- redusere inntaket av hardt fett (mettet fett og transfett)
- redusere inntaket av energitette, næringsfattige matvarer

Disse strategiske målene skulle bidra til en fortsatt reduksjon i forekomsten av hjerte-karsykdommer, redusert forekomst av kostholdsrelatert kreft og stopp i økningen av overvekt og fedme. Dette skulle oppnås ved å gjøre de sunne valgene enkle og ved å øke befolkningens kunnskap om mat, kosthold og helse. Et overordnet mål i ernæringsarbeidet var *å redusere sosiale forskjeller i helse*.

For å nå de formulerte målene, mente Nasjonalt råd for ernæring at det var behov for å rette oppmerksomheten på følgende:

- Tiltak som gjør det lettere å foreta sunne valg
 - gratis frukt og grønnsaker i barnehage og skole
 - lavere pris på frukt og grønnsaker
 - høyere pris på energitette, næringsstette matvarer
 - hindre markedsføring av usunne matvarer rettet mot barn og unge
- Tiltak innenfor utdanningsinstitusjonene
 - sikre grunnleggende kunnskap om kost og helse
 - sikre ferdigheter i tilberedning av mat
 - sikre god lærerkompetanse
- Tiltak i sosial- og helsetjenestene
 - styrke ernæringsarbeidet i svangerskapsomsorgen, helsestasjonene, skolehelsetjenesten, pleie- og omsorgstjenestene og primær- og spesialisthelsetjenesten
 - styrke ernæringskompetansen til helsepersonell
- Økt satsing på forskning og overvåking
 - fokusere på helsefremmende og sykdomsforebyggende tiltak knyttet til folkehelseutfordringene
 - gjennomføre regelmessige undersøkelser av kosthold og kostholdsrelaterte helse- og sykdomsindikatorer i befolkningen, inkludert måling av høyde, vekt, blodtrykk og ulike blodparametre
- Økt satsing på kommunikasjonstiltak

En forutsetning for å oppnå rask og god effekt av ernæringsarbeidet innen disse satsingsområdene, var tverrsektoriell innsats og involvering. Dette er ikke utfordringer som helsesektoren kan eller skal løse alene. Ernæringsarbeidet må sees i sammenheng med det totale folkehelsearbeidet, der den såkalte folkehelsekjeden og partnerskap for folkehelse står sentralt. Imid-

lertid har denne vinklingen til det offisielle ernæringsarbeidet ikke ført til det man hadde forventet.

Alle disse planer ble ikke gjennomført i praksis. Mye av den manglende oppfølging kan forklares i at regjeringen ikke har fulgt opp de gode intensjonene og målsetningene med økonomiske tiltak (avgifter på usunne matvarer og subsidier på de riktige valgene) eller med lover og reglementer for å fremme et sunt kosthold. Det er vanskelig å påpeke sikkert hvorfor det ikke har gått som planlagt. En grunn kan være at det tidligere Statens ernæringsråd, som var en helt uavhengig institusjon, er blitt til Nasjonalt råd for ernæring, som er langt mer bundet til Helsedirektorat og regjering enn Statens ernæringsråd var. Det var videre ikke klokt å endre navn, Statens ernæringsråd var et merkenavn, som både media og matvareprodusenter respekterte, fryktet og forholdt seg til. Nasjonalt råd for ernæring har blitt usynlig i det offentlige rom. Dette kan delvis ha sin årsak i at både ledelsen i Helsedirektorat og Nasjonalt råd for ernæring kvier seg for å delta i den offentlige debatt om grunnleggende og biologiske ernæringssspørsmål (alternative kostholdretninger, lav-karbokosthold, fysiologisk gale slankedietter mmm). Dette kan også henge sammen med at medias interesse for ernæring og helse er blitt så stor at de offisielle råd og oppfordringer drukner i alle de merkelige, forvirrende og oftest gale oppslag og «nyheter» som blir presentert i aviser, blader og radio og TV.

Alternative kostholdsråd, spesielt en trend til såkalt «lavkarbo»-kosthold, fikk etter hvert så stort gjennomslag via medier og matbøker at det utviklet seg til «mangel på smør» i befolkningen. Det gjennomsnittlige blodkolesterolet steg, og nedgangen i hjerte- og karsykdommer stoppet opp og synes å stige i visse aldergrupper! Dette førte til at jeg skrev en kronikk i Aftenposten¹¹⁷ om problemet, og utdrag av den gjengis nedenfor:

Dersom noen få bruker en spesiell diett, trenger ikke helsemyndigheter å bry seg. Men når lavkarbo kostholdet brer om seg i befolkningen, og dens tilhengere mener at alle bør følge deres råd, må det reageres. Lavkarbo kostholdet for en befolkning er nemlig økologisk galt og direkte uanstendig i en verden med over en milliard underernærte mennesker. Dessuten er det dyrt og er skadelig på sikt. Jeg skal begrunne dette.

Lavkarbo kosthold er ikke bærekraftig. Karbohydrater er verdens viktigste matkilde. Om lag 60 % av all matenergi til jordens befolkning kommer fra karbohydrater, nemlig fra korn, poteter og andre rotfrukter. Dersom store deler av jordens befolkning skulle leve på et lavkarbo kosthold, ville det bare bli nok mat til en fjerdedel!

Lavkarbo kosthold er økologisk galt. Det er misbruk av verdens dyrkbare jord: et hektar jord kan fø 20-25 mennesker om det dyrkes korn og rotfrukter, men bare fø ett menneske om det skal produseres kjøtt og melk på samme areal. Det skal 200 ganger så meget vann til for å produsere 1 kg kjøtt enn 1 kg potet. Om lag 80 % av alt korn som

117 Aftenposten 2012, 1. februar.

produseres i verden brukes til dyrefôr. Lavkarbo kosthold for mange kan føre til mer sult i verden.

Lavkarbo mat er dyrt. Korn, poteter og rotfrukter er billige. Rike nordmenn kan betale for dyre mat som fløte, kjøtt, ost og smør, frukt og grønnsaker. Men fattige befolkninger må ty til billig matenergi. Det er vanligvis usunn søt og fet mat. Sukker og matoljer er nemlig billige å produsere og greie å lagre, transportere og selge. Frukt er dyrt; en kalori fra et eple er 50 ganger dyrere enn en kalori fra vegetabilsk olje.

Lavkarbo kosthold skader klima. Produksjon, foredling og omsetting av mat fører til utslipp av CO₂. Utslipp av CO₂ fra en kg hvete svarer til 0.2 kg, fra en kg svinekjøtt 4.5 kg, fra en kg ost, 10.7 kg og fra en kg storfekjøtt 17 kg CO₂. Lavkarbo kosthold skader derfor klima langt mer enn et variert kosthold med meget poteter, grovt brød og andre vegetabiliske matvarer.

Lavkarbo kosthold består for en stor del av fete meieriprodukter og mye kjøtt. I en kort slankekur er det ikke farlig. Men fortsetter man på dette kostholdet en stund, øker risikoen flere sykdommer. Det vil hos mange føre til en økning av kolesterol i blodet, og derved disponere for åreforkalkning og hjerteinfarkt. Det er og en klar sammenheng mellom det å spise meget storfekjøtt og risiko for kreft i tykktarm.

Skal overvekt og fedme bekjempes, må det være med forebyggende og forhindrende tiltak. Fete barn blir nesten alltid fete voksne. Medikamenter og operasjoner kan hjelpe noen individer, men er ikke løsningen for en overvektig befolkning. I det siste året har våre helsemyndigheter av ukjente grunner stort sett vært tause i slankedebatten. Folk flest har bare hørt og lest hva entusiaster for lavkarbo mat og forkjempere for steinalderens «naturlige» kosthold mener. Det er ikke rart at folk blir forvirret. Som lege og ernæringsforsker mener jeg at grovt brød til frokost, lunsj og kvelds og kokte poteter og gulrøtter til middag er både sunt og riktig å spise.

Jeg har sjelden fått så stor oppmerksomhet for et avisinnlegg.

Men alt er ikke uten håp for et bedre og riktigere kosthold. Det offisielle ernæringsarbeidet fikk i 2011 et grunnleggende, vitenskapelig dokument som kan gi en solid basis for det fremtidige ernæringsarbeidet. Sammenhengen mellom kosthold og helse er kompleks, og den internasjonale forskningen er omfattende. En arbeidsgruppe nedsatt i 2006 hadde i over fem år arbeidet med å oppdatere det faglige grunnlaget for nasjonale kostholdsråd. Arbeidsgruppen, som ble ledet av professor Rune Blomhoff, baserte sin rapport på en systematisk tilnærming. Prosessen, som førte frem til rådene, var åpen og transparent. Det var en solid gjennomgang av de vitenskapelige data som dannet grunnlaget for dokumentet *Kostråd for å fremme folkehelsen og forebygge kroniske sykdommer*¹¹⁸. Arbeidsmetoden og rapporten har vakt internasjonal interesse, og rapporten er oversatt til engelsk.

Det er også positivt at Helsedirektoratet hvert år gir en oversikt over hva den norske befolkning spiser, og kommenterer det som bør rettes opp. Helsedirektoratet har også kommet frem med nye råd om hva vi bør spise

118 *Kostråd for å fremme folkehelsen og forebygge kroniske sykdommer: metodologi og vitenskapelig kunnskapbidrag*. Oslo: Helsedirektoratet, 2011.

av fett, karbohydrater, proteiner og andre næringsstoffer. Retningslinjene baserer seg vesentlig på de oppdaterte Nordiske anbefalingene om sammensetning av kostholdet. Men disse nye rådene som Helsedirektoratet fremmer, er ikke gitt på bakgrunn av anbefalinger og drøftinger i et frittstående Ernæringsråd. Det har Norge ikke hatt på flere år.

Internasjonalt ernæringsarbeid

FN-systemet: kontakter og oppdrag

Protein advisory group (PAG) var en ekspertkomite nedsatt av tre FN-organisasjoner: FAO, WHO og UNICEF. Gruppen var opprettet fordi en i 1960-årene mente at verdens mest alvorlige ernæringsmangel var underskudd på protein i kostholdet. PAG eksisterte i om lag 10 år, fra 1967 til 1977, og ble senere avløst av andre råd og ekspertgrupper innen FN-systemet.

Jeg var med på ett møte i PAG, men husker ikke stort av det, bortsett fra at en rekke koryfeer på ernæringsverden var der. PAG ga ut sin egen journal, og her ble en rekke anbefalinger publisert. Gruppen fikk sin eksistens undergravet av at det viste seg at verdens proteinbehov ikke var så stort som opprinnelig antatt. Gruppen ble etter hvert omdannet til FN-systemets *Subcommittee on Nutrition*.

FNs *Food and Agriculture Organization (FAO)* har sitt hovedsete i Roma. Da jeg var blitt utnevnt til professor i ernæringsvitenskap, ble jeg bedt om å være med i ernæringsarbeidet til Statens ernæringsråd. Noen av Ernæringsrådets medlemmer var sammen med kontorsjefen i rådet, Arne Løchen, delegater til de årlige FAO-konferansene i Roma. Møtene gikk over flere dager, opptil en uke. Jeg lærte mye om omfanget av internasjonale ernæringsproblemer, men lite om hvordan kunne løse disse problemene. Jeg ble lite imponert over det arbeidet som ble utført av FAO. Men Løchen var en god veiviser, både til de enkelte kontorer og møter i FAO, men også til gode restauranter i Roma. Møtene i FAO-komiteen gjorde at jeg ble ganske godt kjent i Roma, som siden den gang har vært min favorittby.

De mer uformelle møtene i Roma blant annet under Verdens matvarekonferanse i 1974, var til stor nytte for vårt internasjonale nettverk. Vi hadde flere møter med Lester Brown, som senere ble en viktig person i det internasjonale arbeidet med ernæring og miljø og rettferdig fordeling av

jordens matressurser. Jeg fikk kontakt med delegasjonen fra USA, og traff senator Warren, som hadde foreslått en slags ernæringspolitikk for USA. Det skulle han kanskje ikke ha gjort, fordi hans forslag var altfor radikalt for den amerikanske befolkning. Han ble derfor ikke gjenvalgt som senator ved neste korsvei, og hans politiske forslag for ernæring og kosthold ble det ikke noe av.

Joint FAO/WHO's ekspertkomite for fett i human ernæring

På 1970-tallet var det meget snakk om, og også noen tiltak for å redusere, risikoen for hjerte-karsykdommer i befolkningen. Man anbefalte mindre mettet fett i kostholdet, og mer av umettet fett, blant annet olivenolje og rapsolje. Men så viste det seg at rapsoljen med sitt innhold av en spesiell en-umettet fettsyre, erukasyre, var skadelig for hjertet hos rotter. Hjertet fikk avleiringer av fett, og senere arrdannelser og dårlig funksjon. Det førte til stor nedgang i dyrkning av tradisjonell, vanlig raps, men også til en storstilt forskning, både på raps og på rotter. Rapsforskningen gikk ut på å finne frem til varianter som ikke inneholdt den skadelige 22:1 fettsyren (erukasyren). Forsøkene i rottene gikk ut på å finne mekanismen bak fettavleiringen og arrdannelsen.

Norsk herdingsindustri var meget interessert i disse problemstillingene. Årsaken var at da marine oljer ble herdet til bruk i norsk margarin, ble det under herdingsprosessen dannet fettsyrer som liknet meget på erukasyre. Norsk fettindustri ble derfor interessert i om herdet fett hadde samme effekt som fettsyrene i rapsoljen. Fettindustrien bevilget penger slik at Jon Bremer og flere andre «fettforskere», blant annet Erling Christiansen, Bjørn Christophersen og jeg, fikk penger for å undersøke om marint herdet fett hadde samme effekt som rapsoljen.

Vi brukte rotter som forsøksdyr, og de ble føret på store mengder av hydrogenerte marine oljer. Rottene fikk en fettavleiring i hjertemuskulaturen, men avleiringen var forbigående. Rottene fikk heller ikke noen arrdannelser i hjertet. Problemstillingen til Bremer og hans medarbeidere var todelt: hvorfor ble fett avleiret, og hvorfor forsvant fett igjen? Det meste av oksydasjonen av fettsyrene finner sted i cellenes mitokondrier. Men på slutten av 1970-årene oppdaget Lazarow og deDuve at noen små organeller inne i cellene (peroxisomene) hadde et effektivt fettsyreoksydasjonssystem. Bremer med medarbeidere kunne vise at peroxysomene økte sin aktivitet etter føring med rapsolje eller hydrogenert marint fett. Videre ble det vist at oksydasjonen i peroxisomene ikke var en fullstendig nedbryting av fettsyrene, men bare til en forkortning av disse. De forkortede fettsyrene ble derved lettere tatt hånd om av det vanlige oksydasjonssystemet i hjertemuskel-

cellene. Bremer og hans medarbeidere hadde ved slike studier av omsetningen av meget lange, monoumettede fettsyrer og adaptasjonen til dem, klarlagt nye funksjoner for peroxisomene og deres rolle.

Jeg var aktivt med i dette forskningsarbeidet, og ble invitert til å være med i en ekspertgruppe, nedsatt av FAO og WHO, og som skulle uttale seg om fett i kostholdet. Ekspertgruppen møttes i Roma en ukes tid i september 1977. Det var til dels heftige diskusjoner på møtet, vesentlig fordi uttalelsene fra møtet i Roma ville få stor betydning for fettindustrien, som hadde sine representanter i og i nærheten av FAO. Jon Bremer og jeg publiserte noe senere en oversiktsartikkel i *Journal of Lipid Research* om våre og andres arbeider om metabolismen av meget lange fettsyrer.

Resultatene av forskningen til Jon Bremer og medarbeidere beroliget norsk fettherdingsindustri. De spesielle fettsyrene som ble dannet under herdingsprosessen av fiskeoljer, førte ikke til forandringer i hjertemuskulaturen.

Resultatene av forskningen til Bremer og medarbeidere ble presentert på møtet i Roma, og konklusjonen fra møtet var at det ikke var noen spesiell bekymring for at herdet marint fett skulle føre til arrdannelse i hjertet, hverken hos rotter eller mennesker¹¹⁹. Bevilgningene fra industrien til Bremers forskning om fettsyreomsetningen ble derfor avsluttet brått. Det var egentlig synd. Senere viste det seg nemlig at herdet fett hadde andre uheldige egenskaper. Under herdingen skapes såkalte trans-fettsyrer, og inntak av disse kan føre til markert øking av hjerte- og karsykdommer.

United Nations Administrative Committee on Coordination – Subcommittee on Nutrition (ACC/SCN)

De forskjellige FN-organisasjonenes arbeid med ernæringsproblemer blir koordinert av Administrative Committee on Coordination – Subcommittee on Nutrition (ACC/SCN). Wenche Barth Eide var tilknyttet SCN, men den norske ernæringsforskeren som etter hvert fikk størst innflytelse, var Arne Oshaug.

ACC/SCN tok initiativ til at det skulle lages en rapport som skulle se på fremtiden for verdens matforsyning, og hvordan man kunne best mulig unngå sult og underernæring. Arne Oshaug foreslo at jeg skulle bli et medlem av ekspertgruppen som skulle skrive rapporten.

119 *Dietary fats and oils in human nutrition : report of an expert consultation / jointly organized by the Food and Agriculture Organization of the United Nations, and the World Health Organization, held in Rome, 21-30 September 1977.* Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1977.

Arbeidet ble ledet av professor Philip James, som på den tiden var leder for Rowett Research Institute i Skottland. Vi arbeidet et par år med rapporten, som ble et godt dokument, med adskillig «impact». Medlemmene av ekspertgruppen var fremstående forskere og ernærings sakkyndige fra flere land. Foruten Philip James var Suttalak Smitasiri fra Thailand, Mahbub ul Haq fra Pakistan, Julia Tagwireyi fra Zimbabwe, Ricardo Uauy fra Chile, MS Swaminathan fra India og jeg medlemmer. Vi hadde nesten alle våre møter i London. Men det som gjorde mest inntrykk, var møtet vi hadde hos vårt indiske medlem i Bombay. Vi bodde på et luksushotell, men utenfor hotellet var det slum, fattigdom og kloakk. Det var vanskelig å gå utenfor, tiggere hang seg bokstavelig talt rundt bena våre. Kontrasten mellom byens uryddige fattigdom og det luksuriøse hjemmet og kontoret til Swaminathan, gjorde uutslettelige inntrykk.

I rapporten¹²⁰ brukte vi eksempler fra vellykkede prosjekter, blant annet fra Thailand og Norge der politiske initiativer hadde ført til positive resultater for kostholdsrelaterte sykdommer. I Thailand var det vellykket satsning innen småbarnsernæring som hadde ført til markert reduksjon i spebarns og småbarns-sykkelighet og dødelighet. I Norge var det den norske ernæringspolitikken, som hadde ført til en markert nedgang i hjerte- og karsykdommer.

Vi la frem vår rapport på et FN-møte i Genève i 2000. Rapporten vakte positiv interesse hos mange, men også aktiv motstand fra mer konservative kretser innen WHO. Interessen for ernæringspolitisk arbeid for å fremme folkehelsen var vekket innen WHO, og noen av de mer konservative kretsene, som vesentlig ville redde verden med berikning og tilførsel av vitaminer, ble skiftet ut av WHOs ledelse. Dette skapte en slags grobunn for Gro, som neste sjef for organisasjonen. Under vårt arbeid med rapporten var professor Philip James noen ganger i Oslo. Jeg foreslo for Gro Harlem Brundtland at Philip James og jeg skulle orientere henne om vårt arbeid og gi henne noen gode argumenter, som hun kunne bruke internasjonalt i sin kampanje for å bli neste sjef for WHO. Vi hadde noen interessante timer sammen med henne om sentrale problemstillinger som WHO sto overfor. Spesielt fremhevet vi at kampen mot de ikke-smittsomme sykdommene trengte en langt større oppmerksomhet innen WHO.

120 Ending Malnutrition by 2020: An Agenda for Change in the Millennium. Final Report to the ACC/SCN by the Commission on the Nutrition Challenges of the 21st Century. *Food and Nutrition Bulletin* 21, number 3, 2000.

Helsearbeid og ernærings- og matforsyningspolitikk i Palestina

I begynnelsen av 1990-årene ble det opprettet et strukturert samarbeid mellom UiO og akademiske institusjoner i Palestina. Institutt for forebyggende medisin hadde hatt et samarbeid med palestinske helsemyndigheter i flere år, initiert av Ebba Wergelands iherdige innsats. Hun var med å formulere prinsippene for en palestinsk helseplan, og tok initiativet til at norske medisinske studenter kunne utplasseres i primærhelsetjenesten i Palestina.

Etter et delegasjonsbesøk fra UiO i 1994, ledet av daværende rektor Lucy Smith, ble det undertegnet en intensjonsavtale mellom palestinske utdanningsmyndigheter og UiO om utdanning og forskning. I februar 1995 ble det utarbeidet en strategisk plan for et slikt samarbeid, med finansiering av norsk UD. Planen var ganske ambisiøs, den var laget i den optimistiske tonen etter at Oslo-avtalen var blitt offisiell. På bakgrunn av de forhandlinger og planer som var skissert, reiste en norsk delegasjon fra Det medisinske fakultetet til Palestina i januar 1995 for å legge til rette for et utvidet samarbeid mellom det medisinske miljøet ved UiO og palestinske helsemyndigheter og palestinske høyere utdanningsinstitusjoner innen helse. Delegasjonen besto av Gerd Holmboe-Ottesen, Jak Jervell, Espen Bjertness og Kaare R. Norum. Vi besøkte blant annet Community Health Department ved Birzeit University (BU) i Ramallah. Hovedhensikten med det besøket var å få til et forskningssamarbeid innen ikke-smittsomme sykdommer og bidra til opprettelse av et Senter for epidemiologi ved Community Health Department. Hovedpersonen ved BU var Rita Giacaman. Hun var (og er) gift med Dr. Mustafa Bargoti, som i mange år har ledet organisasjonen Union of Palestinian Medical Relief Committees, som er en sammenslutning av organisasjoner som driver helsearbeid i Palestina, både i Gaza, på Vestbredden og i Jerusalem.

Den norske delegasjonen ble vel mottatt på BU, men hadde vansker med å komme frem på grunn av israelske soldater som delvis sperret adkomsten til BU. Vi fikk altså ganske fort se hvilke stressende forhold palestinerne lever under. BU startet i 1934 som et college, men ble etter hvert et universitet, vesentlig finansiert av arabiske penger. Det tok tidlig et klart og skarpt standpunkt mot den israelske okkupasjonen, og ble derfor stengt i flere år. BU er det største og viktigste universitetet i Palestina.

Helsearbeidet i de palestinske områdene var tredelt: en offisiell del drevet av palestinske myndigheter, en FN-administrert del og en del drevet av frivillige organisasjoner som vil hjelpe palestinerne. Et av de største helseproblemene i Palestina er diabetes, med komplikasjoner som opptrer i ganske tidlig alder. Vi fikk også vite at det var en rekke andre helseproblemer som hadde sin sammenheng med galt kosthold, røyking og lite fysisk akti-

vitet. Vi diskuterte ganske inngående hvordan vi kunne hjelpe BU med å få en bedre oversikt over forekomsten av diabetes i de palestinske områdene. Jervell var sentral i denne diskusjonen. Det var et fruktbart og nyttig besøk til BU, men vi fikk inntrykk av at de helseplaner og den utdanningspolitikken som ble planlagt var vel ambisiøs; spesielt på bakgrunn av de økonomiske forhold som palestinerne hadde (og fremdeles har).

Vi dro til Gaza. Det var vansker ved grenseovergangen, med stor kontroll. Bakgrunnen for den utvidete kontrollen var at det dagen i forveien hadde vært en stor aksjon fra palestinske selvmordsbombere som hadde tatt livet av 21 israelere. Men vi kom etter hvert inn i Gaza, og fikk se og oppleve hvordan en innesperret befolkning hadde det. Okkupasjonen var slutt, og de soldatene vi så, var palestinere. Men rundt områdene til de israelske bosettingene var det full beskyttelse med israelske soldater. Den norske delegasjonen ble vist omkring, og vi traff både politikere og kolleger, og noen var begge deler. Vi så både flyktningeleirer, nye boligområder og en levende og livlig by med sauer og esler i gatene.

Vi besøkte både offisiellere helsemyndigheter og frivillige organisasjoners helsekontorer, sykehus og poliklinikker. Alle steder der vi snakket helse, ble vi fortalt at ett av de største problemene var diabetes. Vi besøkte helseministeren, Dr. Riyad Al-Za`Noun, to ganger. Første gangen var en introduksjon og andre gangen en oppsummering av hva vi hadde sett og opplevd og planlagt i Gaza. Helseministeren var meget interessert i å få bygget opp et ernæringscenter i Gaza, og spurte om Norge kunne hjelpe til med det. Det ble der og da satt ned et utvalg på to personer, en fra Gaza og en fra UiO, som skulle arbeide videre med sakene som ble tatt opp i Gaza, både på sykehusene og med de offisielle helsemyndighetene. Det ble starten til neste fremstøt i Palestina, nemlig et initiativ for å få laget en ernærings- og matforsyningspolitikk for de palestinske områdene. Det ble bestemt at vi skulle lage en konferanse i Gaza med deltagelse fra sakkyndig personale fra både palestinsk og norsk side.

I oktober 1996 hadde vi en tre dagers konferanse i Gaza. Konferansen ble holdt som en slags work-shop for å 1) få frem en god oversikt over matvare- og ernæringsproblemene i Palestina, 2) øke motivasjonen til alle deltakerne, og 3) stimulere til nettverksbygging mellom de ulike organisasjoner og resurspersoner. Følgende områder ble behandlet: Matvaresikkerhet, Underernæring og Sykdomstilstander forårsaket av gal ernæring, Klinisk ernæring, og Matvaresikkerhet og kontroll. Konferansen tok utgangspunkt i hva FAO og WHO hadde konkludert på den Internasjonale Ernæringskonferansen i Roma i 1992, nemlig at hvert land burde ha «National Plans of Action for Nutrition, including attainable goals and measurable targets».

Fra Norge deltok Gerd Holmboe-Ottosen, Atle Ørbeck Sørheim og Kaare R. Norum. Det ble laget en ganske fyldig rapport fra konferansen, i form av et dokument som pekte på hvem som etter hvert skulle gjøre hva. Det meste av arbeidet skulle gjennomføres av palestinske myndigheter og ressurspersoner, mens de norske representantene skulle sørge for faglig bistand fra Norge, både fra Statens ernæringsråd, Statens næringsmiddeltilsyn, Avdeling for forebyggende medisin og Institutt for ernæringsforskning.

I 1997 var Mustafa Barghouti i Oslo for å få til et samarbeid med Ullevål sykehus og Ingvar Hjerermann, for å sette opp en undersøkelse etter modell av Oslo-undersøkelsen. Jeg hadde god kontakt med Mustafa mens han var her, og foreslo at han skulle ta et møte med Gro Harlem Brundtland, både for å snakke om palestinsk politikk i konflikten mellom Palestina og Israel og for å gi Gro sin støtte til hennes valgkampanje for å bli generalsekretær i WHO. Vi hadde et hyggelig møte i Stortinget, der Mustafa lovet å snakke Gros sak overfor sine venner i Midt-Østen. Og Gro uttalte seg meget positivt om palestinernes sak.

Vårt arbeid i Palestina ble senere fulgt opp med søknader om bistand til opprettelse av en enhet for Ernæring og forebyggende helse ved Birzeit University. Søknadene gikk til NUFU og til NORAD, og en viss støtte ble innvilget til de palestinske myndighetene for å arbeide videre med planlegging av ernæring- og helseprosjekter. Det førte til at en delegasjon fra Palestina kom til Norge i juni 1998 for å arbeide videre med tre prosjekter som skulle settes i gang i Gaza. Gerd Holmboe-Ottesen fulgte opp besøket fra Palestina ved selv å reise til Gaza i september for å fullføres prosjektsøknadene. De tre prosjektene var 1) Opprettelse av en Avdeling for matvareforsyning og ernæring, 2) En avdeling for mattilsyn og kontroll og 3) Ernæringsutdannelse for mor-barn klinikker. Søknaden vedrørende disse tre prosjektene ble sendt til NORAD og skulle være en del av den norske støtte til Palestina. Det ble bestemt at samarbeidende partner fra norsk side skulle være Nasjonalt råd for ernæring og fysisk aktivitet.

Etter hvert ble situasjonen i Gaza og andre palestinske områder forverret, og vårt arbeid i Gaza ble vanskeliggjort på grunn av israelsk politikk. Vi prøvde så godt vi kunne holde kontakten med palestinerne. Forsøk ble gjort for å fortsette samarbeidet, men våre samarbeidspartnere innen helseministeriet i Gaza ble stadig skiftet ut. Under landsforhandlingene mellom NORAD og de nasjonale palestinske myndighetene, sa den nye helseministeren nei til prosjektene, ut ifra begrunnelsen om at de ikke en gang hadde råd til å betale sine ansatte i ministeriet. Prosjektet «døde» i 2004.

Høsten 2000 ble situasjonen i Israel/Palestina konflikten verre og universitetet i de palestinske områdene ble delvis stengt. Jeg var på den tiden

rektor for UiO, og sendte et støttebrev til rektorene for alle de palestinske akademiske institusjoner. Det gjorde jeg på et UiO-skrivepapir. Det skapte en ganske stor røre blant noen ansatte professorer ved UiO, som mente at mine personlige meninger ikke skulle skrives på offisielt UiO-papir. Jeg tok den kritikken ganske rolig fordi jeg fikk et langt større antall støtteerklæringer fra andre professorer ved UiO. Jeg fikk en rekke takkebrev fra palestinske universitetsfolk.

Det arbeidet som den norske forskergruppen ved UiO hadde satt i gang på 1990-tallet, bar etter hvert frukter i form av utdannings- og forsknings-samarbeid. Den første palestiner som tok doktorgraden ved UiO på samarbeidsprosjektet var Abdullatif Said Husseini fra Birzeit University. Han disputerte i Oslo i begynnelsen av mars 2002. Hans avhandling var en undersøkelse om utbredelsen av diabetes på Vestbredden. Flere universitetsfolk fra Palestina var med Husseini til Oslo, og vi fikk av våre palestinske kolleger høre hvor vanskelige arbeidsforhold de hadde på grunn av den israelske okkupasjonen, spesielt var det hendelser i Jenin som oppskaket oss. Sammen med palestinske kolleger tok jeg et initiativ til at akademikere og samfunns-topper skulle protestere på en verdig måte mot hvordan Israel oppførte seg overfor palestinere generelt og palestinske utdanningsinstitusjoner spesielt. Det ble laget et ganske moderat opprop, som tallrike akademikere og samfunnsstopper skrev under på. Det var folk fra Norge, USA, Palestina og også fra Israel. Vårt initiativ førte til en fredelig demonstrasjon foran Stortinget, og professor Dagfinn Føllesdal, biskop Gunnar Stålsett og jeg fikk et møte med Stortingets utenrikskomite. Vi hadde med oss et brev som forklarte bakgrunnen for vårt initiativ og flere hundre underskrifter på vårt opprop.

Her er det brevet som ble overlevert:

Stortingets Utenrikskomite v/dens leder Thorbjørn Jagland

Stortinget

Undertegnede har bedt om møte med Stortingets Utenrikskomite for å meddele vår frykt for utviklingen i Midtøsten. Vi protesterer mot all den galskapen som nå finner sted i området.

Vi mener at norske myndigheter må ta et tydeligere standpunkt til konflikten mellom Israel og Palestina.

En hovedårsak til dagens ulykkelige situasjon er en langvarig og nedverdiggende israelsk okkupasjon av palestinske områder.

Undertegnerne av dette brevet er med på en bred sivil mobilisering for å prøve å skape fred i området.

Vi støtter verdenssamfunnets krav om full tilbaketrekning av israelske styrker, som stadig bryter internasjonale lover og konvensjoner, og som også har angrepet helsearbeidere og andre nøytrale hjelpere. Vi ber om at norske myndigheter protesterer enda tydeligere mot overgrepene fra de israelske styrker.

Vi mener at Norge utvetydig og i klar tekst må kreve at Israel umiddelbart retter seg etter FNs Sikkerhetsråds resolusjoner. Vi beklager at norske myndigheter stiller seg så lukne til Generalsekretær Kofi Annan's planer om en internasjonal styrke og oppfordrer til at Norge klart og entydig støtter opp om dette konstruktive fredsinitiativ. Videre ber vi om at Norge aktivt støtter det arabiske initiativet for en fredsplan.

Vi fordømmer selvmordsbombingen og dens blinde terror.

Vi er intenst mot de som bruker dagens ulykkelige situasjon til å nære opp under antisemittisme.

Bakgrunnen for professor Kaare R. Norums engasjement er et langvarig vitenskapelig samarbeid med både palestinske og israelske kolleger. Disse er moderate på hver sin side, og de lengter etter fred og respektfull sameksistens. Norum var med på å ta initiativ til et internasjonalt opprop blant akademikere og kulturarbeidere om en sivil mobilisering av verdssamfunnet mot krigen og dens terror, for full tilbaketrekning av de israelske militære styrker og for opprettelse av to selvstendige stater som gjensidig må respektere hverandre. Oppropet er nå skrevet under av tallrike universitets- og skolefolk og kulturarbeidere fra en rekke land, også av jøder både i og utenfor i Israel. Til nå er det vel 270 norske underskrivere. Oppropet og underskrifter er vedlagt dette brevet.

Bakgrunnen for biskop Gunnar Stålsetts engasjement er hans internasjonale arbeid innen 'Verdenskonferansen Religioner for Fred'. Han er medlem av eksekutivkomiteen i denne organisasjon, som henviser til det modige lederskap, som er vist av jødiske, kristne og muslimske kollegier i Det hellige land. De har forpliktet seg til religiøst samarbeid for fred med rettferdighet, og til et liv i fellesskap. Uttalelsen fra 'Verdenskonferansen Religioner for Fred' vedlegges sammen med eksekutivkomiteens medlemsliste.

Bakgrunnen for professor Dagfinn Føllesdals engasjement er hans arbeid i the 'International Human Rights Network of Academies and Scholarly Societies' som er meget bekymret over utviklingen innen de palestinske okkuperte områder. Israelske militære styrker har nå vandalisert kontorene og kontorutstyret til 'Palestine Academy for Science and Technology'. Dette er bare ett av tallrike eksempler på hvordan israelerne nå bryter ned infrastrukturen i de palestinske selvstyremyndigheter og sivile organisasjoner som er nødvendige for oppbygging av en selvstendig stat. Et brev stilet til 'Palestine Academy for Science and Technology' fra 'Det Norske Vitenskapsakademiets Menneskerettskomite' er vedlagt.

Underskriverne av dette brev er alle venner av både Palestina og Israel, men protesterer nå på det kraftigste mot den israelske politikken, en politikk som isolerer Israel og skader begge parter i konflikten.

Vi ber innstendig om at Norge sier klart og kraftig i fra om hvor uenige vi er med dagens israelske politikk og de ulykkelige konsekvenser dette har ført til og fortsatt fører til.

Jenin har blitt et symbol på denne mislykkede politikken.

Oslo den 24. april 2002

Ærbødigst

*Kaare R. Norum
Professor*

*Gunnar Stålsett
Biskop*

*Dagfinn Føllesdal
Professor*

Kopi av brev uten vedlegg til Ambassadør Liora Hertzl, Israels Ambassade i Norge.

Som så mange ganger før, førte ikke vårt initiativ til noe utspill fra våre myndigheter. Men vårt initiativ var likevel viktig for våre palestinske venner: det viste at de så absolutt ikke var glemt.

I juli 2010 publiserte The Lancet et eget nummer om *Research in the Occupied Palestinian Territory*¹²¹, med en leder av redaktøren, Richard Horton. Her er det norske bidraget fremhevet og rapportert. Det er et imponerende resultat av det palestinske-norske samarbeidet som startet i 1995: 11 palestinske PhDstudenter, 9 Masterstudenter, og flere enn 40 publikasjoner i et samarbeid som omfattet 250 palestinske og norske forskere.

Mine mange besøk til Palestina og mitt gode samarbeid med palestinske venner og kolleger har hele tiden preget mitt syn på konflikten mellom Palestina og Israel. Jeg har hatt gode venner blant israelske kolleger som både direkte og indirekte har støttet palestinere, og vist at det går an å skape både vennskap og samarbeid over grensen. Men det har blitt vanskeligere etter hvert. Det som sitter igjen etter alle disse årene, etter alle disse besøkene og etter alle disse samtalene, er et nært vennskap med Palestina og dets befolkning. Jeg har gode og glade minner fra selskapelighet i Gaza og Ramallah, – og i Jerusalem. Jeg har gode minner fra hyggelige besøk og kulturelle opplevelser på begge sider av konflikten. Det har vært fint å kunne besøke alle de historiske stedene, vandre gjennom Gamlebyen, og ikke minst besøke flyktningeleirene, der hverdagsmodige mennesker har bygget opp ganske gode levevilkår, gode skoler og godt helsevesen. Men det er uakseptabelt at det ikke går an å leve bedre sammen i området, og at Israel til stadighet undertrykker palestinerne og bygger nye bosetninger på deres land. Palestinerne og jøder er jo av samme slekt.

Ernæringsarbeid i Jordan

Rapporten vår til ACC/SCN¹²², om fremtidens utvikling innen ernæring og helse og forslag til forbedringer i ernæringspolitikken, vakte interesse hos Dr. Ala Alwan som på den tiden hadde en stilling i WHO's hovedkvarter, men som like etterpå fikk en stilling som sjef for WHO-arbeidet i Jordan. Han ville ha hjelp til å planlegge en ernærings- og matforsyningspolitikk for Jordan. En politikk som også kunne brukes i andre land i regionen. Alwan spurte om jeg ville hjelpe til og svaret var positivt. Jeg ville imidlertid ikke gjøre dette alene og ba Christian Drevon om å bli med, og slik ble det. Christian og jeg hadde to besøk til Dr. Ala Alwan i Amman i

¹²¹ *Lancet* 2010; 376: 7-8.

¹²² *Ending Malnutrition by 2020: An Agenda for Change in the Millennium. Final Report to the ACC/SCN by the Commission on the Nutrition Challenges of the 21st Century*. Food and Nutrition Bulletin 21, number 3, 2000.

2002. Det første besøket var i mai, og da fikk vi en slags oversikt om hva som var gjort og hva som skulle eller burde gjøres. Det andre var et seminar i oktober 2002, der vi foreslo hvordan Jordan, og også andre land i regionen, burde planlegge en ernærings- og matforsyningspolitikk.

Vår kartlegging og innledende undersøkelser avdekket en rekke vansker. Statistikken over sykdom og uhelse som helt eller delvis skyldtes gal eller mangelfull ernæring, var meget mangelfull. Videre var det usedvanlig liten kommunikasjon mellom de offentlige instanser som arbeidet med helse, ernæring og matforsyning. Dette gjaldt de statlige jordanske kontorer. Men samarbeidet mellom de ulike FN-organisasjonenes kontorer i landet var også helt fraværende. Jordanske myndigheter hadde i 1996 laget en slags plan for ernærings- og matforsynings- politikken. Den så på papiret ganske grei ut. Men ingenting var gjennomført, hverken godkjenning av planen, eller langt mindre forsøk på å implementere den. Christian Drevon og jeg ga, ut ifra våre egne erfaringer både i Norge og i Jordan, råd for hvordan arbeidet med en ernæringspolitikk i Jordan skulle planlegges og gjennomføres. Våre besøk i Amman førte til en større forståelse av problemstillingene og til et bedre samarbeid mellom berørte parter i Jordan. Videre fikk Christian og jeg forståelsen av hvor vanskelig et slikt arbeid kan være i et land under utvikling.

På bakgrunn av Dr. Ala Alwans iherdige arbeid og våre besøk ble det etter hvert utarbeidet en strategisk plan for ernærings- og kostholds-arbeidet i Jordan. Det dokumentet kom ut i 2006¹²³.

Dr. Ala Alwan fikk, et par år etter at vi hadde besøkt ham, en ledende stilling i WHOs hovedkvarter. Han skulle lede ernæringsarbeidet i hovedkvarteret, og i 2012 ble han direktør for det regionale WHO-kontoret for «The Eastern Mediterranean Region» som har sete i Kairo. Kanskje kan han nå ha noe nytte av det som Christian og jeg foreslo for 10 år siden?

Jeg spurte ham i 2013 om hva som hadde skjedd i Jordan siden 2006, men har ikke fått noe svar. Forhåpentligvis satte Drevon og Norum noen spor etter seg. Men policy-endringer tar tid.

WHOs vekststudie

På slutten av 1990-tallet ble stillingen som generalsekretær for WHO ledig. Sverre Lie og Tore Godal overtalte Gro Harlem Brundtland til å stille som kandidat. Hun var, etter gode overtalelseskunster fra sine to kullkamerater, villig til å ta på seg vervet. Men så var det å få henne valgt. Utenriksdepar-

123 Alwan A, Kharabsheh S. *Nutrition in Jordan. A review of the current nutritional trends and major strategic directions of the national food and nutrition policy*. Jordan Ministry of Health, 2006.

tementet stilte opp og hjalp til med å overtale medlemsland til å velge Gro. Philip James og jeg, som begge hadde en erfaring fra WHO's arbeid, briefet Gro og hjalp henne til å skrive taler og innlegg som kunne brukes i valgkampen.

Det var videre viktig å vise aktiv støtte fra Norge til WHO's internasjonale arbeid. Et slikt WHO-prosjekt var å utvikle nye vekstkurver for barn i alderen 0-5 år. De skulle brukes som en ny standard for vurdering av vekst og ernæringsstatus. Det var viktig å få med et europeisk land i denne studien. UD og andre norske myndigheter var villige til å støtte studien, og de arbeidet for at Norge skulle representere Europa. Dette ville hjelpe til å støtte Gros kandidatur.

Bakgrunnen for å lage en ny vektstudie, var at de til da gjeldende vekstkurver var utarbeidet av det amerikanske National Centre for Health Statistics. De vekstkurvene var laget på bakgrunn av oppveksten til amerikanske barn, som stort sett var flasket opp på morsmelkerstatninger, og ikke på brystmelk. Slike barn har et annet vekstmønster enn brystmelkernærte barn. Fra 2-3 måneders alder og gjennom hele første året vokser brystmelkernærte langsommere enn barn på morsmelkerstatninger. De nye vekstkurvene skulle vise hvordan barn *bør* vokse, ikke slik de vokser på et avgrenset sted ved et gitt tidspunkt.

WHO's nye vektstudie var designet for å beskrive hvordan barn som lever under optimale betingelser vil vokse og utvikle seg i samsvar med sitt genetiske potensial. Det var altså *normative kurver*. Optimale betingelser for vekst ville si at de hadde gode levevilkår, at de ble ammet og at mødrene ikke røykte, hverken under graviditeten eller diegivingen. Den nye vektstandarden fra WHO ble laget på grunnlag av et multietnisk utvalg. Studien foregikk i perioden 1997-2003 i Norge, USA, India, Oman, Brasil og Ghana. Den sentrale ledelsen besto av professor Cutberto Garza fra Cornell University, USA og Dr. Mercedes de Onis ved WHO's hovedkvarter i Genève. Den norske delstudien foregikk i Oslo. Den faglige ledelsen i Oslo var Gunn-Elin Bjørneboe og meg fra Ernæringsinstituttet og Anne Bærug og Elisabeth Tufte fra Nasjonalt kompetansesenter for amming ved Kvinneklinikken på Rikshospitalet. Vi publiserte i 2007 våre erfaringer og anbefalinger¹²⁴.

Studien besto av to ulike deler. Den første delen var en longitudinell studie fra 0 til 24 måneder, med en tett oppfølging og velkvalifisert ammeveiledning. Den andre delen var en tverrsnittstudie fra 18 til 71 måneder

124 Bærug AB, Tufte E, Norum KR, Bjørneboe GE. Verdens Helseorganisasjons nye vekststandard for barn under fem år. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2007, 177: 2390-4.

Figur 6: Alle mødre og barn som var med i den norske delen av Verdens helseorganisasjons internasjonale vekststudie, ble samlet til fest i Vigelandsparken. (Foto: Aftenposten. Bildet sto i Aftenposten 23. juni 2000.)

med oppstart i slutten av den longitudinelle studien, og noen måneders overlapping. Den norske delen av studien gikk meget greit og skapte økt interesse for amming i alminnelighet og styrket også Ammesenteret ved Rikshospitalet.

Det var ganske moro ved avslutningen av den internasjonale multisenter undersøkelsen å kunne slå fast at barn fra hele verden utvikler seg og vokser helt likt de første leveårene, dersom de og deres mødre har optimale betingelser. WHO's vekstkurver brukes nå over store deler av verden, også i Norge. De er ikke bare gode for å vurdere om barn blir underernært; de egner seg godt for å vurdere begynnende overvekt.

Global strategi for kosthold, fysisk aktivitet og helse

De store endringene som hadde funnet sted i verdens sykdomsmønster i de siste ti-årene i det 20. århundre, ble klarlagt i rapporter fra WHO i 2002 og 2003. Kroniske ikke-smittsomme sykdommer utgjorde nesten 50 % av verdens sykdomsbyrde og omlag 60 % av alle dødsfall på jorden. Hele 60 % av disse dødsfallene fant sted i utviklingsland og rammet her yngre mennesker enn i rike land. Dette har ført til en dobbel sykdomsbyrde i mange fattige land. De kroniske sykdommene krever behandling og «stjeler» store deler av et lands helsebudsjett, slik at mindre går til forebygging av underernæring og smittsomme sykdommer.

På WHO's generalforsamling i 2002 ble det, etter forslag fra Gro Harlem Brundtland, derfor bestemt at det skulle lages en global strategi for å bekjempe de ikke-smittsomme sykdommene. Strategien skulle legges frem for styret i WHO i januar 2004 og deretter for generalforsamlingen i mai 2004.

Det første WHO's sekretariat gjorde var, sammen med FNs organisasjon for Mat og landbruk, å nedsette en ekspertgruppe. Den skulle komme med anbefalinger om den optimale sammensetningen av kostholdet. Gruppen bestod av 30 av verdens fremste eksperter på ernæring og helse. Gruppen brukte over 100 andre eksperter innen fagområdet som konsulenter.

Da rapporten var nesten ferdig, ble den sendt til uttalelse og vurdering til en rekke forskere, organisasjoner og næringsmiddelindustrien. Det kom innvendinger, men alle disse kom fra industrien, ingen kritikk eller innvendinger kom fra uavhengige forskere. Den skarpeste reaksjon kom fra sukkerindustrien og saltprodusenter. Sammenhengen mellom sukker og salt er ganske interessant. Dess mer salt du spiser, jo tørstere blir du, og dess mer drikker du. Den amerikanske sukkerindustrien mobiliserte flere amerikanske senatorer som hadde fått støtte fra sukkerindustrien. De skrev til USAs helseminister Tommy Thompson og ba om at han skulle true WHO med at USA ikke ville betale sin WHO-kontingent dersom rapporten ble of-

fentliggjort. Men verken Gro Harlem Brundtland eller generaldirektøren for Matvareorganisasjonen bøyde av. Rapporten, som kalles *TR 916*, ble offentliggjort av de to generaldirektørene i Roma i april 2003.

TR 916 satte nedre og øvre grenser for en rekke næringsstoffer for å oppnå et helsemessig optimalt kosthold. Disse verdiene er omtrent de samme som en annen WHO ekspert komité kom frem til i 1990; ernæringsforskningens anbefalinger endrer seg lite over tid. Ekspertrådene var at om lag 10-12 % av matenergien skulle komme fra proteiner, 20-30 % fra fett, og inntaket av mettet fett og transfett burde reduseres. Resten av energien skulle komme fra karbohydrater, men ikke mer enn 10 % fra sukker. Disse rådene om sammensetningen av næringsstoffene må selvsagt «oversettes» til råd om hva slags matvarer folk skal spise, og dette blir forskjellig i ulike kulturer og samfunn. Sukkerindustrien protesterte energisk i mot den øvre grensen for sukker.

Ekspertgruppen anbefalte videre at folk burde innta mindre enn fem gram salt om dagen, og at alle burde spise rikelig med frukt og grønnsaker. Et slikt kosthold vil redusere forekomsten av hjerte- og karsykdommer, kreft, fedme og overvekt og sukkersyke. De rådene som WHO's ekspertgruppe kom frem til, er de samme som nordiske eksperter anbefaler den nordiske befolkningen, og som en rekke nasjonale og internasjonale ekspertgrupper uavhengig har kommet frem til. Det at WHO opprettet denne ekspertgruppen var første trinn i arbeidet med en global strategi.

Det neste trinn var å opprette en annen gruppe av 12 internasjonale eksperter som skulle hjelpe WHO med å lage en global strategi for kampen mot de ikke-smittsomme sykdommene, en strategi som ble kalt *Kosthold, fysisk aktivitet og helse*.

Jeg ble av Gro Harlem Brundtland, som da var generalsekretær i WHO, bedt om å lede denne gruppen. Det ble mitt viktigste og mest omfattende engasjement innen internasjonalt ernæringsarbeid. Vi la frem et gjennomarbeidet utkast til strategidokument til behandling i WHO's styre den 20. januar 2004. Vi hadde konsultert en rekke instanser. Det viktigste var å få innspill fra de seks ulike WHO-regionene og deres medlemsland. Jeg reiste sammen med WHO til Afrika, Midtøsten, Europa, Amerika, Sydøst Asia og Stillehavsregionen for å få de enkelte landenes syn på hvordan en strategi burde utformes. Vi arrangerte også møter med andre medlemmer av FN-familien, med verdensomspennende frivillige organisasjoner, med store internasjonale matvareprodusenter og deres fagorganisasjoner. Det var altså meget omfattende konsultasjoner og innspill bak dokumentet.

Strategien som ble foreslått, var omfattende. Den påpekte samspillet mellom fysisk aktivitet og mengden av mat. Under henvisning til TR 916

og flere andre vitenskapelige rapporter ble det gitt det råd om sunn mat: unngå for meget mettet fett, sukker og salt; «fast food» kan være uheldig å bruke for meget av, og folk bør spise meget frukt og grønnsaker. Men strategiens viktigste innhold var *hvordan* en skal få folk til å spise helseriktig og drive mer fysisk aktivitet. Skulle en få dette til, måtte nasjonalt og internasjonalt samarbeide til mellom myndigheter, frivillige organisasjoner og den private sektor. WHO ville hjelpe til. Det var naturlig at et lands helsemyndigheter koordinerte arbeidet.

Vår rapport påpekte at et helsedepartement ikke alene klarer å løse problemene. Samferdselsmyndigheter må se til at det lages bedre og sikre veier, slik at folk og skoleelever kan gå eller sykle trygt til arbeid og skole. Skolemyndigheter må innføre langt mer fysisk aktivitet i skoleplanene, og forby brus- og sjokoladeautomater på skolen og i dens umiddelbare nærhet. Skoleplanene må innføre langt mer undervisning om sammenhengen mellom mat, fysisk aktivitet og helse, skolekjøkkentimer bør økes slik at barn og ungdom lærer å lage god og sunn mat, og skolemåltidene bør bli sunne med rikelig med frukt og grønt. Det kan være aktuelt å innføre skatter eller avgifter på usunne matvarer. Reklame overfor barn bør forbyes. Det må innføres lett forståelige varemerker.

WHO laget sin strategi som en samling av tiltak, en slags «verktøykasse», som de enkelte land kunne velge ut av det som passet best for det enkelte land. Det ble presisert at forbrukerorganisasjoner kan spille en viktig rolle ved å mobilisere mot markedsføring og salg av usunn mat. Rettssaker satt i scene av fete personer mot McDonald i USA hadde vist resultater. Firmaet endret sine menyer i en litt sunnere retning. Flere internasjonale matvarefirmaer sa at de vil rette seg etter WHO's anbefalinger og markedsføre et sunnere og bedre matvareutvalg. Men store deler av matvareindustrien skapte problemer.

De som solgte sukker og sukkerholdige brusdrikker kjempet meget hardt i mot en global strategi. Dette kom tydelig frem i forkant av WHO's styremøte i januar. Den fjerde januar sendte USAs helsedepartement et meget kritisk brev til WHO. Det meste av kritikken var rettet mot den tidligere omtalte ekspertrapporten. Argumentene var en blåkopi av hva den amerikanske sukkerindustrien tidligere hadde brukt. Brevet tydet på at USA ville blokkere eller svekke den globale strategien. Jeg tok meg derfor den frihet å sende et brev direkte til USAs helseminister Tommy Thompson. Jeg påpekte at det var mer enn merkelig at USA ville gå i mot en global strategi, fordi USA hadde selv et av de største problemene med fedme og fedmerelevante helseproblemer. Jeg informerte toneangivende internasjonale aviser om brevet og dets innhold. Dette vakte stor internasjonal medieomtale og

så stor negativ oppmerksomhet overfor USAs holdninger at det endret USAs opptreden på styremøtet. Nå ville USA støtte den globale strategien! Men på et møte i FAO i Roma i begynnelsen av februar slo den internasjonale sukkerindustrien til igjen. De hadde klart å påvirke en rekke sukkerproduserende utviklingsland til å gå i mot den globale strategien. Deres hovedargumenter var at ved å sette en øvre grense for sukkerinntak, ville de sukkerproduserende utviklingslandene miste betydelige eksportinntekter og få økt arbeidsledighet. Men Verdensbanken sa på møtet i Roma at sannheten var stikk motsatt: det som virkelig truet de sukkerproduserende utviklingsland var ikke et mindre forbruk av sukker, men den uttalte subsidieringen av sukkerproduksjonen i USA, Japan og innen EU. Dessuten kunne flere land tjene like bra på å produsere frukt og grønnsaker som sukker.

WHOs globale strategi omfatter en rekke tiltak, og et noe redusert sukkerinntak er bare en liten del av problemløsningen. Men sukkerindustrien hadde selv rettet oppmerksomheten på sukker. Og kampen om sukkeret begynte å likne mer og mer på kampen om tobakken. Det slaget vant WHO under Gro Harlem Brundtlands ledelse.

Den 22. mai 2004 vedtok Verdens helseforsamling i Genève å iverksette *Global strategi for kosthold, fysisk aktivitet og helse*¹²⁵. Det var en seier. Dessuten hadde det som i media etter hvert blitt kalt «sukkerkrigen» ført til så stor oppmerksomhet i befolkningene, at sukkerkonsumet sank kraftig. I Norge gikk sukkerinntaket ned fra 42 til 35 kg per innbygger per år. Det førte til at sukkerindustrien og dens allierte gikk over til en annen strategi, de ville ikke lenger gå åpent ut i presse, radio og fjernsyn med sine budskap, men arbeide med lobbying mer i det skjulte, blant annet ved å engasjere kjente forskere og politikere som rådgivere og talspersoner.

I mitt arbeid med den globale strategien hadde jeg i WHOs hovedkvarter et nært samarbeid med professor Pekka Puska fra Finland. Han hadde en ledende stilling i WHO i Genève. Han hadde fra sitt tidligere arbeid i Finland stor erfaring i det å få folk til å spise sunnere mat. Det var han som sto bak de såkalte Nord-Karelen-prosjektet, et prosjekt som fikk befolkningen til å endre kostholdet slik at blodkolesterolet ble redusert og hyppigheten av hjerteinfarkt sank betydelig. Jeg hadde videre godt samarbeid med Derek Yach, som var Gro Harlem Brundtlands nærmeste medarbeider og som på en imponerende måte hadde ledet WHOs kamp mot tobakken. Jeg rapporterte til Gro, som var generaldirektør den første tiden jeg arbeidet for WHO. Hun ledet flere viktige møter vi hadde med matvare- og brusindustrien.

125 *Global strategi for kosthold, fysisk aktivitet og helse*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet, 2004.

Stor var derfor min forbauselse da jeg fikk vite at Derek Yach i februar 2007 var blitt ansatt som en divisjonsdirektør i PepsiCo, en av verdens største produsenter av sukkerholdige mineralvann og fete og salte snacks. Han var satt til å lede «*Global Health Policy, a new position to direct the company's global and health policy*», som det sto i den offisielle kunngjøringen fra PepsiCO. Da jeg fikk vite om det, kontaktet jeg umiddelbart Jonas Gahr Støre, som jo hadde vært Gro Harlem Brundtlands stabssjef i WHO og som kjente Derek Yach meget godt. Jonas reagerte med en gang med en epost som bare lød: «Da er alt mulig». Og han hadde rett: Også Gro Harlem Brundtland selv var blitt engasjert som rådgiver for PepsiCo. Hun ledet PepsiCos «Health and Wellnes Advisery Board». Det fikk jeg først vite en tid etterpå. Da skrev jeg til Gro og spurte om dette virkelig var tilfelle, og mer enn antydte at jeg var noe forbauset over at hun ville være knyttet til verdens største brus og snack-fabrikant. Jeg var nokså i tvil om jeg skulle sende en epost til Gro om dette, og lurte på om hun ville svare meg. Jeg rådførte meg med Odd Einar Dørum før jeg sendte eposten. Han mente jeg burde gjøre det. Jeg sendte eposten min om kvelden femte mars 2007 og fikk svar fra henne bare et par timer senere samme kveld. Hun mente at en ting var tobakk, som var helseskadelig og helst burde forbys. Men mat og drikke måtte vi alle ha. Jeg hadde tydeligvis truffet et ømt punkt, for allerede tidlig neste morgen kontaktet Gro Derek Yach om saken. Jeg har skrevet om dette i et internasjonalt forskningstidsskrift, *Journal of Public Health Nutrition*¹²⁶. Dette ble etter hvert kjent i faglige kretser, og i desember 2007 fikk en journalist i NRK Fjernsynet rede på saken. Jeg ble intervjuet og sa min mening: jeg var skuffet over at Gro Harlem Brundtland, som tidligere, i egenskap av leder for WHO, hadde kjempet for et lavere sukkerforbruk, nå var tilknyttet PepsiCO. Dette førte til stor medieoppmærksomhet. Gro ble intervjuet av en rekke aviser og NRK. Det var lederkommentarer i de største avisene, som mente at dette skulle ikke Gro ha gjort. Flere toneangivende politikere var nærmest sjokkert over hennes betalte oppdrag. Jeg fikk tallrike anerkjennende ord fra både kolleger og politikere for at jeg hadde gått ut med saken. Det var vesentlig fra borgerlige politikere, som Kåre Willoch og Dagfinn Høybråten, mens Arbeiderpartifolk, som Jan Bøhler, prøvde å forsvare sin gamle sjef. Og Gro selv syntes ikke dette var galt at hun tok betalt oppdrag fra en av verdens største leverandører av søte leskedrikker og salte og fete snacks.

126 Norum KR. PepsiCo recruitment strategy challenged. *Journal of Public Health Nutrition* 2008; 11: 112-3.

Derek Yach tok kontakt med meg og inviterte meg til PepsiCos hovedkvarter for å diskutere markedsføring og Pepsi-produkter. Jeg var villig til det, men ville ikke motta noen penger eller annet fra PepsiCo, hverken til reise eller opphold. Jeg tok dette opp med helsedirektør Bjørn Inge Larsen, og han lovet at Helsedirektoratet skulle refundere mine utgifter. Jeg besøkte hovedkvarteret den 9. oktober 2007. Det var et merkelig møte. Alle jeg traff fra firmaets ledelse var enig i at barn burde beskyttes mot markedsføring av usunne produkter. Men PepsiCo ville ikke gjøre dette uten at alle andre gjorde det samme. Derved ville det aldri bli gjort. De var spesielt interessert i at småfirmaer skulle følge opp, og det hadde PepsiCo liten tro på. Derek Yach var min formelle vert, og han fortalte om Gro Harlem Brundtlands rolle. Hun hadde vært tilknyttet Pepsi som rådgiver i flere år siden hun i 2003 hadde holdt et foredrag for ledelsen av firmaet.

Videre arbeid med WHO's globale strategi

Den globale strategien var en oppskrift til de enkelte land om hvordan man politisk og administrativt skulle gå frem for å kjempe mot de ikke-smittsomme sykdommene. Ballen ble altså sendt over til de enkelte land. Men samtidig var det andre europeiske initiativer. I desember 2005 var det et møte i Helsinki. Det var *The European Conference on Chronic Disease Prevention*. På det møtet tok jeg initiativ til at vi skulle få til en resolusjon på WHO's generalforsamling om å beskytte barn mot utidig markedsføring av usunn mat og drikke rettet mot barn. Jeg fikk støtte fra Philip James og Pekka Puska. Vi la en slagplan for hvordan vi skulle få dette til. Første trinn var å få et slikt forslag opp på nordisk plan, og Pekka Puska skulle ta det opp i den nordiske gruppen som skulle møte på WHO's generalforsamling. Pekka Puska skulle ordne dette på et forberedende nordisk møte på Island. Men dårlig vær gjorde at Puska ikke kom til Island, og det ble derfor ikke noe av, – foreløpig. Philip James ordnet med et møte i London januar 2006, og det ble bestemt at vi via våre kanaler og bekjentskaper skulle arbeide for å få i gjennom en resolusjon om restriksjoner i markedsføring av usunn mat og drikke til barn. Og vi fortsatte å arbeide med saken.

Norge tok initiativet til en WHO-konferanse om dette problemkomplekset i Oslo i 2006, og møtet resulterte i et omfattende dokument om hvordan barn blir påvirket av den internasjonale matvare- og brusindustrien¹²⁷.

127 *Marketing of food and non-alcoholic beverages to children. Report of a WHO Forum and Technical Meeting Oslo, Norway, 2-5 May 2006*. Geneva: WHO, 2006.

Det ble Norge som satte frem forslaget om en egen resolusjon om markedsføring til barn. Det ble gjort via Styret i WHO og deretter på generalforsamlingen, der det i 2010 ble vedtatt en resolusjon, kalt *WHA63.12 : Marketing of food and non-alcoholic beverages to children*. Resolusjonen ble fulgt opp av WHO-sekretariatet i Genève, og høsten 2010 ble det gitt ut et sett av anbefalinger om hvordan medlemslandene skulle gjennomføre resolusjonen i praksis¹²⁸. Det tok altså flere år fra vi startet arbeidet, men vi ga ikke opp.

WHO Euro hadde, som nevnt tatt initiativ til å følge opp WHO's Globale strategi. Men europakontoret ville spisse sitt budskap, og i første rekke konsentrere innsatsen ved å kjempe mot overvekten i Europa. Jeg ble bedt om å lede det arbeidet, og vi satte i gang flere grupper som skulle forberede arbeidet med gode bakgrunnsdokumenter. Dette førte til en europeisk WHO konferanse i Istanbul i november 2006. På det møtet ble det vedtatt et *European Charter on Counteracting Obesity*, underskrevet av samtlige europeiske land. Dette charteret hadde en sterk formulering vedrørende markedsføring av usunn mat og drikke til barn. Det bidro også til vedtaket av den nevnte resolusjon WHA63.

Norge hadde tatt initiativet til at WHO skulle arbeide med markedsføring av mat og drikke rettet mot barn, og Norge fulgte opp det arbeidet på europeisk plan. Det ble tatt initiativ til et europeisk samarbeid, som ble kalt *European network on reducing marketing pressure on children*. Men selv om Norge hadde tatt det politiske initiativet innenfor WHO, klarte ikke Norge selv å gjennomføre dette på det politiske planet. Statsminister Stoltenberg vek unna da han ble konfrontert med at det skulle bli vanskelig å markedsføre Kinderegg i Norge, og daværende helseminister Støre ville ikke at Norge umiddelbart skulle innføre noen restriksjoner på markedsføringen til barn. Han overlot initiativet til matvareindustrien selv, som lovet at de skulle drive en selvregulering. Dette ble diskutert på et møte i Norge i 2013 der Støre var sammen med WHO's Generalsekretær, Margareth Chen. Støre gikk inn for selvregulering, og industrien fikk 2 år på seg for å vise at de tok saken alvorlig. Men selvregulering har hittil ikke virket i noen land. Industrien finner alltid utveier og argumenter for å holde på omtrent som før¹²⁹.

128 World Health Organization. *Set of Recommendations on the Marketing of Foods and Non-alcoholic Beverages to Children*. Switzerland: WHO, 2010.

129 Hawkes C, Buse K.. Public health sector and food industry interaction: it's time to clarify the term 'partnership' and be honest about underlying interests. *European Journal of Public Health* 2011; 4: 400-1.

En faglig selvbiografi

Jeg har skrevet flere manuskripter om hva jeg har gjort i livet. Ett av disse er en slags familiehistorie, der jeg dveler meget med mine foreldre og min oppvekst. Denne er vesentlig beregnet på den nære familie og nære venner, og ikke beregnet til en bredere lesekrets. Det som kommer nedenfor er mer av en faglig selvbiografi. Noe av det, historien om tiden i Nord-Norge 1958-62, er delvis offentliggjort tidligere.

Jeg ville studere medisin for å bli psykiater, ønsket å forstå min fars depresjoner bedre. Far hadde store depresjoner i flere år da jeg gikk i gymnasiet. Han var langt nede og prøvde flere ganger å ta sitt eget liv. Han ble først behandlet av huslegen med brom og andre beroligende midler, men til slutt av professor Gabriel Langfeldt på Psykiatrisk klinikk der han fikk elektrosjokkbehandling med god effekt. Far sykdom satte varige spor i meg.

Det medisinske fakultet ved Universitetet i Oslo tok opp 100 studenter årlig. Jeg begynte i 1952 sammen med 20 unge kvinner og var en av 80 unge menn. Det første året var vi stort sett på Blindern. Det var realfag som skulle læres. Jeg ble ved et «kupp» valgt til tillitsmann for kullet, mitt første verv.

Etter 1. avdeling ble kullet delt, 40 skulle studere videre i Bergen, jeg var en av de 60 som fortsatte i Oslo. Halvparten tok 1. avdelingseksamen etter to år, den andre halvparten, som jeg tilhørte, etter 2 ½ år. Derved ble vi bare en liten gruppe studenter som holdt tett sammen. Det skapte godt kameratskap. Vi ble delt inn alfabetisk, noe som gjorde at Eldar Normann, Ragnar Nesbakken og jeg kom til å være sammen hele studietiden og ble svært gode og nære venner.

Studentersamfundet var meget aktivt i 1950-årene. Møtene ble holdt i restauranten *Dovrehallen*. Det var interessante foredrag hver lørdag i semesteret og dans to andre dager i uken. Jeg ble medlem i styret ledet av Torkel

Opsahl, høstsemesteret 1954. Vi hadde et ambisiøst program. Ingmar Bergmann holdt foredrag om *Laterna Magica*. Etter foredraget var det diskusjon om filmens rolle i samfunnet, og noen uttrykk fra en radikal student var så provoserende at Arne Skaugen måtte vandre flere timer sammen med Bergmann i Oslo-natten før den store svenske filmskaper innfant seg på nachspielet. Der var det overfylt av unge skuespillerinner som gjerne ville ha filmroller.

Fengselsoverlege Johan Scharffenberg holdt foredrag om sin motstand mot tyskerne under krigen. Jeg var hjemme hos ham i Gamlebyen for å invitere ham. Han spurte hva jeg studerte, og da han fikk vite det, spurte han om hvilken Norgeshistorie medisinerstudenter leste nå for tiden! Det sto en egen aura om Scharffenberg, og på det møtet han holdt sitt foredrag, var det stappende fullt. Medlemsmøtene hver lørdag ble ofte besøkt av fremtredende politikere; Einar Gerhardsen og utenriksminister Halvard Lange var der flere ganger, og vi hadde til og med en gang nachspiel i Langes offisielle utenriksministerbolig i Parkveien.

Den store saken det semesteret var diskusjonen om *Kaderpartiet*. Håkon Lie hadde gitt ut boken *Kaderpartiet*, der han «avslørte» hvordan kommunistene infiltrerte seg inn i ulike organisasjoner. Studentorganisasjonene var meget ettertraktete, etter Lies mening. Dette var midt under den kjøligste perioden av den kalde krigen. Ni ledere innen studentverdenen, blant andre Herman Pedersen, Yngvar Ustvedt, Thorvald Stoltenberg og Kaare Sandegren, støttet Håkon Lie og gikk ut med et felles opprop om å være forsiktige med kontakter med kommunister og radikale personer på ytterste venstre fløy. Oppropet førte til store diskusjoner og hissigte møter i Studentersamfundet. Jeg går ikke inn på detaljene i denne saken, som er beskrevet i detalj i boken om Studentersamfundets historie¹³⁰, og av Arne Martin Klausen i hans selvbiografi¹³¹. Det var imidlertid noen av oss som skrev under et motinnlegg, der vi tok avstand fra det første innlegget fra de infiltrasjonsredde studentene. Vi, som skrev under det innlegget, ble alle invitert til Oktoberrevolusjonsfesten i den Sovjet-Russiske ambassade. Riktignok til siste bordsetning, men vi fikk mye gratis brennevin og sigaretter utpå kvelden. Jeg var nå tydeligvis notert i sovjetrussiske arkiver, for senere, etter at jeg hadde fått fast stilling ved Universitetet i Oslo, ble jeg flere ganger kontaktet av russiske ambassadefunksjonærer med tilbud om å samarbeide. Tilsynelatende uskyldige saker, men jeg holdt meg langt unna.

130 *Det Norske Studentersamfund gjennom 150 år. 1813 – 2 oktober – 1963*. Oslo: Aschehoug, 1963. s. 491-8.

131 Klausen AM. *Et liv i kulturkollisjon*. Oslo: Aschehoug, 1999.

Det kulturelle sto høyt i kurs i Studentersamfundet på den tiden. Den aktiviteten ble ledet av radarparet Pål Hougen og Kaare Lervik. De arrangerte store kulturkvelder i Aulaen med ambisiøse bokutgivelser. Noen høydepunkter var arrangementer om Thomas Mann, H.C. Andersen og Knut Hamsun. På Hamsun-møtet holdt Francis Bull hovedtalen, og konklusjonen var: Dere straffer ikke Hamsun ved å ikke lese ham, dere straffer dere selv ved å unnlate å lese hans bøker.

Kjell Storvik var en ryddig kontorsjef i Studentersamfundet. Han styrte økonomien med fast hånd og ble da senere i livet sjef for Norges Bank. Mange andre av de aktive studentmedlemmene ble også toneangivende politikere og samfunnsstopper: Kåre Willoch, Jan Syse, Magne Lerheim, Torkel Opsahl, Carsten Smith, Lars Roar Langslet, Tor Erling Staff, Gro Harlem Brundtland m.m.

På en danseften i Dovrehallen traff Tulla og jeg hverandre. Jeg spanderte lapskaus og øl på den vakre jenta fra Sørkedalen, fikk en dans eller to, og så var vi sammen, – for livet.

Forskning sto høyt i kurs hos medisinerstudenter på den tiden. Paul Owren og Leiv Kreyberg var de store forbildene. Jeg hadde hatt en jobb som *prosektor minor* sammen med Holger Ursin hos anatomiprofessor Johan Torgersen, og søkte om å få jobbe i laboratoriet til biokjemiprofessor Waalaas som student. Men jeg var ikke «flink» nok. Holger fikk derimot senere en studentforskerstilling hos Kaada, og dermed var hans livs skjebne som neurobiolog og stressforsker bestemt.

I siste del av studiet ble jeg hyret av dosent og poliklinikkoverlege Jens Dedichen for å teste hans Leverfaktor (L-faktor). Det ble starten på min vitenskapelige karriere. Jeg fikk ikke noen resultater, – ikke i det hele tatt. Men interessen for eksperimentelt arbeid og nysgjerrighet overfor biologiske spørsmål ble vakt, – og har vart hele livet.

L-faktoren var et sideprodukt av fremstilling av vitamin B12 fra levervev. Produktet ble laget på Nyco, der direktør Per Laland nesten hadde isolert vitamin B12 fra lever. Dersom L-faktoren ble sprøytet intramuskulært hos studenter, steg antall hvite blodlegemer i blodet etter kort tid. Jens Dedichen trodde derfor at faktoren stimulerte cellevekst og celledeling i benmargen. Dette burde ha vært undersøkt på andre biologiske organismer enn medisinske studenter, som fikk betalt for sprøyter i rumpa med etterfølgende blodprøver. Noen studenter besvimte, andre ble kvalme noen timer, men betalingen var god for fattige studenter. Etisk kommisjon var ikke funnet opp på den tiden.

En av de hurtigste celledelingene som kunne observeres direkte i mikroskopet, var de tidlige celledelingene til befruktede sjøpinnsvinegg. Jeg fikk studentstipend og dro til Drøbak til Universitetets biologiske stasjon. Jeg

jobbet i påske-, pinse- og sommerferier med sjøpinnsvin. De ble skrappt på bunnen av Oslofjorden og var kjønnsmodne på våren og tidlig sommer. Befruktningen forgikk uten særlig intimitet. Ved å sprøyte kaliumsalter inn i dyret, skilte det ut, avhengig av kjønn, modne egg eller sædceller i kjøkkenglass fylt med sjøvann. Så var det bare å blande egg og spermier, – og etter bare 30 minutter var første celledeling i gang. L-faktorer av forskjellig opprinnelse ble testet. I de første forsøkene, der jeg visste hva jeg hadde satt til av L-faktorer, fikk jeg de resultatene som Dedichen ønsket: L-faktorene førte til raskere celledeling. Men så gjorde jeg forsøkene «blindt», og da hadde L-faktoren ingen effekt på celledelingene. Noen preparater førte imidlertid til en merkelig bivirkning: sædcellene ble lammet! Jeg rapporterte mine funn til Dedichen, som igjen rapporterte dette til Nyco. Dette måtte testes på mennesker. Noen av mine mannlige studiekamerater stilte villig opp. Utstyrt med siste nummer av Cocktail ble spermier levert på toalettene på Rikshospitalet, og spermienes bevegelser testet med og uten L-faktor. Samme virkning på studentsæd som på sæd fra sjøpinnsvin. Nyco satte i gang prøveproduksjon av sæddrepende salve. Endelig et ufarlig middel mot befruktning. Men også her lærte jeg noe: Kunne det være noe annet i L-faktor preparatet som var virksomt? Det viste det seg å være, nemlig konserveringsmiddelet. Det ble ingen salve.

Livet på Biologisk stasjon var lærerikt og hyggelig. Jeg bodde på stasjonen noen dager ad gangen. Vi fisket med ruser etter fisk til Universitetet (vesentlig slimål) og til akvariet i Drøbak. Men vi fikk mer enn vi trengte til vitenskap og akvarium, og overskuddet ble til middag og lunsj, godt tilberedt av frk. Olsen, stasjonens hushjelp. Hun bakte brød og førte en sparsom, økonomisk og god husholdning. Finn Walvik var forskningsassistenten til Bjørn Føyn, bestyreren. Walvik var meget sparsommelig. Han fikk en tepose til å vare en hel uke, tok ny pose hver lørdag. Men han var både flink og hyggelig og lærte meg mye basal marinbiologi.

I sommerferien bodde familien i Hallangspollen. Jeg rodde til og fra jobben, med fiskesnøret etter båten. Makrell til middag rett som det var. Jeg fikk god hjelp av de vanlige vindforhold. Vindstille eller nordavind om morgenen, og sterk sørlig solgangsbris om ettermiddagen. En langhelg på våren da jeg jobbet i Drøbak, kom stipendkomiten og medisinsk veileder på «offisielt» besøk for å se hva jeg arbeidet med og hvordan. Det var Per Laland (Nyco-sjef) og sønnen Søren Laland (nyutnevnt biokjemiprofessor), professor i indremedisin Per Hansson (Ola-proff) og dosent Jens Dedichen. Hovedhensikten var å innta et godt torskemåltid med rødvin på Reenskaug restaurant i Drøbak. Ikke et helt vellykket besøk. Elghunden til bestyrer og professor Bjørn Føyn bet Søren Laland i benet, så han måtte til lege og få

«stivkrampe-medisin». Dessuten var torsken lunken og vinen for varm. «*Måltidet var godt det*» sa Dedichen, «*bare torsken hadde vært like varm som rødvinen*». Men mitt arbeid med å befrukte sjøpinnsvin ble godkjent.

Besøksprotokollen ved stasjonen viste hvor mange av fremtredende forskere som hadde vært innom Biologisk stasjon: Nansen, Schreiner, Kreyberg med flere. Her hadde også Elisæus Norum, min farfar, lært å mikroskopere og preparere alger. Han beskrev en hittil ukjent brunalge fra Haugesund-området, som fikk navn etter ham, *Phycocoelis Alarie Norum*.

Tulla tjente penger, og jeg fikk studielån. Vi klarte oss ganske bra, men ekstrajobber som kandidatvikar på Radiumhospitalet hjalp godt på økonomien. Ragnar Nesbakken og jeg delte et slikt vikariat ett års tid. Jobben besto i å skrive journaler på nye pasienter, og assistere ved operasjoner. Det ble å holde i sårhaker. Men vi lærte meget, spesielt under samtalene eller rettere sagt, enetalene fra kirurgene under operasjonene. Selv om professor Efskind til vanlig ikke var særlig taletrengt, kom det en masse gode historier og gode tips for en student som holdt hakene. Dessuten fikk vi lov til å låne mikroskopiske snitt fra Patologisk avdeling. Vi ble derfor gode i det faget. Men kanskje det viktigste for min del var å lære Radiumhospitalet å kjenne fra innsiden. Det var, og er fortsatt, et meget godt sykehus. Vi bodde på sykehusets eldste avdeling under våre vakter og fikk store mengder meget gode smørbrød fra kjøkkenet til kvelds.

I 1958, det siste året i studiet, ble jeg valgt inn som studentrepresentant i Det akademiske kollegium ved Universitetet i Oslo. I tillegg til dekanus for hvert fakultet var det en representant for studentene og en for mellomgruppestillingene. Amanuensis Kristian Horn representerte «ikke-proffene». Vi fikk være med på generelle saker, men ikke ansettelse eller policyspørsmål som omhandlet stillinger og saker som lå over vår stand. Da ble vi satt på gangen. Vi kjempet for å være med under alle typer saker, men uten å ha stemmerett i de sakene der vi egentlig skulle vært på gangen. Vi vant frem, men det tok tid. Mange deltok i dette prinsipielle spørsmålet. Jusprofessor Carl Jacob Arnholm inviterte meg ut på middag i Frascati for å få meg til å gi opp saken. Han mente studentene lett ville kunne bli gisler i viktige saker som vi ikke skjønte rekkevidden av.

Rektor Johan Ruud var marinbiolog, og mine foresatte på Biologisk stasjon mente at jeg burde få Ruud til bevilge mer til universitetsmiljøet i Drøbak. Professor Bjørn Føyn hadde nemlig utnevnt meg til Biologisk stasjons medisinske medarbeider. Jeg prøvde, men Ruud var upåvirkelig. Ruud var imidlertid meget lydhør generelt sett overfor studentenes tillitspersoner. Han ba oss hjem til seg i hyggelige selskaper, og lyttet til våre argumenter og ønsker.

Medlemmer av Det akademiske kollegium hadde ingen godtgjørelse for sitt ansvarsfulle verv, men gratis telefon. Jeg hadde ikke telefon, men fikk med jevne mellomrom kvittert ut et passende antall 25-ører hos kvestor Elling til bruk i telefonkiosker. Det var litt vanskelig med bilag, men Elling tok ikke det tungt. Revisjon av Universitetets regnskap var noe mindre rigorøst på den tiden. Dessuten brydde Elling seg lite om noen merknader.

Kristian Horn var stifter og leder av Human-Etisk Forbund. Han ble derfor kalt Anti-Kristian blant venner. Vi jobbet godt sammen i kollegiet. Dekanene tok vel i mot studenten i Kollegiet. Spesielt var dekanus for Det medisinske fakultetet, Axel Strøm, forekommende og hjelpsom. Han synes dessuten det var bra med to medisinere i dette fornemme styret. Olav Meidell Trovik var universitetssekretær (man hadde ikke direktører ved Universitetet på den tiden!). Han styrte Universitetets administrasjon med sikker hånd, hadde både oversikt og kontroll over Universitetets legater, som ofte ble delt ut uten for meget demokrati og annen innsikt enn hans egen. Han hadde også god kontroll med studentleilighetene på Sogn og Kringsjø. Tulla og jeg kunne få en slik, beregnet til studentektepar. Men vi takket nei, vi hadde vår egen leilighet i Gamlebyen. Trovik og jeg fikk mer med hverandre å gjøre i universitetssammenheng neste gang jeg var medlem av Det akademiske kollegium. Det var en stor fordel å være venn med og godtatt av Trovik, både som student og som dekanus.

Tulla og jeg hadde som nygifte flyttet inn på 11 kvadratmeter i Vestli-veien. Men etter en tid fikk vi tilbud om å leie en leilighet i Kanslergaten 8, en gammel bygård i fire etasjer skulle rives ganske snart. Vi kunne bo der til vi skulle flytte ut av byen på turnustjeneste. Gården ble aldri revet og er nå fredet. I den leiligheten, med to rom og kjøkken og do i trappen, ble det holdt en masse studentfester. Tulla og jeg var det eneste studentekteparet på medisinerkullet som hadde egen byleilighet.

Den 21.5 1958 fikk Tulla og jeg vårt første barn, Erik. Tulla fødte gutten på Kvinneklinikken, Rikshospitalet. Jeg hadde studenttjeneste på avdelingen da Erik ble født, og fikk være med på fødselen. Det var ikke vanlig på den tiden at faren fikk være med på slikt. Da professoren i kvinnesykdommer, Schiødt-Rivers, hørte at jeg hadde tatt i mot min førstefødte, ble jeg behørig gratulert. Han spurte om når og hvor jeg var født. Jeg var født en julaften på samme kvinneklinikk. Igjen en viss positiv oppmerksomhet. Schiødt-Rivers tok meg med på loftet for å se igjennom min fødselsjournal, og da han så jeg kom til verden med en tangforløsning den 24.12. 1932, fikk jeg tilnavnet «Julaften» av ham, og Erik ble kalt «Lille julaften».

Medisinerstudentene hadde det bra på Rikshospitalet på den tiden. Det var gode lesesaler, godt bibliotek og fine rom for bordtennis og bridge. Vi

Figur 7: Det akademiske kollegium skrider inn i Aulaen til årsfesten 2. september 1958. Forrest til h., amanuensis Kristian Horn, til venstre stud. med. Kaare R. Norum, bak ham overbibliotekar Harald L. Tveterås, etter ham professor Hans Vogt, til høyre bak ham professor Nils Alstrup Dahl og til venstre professor Johan Einarsen. Deretter rektor, professor Johan T. Ruud med rektorkjeden, og kvestor Elling. I forgrunnen til venstre professor, tidligere rektor, Didrik Arup Seip. (Foto: Aftenposten)

var relativt få studenter og fikk god undervisning og veiledning av hele legestaben ved de avdelingene vi hospiterte og hadde undervisning ved. Dessuten fikk vi lov til å bruke badstuen og svømmekaret til Hudavdelingen hver annen dag. På lørdager ble de mannlige studentene til og med skrubbet på ryggen av bademesteren, ferdige leger ble skrubbet over det hele. Da kullet hadde tatt sin siste eksamen og holdt den såkalte doktormiddag, hadde vi nachspiel i badet, og ble skrubbet over det hele.

Og like etter det badet begynte turnustjenesten, som fant sted nordpå.

Nord-Norge-minner¹³²

«For en som har vokst opp på Frogner og ikke vært lengre nord i landet enn Geilo, burde det være en plikt å søke seg nordover.» Det mente nordlendingen, kullkameraten og den gode vennen Eldar Normann. Han hadde selv søkt turnustjeneste i Narvik, og overtalte Tulla og meg til å komme til samme by. Vi gjorde det, og angret aldri på den beslutningen. Den alfabetiske inndelingen av kullet gjorde at Eldar og jeg var på samme parti under hele studiet, og stort sett sammen under hele turnusen og militærtjenesten. Alt dette ga grunnlag for livslangt vennskap mellom Eldar, Tulla og meg.

Minner fra nord blir jo bare en beskrivelse av enkelte hendelser og opplevelser. Men jeg vil understreke det enormt positive ved å være flere år nord i landet: menneskene, naturen, holdningene og lyset; både midtvinterens blå lys og nordlandssommerens evige dag.

Tulla og jeg tok toget til Narvik ved juletider 1958. Reisen gjennom ensformige og skogfylte Sverige til Kiruna ble spennende forvandlet da vi krysset Riksgrensen. Måneskinn over krasse snøfjell og Rombaksfjorden blinket langt nede. Fremdeles lå det vrak fra sjøkrigen i 1940 på Rombaksfjordens strender; minner fra krigen grinte i mot oss.

Sykehuset i Narvik stilte med god bolig, og la forholdene ellers til rette for en ung legefamilie. Det første halvåret bodde vi i 2. etasje i «turnushuset». Det var en liten, men hyggelig leilighet. Eldar Normann flyttet inn i loftsleiligheten over oss. Han hadde platespiller med «longplingplater» og ledninger ned til vår radio, slik at vi kunne få musikk på flere «kanaler». Det var mye av god musikk. Dessuten kunne vi høre hvordan musikkvalgene endret seg utover kvelden når Eldar hadde damebesøk.

Mitt første sykebesøk som nybakt lege var lille nyttårsaften 1958, før jeg hadde offisielt begynt som lege i Narvik. En jernbanemann på Kiruna-Narvikbanen var blitt akutt og alvorlig syk. Han bodde langs linja, og sy-

132 Dette «kapittel» ble i noe omarbeidet form publisert i boken: *Pågangsmot og optimisme. Helsearbeid i Nord-Norge 1945-1970*. Christian Fangel var redaktør for boken, som kom ut på Z-forlag våren 2012.

kebesøket gikk via dresin. Han hadde store tarmlødninger og måtte legges inn. Innleggelsen gikk på samme transportmiddel. Blødningene ble stanset, og han ble utskrevet frisk.

På kirurgisk avdeling tronet overlege Borch-Johnsen. Han var byens helt, dels fordi han fra operasjonsstuen hadde ledet hjemmefrontens motstand mot tysk okkupasjon under krigen (operasjonsavdelingen en var så «steril» at tyskere og nazister ikke hadde adgang), dels fordi han var en trofast Narvikdoktor.

Overlege Borch-Johnsen holdt selskap nyttårsaften 1958, og de unge legefamiliene ble innbudt til en drink og lett servering. Borch-Johnsen, som var meget liten av vekst, tok i mot oss på trappen. Han sto to trinn opp. Vi var helt nye og hadde ikke hilst på ham før, så vi måtte presentere oss for overlegen. Det gjorde vi nesten korrekt. Eldar, som stammet noe og spesielt ved litt stressende situasjoner, hadde da store vansker med å si navnet sitt. Derfor sa han raskt «Pål sine høner», noe han klarte uten stamming. Stor forbauselse da overlegen svarte «på haugen utslepte».

Overlege Borch-Johnsen ville gjøre det meste av kirurgien selv, vi turnuskandidater slapp ikke til. Det toppet seg på slutten av det kirurgiske halvåret da vi som var turnuskandidater, kjøpte inn ansjos og rensset den under lunsjen for å ha litt åpen kirurgi mens vi var der. Det hjalp litt, spesielt for Eldar, som var overlege Borch-Johnsens yndling. Han var jo ungkar og sportsmann, noe overlegen hadde vært i lengre tid, inntil han falt for en yngre dansk assistentlege.

Vi hadde todelt vakt på den tiden. Det vil si at vi hadde journalvakt hver annen dag på kirurgisk avdeling, og kvelds- og nattevakt både på kirurgisk og medisinsk avdeling hver fjerde dag og helg, fra fredag morgen til mandag morgen, med videre jobb på avdelingen frem til fem-seks om ettermiddagen. Lørdagene vi ikke hadde helgevakt, måtte vi assistere stedets øyelege Gustav Blomsköld under operasjoner. Han disponerte en operasjonsstue lørdagene. Vi var ikke vant til å se kirurger skjære i øynene på folk, og følte oss uvel den første tiden. Eldar gikk regelrett i gulvet med et smell. Det hadde riktignok vært en ganske heftig og begeistret fest kvelden før. Han ble båret ut i siderommet og våknet under sprittønna.

Det ble mye jobbing, også fordi vi kjørte legevakt i Narvik og omegn i den fritiden vi hadde. Dels for å lære, men også av økonomiske grunner. Vi tjente bare 70 % av vanlig kandidatlønn. Det var ca 15 000 i året.

Overgangen fra student til praktiserende lege var ganske brutal. Like etter at vi hadde begynt på kirurgisk avdeling, kom det inn to gutter som hadde akt på kjelke ved Ankenes. Ned en bakke i full fart og under en

lastebil. Begge småguttene var døde ved innkomsten. De hadde brukket nakken begge to.

Vi opplevde hvor tøffe pasientene nordpå kunne være. En pasient på Veggfjellet hadde fått ondt i magen. Smertene var så store at han syntes han måtte til han Borch-Johnsen, og så syklet han flere mil, – med perforert blindtarm! Og det første han spurte om i mottagelsen var om vi hadde kaffe.

Livet og forholdene på sykehusene var vel noe annerledes på den tiden, særlig i Nord-Norge. Spesielt var stemningen på de store sykesalene på mannsavdelingen ganske artig. Det haglet med ord, uttrykk og saftige historier. Svært livlig ble det en kveld da en mann fikk besøk av sin kone, og hun la seg opp i senga hans for en kveldskos. Han var en av de få på stor-salen som ikke lå der for prostatabesvær.

Det første halvåret var Gunnar Oftedal og Johan Henrik Strømme turnuskandidater sammen med oss. De hadde tatt eksamen et halvt år før oss, og var «veteraner» i Narvik. Eldar og jeg fikk god innføring i både sykehusrutiner og legenes særegenheter. Nyttig kunnskap. Det halvåret var vi tre ektepar med småbarn og en ungar. Neste halvår ble to ektepar byttet ut med to ungarer, Ståle Ritland og Ivar Lysberg. Dermed ble Tulla eneste kone i turnusboligen. Selskapeligheten skiftet tydelig karakter, fra familiemiddager hjemme til uteliv med nachspiel på huset. Spesielt var besøkene på Grand Hotel Royal populære. Bjørklunds band spilte til dans og underholdning, og i pausene sang Tulla og prøvde seg på bassen, mens Eldar hjalp til med trommer. Det endte ofte med hele bandet på nachspiel i turnusblokka. Og jeg leste egne «dikt».

De tre ungkarene hadde gode kontakter på søsterhjemmet. En av dem hadde som signal på invitasjon av en søt og hyggelig søsterelev, at lampen på stekeovnen skulle lyse. Den var godt synlig fra søsterhjemmet. Systemet virket bra. Men det ble litt klabb og babb en kveld da turnuskandidaten var på langt sykebesøk, og en noe eldre kollega var kommet for å overnatte. Kollegaen skulle varme seg kveldsmat på kjøkkenet og satte på lyset over stekeovnen. Men både søsterelven og den eldre kollega var fra Nord-Norge, så saken ordnet seg til alles tilfredshet.

På medisinsk avdeling, under overlege Blystads unge og inspirerende ledelse, slapp vi mer til. Vi ble satt til å holde innlegg på morgenmøter, lunsjmøter og i den lokale legeforening. Det ble god trening i både litteratursøk og muntlig fremføring uten lysbilder eller annen teknisk hjelp. Det var hyggelige forhold i de gamle tyskerbrakkene der medisinsk avdeling holdt til.

Alfred Blystad hadde blitt overlege bare 40 år gammel, og likte å undervise og instruere yngre leger. Dessuten var den alltid blide, hjelpsomme og elskverdige Anna Maria Wessel-Berg assisterende overlege. Hun hadde opp-

gaven å gi oss noe løsmunnede turnuskandidater rødt kort, om vi ble for frittalende på morgenmøtene. Hun ble senere en like sentral medisinsk personlighet i Bodø, som Borch-Johnsen var i Narvik.

Malmtransporten fra Kiruna til en isfri havn i Narvik var og er en sentral faktor i byens økonomi. Jernbanen var også god å ha for kommunikasjon mellom medisinsk fagpersonell i de to byer. Viktig var de regelmessige møtene i den såkalte Nordkalotten legeforening. Miljøet i Kiruna var mer internasjonalt preget enn det i Narvik. Dette ble godt synlig ved festmiddagene i Kiruna og spesielt på de kvinnelige deltagernes kledebon. Svenske legefruer kjøpte sine kjoler i Stockholm eller byer enda lengre syd i Europa. Sverige var rikt, og Norge litt mer bakpå. Det ga seg noen merkelige utslag. Blant annet var det litt sårt å lese oppslaget på det svenske hotellet på Riksgrensen at nordmenn ikke var velkomne. En annen ting som gjorde inntrykk, spesielt på unge norske leger, var størrelsen på svenske drammeglass. Det førte til meget hodepine og en del flau opptrinn, som imidlertid ble ganske fort glemt på begge sider av grensen. Johan Strømme imponerte svenske kolleger med å kunne gå på hendene i ganske beruset tilstand.

Mange i Narvik var ansatt i LKAB, som det svenske malmfirmaet het. Like mange var ansatt på det norske NSB, som fraktet malmen fra Sverige til Narvik havn. Det var en viss konkurranse mellom de to arbeidsplassene, noe som tydelig kom til syne ved bedriftsfotballkamper. De kveldene var det mye å gjøre på kirurgisk avdeling.

Apoteket i Narvik var velvillig stemt overfor unge leger. Hver gang vi kjøpte den månedlige spritkvoten, ble vi spurt om hva slags essens vi ville ha med på kjøpet. De hadde en spesielt god akevittessens. Vi fikk også rikelig med gratis prøvepakninger av nye medikamenter. Nevrosedyn (talidomid) var et slikt medikament. Men heldigvis ble det ikke født noen barn med misdannelser i Narvik da vi var der, eller 9 måneder etterpå.

Vi startet turnustjeneste på kirurgisk avdeling, og siste halvåret var vi på medisinsk avdeling. Mellom de to perioder var det ferie, Tulla og jeg dro nordover. Slektninger fra Sørkedalen kom til Narvik, og så fortsatte vi alle med bil, som hadde kano på taket, til Finnmark. Hensikten var å se landet vårt og prøve fiske på ulike steder. Vi opplevde meget, spesielt var gjestfriheten stor. Vi hadde planlagt å bo noen dager på Skoganvarre fjellstue, som lå mellom Lakselv og Kautokeino. Vi forhørte oss om det var ledige rom da vi kom til Lakselv. Da fikk vi vite at fjellstuen var brent under krigen, og det eneste som var igjen, var navnet på kartet. Men det var en hytte der oppe som en offiser på Porsangmoen eide. Vi kontaktet løytnant Amundsen, han så oss an, og vi fikk låne hytta hans i over en uke. Vandringer fra hans hytte førte oss til flotte fiskevann. Svoger Bjørn og jeg fant ett flott lite tjern

innunder en fjellhammer. Tårnfalker svedde over oss der vi satt på fjellham-
meren og så ned på tjernet. Bjørn sa at det var et vann uten hverken innløp
eller utløp, så der var det ikke fisk. Men så vaket noen likevel. Vi vandret
ned og fisket og fikk 60 ørreter på et par timer. Vi måtte slutte å fiske fordi
sekken ble for tung. Som betaling for leie av hytta til Amundsen, viste vi
ham vannet. Han ble med inn, og vi fikk omtrent like mange ørreter den
ettermiddagen. 20 år senere tok jeg Erik med til det vannet. Det var fortsatt
fisk der, men bittet var ikke helt som 20 år tidligere.

Da vi var i Skoganvarre kom Kong Olav på tur til Nord-Norge. Jeg gikk
ned på veien med Erik på skulderen, og den åpne kongebilen stanset og
kongen vinket til det han trodde var en ganske ubarbert finnmarking med
unge på ryggen.

Fra Skoganvarre gikk turen videre nordover. En opplevelse i Skarsvåg,
som ligger like ved Nordkapp, gjorde inntrykk. Vi fikk leie oss inn i et hus,
og fikk servert kaffe fra kopper og annet porselen som hadde ligget over ett
år i potetåkeren. Husgeråd ble gravd ned før tyskerne satte brann på husene.
Av de 195 innbyggerne i Skarsvåg som ble evakuert med tvang av tyskerne,
kom mer enn 180 tilbake i 1945. Det var pause i fisket da vi var der. Vi
fikk derfor skyss ut til en fugleøy. Da vi nærmet oss øya, såg tåken innpå,
men skipperen brukte skipshornet som gav ekko fra fuglefjellet, og derved
manøvrerte hans sin fiskeskøyte trygt inn til fugleøya. Turen nordover skjell-
satte oss, og jeg har siden nesten hvert år hatt en eller to ukers ferie i Finn-
mark.

Etter sommerferien var det turnustjeneste på medisinsk avdeling. Me-
disinsk avdeling hadde også byens barneavdeling. Oversøster var velvillig
stemt overfor yngre legefamilier. Vi fikk derfor legge inn småbarna våre der
når familien skulle på legemøter i Kiruna. En tidlig utgave av offentlig støt-
tet barnevakt. Medisinsk avdeling med sin barnepost holdt til i gamle tys-
kerbrakker. Men bygningenes noe sparsomme utseende og manglende
moderne fasiliteter gjorde avdelingen hyggelig, og avdelingens faglige stan-
dard var meget bra. Vi lærte meget indremedisin av Blystad og Wessel-Berg.

Imidlertid var det et nytt sykehus under planlegging. Den kjente arkitekt
Jan Inge Hovig var engasjert. Han var spesielt populær i Nord-Norge, etter
at han blant annet hadde tegnet Ishavskatedralen i Tromsø og sjømanns-
kirken i Narvik. Han var imidlertid en opptatt mann, og et festmenneske.
Ikke helt lett å få tak i. Da fylkesmannen i Troms fikk vite at Hovig var i
Narvik for å planlegge nytt sykehus, kom fylkesmannen med følge til Nar-
vik. Det ble fest på Grand Hotell Royal, der også en turnuskandidat fra
Namdalen var til stede. Hovig var og fra de kanter. Under festens gang ville
fylkesmannen bryte handbak med Hovig, som var kjent som en god bryter.

Kampen sluttet brått da fylkesmannen fikk spiralfraktur av overarmsbenet. Turnuskandidaten, som ikke hadde vakt, skulle ordne saken uten at det ble noe særlig oppstuss. Imidlertid var ingen i selskapet helt edru, heller ikke turnuskandidaten. Følgen var at i stedet for at det hele skulle gå rolig og ganske diskret for seg, ble nesten hele sykehuset vekket opp den natten. Morgenmøtet neste dag var preget av situasjonens noe latterlige alvor. Spesielt var det et poeng at fylkesmannen skulle reise videre for å gi en ordfører i Troms fylke en medalje for lang og tro innsats. Møtet mellom fylkesmannen og ordføreren skulle det vært moro å ha vært med på. Hovig hadde nemlig et par år i forveien håndbakkert med ordføreren, – og med samme seierrike utgang som den på Grand Hotell Royal i Narvik. Hovigs senere hustru, Ingrid Espelid Hovig, kjente til historien, og lo godt da hun fikk høre flere detaljer ved begivenheten av meg. Ingrid fortalte at Jan Inge Hovig sluttet med å bryte handbak etter festen i Narvik.

Turnus utenfor sykehus gjennomførte jeg i Ibestad legedistrikt. Distriktet var stort og omfattet Ibestad, Andørja, Grov i Astafjorden og Gratangsbotn. På den tiden var verken Ibestad eller Andørja landfast (nå er det både bro og tunnel). Ibestad var tettstedet på øya Rolla. Det var bare tre biler på øya: doktorens bil, en drosje og en lastebil tilhørende handelsmannen. Distriktslege Berild dro, av mange grunner, meget sjelden i legebesøk. Det måtte turnuskandidaten gjøre. I drosje eller i doktorbåt, en gammel ombygd sjark, som gjorde om lag 5 knop, om det var hastverk. Turnusboligen var stor nok for en ung familie og lå i annen etasje over doktorkontoret.

Været på Ibestad var som ellers på kysten i Nord-Norge, vekslende. Det snødde 17. mai, men det la ingen demper på festlighetene med tog, hornmusikk og stortromme.

Det var regelmessige kontordager på Andørja, Grov og i Gratangsbotn. Legekontorene var ganske så primitive og hadde ingen sykesøster, bare en slags vaktmester som hjelper. Det mest enkle var i Gratangen. Kontoret her var en del av menighetshuset. Det var ikke innlagt vann. Bare kaldt vann i en bøtte. En av mine første pasienter kom for å få skylt ørene. Hun hadde mye ørevoks. Forrige gang hun ble skylt, ble det utført med kaldt vann. Hun hadde derfor varmt vann med seg på termos da jeg behandlet henne.

Det var ingen systematisk opplæring av turnuskandidaten fra distriktslegens side, snarere tvert i mot. Berild innrømmet at han lærte den nye tids medisin av turnuskandidatene, som jo kom rett fra sykehusene. Men distriktslegen hadde erfaringen og kunnskapen om både folk og distrikt, og var en god mann til å hjelpe turnuskandidatene med å skille mellom vanlige ufarlige sykdommer, og pasienter som virkelig trengte behandling.

Jeg hadde ingen helt dramatiske pasientepisoder i det halvår familien bodde i Hamnvik. Men sykebesøkene vinterstid i liten sjakt kunne være ganske spennende. Jeg måtte stå i førerhuset for ikke å bli sjøsyk. I februar i stiv kuling ble jeg tilkalt til en meget syk familie i en isolert grend på Astafjordlandet. Sjarken kunne ikke legge til land. Jeg ble hentet i småbåt, og familiefaren hadde med seg brodder slik at jeg kunne gå på islagte fjæresteiner. Det var fire familiemedlemmer i alderen 16 til 21 år som hadde feber over 41 uten at jeg fant noen andre symptomer eller tegn. Jeg lovte å komme igjen dagen etter. Været var bedre og diagnosen lettere. Da hadde meslingutslett kommet på to av pasientene! Det var et familiemedlem i militær-tjeneste som hadde brakt smitten med seg da han var hjemme på perm.

Sykebesøk med sjarken hadde sine gode sider i maksvær. Der hvor sjøfugl og andre tegn på sei viste seg, slo vi av motoren og fisket storsei til flere gode middagsmåltider. Dessuten var det gode muligheter til å fiske småsei i Straumen på Andørja.

Jeg ble interessert i et lite forskningsprosjekt på Ibestad. En mann i trettiårene kom til legekontoret fordi synet hadde blitt dårlig. Han var født døv. Det tiltagende dårlige synet kom av sykdommen *retinitis pigmentosa*. Under samtalen kom det frem at han skulle gifte seg med en døv jente fra nabodistriktet. Jeg fattet mistanke om at han led av en arvelig lidelse, og kanskje var jenta i slekt med ham og hadde samme lidelse. Jeg kontaktet professor i medisinsk genetikk ved Universitetet i Oslo, Jan Mohr, som instruerte meg i hvordan en slekt kunne kartlegges arvemessig. Jeg fikk tilsendt materiale til å undersøke smakssanser og andre genetiske markører. Det viste seg at min pasient hadde stor familie, og hans foreldre var firmenninger. Hans forlovede tilhørte samme familie. Men de var ikke nære slektninger. Forlovedens foreldre viste seg også å være i familie med hverandre. Pasienten og hans forlovede var altså homozygote for et recessivt syndrom som ga medfødt døvhet og en senere *retinitis pigmentosa*. Jeg fortalte pasienten at om han og hans forlovede fikk barn, ville alle barna helt sikkert bli født døve og etter hvert miste synet. Jeg fikk kartlagt en meget stor slekt på Ibestad, en slekt som hadde forgreninger blant annet til både Grov og Gratangen. Jan Mohr syntes det var en interessant kartlegging, men studien var etter hans syn ikke verdig en publikasjon. I ettertid synes jeg at det var en gal beslutning. Jeg lærte imidlertid meget av undersøkelsen, både menneskelig og medisinsk.

Ibestad var et knutepunkt i distriktet. Her var både sorenskriver med dommerfullmektig, sogneprest og klokker; og altså også distriktslege med turnus-kandidat. Turnuskandidaten og dommerfullmektigen med familier ble fort omgangsvenner. Det ble bridge med vafler og legesprit. Forholdet

mellom sorenskriver, distriktslege og sogneprest var av ukjente grunner ikke fullt så godt! Men personlighetene var ganske så ulike.

Det var bare én tyv på Ibestad. Det var derfor greit bare å gå til hans bosted å hente det som var blitt borte, vel å merke dersom det stjalne ikke var til å drikke eller spise. Det var en tid stort svinn av legesprit fra kjelleren til legekontoet. Distriktslegen satte et ganske kraftig avføringsmiddel til noen spritflasker i kjelleren, og dagen etter innbruddet kom stedets forbryter til legekontoet på grunn av svær magesyke. Det endte noe senere, etter min tid, tragisk med Ibestads ene sorte får. Han hadde fått fatt i en kanne med sprit, som viste seg å være metanol. Han holdt drikkegilde; en døde og flere ble blinde.

På Ibestad hadde det i flere hundreår ligget et gammelt handelshus, der familien Dons tronet. Da hurtigruten for vel hundre år siden skulle opprettes, ble gamle Dons spurt om hans kai kunne bli et anløpssted. Dons nektet, det ville bli for meget støy og larm. I stedet ble anløpet opprettet noe lengre vest i fjorden, og det stedet ble til Harstad by. Like etter at vi hadde kommet til Ibestad, fikk vi invitasjon fra fru Dons. Vi ble servert te og småkaker en ettermiddag. Det var vanlig at nye leger og andre med akademisk utdannelse skulle avlegge handelshuset Dons et besøk. Stedet var ett av de best bevarte nordnorske handelshus, og er for få år tilbake restaurert av Riksantikvaren. I hovedhuset hadde Ludvig Philip, den senere franske keiser, overnattet på sin tur til Nordkapp i 1795. Det rommet han hadde sovet i, var fremdeles avspærret med en kjetting. Ingen hadde senere ligget i den sengen. Vi leste meget av Knut Hamsun på den tiden.

Det var også andre kjente personer som hadde vært på Ibestad. Anders Jahre var dommerfullmektig der i 1916. På den tiden var det opprettet en Ibestad sparebank, med en solid bankbygning i granitt. Hver gang Ibestad sparebank kom i vansker, ble Jahre kontaktet og banken reddet. Da jeg fikk Jahre-prisen for unge forskere i 1972, hadde jeg under festlighetene en lang samtale med Jahre om Ibestad. Han fortalte at tiden der var en av de lykkeligste perioder i hans liv. Jeg gjorde ham oppmerksom på en bok som var skrevet av dansken Aage Krarup Nielsen¹³³. Krarup Nielsen hadde vært lege på Ibestad noen år etter Jahre var der. Jeg fikk skaffet Jahre et eksemplar av boken.

Ibestad sparebank er nå blitt et lite hotell, og bankhvelvet er Ibestads mest solide bar.

Det som jeg husker best i fra oppholdet i Ibestad legedistrikt, var legebesøkene. Folk var så gjestfrie og takknemlige. Jeg har aldri spist så ofte og så mange fyldige røkelakssmørbrød i mitt liv. Med masser av kaffe til.

133 Nielsen AK. *I Doktorbaad og karriol*. København: Gyldendalsk Boghandel. Nordisk forlag, 1947.

Etter turnustjeneste, kom militærtjenesten. Den gangen var det vanlig at det første turnussted bestemte både hvor senere distriktsturnus og hvor militærtjeneste skulle utføres. For staten ble det mindre å refundere av reiseutgifter. Jeg ble plassert på Skjold som bataljonslege med løytnants grad. Forsvaret skaffet ikke husvære til utkommanderte leger. Vi fikk foreløpig plass til familien på den militære sykestue, noe som skapte stor irritasjon hos bataljonens administrasjonsoffiser. Hvorfor kunne ikke familien ha blitt igjen hjemme, var spørsmålet. Men vi hadde jo ikke noe hjem. Vårt hjem var der vi til en hver tid var. Vår eldste sønn, Erik, var blitt to år, og Tulla var gravid med den neste. Men etter hvert fant vi husvære. Skjold gårds gamle hus var nesten ledig. Vi kunne få leie en stor stue og soverom med adgang til kjøkken. Soverommet hadde tidligere vært stedets postkontor, og fremdeles banket folk på for å sende pakker. Det ble fort kaldt den høsten. Og fra slutten av oktober, måtte jeg hver morgen i kjelleren for å tine opp vannrøret for å få vann på kjøkkenet. Det ble etter hvert også is på kjøkkengulvet, og Erik likte å skli på det skjeve gulvet. Mange av våre tallrike gjester også.

I de andre rommene i det gamle huset bodde det ingen, men de ble brukt som lager. Blant annet til et griseslakt og en elgskrott. Døde dyr i første etasje. Senere fikk vi vite at en mann hadde hengt seg på loftet. Han hadde vært tatt ned før vi kom i huset. Men gården hadde også sin stolte historie. Her bodde den norske militærledelsen en stund i vårdagene 1940, og det var i dette huset at Åse Nordmo hadde sunget for generalstaben og derved ble oppdaget som en stor sangerinne.

Huset hadde sine hyggelige sider. Vi hadde ganske stor plass i forhold til hva andre militærleger disponerte. Derfor var festlighetene i vårt hjem ganske hyppige. Det var over 100 meter til do, og på vinterstid ble gjestene kjørt til do av Eldar Normann som hadde ny Volvo Amazon. Han var en hyppig gjest.

Det var et meget trekkfullt hus. Det lå ofte rim langs gulvet. Det ble bedre da snøen la seg oppover veggene, og trekken ble mindre. Stuene våre ble varmet opp med billig bakhornved. Men soveværelset ble ikke oppvarmet, og fra oktober av måtte tissepotten hver morgen bankes ut. Den var bunnfrosset.

Det var ikke de store medisinske opplevelser i militærleiren. De fleste rekruttene var friske og trivdes i Troms innland. Turterrenget var ypperlig og fisket storartet. Som militærleger fikk Gunnar Oftedal, som var brigadelege, og jeg leie kløvhester med mannskap. Vi dro på fisketur innover fjellet med to menige soldater, og to kløvhester som fraktet inn mat, båt og telt.

Av dagligdagse legegjerninger kan registreres at jeg diagnostiserte smittekilden for en «epidemi» av flatlus i militærleiren. I tillegg til militær legevirksomhet, ble vi brukt av lokalbefolkningen. Det legebesøket jeg husker best, var til en eldre jeger, som var blitt borte på revejakt ved et vann noen km unna. Jeg fant jegeren. Han var død, og det var også reven, som lå 30 meter unna. Han hadde angivelig lenge hatt «svakt hjerte», og spenningen ved revejakten hadde utløst hjertestans.

Vi var to militærleger og en militærtannlege. Første tiden var det en tannlege fra Tromsø. Han hadde ganske god økonomisk praksis: han spurte hvor meget penger de private pasientene hadde med seg, og så behandlet han dem for det beløpet. Neste tannlege var en stor kar fra Bergen. Han skulle trekke en jeksel, som satt ganske fast i overkjeven til en pasient. Han trakk og trakk, – og så løsnet ikke bare jeksel, men hele bunnen av bihulen. Han kom løpende inn til meg med jeksel og bihulebunn i tangen og ropte på hjelp. Mens pasienten satt igjen i tannlegestolen. Vi ringte Øre-nese-halsavdelingen i Tromsø. Det var ingen fare; bare å sy igjen og be pasienten komme tilbake om noen dager for kontroll. Pasienten kom ikke, og tannlegen begynte å se etter dødsannonser i lokalavisene. Men pasienten kom seg etter hvert, men han ville ikke besøke den hysteriske tannlege på Skjold mer.

Da Tulla, Erik og jeg dro fra Skjold i slutten av desember, var det 42 kuldegrader. Det var ikke mulig å bruke vann for å gjøre rent etter oss i de rommene vi hadde leid. Det frøs med engang kluten kom nær det som skulle gjøres rent.

Vi skulle flytte til Heggelia. Jeg var forfremmet til landforsvarslege (brigadelege) med majors grad. Med en slik forfremmelse fikk vi leilighet, tre rom og kjøkken. Et moderne nybygg med sentralvarme og god komfort. På Skjold hadde vi vært friske hele tiden, tross kulde og trekk. Men da vi kom i en varm, moderne leilighet, fikk vi hoste og feber.

Kjell ble født mens vi bodde der. Min mor skulle komme og passe på Erik mens Tulla var i Narvik for å føde. Men sterke veer startet før svigermoren var ankommet. Turen til fødestuen i Narvik gikk med drosje. Det var to fjelloverganger og en ferge mellom Heggelia og Narvik. Men sjåføren ville ikke ha fødsel i bilen. Han råkjørte på glatte og dårlig vinterveier og nådde frem i tide. Fødselen foregikk greit like etter ankomsten til Narvik sykehus. Og mor var nesten sint fordi Tulla ikke kunne «holde seg» til hun var på plass.

Som major hadde jeg ikke særlig meget å gjøre. Det var å være i beredskap og planlegge sanitetsvirksomhet i Nord under «den kalde krigen». Vi var NATOs såkalte vaktpost i nord.

Andre militærleirer skulle «inspiseres», det vil si at jeg besøkte kolleger som var militærleger andre steder i Nord-Norge. Transporten skjedde enten med jeep eller fly. Begge transportmidler var kalde og turene ganske spennende. Bilveiene var dårlige, spesielt i vårløsningen. Søle, glatte veier og telehiv var det vanlige på den tiden. Men spesielt var flyreisen i tomanns fly fra Bardufoss til Andøya over Senja minnerik. Jeg fikk føre flyet store deler av turen! Det vinglet litt. Det var ikke alltid lett å lande med småfly på Andøya. Problemet var vinden. En gang blåste det så hardt at nylig lagt asfalt nær flyplassen rullet seg opp og blåste av veien.

På våren ble det isfiske. På utflukter og manøver hadde jeg oppvarmet telt og fikk drive isfiske sammen med andre høyere militære. Stor røye ble dratt opp på isen. Jeg hadde fått sendt en boks med levende meitemark fra Sørkedalen og fikk langt mer fisk enn de som brukte ost og surmelk som agn. Det ble en viss misunnelse og murring på isen, men da et par av oberstene fikk meitemark, – og deretter fisk på kroken, ble manøveren ganske fredelig.

Det beste isfisket var på Altevann i midnattssol i begynnelsen av juni. Snøen var råttan om dagen, men utpå kvelden holdt den brede militærski. Isen var fortsatt ganske tykk, og de gamle hullene var ganske store. Min beste fiskehistorie var den store røya som slapp kroken like under isen, og som forvirret hoppet opp av hullet og langt inn på isen. Jeg har et solid vitne på den historien, nemlig den senere pediater og professor Oddmund Søvik.

Det var streng militær rangordning med bordplassering etter militær grad. Dette gjaldt også når offisersfruene møttes til selskaperlig samvær. Tulla satt ganske høyt ved bordet den ene gangen hun deltok.

Det var grensevakt ved Helligskogen innerst i Skibotn. Soldatene gikk her med skarpe patroner i våpnene. En hadde glemt å tømme geværet for skarpt da han kom hjem til brakka. En vennskaperlig diskusjon om gulvvask førte til et vådeskudd, der en soldat døde momentant. Jeg satt i en slags halvmilitær kommisjon sammen med lensmann Giæver i Lyngen. Skyldspørsmålet var enkelt. Han som hadde løsnet skuddet, ble dimittert, og sivil rettssak fulgte. Lensmannen var en fargerik personlighet, som i de kveldene vi hadde sammen, fortalte meget om livet i Lyngen i eldre dager. Med historiene fra Lyngen endte mitt opphold i Nord-Norge som lege. Men jeg kom ofte tilbake til landsdelen senere i livet. Oppholdet i nord endret mitt syn både på landet vårt og folket. Unggutten fra Frogner ble voksen nordpå. Og kom til å elske landsdelen så meget at en sommerferie uten et opphold i Nord-Norge var utenkelig.

Til nå har jeg nesten bare fortalt om hva jeg gjorde i Nord-Norge. Men vi var jo en familie, og den ble større nordpå. Tulla trivdes godt i Narvik.

Her var det masse selskapelighet, og hun og vi fikk en rekke gode venner. Det første halvåret var turnuslegefruen Siri Oftedal og Elsa Strømme der også. Neste halvår ble det færre kvinner i legehuset, men mer festing og moro. På Ibestad var det færre å være sammen med. Men vi ble ganske fort kjent med sorenskriveren og dommerfullmektigen og deres familier, og det ble en hel del omgang med disse. Men jeg var jo ofte ute på lange sykebesøk, og tiden for Tulla ble nok ganske kjedelig. Men Erik holdt oss begge engasjert. Han var en livlig guttunge, som hadde lett for å klatre over det meste. Han måtte passes godt på. Tulla og jeg ble medlem av den lokale bridgeklubben på Ibestad. Det var meget hyggelig. Bridgeklubben møttes i andre etasje på samvirkelaget. Bestyreren var en ivrig bridgespiller. Det var greit å bli godt kjent med ham. Da kunne vi kjøpe øl i små porsjoner. Egentlig måtte vi bestille øl på forhånd, og da bare i hele kasser. Slik var bestemmelsene den gang.

Mest ensomt for Tulla ble oppholdet da jeg var i militærtjeneste. Men hun klaget ikke. Hun skrev lange brev til slekt og venner og var ivrig med håndarbeid. Det var knytting av tepper og syng og strikking av barnetøy.

Sommeren 2002 var jeg, som vanlig om sommeren, en tur i Tana for å fiske. Jeg hadde kjørt i vår bil nordover sammen med Holger Ursin, som en ukes tid senere tok fly tilbake til Bergen. Så kom Tulla opp med fly, og sammen kjørte vi sydover fra Tana til Oslo. Vi kjørte langsomt sydover, og var innom alle de stedene vi hadde bodd tidligere. Det ble en både spennende og artig reise. Første stopp på mimreturen var Skjold. Vi kom til militærleiren, som var under nedleggelse og oppløsning. Men kafeteriaen i veikrysset bestod, den var faktisk meget større enn for nesten femti år siden. Vi kom i prat med betjeningen og sa at vi hadde bodd på Skjold gård i 1960 og hatt en ung jente som barnevakt der og da. Den jenta bodde fortsatt i området og ble ringt til og kom til kafeteriaen. Gjensynet var hyggelig. Hun husket mer fra barnevakten enn hva vi gjorde. Hun hadde fulgt med oss i tankene og syntes det var moro å se meg igjen på TV i Fjernsynskjøkkenet.

Fra Skjold dro vi videre til Heggelia. Her var det store endringer og en rekke nye boligbygg. Den blokken vi hadde bodd i, var under rivning! Tiden går. Men det var artig å se igjen huset og minnes kjellerhullet under trappen der Erik pleide å kaste skoene sine. I det huset hadde Kjell sine første måneder. Det var et godt kollektiv blant offisersfamilier i blokken. Var Tulla med på langtur uten barn, kunne Kjell, om han skrek av sult, få pupp av nabofruen som også nettopp hadde fått barn.

Fra Heggelia gikk mimreturen til Ibestad. Vi kunne kjøre helt ut med bil, det var bro fra fastlandet til Andørja og derfra tunell ut til Ibestad. Vi var feriekledd, og jeg hadde latt skjegget gro. Derfor ville nesten ikke dis-

triktslegen lukke opp for oss da vi besøkte legeboligen. Vi kom ikke innenfor døren, men ruslet rundt «hagen» og kjente oss igjen. Men andre steder på øya var det annerledes: ny bebyggelse, nye forretninger, asfalterte veier, og banken var nedlagt. Det vil si ikke nedlagt, men omgjort til pensjonat. Vi bodde der en natt og tok en drink i baren, som var den gamle safen.

Neste dag besøkte vi Handelshuset, som vi hadde besøkt til te og småkaker for vel 40 år siden. Handelshuset var pusset pent opp, og vi ringte på og ble biskt mottatt med ordene at dette var et privat hus og ikke noe museum. Betuttet sa Tulla at vi hadde bodd her for 40 år siden og ville se oss om på gamle tomter. «Hva gjorde vi den gang?», og da yrket mitt kom for dagen ble dørene slått vid åpne og «Vær så god og kom inn!» Vi fikk vafler og nyplukkede multer og gikk rundt i huset. Igjen så vi det avlukkede rommet der keiseren hadde sovet. Vi så det merkelige kvinnehodet som var laget av avklippet kvinnehår, og Tulla kunne fortelle om hvordan tinnfatet på kjøkkenveggen var blitt skjevt og rart (det var en ung hushjelp som da vi bodde på Ibestad hadde satt fatet i stekeovnen). Handelshuset var nå blitt et feriested for familien Dons, som hadde flyttet sørover. De fortalte at det gamle legedistriktet Ibestad nå var delt opp i fem. Det var Gratangen, Grovfjord, Andørja og to på Rolløya. Og nå var det bilvei alle steder, ingen doktorbåt.

Etter Ibestad dro vi til Narvik, og besøkte den gamle «turnusboligen». Den var omdannet til vakthus for ambulansepersonell og noen søsterboliger. Vi bodde på hotell Grand Royal der vi for mange år siden hadde både festet og spilt (Tulla og Eldar). Stemningen i baren og på dansegulvet var ikke den samme som på Bjørklunds tid. Men det var midnattssol og «be-søksvær».

Sørpå igjen

Studie- og turnustiden endret mine holdninger og interesser, men for å være tro mot den opprinnelige psykiatermotivasjon, søkte jeg en stilling på Lier psykiatriske sykehus etter endt turnus og militærtjeneste.

Der var jeg nesten ett år. Gammeldags psykiatri, og de unge leger ble satt til arbeid på avdeling for kronisk syke, – det var vesentlig å dele ut medisiner og gi elektroshjokk til kvinner og menn med tunge depresjoner. Jeg visste hvordan sjokk kunne hjelpe, hadde sett min far våkne opp nesten helt kvitt sine depresjoner etter noen sjokkbehandlinger på Psykiatrisk klinikk.

Overlege Lingjærde var sjef for Lier sykehus og overlege på kvinneavdelingen. Han var en psykiater av den gamle skole, med god empati med pasientene og en ordensmann. Han var glad i blomster og hadde et flott

tulipanbed foran huset. Like etter at de hadde kommet i blomst, ble de plukket av hans 3-årige barnebarn og vår Erik. De kom stolt inn til fru Lingjærde med de avplukkede blomstene. Fruen var noe engstelig for hva overlegen ville si til å se bare stilker når han kom hjem fra tennisen. Hun satte derfor blomstene på plass med knappenåler. Overlegen bemerket et par dager senere at tulipanene visnet usedvanlig fort det året.

Randolf Alnæs var avdelingslege og ikke av den konservative sorten. Han innførte LSD-behandling på nervøse kvinner og satte i gang kurser for å innføre vegetativ psykoanalyse ad modum Langen. Alnæs bodde i første etasje i legeboligen. Han hadde ofte besøk (mest kvinner) og brukte den hvite rullegardinen som skjerm når lysbilder skulle fremvises. Det var gratis skue fra utsiden av huset, slik at hvem som ville kunne følge foredragets gang.

På en av mannspostene ble det startet en psykoterapigruppe av en nylig utdannet «lege» fra Tyskland. Han hadde først studert medisin i Oslo, men strøk så mange ganger i begynnelsen av studiet at han ikke fikk fortsette ved Universitetet i Oslo. Han kom inn ved et tysk universitet og fullførte legestudiene der. Men den norske tilleggseksamen klarte han ikke, og professor Axel Strøm som eksaminerte ham i sosialmedisin, mente at kandidaten ikke kunne ha klart artium en gang. Han ba kandidaten fremvise sitt artiumsvitnesbyrd. Så startet en leting etter et «forlagt» artiumsvitnesbyrd, som aldri ble funnet. «Legen» hadde forfalsket sine eksamenspapirer. Men på grunn av hans sosiale legning og gode humør var hans psykiatrigruppe slett ikke mislykket.

Lønningen som assistentlege i Lier var ikke særlig stor, og derfor måtte jeg kjøre legevakt i Drammen. Jeg tok vaktene som egentlig var gitt til noen privatpraktiserende leger i byen. På den måten ble jeg kjent i distriktet og så også hvordan det var å drive praksis. Det var ikke særlig forlokkende, i alle fall ikke slik som de gamle legene i Drammen drev.

Det kliniske arbeidet på Lier sykehus ble noe ensformig og ikke særlig interessant. Jeg begynte derfor med forskningsprosjekter hos overlege Oddvar Skaug, som ledet det klinisk laboratoriet på sykehuset. Oddvar Skaug var mer ingeniør enn lege. Han hadde konstruert Norges første Geiger-Müller teller, laget sin egen gass-kromatograf og satte opp en rekke gode metoder til analyser av substanser i blod og urin. Men han syntes det var mer interessant å finne opp nye instrumenter og metoder enn å bruke dem i forskning.

Men jeg ville arbeide med noe mer eksperimentelt i laboratoriet til overlege Skaug. Prosjektet var noe diffust, det gjaldt en viss sammenheng mellom medikamenter mot schizofreni og svovelbindinger i blodet. Langt

over både min og Skaugs forstand. Han rådet meg til å spørre professor Lorentz Eldjarn på Rikshospitalet. Han var en verdenskapasitet på biologiske effekter av svovelholdige stoffer. Mine spørsmål (husker ikke hva jeg spurte om) var tydeligvis så interessante at Eldjarn mente at jeg burde begynne å forske på Sentrallaboratoriet på Rikshospitalet. Jon Bremer hadde nylig oppdaget noe meget viktig om et stoff som fantes i ganske store mengder i muskelvev: carnitin. Jon Bremer trengte en stipendiat til å jobbe sammen med seg.

Eldjarn skaffet stipend, og Bremer veiledet meg. Jon Bremer var på sporet etter carnitinet virkemåte i kroppen: det var viktig for forbrenning av fettsyrer inne i cellenes små organeller som kalles mitokondrier. Carnitinet dannet kjemiske forbindelser med fettsyrene slik at disse kunne fraktes gjennom mitokondriemembranene til forbrenning. Jeg ble satt til å rense opp og karakterisere det enzymet som katalyserte dannelsene av acylcarnitiner.

På Rikshospitalets Sentrallaboratorium fikk jeg min egentlige forskerutdanning. Jeg lærte hva forskning er. Det er mye hardt arbeid, mange frustrasjoner når forsøk ikke går som de skal eller ikke gir de resultater som forventes. Men også fantastisk oppløftende når gode forsøk går og fine resultater oppnås. På den tiden arbeidet stipendiatene med all slags apparatur og metoder selv. Det var ikke teknisk assistanse, dårlig med automatiske maskiner og ikke avanserte elektroniske regnemaskiner som kunne regne ut statistikk og standardavvik og signifikans. Vi måtte lage løsninger, preparere kromatografiutstyr, innstille spektrofotometere og tellere for radioaktivitet selv, og etterpå å regne ut statistikk og signifikans med regnestav og logaritmetabell. Det gikk noe saktere enn nå. Men det gjorde at vi måtte forberede forsøkene grundig, og vi ble mer kjent med tallene og forstod forsøkene bedre. Jon Bremer var en meget god læremester. Og alle stipendiatene hjalp hverandre, og diskuterte forskningen sin med hverandre. Det var et særdeles stimulerende miljø, med en rekke flinke mennesker: Ragnar Nesbakken, Johan Henrik Strømme, Sverre Skrede, Mikael Farstad, Kenneth Try, Oddvar Stokke, Thomas Böhmer, Egil Jellum og Kjell Rootwelt. Alle disse ble senere professorer og toneangivende forskere inne sine miljøer. Eldjarn og Bremer dannet en god skole.

Jon Bremer var som sagt en meget god veileder. Jeg ble satt på hans prosjekt, som gikk ut på å klarlegge carnitinet rolle. Min første vitenskapelige artikkel skrev jeg sammen med Jon Bremer. Deretter slapp han meg utpå alene. Det vil si at jeg skrev mine vitenskapelige artikler uten andre medforfattere, selv om Jon hjalp meg meget. Det var ikke vanlig på den tiden at veilederne ble medforfattere. Jeg fikk oppgaven å isolere det enzy-

met som katalyserte den kjemiske forbindelsen mellom carnitin og lange fettsyrer. Enzymet ble isolert fra okselever, og jeg renset det opp ca. 40 ganger. Det var altså ikke særlig rent, men jeg kunne vise enzymets karakteristiske egenskaper i mine opprensete preparater. Enzymet var lokalisert i membranene til cellens mitokondrier.

Eldjarn lærte både meg og en rekke andre å skrive vitenskapelige artikler. «Du skal trekke leseren etter nesa», sa Eldjarn. «Sammendraget skal inneholde de vesentligste funn og konklusjoner, ingen overflødige ord, men sette tankene i sving». Min medstipendiat Sverre Skrede, sønn av dikteren Ragnvald Skrede, hevdet at «sammendraget skal være som et dikt av far». Eldjarn hadde Paul A. Owren som forbilde, og ville lage et like godt vitenskapelig miljø som han hadde fått til. Det ble enda bedre.

I mitt doktorgradsarbeid var det nødvendig å separere ulike deler av leverceller fra hverandre. Vi hadde en ganske grov metode gående i laboratoriet, men ønsket oss bedre metoder. Da Federation of European Biochemical Societies (FEBS) i 1965 annonserte sin første sommerskole, der tema var subcellulær separasjon (det vil si å plukke de enkelte deler av cellene fra hverandre), meldte jeg meg på og ble tatt opp som elev. Sommerskolen fant sted i Louvain og ble ledet av Christian de Duve, en internasjonal ekspert på organeller inne i cellene. Han hadde beskrevet de såkalte lysosomene og peroxysomene og fikk Nobelprisen for det i 1974. Vi lærte å skille de ulike celleelementene fra hverandre ved hjelp av sentrifugering. Vi fikk detaljerte oppskrifter om fremgangsmåtene. Disse oppskriftene hadde jeg med meg hjem, og hjemme i Oslo startet jeg flere kurs i cellefraksjonering. En av dem som gikk på mine kurs var Trond Berg. Han ble noen år senere kollega og samarbeidspartner på Ernæringsinstituttet og har i store deler av sin forskning brukt det han lærte på kurset, riktignok med adskillig forfinet teknikk.

Doktorgraden ble gjort unna på tilmålt tid. I bedømmelseskomiteen satt dosent Egil Gjone, og professorene Søren Laland og Ole Jacob Malm. Søren Laland var første opponent. Vi var kjente fra før, på fornavn. Men Laland mente vi burde være Dis under disputasen. Disputasen gikk greit. Jeg fikk ingen av de vanskelige spørsmål som jeg hadde ventet. Laland mente at 40 gangers opprensing av enzymet var nokså lite. Jeg repliserte at det var fra oksens lever. Dersom jeg tok med hele oxen, ville opprensingen var langt bedre. Det vakte en viss munterhet i salen.

Jeg disputerte i Aulaen og trodde den skulle være ganske tom. Men min mor hadde i all sin stolthet bedt inn slektninger, venninner, naboer og bekjente. Lokkematen var et besøk i Aulaen for å kunne se Munchs bilder i dagslys. Aulaen var godt besøkt den formiddagen.

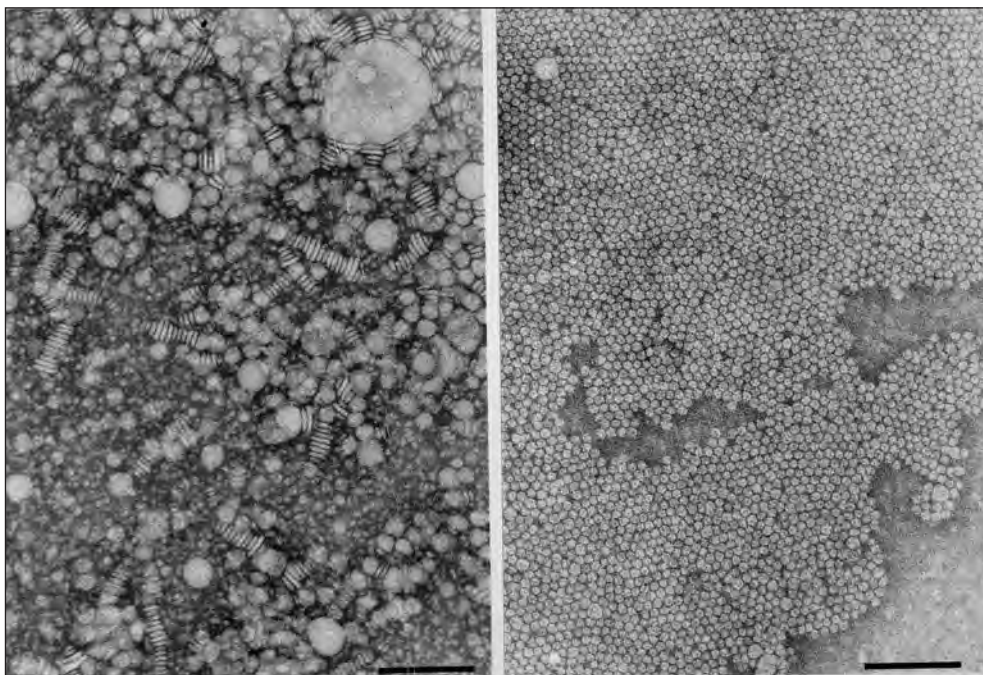
Som oppgitt emne for en prøveforelesning fikk jeg tema: *Om hyperlipidemier*, det vil si om tilstander med for meget av fettstoffer i blodet. Den oppgaven skulle endre min vitenskapelige karriere. Temaet var aktuelt. Året i forveien hadde to amerikanske forskere, Fredrickson og Lees, laget et system for klassifisering av hyperlipidemier. Klassifiseringen var basert på en papir-kromatografisk metode til å skille fra hverandre lipoproteiner i blodserum. Jeg foreleste om de hyperlipemiske tilstandene og sa at metoden til å atskille lipoproteinene burde være en rutine på et hvert universitetssykehus. Eldjarn mente jeg hadde vært litt for stor i kjeften (det var ikke noen slik metode på RH) under prøveforelesningen og ba meg om å sette opp metoden, noe jeg gjorde ganske snart etter disputasen. Jeg prøvde metoden først på normale blodprøver fra kolleger på Sentrallaboratoriet, og da den virket som beskrevet i litteraturen, prøvde jeg den på en del blodprøver, som var sendt inn til Sentrallaboratoriet. Jeg tok for meg blodprøver som var tydelig hyperlipemiske (blakkede), og blodprøver som hadde sterkt forhøyede konsentrasjoner av kolesterol i serum.

Ved å separere lipoproteinene i disse prøvene ved hjelp av papir-kromatografi etter metoden til Fredrickson og Lees, ble ganske snart hovedtypene av hyperlipidemiene funnet, noe som viste at metoden virket. Under dette arbeidet kom jeg sommeren 1966 over serum fra pasient A.R. Blodet var sterkt blakket og hadde forhøyete konsentrasjoner av kolesterol og triglyserider. En lipoproteinelektroforese av hennes serum viste et mønster som var helt avvikende fra de vanlige typer hyperlipidemier. Gjentatte elektroforeser av hennes blodserum ga samme bilde. Samtidig undersøkte jeg hennes blodfettstoffer nærmere. Nesten alt kolesterol i blodet var uforestret. Normalt er 70 – 80 % av plasmas kolesterol forestret, det vil si at kolesterolet er kjemisk forbundet med lange fettsyrer. Hos denne pasienten var under 5 % av kolesterolet forestret.

På grunn av disse avvikende funn, henvendte jeg meg til Medisinsk avdeling A for å se til pasienten og snakke med leger ved avdelingen om mine funn. Pasienten var imidlertid reist hjem, men hun skulle komme tilbake til avdelingen over nyttår 1967. Det var tatt en nyrebiopsi under dette opphold.

Jeg skrev et notat som ble lagt i journalen. I notatet skrev jeg at pasienten hadde et hittil ukjent lipoproteinelektroforesebilde, og et helt avvikende lipidmønster i sitt blodserum. Jeg ba videre i notatet om at avdelingen kontaktet meg når pasienten ble innlagt igjen i 1967.

På nyåret 1967 ble jeg kontaktet av en av avdelingens leger, som fortalte at pasienten var innlagt på nytt. Han hadde lest mitt notat, som var lagt inn i journalen som et løst ark. Det arket forsvant senere fra journalen. Jeg

*Figur 8: Elektronfotografi av High Density Lipoproteiner (HDL) fra en pasient med sykdommen Familiær Lecithin: Acyl Transferase (LCAT) mangel. Bildet til venstre er HDL isolert fra pasientens blod. HDL- partiklene er skiveformete og uregelmessige. Bildet til høyre er tatt etter at pasientens HDL ble inkubert sammen med LCAT-enzym i 16 timer. Nå har de fått et normalt utseende.
(Foto ble tatt i 1970 i fotoavdelingen ved Department of Medicine, University of Washington, Seattle, USA.)*

ba om nye serumprøver, fikk dette og fant samme mønster som sist sommer: et avvikende lipoproteinelektroforese-mønster og nesten alt kolesterolet var uforestret. På denne tiden lå pasienten på en sengepost som Egil Gjone hadde ansvaret for, og vi tok opp et samarbeid for å utrede pasienten. Nyrebiopsien, beskrevet av Dr. Øystese, viste lipidavleiring i nyrene.

På bakgrunn av mine funn: sterkt avvikende lipoproteinmønster i serum og at nesten alt kolesterol i blodet var uforestret, var det naturlig å anta pasienten hadde en mangel på det kolesterolforestringssystemet som John Glomset hadde beskrevet et par år tidligere. Jeg kjente til Glomsets arbeider og satte derfor opp en metode for å undersøke aktiviteten av enzymet i pasientens blod. Jeg kunne klart påvise at enzymet lecithin:kolesterol acyltransferase (LCAT) manglet. Den manglende LCAT-aktivitet forklarte det som var funnet sommeren 1966, nemlig at nesten all kolesterol var uforestret, og det forklarte det Gjone senere fant, nemlig økt lecithin og nedsatt lysolecithin i plasma. A.R. hadde to søsken med samme symptomer (uklarhet i hornhinne og proteiner i urinen), og undersøkelser av søsknenes blodserum viste at de hadde samme lipoproteinmønster i serum og samme enzymsvikt som søsteren: en ny arvelig sykdom i kolesterolstoffsiftet var oppdaget.

Da vi hadde undersøkt alle tre søstrene, som alle hadde de samme symptomer, var vi helt sikre på at dette var en arvelig sykdom, og som tidligere ikke hadde vært beskrevet. Vi skrev et ganske kort manuskript for å meddele våre funn. Det var ganske vanlig at den faglige sjefen for avdelingen ble med på viktige manuskripter. Men både Eldjarn og Owren avsto fra dette. De hadde nemlig under vårt forberedende arbeid vært ganske skeptiske til hva vi hadde funnet. Vårt manuskript ble sendt til *The Lancet* med meg som førsteforfatter. Men det ble ikke godtatt. Redaksjonen trodde ikke på våre funn. Vi sendte derfor vårt manuskript til en annen journal, *Biochimica Biophysica Acta*. Redaktøren sendte vårt manus til konsulenter, som anbefalte trykking. En av disse konsulentene var John Glomset, fra Seattle. Han hadde for et par år siden isolert et enzym fra blodserum, et enzym som katalyserte forestring av kolesterol i blodet. Han hadde prøvd å få manuskriptet om denne oppdagelsen inn i et toneangivende amerikansk medisinsk tidsskrift, *Journal of Clinical Investigation*, men redaktøren, Donald Fredrickson, hadde ment at enzymet ikke var av klinisk betydning. John Glomsets artikkel ble derfor trykket i et mer grunnleggende biologisk tidsskrift. John ble selvsagt meget glad for at vi hadde funnet pasienter som manglet «hans» enzym, som altså var av klinisk betydning. John ringte meg fra Jerusalem, der han var på en kongress. Han spurte om han kunne komme via Oslo på sin tilbaketur til Seattle. Han ville vi skulle forske sammen. Det ble starten på et meget fruktbart samarbeid og et livslangt vennskap.

Egil Gjone og jeg arbeidet videre med kartleggingen av den arvelige sykdommen, som vi kalte «Familiær LCAT mangel» (LCAT står for lecithin:cholesterol acyltransferase, altså det enzymet som forestrer kolesterol ved å føre over en fettsyregruppe fra lecithin til kolesterol). Våre arbeider vakte internasjonal oppmerksomhet, og fordi det var jeg som var førsteforfatter, og hadde oppdaget sykdommen, ble jeg invitert til en rekke internasjonale konferanser for å fortelle om resultatene av våre undersøkelser av pasientene. Vi kunne entydig vise at pasientene helt manglet enzymet LCAT, og at den lille mengden av kolesterylester som fantes i blodet fra pasientene, ble dannet i tarmen under absorpsjon av kolesterol og fett fra tarmen. Jeg holdt hovedforedraget på den prestisjetunge Duelkonferansen i Carmel, California, i 1968. Der var Donald Fredrickson og hele den amerikanske eliten av lipidforskere tilhørere. Fredrickson ble da overbevist om at Glomsets enzym hadde klinisk betydning. Glomsets arbeider om LCAT og enzymets betydning for transport av kolesterol i kroppen tilhører nå den klassiske biomedisinske litteratur. Fredrickson kalte sykdommen for *Norum's disease* i sin lærebok om medfødte arvelige lidelser. Vi ble bedt om å skrive et kapittel i neste utgave av hans bok. *The Lancet*, som hadde refusert vår første publikasjon om sykdommen, innså at de hadde tatt feil, og sykdommen og dens betydning for forståelsen av kolesterol ble behandlet på lederplass i det prestisjetunge medisinske tidsskriftet.

Donald Fredrickson, som nå skjønnte at hans hadde tatt feil da han av slo å trykke Glomsets artikkel i et klinisk tidsskrift, ble overbevist av Glomsets originale forskning. Da Fredrickson senere ble leder av et stort forskningsfond, bevilget han store summer til John Glomsets forskning gjennom en rekke år.

Jeg ble invitert til å jobbe sammen med John Glomset med blodet fra våre pasienter og var flere ganger på ukers lange forskningsopphold i Glomsets laboratorium i Seattle. Da bodde jeg hjemme hos dem, og ble meget godt kjent med hele den gjestfrie familien, som lengtet etter kontakter med Norge og Sverige.

Egil Gjone og jeg holdt også foredrag i norske medisinske miljøer om våre funn. Vi snakket blant annet i Det norske medisinske Selskab om pasientene og kolesteroltransportene i blodet, både hos normale og hos pasientene. En av de mer interesserte tilhørere i salen var professor i ernæringslære, Ragnar Nicolaysen. Han hadde lenge vært opptatt av kolesterolets betydning for utviklingen av hjerte- og karsykdommer. Nicolaysen hadde ledet en komité som allerede i 1964 hadde sagt at stort inntak av mettet fett var en vesentlig årsak til høyt blodkolesterol, som igjen kunne føre til åreforkalkning og hjerteinfarkt. Nicolaysen så seg om etter sin etterfølger i

professoratet i ernæringslære. Nicolaysen og jeg hadde etter et foredrag jeg holdt på et morgenmøte på Rikshospitalet vært noe uenige i betydningen av bare å undersøke etter kolesterol i blodet for å vurdere risikoen for å utvikle hjerte- og karsykdommer. Men uenigheten ble til en god diskusjon. Han mente at jeg skulle søke et dosentur som nylig var blitt opprettet ved hans avdeling. Jeg søkte stillingen og fikk dosenturet. Men jeg var også invitert til et postdoktoralt opphold i laboratoriet til John Glomset i Seattle. Nicolaysen mente jeg bare hadde godt av et langt utenlandsopphold og ga meg permisjon i halvannet år – med full lønn. Dermed var det bare for familien Norum å forberede turen til Seattle.

Seattle

Dosent Norum med kone og tre gutter, 5, 8 og 11 år gamle reiste med fly fra Oslo via New York til Seattle. Vi hadde to dager i New York. Det var august-varme i storbyen, og vi måtte innom mange steder for å drikke kald Coca-Cola, noe guttene likte meget godt. Og på hotellrommet var det TV med tegneserier hele døgnet! Gutten likte seg fort i USA.

I Seattle var vi i halvannet år. John Glomset hadde sørget for bolig til oss. De første månedene bodde vi en brakkeby, University Village, opprettet på den gamle søppelfyllingen til Seattle. University of Washington hadde laget en bydel for unge forskere ved universitetet. Miljøet var fremragende, med unge mennesker fra hele verden, alle med barn med ulike tungemål. Våre tre gutter kunne ikke ett ord engelsk da vi kom i august 1969. Skolen startet i begynnelsen av september. De første ukene i skolen var ikke lette. Men etter noen få uker var språket inne, og da vi reiste fra USA, var guttene langt mer amerikanske i sitt talemål, enn det foreldrene var.

Seattle var ganske «norsk» på grunn av at fiskere og sjøfolk hadde slått seg ned der. Dessuten hadde mange fra midt-vesten flyttet til området. Kjell kom en dag hjem og fortalte at det gikk en slektning av ham i klassen. Mor til en av hans medelever var født Norum, og Kjell gikk altså sammen med en firmenning i klassen.

Det var ikke bare nordmenn med sjø- og fiskebakgrunn i Seattle. Universitetet i byen, University of Washington, var regnet som ett av de beste i USA, og en rekke norske unge forskere reiste dit for å lære mer og arbeide med forskning som var spesielt fremragende ved universitetet. Noen av disse ble våre omgangsvenner i Seattle. Vi var spesielt mye sammen med Kjell Johansen og hans familie. Kjell var zoofysiolog, med fisk som speciale. Han var en meget begavet forsker og ble senere professor i Danmark. Kjell var ansatt ved Department of Fisheries. Avdelingen studerte blant annet laksens vandringer. Smålags (smolt) som var født og alet opp i bassengene på uni-

versitetet, ble sluppet ut i Lake Washington og dro ut i Stillehavet en tid. De kom tilbake til universitetet for å gyte etter 3-5 år, til samme basseng som de var alet opp i. Fiskene ble talt, veiet og målt, – og så solgt til ansatte ved universitetet. Rimelig og god fisk.

Men det var morsommere å dra ut på havet og fiske laksen der. Erik, Kjell og jeg dro ut et par ganger. Vi fikk bare lov til å fiske tre lakser hver. Fisk som var mindre enn 3 kg ble satt ut igjen i havet. Men det ble mye fisk med hjem til både koking og røking.

Kjell Johansen førte oss sammen med sine gode venner. En av dem var keramikeren Ulla Winblad fra Sverige. Vi traff henne på en artig måte. Like etter at vi var kommet til Seattle, hadde hun separatutstilling i et galleri for brukskunst. Vi ble invitert på åpningen sammen med Kjell Johansen og hans familie. Fullt opp av vakre vaser, krus og krus. Jeg ble spesielt interessert i en stor keramisk høne, lurte på hva den kostet, snudde den opp ned for prisen sto vel under. Det gjorde den ikke. Høna viste seg å være en ildfast krukke med lokk, lokket gikk i gulvet med et brak og i tusen stykker. Ikke en helt hyggelig åpning av en brukskunstutstilling, men det ble starten på et hyggelig bekjentskap. Vi kjøpte ny høne og en rekke andre vaser, krus og fat, mange med motiver fra den knuste høne. Vi kjøpte også vakre fisketallerkener av samme type som svenskekongen kjøpte av henne noen år senere.

John Glomset var norskamerikaner av beste sort. Hans far kom til USA som 15åring, moren kom dit i sin mors mage. Hun ble født like etter at moren hadde ankommet USA. Johns far ble hjulpet av innflytelsesrike norsk-amerikanere, fikk skolegang og god utdanning. Han ble lege, og ekteparet fikk to sønner. John var den yngste. Under 2. verdenskrig var hjemmet til Glomset møtestedet for nordmenn i USA. Carl Joachim Hambro besøkte Glomset-familien flere ganger. John ble interessert i norsk historie, politikk og kultur. Han oppsøkte unge norske i Chicago, og ble venner med blant andre sosialantropologen Fredrik Barth og sosiologen Nils Christie. John lærte seg norsk og dro til Norge for å studere medisin. Han fikk god hjelp til kontakter og reiser i Norge av C.J. Hambro. John bodde ett år på Blindern studenthjem hos professor Jan Jansen, men han fikk ikke studere medisin i Norge. Han kom imidlertid inn på studiet i Uppsala, og tok der svensk embetseksamen og doktorgrad. Her traff han sin kone Britt, og de dro sammen til USA for å finne et sted som liknet mest mulig på Skandinavia. Det ble Seattle. John fikk stilling hos Robert Williams og skulle undersøke insulins effekt på blodceller. Han brukte blodserum som dyrkningsmedium for cellene, og som sidefunn oppdaget han at det ble endringer i serums kolesterolinnhold. Vanligvis er om lag

70 % av kolesterolet i blodet forestret med lange fettsyrer. Under forsøkene til John med insulin, ble det etter hvert langt mer forestret kolesterol. John undret seg på hva som var årsakene til det. Han fant det; han fant at det var et enzym i blodet som forestrer kolesterol. Han isolerte enzymet og kalte enzymet lecithin cholesterol acyltransferase (LCAT).

John mente at LCAT hadde stor fysiologisk betydning. Han postulerte at LCAT hadde stor betydning for transporten av kolesterol i kroppen. LCAT virket sammen med lipoproteinet HDL (high density lipoprotein). Ved at det frie kolesterolet på HDL ble forestret, kunne HDL suge mer fritt kolesterol fra cellemembraner. Det forestrete kolesterol ble deretter overført til andre lipoproteiner, som ble tatt opp av leveren. På den måten ble kolesterol fraktet fra kroppens vev til leveren, der kolesterolet ble omdannet til gallesyrer. John var selvsagt meget interessert i å studere de norske pasientene som manglet LCAT. Vi studerte pasientene og deres blod i mange år. De studiene viste at Johns hypotese om LCATs rolle i kolesterolomsetningen i kroppen var riktig. Sammen med forskningsgruppen til Alex Nichols i Berkeley, studerte vi blodets lipoproteiner ved hjelp av ultrasentrifugering og elektronmikroskopi. Berkeley-gruppen var verdensledende innen dette feltet. Vi fant i pasientenes blod flere typer lipoproteiner som ikke tidligere var sett. Det var de såkalte «nyfødte» HDL og membranrestene av de store lipoproteinene som dannes i tarmen ved opptak av fett fra tarm (chylomicroner). Årsaken til at disse lipoproteinene ikke var sett tidligere i normalt blod, var at både de «nyfødte» HDL og chylomicronmembranene meget fort omsettes i normalt blod ved hjelp av blant annet LCAT. Våre studier av blodfettstoffene og lipoproteinene til pasientene med LCAT skapte mye og stor ny forståelse av fettomsetningen i kroppen. Vi ble derfor bedt om å holde foredrag ved en rekke store kongresser og invitert til å skrive artikler om våre funn. Dette skapte et meget verdifullt forskernettverk, som jeg gjennom hele livet har hatt stor nytte og hygge av. Det var spesielt hyggelig å bli invitert til å holde foredrag ved «National Institutes of Health», NIH, i Bethesda. Nå var Donald Fredrickson blitt sjef for hele NIH. Det var han som hadde innført metoden til å skille de ulike blodets lipoproteiner fra hverandre ved hjelp av papirelektroforese, og det var han som hadde refusert John originale manuskript, men som angret på det senere. Jeg ble etter hvert godt kjent med Fredrickson og traff ham på en rekke internasjonale hjertekongresser. Vi hadde også mye hygge sammen i Stockholm da Goldstein og Brown fikk Nobel-prisen i medisin.

John og jeg ble invitert til Belgia for å holde foredrag om vår forskning. Møtet var arrangert av den belgiske hjerte-kar-foreningen, som hadde prinsesse Lillian som sin høye beskytter. Hennes mann, kong Leopold, stilte sitt

slottsbibliotek til disposisjon for den meget eksklusive konferansen. Vi var ca. 30 forskere fra USA og Europa, alle menn. Møtet varte i to dager, og det var kongelig middag etter første dag. I middagsselskapet dukket en rekke unge kvinner opp, og jeg fikk en av dem til bords. Jeg var litt irritert over at alle disse kvinnene, som tydeligvis ikke var interessert i hjerte-karforskning, dukket opp til middagen. Jeg trodde vi skulle ha en forskermiddag og diskutere formiddagens foredrag videre. Jeg spurte derfor lett irritert hvorfor i all verden min borddame var der til middagen. Svaret var: «I happen to the daughter of King Leopold.» Professor Kåre Berg, som satt rett overfor, lo godt og spurte om han fikk tillatelse av hennes kongelige høyhet å fortelle historien hjemme i Norge. Han fikk det! Måltidet etter den replikken ble meget munter, og vi endte, sammen med flere andre fra middagen, på dans i et nachspiel i slottskjelleren, riktignok med en rekke sikkerhetsvakter.

Samtidig som jeg jobbet på universitetssykehuset i Seattle, var en ung lege fra New York der. Han hadde studert i Texas. Han arbeidet med å systematisere familiære tilstander med forhøyete verdier av fettstoffer i blodet, altså hyperlipidemier, som jeg hadde hatt som oppgitt emne til min doktorgradsforelesning. Det var Joseph Goldstein. Hans arbeider fra Seattle satte viktige spor etter seg i medisinsk historie. Han var spesielt interessert i arvelig hyperkolesterolemi. Vi snakket en del om arvelige lipidsykdommer, og ble ganske godt kjente. Goldstein dro tilbake til Texas, fikk jobb sammen med Michael Brown ved universitetssykehuset i Dallas. Her jobbet de videre med arvelig kolesterolsykdom, og kartla det arvelige grunnlaget for denne sykdommen. De isolerte den såkalte LDL reseptoren, som var det stedet de kolesterolrike, «farlige» lipoproteinene, festet seg til celleoverflaten. Dette førte til store gjennombrudd i forståelsen av kolesterolet betydning for utvikling av hjerte- og karsykdommer.

Deres forskning var enestående god. De jobbet sammen på en forbillig måte, omtrent som Eldjarn og Pihl hadde jobbet sammen: Forsøkene ble nøye planlagt i detalj og konsekvensanalysert før de ble utført. Og alle forsøkene ga entydige svar! Funnene var av enorm betydning. På grunn av at Goldstein og jeg kjente hverandre fra Seattle, ble jeg ofte invitert til deres laboratorium i Dallas og var med å diskutere deres funn, i lys av de undersøkelser som Glomset og jeg hadde gjort med pasientene med familiær LCAT-mangel. Jeg inviterte Goldstein og Brown til Oslo flere ganger. Goldstein holdt en gjesteforelesning på Rikshospitalet om familiær hyperkolesterolemi. I auditoriet var Carl Müller, som var den som først hadde beskrevet denne sykdommen som en arvelig lidelse. Goldstein fikk særtrykk av det originale vitenskapelige arbeidet til Müller.

De vitenskapelige arbeidene til Goldstein og Brown var av en slik kvalitet og resultatene av så stor betydning at jeg tok initiativet til å foreslå at de skulle få Nobelprisen i Medisin. Jeg var selvsagt ikke alene om dette, og flere lipidforskere og kollegaer fra Dallas samarbeidet om forslaget. Og i 1985 fikk de Nobelprisen. Jeg hadde på forhånd avtalt med Goldstein og Brown at om de fikk prisen, skulle de stoppe i Oslo på vei til Stockholm og holde sine Nobelforesninger i Oslo før de ble foredratt i Stockholm. Flyet fra USA til Stockholm mellomlandet i Oslo, Brown og Goldstein gikk av, ble hentet på Gardermoen (USA-flyet var for stort til å lande på Fornebu) av meg og kjørt til Rikshospitalet. Her holdt de sine Nobelforesninger for fullt auditorium, og ble så satt på neste fly til Stockholm fra Fornebu. På flyplassen i Stockholm sto Nobelkomiteen og skulle ta i mot de unge berømte prisvinnerne, men bare fru Brown og noen nære slektninger pluss all bagasjen fikk Nobel-velkomsten. Dette hadde aldri skjedd før, og mine svenske kolleger var meget fortørnet over at Nobel-forelesningene var blitt holdt først i Oslo, – uhørt! Men det la ingen demper på Nobel-festlighetene. Både på forelesningene i Oslo og Stockholm ble Carl Müllers navn fremhevet og bilder fra hans særtrykk vist.

Kolesterol og hjerte- og karsykdommer

Mens jeg var i Seattle, ble jeg kontaktet av Paul Leren. Han ville ha meg med i Oslo-undersøkelsens styre. Bakgrunnen for dette var at jeg etter hvert hadde markert meg som forsker innen fettstoffsiftet og kolesterolomsetningen i kroppen. På 1970-tallet var hjerteinfarkt meget hyppig i Norge. Hjertekar-sykdommene hadde i Norge økt langt mer enn noe annet land i Europa. Nicolaysen og hans komité hadde konkludert med at det var det mettete fett i kostholdet som var en hovedårsak til det høye blodkolesterol en fant i Norge, og at dette var en årsak til åreforkalking og hjerteinfarkt. Dette var imidlertid en konklusjon som mange var uenige i, spesielt innen landbrukskretser. De ville beskytte melkefettet og fett fra slaktedyr. På denne bakgrunn var det nødvendig med gode data fra en vitenskapelig undersøkelse. Paul Leren hadde gjort en undersøkelse, som styrket Nicolaysens konklusjoner. Men heller ikke hans studie overbeviste landbruksfolk. Lerens studie omfattet nemlig pasienter som hadde hatt hjerteinfarkt. Han ville vise at et sunt kosthold førte til færre nye infarkter. Og det gjorde det. Men den neste undersøkelsen skulle foretas på friske menn, riktignok med ganske høyt blodkolesterol. Det ble satt i gang en større undersøkelse, Oslo-undersøkelsen. Jeg var med i en den rådgivende komiteen for denne undersøkelsen. Hovedansvaret for gjennomføring av undersøkelsen hadde Ingvar Hjermann.

Figur 9: Joseph Goldstein (til venstre) og Michael Brown på snarvisitt på Rikshospitalet underveis til Stockholm for å motta Nobelprisen i medisin 1985. (Foto: Rikshospitalets fotograf, 7.desember 1985.)

Diskusjonene om kosthold og årsaker til hjerteinfarkt gikk høyløst både i norsk og internasjonal presse og fagmiljøer. Jeg deltok i debatten, både i Norge og internasjonalt. Jeg holdt et foredrag om melk på landbrukshøgskolen på Ås. Jeg kritiserte landbrukets slagord, som fantes overalt på den tiden: «*Alle trenger en halv liter melk om dagen!*» Dersom alle trengte det, hvordan kunne dette tilfredsstilles i India, Kina og Afrika, spurte jeg. Jeg har sjelden fått så meget kjeft etter et foredrag som det jeg holdt på Ås.

Reaksjonene førte til at jeg foretok en internasjonal spørreundersøkelse blant verdenseliten innen fettforskning, hjertekarsykdommer og ernæring. Jeg ville vite hva internasjonale eksperter mente om sammenhengen mellom kosthold og hjerte-karsykdommer. Svarene på mine spørsmål viste med all tydelighet at den internasjonale ekspertise oppfattet mettet fett og kolesterol i kosten som viktige årsaksforhold for utvikling av hjerte- og karsykdommer. Denne undersøkelsen kom til å få internasjonale konsekvenser. Jeg publiserte artikkelen i *Nutrition Review*¹³⁴. På den tiden var det en stor offentlig diskusjon i USA om landbruk og matpolitikk. En offentlig komite under ledelse av senator Warren, hadde kommet med forslag om en endring i USAs landbrukspolitikk. Bakgrunnen for hans forslag var å legge om matproduksjonen for bedre å kunne forebygge hjerte- og karsykdommer i USA. Warren fikk ikke gjennomslag for sine forslag, men debatten om kosthold og hjertekarsykdommer kom opp i kongressen der Edward Kennedy hadde en høring om spørsmålet. Han spurte om tillatelse å bruke min undersøkelse under høringen, og det fikk han. Flere av de som ble innkalt til høringen, hadde jeg med i min undersøkelse. Daniel Steinberg har omtalt dette i en bok¹³⁵.

Da jeg var blitt professor i ernæring, 40 år gammel, fikk jeg en rekke tilbud: Professor Axel Strøm ba meg om å skrive artikler om kosthold og helse i Aschehougs leksikon. Senere ble jeg en av medredaktørene i Medisinsk leksikon, som ble gitt ut av forlaget Tiden. Forlaget hadde fått eneretten på oversettelsen av et medisinsk leksikon utgitt i Nederland. Professorene Kåre Berg, Erik Kåss, Egil Amundsen, Per Sundby og jeg dannet en redaksjonskomite. Betalingen skulle være et lite honorar pluss fri feriereise med familie til Hawaii eller liknende. Vi gikk selvsagt ikke med på det. Kåre Berg ble vår sjefsforhandler, og han gjorde det intenst og sikkert. Tiden Forlag hadde allerede startet trykkingen. Vi hadde derfor gode kort på hånden i våre forhandlinger. Det endte med en meget god betaling, men arbeidet var både ansvarsfullt og tok mye tid. Sjefen for forlaget mente vi

134 Norum KR. Dietary fat and Blood Lipids. *Nutr. Rev.* 1992; 50: 30-37.

135 Steinsberg D. *The Cholesterol Wars: the Sceptics vs the Preponderance of Evidence*. New York: Academic Press, 2007.

var både grådige og griske. Jeg syntes dette var så sårende at jeg sa at jeg ikke ville ha personlig betalt for mitt bidrag til leksikonet, men at alle mine inntekter skulle tilfalle organisasjonen *Fremtiden i våre hender*. Honoraret ble over tid mange hundre tusen kroner til organisasjonen.

Bakgrunnen for at Fremtiden i våre hender fikk honoraret mitt, var at jeg var blitt overbevist av Erik Damman og hans tanker om forbrukssamfunnet. Jeg ble aktivt medlem av organisasjonen og satt i noen år i organisasjonens styre. De holdningene jeg hadde, og fikk polert av Erik Damman, satte spor på mine holdninger overfor norsk ernæringspolitikk.

Jeg ble også kontaktet av professor Leiv Kreyberg for å lese igjennom ernæringskapitelet i hans helsebok for sjømenn. Han redigerte den siste utgave av denne boken, som hans far hadde skrevet første utgave av. Det hadde etter hvert blitt et familieforetak, fordi tredje generasjon Kreyberg, Petter Kreyberg (en studiekamerat) ble med i den utgaven jeg skulle bistå noe med. Dette førte til besøk i Leiv Kreybergs hjem. Han hadde en utsøkt samling av grafikk og malerier av Nicolai Astrup. Bakgrunnen for det var helt spesiell. Leiv Kreyberg hadde som ung student sett en utstilling av Astrup i Bergen, som gjorde et sterkt inntrykk på ham. Kreyberg studerte medisin i Oslo sammen med sin noe eldre bror. Broren fikk alvorlig tuberkulose, og faren, som var stadsfysikus i Bergen, sendte penger til sin syke sønn. Men rettferdig skulle det være, derfor fikk den friske Leiv Kreyberg like mange penger som broren. Penger han egentlig ikke hadde behov for. Han sendte derfor 1000 kr til Astrup og ba om å få kunst for beløpet. Astrup, som hadde konstant dårlig råd, ble rørt av tilbudet og tilliten til den unge medisinske studenten. Astrup sendte etter dette all kunst som skulle selges på kunstgallerier i Oslo via Leiv Kreyberg, som kunne velge først av de tilsendte grafiske bladene. Han byttet til seg stadig flere og bedre kunstverk av Nicolay Astrup.

Mens jeg var «ernæringskonsulent» for Kreyberg holdt Guttorm Guttormsgaard et foredrag om grafikk i Galleri Albin Upp. Han fremholdt at Astrup var en av Norges fremste grafikere. Jeg fortalte Guttorm om Kreybergs samling og spurte Kreyberg om Guttorm kunne få se Astrup arbeider, og vi ble invitert til lunsj hos Kreyberg. Stuen til Kreyberg var nærmest tapetsert av arbeider av Astrup, og noen bilder av Munch. Guttorm var mektig imponert over samlingen til Kreyberg. Denne kontakten førte til at Guttorm og jeg ble godt kjent med hverandre. Jeg besøkte Guttorm i hans atelier i Oslo sentrum, i samme gård som Arvid L'Orange hadde sitt Blå Galleri. Jeg begynte å kjøpe kunst av Guttorm, både til vårt hjem og som gaver til folk som hadde jubileum.

Ved ett av disse besøkene fortalte Guttorm om Alna Teglgverk og dets produksjon av teglstein. Guttorm hadde brukt teglgverket til å lage de mur-

steinene som skulle bli den utsmykkete fasaden av Oslo Byhall eller som den nå heter: Oslo Spektrum. Bygget er blitt et av de flottest utsmykkete hus i Oslo. Alle steinene er malt av Guttorm og hans keramikerkollega Søren Ubisch. De fikk bruke en rekke av Rolf Neschs trykkelementer i metall til å prege mursteinene. Det ble laget 80 000 ulike mursteiner til fasaden av Byhallen. Dette var brukskunst på sitt beste. Men sommeren 1989 skulle teglverket nedlegges, etter at siste stein til Byhallen var brent. Det var ikke lenger lønnsomt å lage mursteiner på Alna. Guttorm mobiliserte kunstverden og andre for å protestere mot nedleggelsen av landets beste teglverk.

Jeg hjalp til i kampen for å bevare teglverket, og fikk med meg blant annet statssekretær Karin Stoltenberg. Jeg skrev også et innlegg i Aftenposten om «Steiner for brød» og tok direkte kontakt med den uglade direktør for Aker-Norcem, Karl Glad. Ikke noe hjalp. Teglverket ble revet sensommeren 1989. Men mitt engasjement førte til et langvarig vennskap med Guttorm og videre til flere samarbeidprosjekter mellom Guttorm og meg. Det største og første var utsmykkingen av Institutt for ernæringsforskning. Det er nærmere beskrevet i kapitlet om Ernæringsmiljøet ved Universitetet i Oslo.

Det neste prosjektet var helt privat. Den nye leiligheten som Tulla og jeg hadde kjøpt, skulle ha store dører mellom gang, stuer og kontor. Jeg foreslo for Guttorm at han skulle tegne glassdører. Han tegnet tre slike og samme glasskunstner utførte arbeidet. Guttorms forkjærlighet for «art nouveau» eller kanskje bedre «neo-art nouveau» gjenspeiles i glassdørene. Guttorm glassarbeider på Ernæringsinstituttet ble kjent via TV og media, og han fikk flere oppdrag om glassarbeider fra både skoler og sykehus.

Et neste prosjekt hang sammen med Kunst- og håndverksskolens Raderlinje som fylte 100 år i 2001. Guttorm Guttormsgaard og hans grafikerkollega Dag Hofseth ville vise hvordan grafikken og bildene var en forutsetning for kunnskap og vitenskap, både for opplysning og formidling. Jeg var da rektor ved UiO, og de spurte meg om å få gå i Universitetets arkiver for å finne gode eksempler for grafikkens betydning for vitenskap og formidling. De ville begynne på temaer fra medisin, senere fra de andre fakulteter. Men tilfanget av interessant stoff fra medisin ble så stort at de kom ikke lengre enn til det fagfeltet. Resultatet av deres gjennomgang av all grafikk og illustrasjoner innenfor det medisinske fagfeltet, ble en vakker bok de kalte *Innsikt Synlig*. Bilder og tekst i boken er innsiktsfulle og vakre.

Jeg skrev forordet til bøkene fra Institutt for ernæringsforskning og *Innsikt Synlig*, og er i ettertid meget fornøyd med mine tekster.

Vennskapet med Guttorm varer. Jeg har og fått kjøpt en del av hans grafikk. Han har laget bilder med utgangspunkt i glassbildene på Instituttet, og har tegnet en rekke artige portretter av meg.

Andre oppdrag og verv

Det å bli professor i ernæringsforskning, og leder av Institutt for ernæringsforskning samtidig som jeg ble utnevnt til bestyrer for Ernæringslinjen, var meget på en gang. Jeg søkte derfor om å slippe å bli bestyrer for Ernæringslinjen, og ba om at dosent Fredrik Gran overtok den stillingen. Ragnar Nicolaysen hadde forhandlet seg frem til en avtale om lønn for bestyrerstillingen. Den gikk selvsagt til Gran og de senere bestyrerne.

Professoratet i ernæring førte med seg en del samfunnsmessig oppmerksomhet og verv.

Jeg ble utnevnt til styreleder for Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), som holdt til på Stabekk i de ærverdige lokalene til Husmorskolen. SIFO var opptatt med en rekke problemstillinger innen forbrukersektoen. Jeg dreiet problemstillingene mer over mot sammenheng mellom kosthold og helse. Som leder av SIFO ble jeg valgt som delegat til landsmøtet i Forbrukerrådet, og på det møtet ble jeg valgt inn som medlem av Forbrukerrådet. Jeg satt i Forbrukerrådet noen år, og også der kjempet jeg for at Forbrukerrådet og Forbruker-rapporten skulle bli mer opptatt med kosthold, mat og helse. Men hovedinteressen på den tiden var stort sett kjøretøy og selskapsreiser, og klagesaker innen disse saksområdene. Litt mer fart ble det etter at jeg hadde uttalt meg i ganske negative vendinger om meierismør. Forbrukerrådet var opptatt av å passe på at folk ikke skulle bli lurt. Da spørsmålet om kredittkort opp, ble det en ganske artig diskusjon. Sentrale folk innen administrasjonen mente at befolkningen måtte beskyttes mot slike kort og ville at kredittkort skulle forbys i Norge.

På Ernæringsinstituttet fortsatte jeg å arbeide med spørsmål innen kolesterols transport og omsetning i kroppen, Jeg samarbeidet i nær kontakt med John Glomset, som flere ganger kom til Oslo på gjesteforskerstipend. Vi skrev sammen flere oversiktsartikler om kolesteroltransport, vesentlig på bakgrunn av Johns grunnleggende arbeider om enzymet LCAT, og hva funnene og symptomene hos pasientene som manglet dette enzymet kunne fortelle oss om kolesterols normale funksjoner. Det er vel ikke å skryte å si at våre funn og publiserte arbeider ble ganske epokegjørende innen dette forskningsfeltet.

Men en ting var det som ble avdekket i laboratoriet, en annen ting var det som skjedde i samfunnet. Jeg var opptatt av at de funn og oppdagelser som ble gjort i forskning, skulle formidles til samfunnet. Det var jo det som

betalte oss for å forske. På den bakgrunn gikk jeg derfor inn for å arbeide med popularisering av mine og andres forskningsresultater. Jeg sa også ja til å være medlem i Statens ernæringsråd. Det skulle gi nøytrale og praktiske råd om kosthold og ernæring til folk flest, og også gi råd til næringsmiddelindustrien om sammensetningen av matvarer.

Jeg ble kjent med Ingrid Espelid Hovig i Roma under Verdens matvarekonferanse i 1974, og hun spurte om jeg ville være med henne i ett eller et par programmer i Fjernsynskjøkkenet. Jeg sa ja til ett program, liksom for å prøve om det ville slå an. Det første programmet var om Poteten, og programmet ble en stor suksess. Vi laget derfor ett til, denne gangen om Brødet. Det slo også godt an. Vi lagde nemlig programmet slik at vi arbeidet og snakket sammen, hun om matlaging, jeg om det ernæringsmessige. Fordi de to første programmene fikk så god mottagelse, foreslo Ingrid at vi skulle lage en rekke programmer, der vi kombinerte matlaging med ernæringskunnskap til det norske folk. Jeg nølte, både fordi jeg mente at det var andre ernæringsfolk som hadde bedre kunnskap om enkelte næringsstoffer, og fordi jeg var redd for å bli en kjendis, som mine fagfeller ville le litt av. Men Ingrid ville at jeg skulle være med i alle programmene om ernæring. Hun mente det var riktig å bygge opp en person som folk flest kunne stole på, en slags folkelig autoritet. Jeg ble med på det, og vi lagde om lag 75 programmer i Fjernsynskjøkkenet. Vi ble meget gode omgangsvenner. Min frykt for å bli en kjendis latterliggjort av fagfeller viste seg å være ubegrunnet. Snarere tvert i mot, jeg fikk mange hyggelige tilbakemeldinger fra kolleger. I ettertid ser jeg også at alle programmene vi hadde sammen ble en styrke for ernæringsfaget. Gjennom Fjernsynskjøkkenet fikk både folk flest, og ikke minst politikere, forståelse av ernæringens og matens betydning for folkehelsen. Denne forståelsen førte til langt større bevilgninger til Statens ernæringsråd, og også til mer penger til akademisk ernæringsforskning.

Da Ingrid Espelid Hovig fylte 75 år, skrev jeg om henne i et slags festskrift. Jeg skrev:

Ingrid Espelid Hovig er kjent av alle, unge og gamle, kvinner og menn her i landet. Ikke bare kjent, alle liker henne. Hvordan kan en så beskjeden husstellærer ha blitt en av Norges best likte og mest populære kvinner?

Det er mange ting som forklarer dette. Bak ligger «Fjernsynskjøkkenet». Programmer som har gjort henne kjent og kjær, – og populær over alle grenser. Hun har systematisk arbeidet for et smakfullt, helse riktig og fornuftig kosthold, som bærer gode mattradisjoner videre, både norske og de til våre nye landsmenn. Dette har vært hennes bærende ide. Og hun har lyktes. På grunn av sin faglige integritet og sitt smittende humør.

Vi har samarbeidet i mer enn 30 år. Vi traff hverandre i 1974 i Roma under Verdens Matvarekonferanse. Det begynte med poteten. Vi fant hverandre over denne underjordiske knollen, som har betydd så mye for det norske kostholdet. Hun var opptatt av alt hva den

Figur 10: Ingrid Espelid Hovig og Kaare R. Norum i aktivitet i Fjernsynskjøkkenet høsten 1978. (Foto: Programbladet.)

kunne brukes til, alle de gode retter som kunne lages av poteten. Hun fremhevet potetens rolle i hverdagskostholdet. Jeg fortalte om potetens verdifulle næringsstoffer. Vår entusiasme for poteten ble et fjernsynsprogram, en suksess, takket være Ingrid skjelske karisma og persillepynt.

Vi fortsatte med programmer om vårt daglige brød. Vi eltet og knadde brøddeig sammen. Hun rullet emner til rundstykker samtidig med begge hender og lokket ernæringskunnskap ut av meg, som hun hadde ikledd forkle og melete hender. Det ble ingen formanende pekefinger. Programmene fra Fjernsynskjøkkenet ble en av NRKs største suksesser. Ingrid har laget mange hundre programmer. Jeg har vært så heldig å få vært med i om lag 75 av dem. Jeg har derfor fått se Ingrid i aksjon. Hun har inngående kjennskap til hvordan fjernsynet virker, er bygget opp. Hun har selv vært med på utformingen av fjernsynskulturen i NRK. Gjorde den faglig og troverdig. Hun var alltid profesjonell. Bak den kjente replikken «så jukser vi litt» lå det nitide forberedelser, både hjemme på kjøkkenet i Thomas Heftyes gate og i Studio 4. Men de levende kommentarer, replikkene og samtaler ble oftest til under opptaket. Da slo humøret, vettet og viddet til i overraskende vendinger. Den faglige trygghet, med påbygg av spontane replikker, skjeve smil og sjarmerte gjester skapte de populære programmene. Nesten hele Norge så på. Folk smilte og lo, matlysten økte under sendingen, og etter på samlet familien seg på kjøkkenet for å lage hva hun hadde vist på skjermen.

I selve TV-studio var også gleden stor under lagingen av programmene. Ingrid erfaring gjorde at arbeidet gikk som planlagt, profesjonelt og med humor. Og all den gode maten som ble delt ut etterpå! Programmene satte spor etter seg på mange måter. En var det at råvarene til matlagingen ble raskt utsolgt dagen etter programmene var vist i TV. Grosister fikk derfor på forhånd vite om hva som skulle lages, slik at råvarer kunne sendes ut til butikkene dagen før programmene ble kringkastet!

Innholdet i hennes program har alltid hatt en mening, et budskap. Hun ville, bokstavelig talt, bake inn norsk tradisjon og matkultur i programmene, sørge for at programmene støttet opp om det sunde og gode kosthold. På grunn av Ingrids popularitet og karisma ble hennes programmer et av de viktigste hjelpemidler for å fremme norsk ernæringspolitikk. Det er ikke for meget sagt at Ingrid Espelid Hovig har en stor del av æren for den gledelige nedgang i hjerte- og karsykdommene i Norge. Ingrid er selv et godt eksempel på hva hun matmessig står for. Vi som har vært hennes gjester i hennes hjem, vet at maten smaker, og er sund. Og at det kulturelle aspektet ved å spise sammen alltid blir tatt vel vare på: samtaler, sang og taler er like viktige som selve maten.

Hun lever etter sine prinsipper. Hun er en 75-åring i fabelaktig god form. Spensten og viddet vipper i takt med hennes lille ryggsekk som hun bærer på vei til sin dont.

Mat i og matlaging på skolen har vært hennes store sak i de senere år. Hennes popularitet og pedagogiske evner har åpnet skoleportene og dørene til kommunale skole- og helsepolitikere på vid vegg. Hensikten har vært å bedre kostholdet for skoleelever, og å slåss for en bedre undervisning i matlaging, kosthold og ernæring i skolene. Våpnene har vært saklighet, entusiasme, godt humor, og skikkelig forberedelse og engasjement. Det har blitt forbedringer i nesten alle kommunene hun har besøkt. Jeg har vært med Ingrid på mange av disse «skolereisene» og erfart den popularitet hun har, og den saklighet hun har brukt for å hjelpe skolene til å bedre sin undervisning i kosthold og helse. Jeg har sett henne glad over den forståelsen hun har blitt møtt med. Men jeg også sett hvordan blikket hardner og stemmen endrer karakter om lærere og skolemyndigheter ikke skjønner betydningen av skolekjøkken og skolemat.

Hennes holdninger har banet vei for en bedre kontakt mellom innvandremiljøer og resten av befolkningen. Dette har stor betydning for å tilpasse innvandrerkostholdet til norske forhold, slik at maten blir næringsrik når den er laget på norske råvarer og allikevel beholder mye av sin originale smak og sammensetning.

Ingrids fleste programmer har tatt for seg tradisjonell hverdagsmat. Men også festmat har fått sin naturlige plass. Hun har hatt stor betydning for selvilliten og kvaliteten til våre kokker. Alle våre verdenskjente mesterkokker innrømmer at deres interesse for mat ble til på grunn av Ingrids opptreden i Fjernsynskjøkkenet, og at hennes programmer har betydd svært meget for utviklingen av norsk kokkekunst.

Hun er i dag en av Norges mest kjente og anerkjente kvinner, men beskjednen og likevel. Og alltid sine venners gode venn. Uten det minste juks.

Den 3. juni 2014 fylte Ingrid 90 år. Helseministeren holdt en lunsj for henne i Regjeringens representasjonshus. Jeg holdt en tale til henne på den dagen og mye av det som ble skrevet ovenfor, ble gjentatt og utdypet. Hennes innsats for norsk kosthold, matkultur og ernæring er formidabel.

Et nytt Rikshospital på Gaustad

Omorganisering av helsevesenet er et evigvarende spill, både spill av krefter og spill om makt og innflytelse.

I min universitetstid har det vært tallrike omorganiseringer, av sykehus, av helseregioner og av fagområder, fakultet og utdanning.

Da jeg var dekanus, skulle helsetilbudet i hovedstadsregionen omkalfattres, - enda en gang! Departementsråd Norbom skulle lede utvalget, som besto av helsepolitikere og helsebyråkrater fra Oslo-regionens område. Som vanlig når slike utvalg nedsettes, glemmes det at Universitetet har en sentral funksjon. Universitetssykehusene har sentrale roller og oppgaver i regionen. Jeg la merke til at UiO ikke var representert i Norbom-utvalget, tok dette opp med både rektor Bjarne Waaler og med Helsedepartementet. Waaler var selvsagt enig at UiO burde være representert og mente at jeg skulle være med. Helsedepartementet var enig i at UiO burde bli med i utvalget, og jeg ble utnevnt, med professor Eric Rinvik som vararepresentant. Utvalget jobbet hardt og ganske lenge.

Et sentralt spørsmål ble rollen til Rikshospitalet i det regionale helsevesenet. Rikshospitalet skulle ha landsfunksjon for en del sykdommer, men fortsatt også være en viktig del av Det medisinske fakultet med både fremragende forskning, undervisning av legestudenter og videreutdanning av medisinerere. Det var derfor viktig å kjempe for at Rikshospitalet skulle forbli et *totalt* sykehus med alle medisinske spesialavdelinger intakt, samtidig som det måtte kunne behandle vanlige sykdommer og tilstander. Rinvik og jeg klarte å få disse synspunktene igjennom, og Rikshospitalet forble et komplett, avansert og godt undervisnings- og forskningssykehus etter at Norbom hadde avgitt sitt utvalgs innstilling.

Men en ting var hva Rikshospitalet skulle ha av funksjoner og oppgaver, en annen ting var lokalene som dette skulle finne sted i. Denne saken fikk

Norbom-utvalget servert etter at vi hadde jobbet ganske lenge. Årsaken var at parallelt med Norbom-utvalgets arbeid hadde det skjedd andre viktige utspill. På et møte i Gimle Rotary i Oslo hadde Tove Strand Gerhardsen holdt et innlegg om vanskene innen helsevesenet, og spesielt nevnt de vansker som Rikshospitalet sto overfor. Eilif Holte var til stede på møtet og ble interessert i saken. Hans firma HolteProsjekt AS startet med å arbeide med et prosjekt: det burde bygges et nytt Rikshospital. De utarbeidet kalkyler om hvor økonomisk riktig dette måtte bli. For det første var det rimeligere å bygge nytt enn å flikke på gamle bygg, og for det andre var tomtene i Pilestredet meget verdt for boligbygging sentralt i Oslo.

Mange av bygningene til Rikshospitalet var i ganske elendig forfatning, og det var enighet i Norbom-utvalget at noe radikalt måtte gjøres. Enten en storstilet ombygging og oppussing der sykehuset lå eller eventuelt bygging av et helt nytt Rikshospital. I dette spørsmålet ble det uenighet i Norbom-utvalget. Eric Rinvik og jeg fremholdt at en burde bygge et nytt hospital, og legge dette på Gaustad ved siden av de prekliniske instituttene som var flyttet dit opp fra sentrum. Vi kom frem til formuleringer som ga en slags konsensus i utvalget. De vage uttalelsene gjorde at jeg presiserte mine tanker om Rikshospitalets fremtid i et brev den 20.5.1986 til statsråd Halvard Bakke i Kultur- og vitenskapsdepartementet. Konklusjonen var klar: Rikshospitalet måtte flyttes til Gaustad. Halvard Bakke var enige i konklusjonene, men ba sin statssekretær Tove Veierød om å føre arbeidet videre. Eric Rinvik og jeg fikk en god kontakt med henne.

Selv om Norbom og jeg var uenige i dette spørsmålet, var samarbeidet mellom oss meget godt. En tid senere inviterte Norbom meg ut på middag for å diskutere en viktig sak. Han ville at jeg skulle søke stillingen som direktør ved Rikshospitalet. Jeg ble selvsagt glad for tilbudet, men jobben lå ikke i mitt interessefelt. Jeg ville fortsette med forskning. Vi var inne i en meget interessant periode i vår utredning av vitamin A's transport og lagring.

Tanken om å flytte Rikshospitalet til Gaustad var ikke av ny dato. Slike utredninger hadde funnet sted tidligere, blant annet av en såkalt *Plankomité for Rikshospitalet*, opprettet på initiativ av Statsråd Sven Oftedal og Helsedirektør Karl Evang i 1946. Denne komiteen besto av en rekke av de mest toneangivende medisinske autoriteter på den tiden: blant andre professorene Monrad Krohn, Jan Jansen, Axel Strøm og Niels Danbolt. Det første oppdraget Plankomiteen fikk var om man skulle ha et nytt Rikshospital, eller om det kunne klare seg med en utvidelse av det eksisterende hospital i Pilestredet. Plankomiteen konkluderte med at det burde bygges et nytt Rikshospital. Deretter fikk plankomiteen spørsmål om hvor et slikt hospital burde ligge, and svaret var enstemmig: Rikshospitalet burde ligge «*syd for*

Gaustad asyl, beliggende mellom Sognsvannsbanen, Store Ringvei, Sognsvannsveien og Gaustadbekken». Et hovedpoeng for lokaliseringen var nærheten til de matematisk-naturvitenskapelige miljøer på Blindern campus. Men det ble ikke noe av et nytt Rikshospital, – den gangen. Et avgjørende argument var nok at flere nybygg allerede var planlagt på de gamle tomtene til Rikshospitalet, blant annet et nybygg for barneklirikken. Penger til det bygget kom fra den svenske folkegaven til det norske folk i 1947.

Jacob B. Natvig, som var direktør for Rikshospitalet fra 1978 til sommeren 1986, hadde også planer om flytting av hospitalet. Han tok dette opp med Ole Gunnar Selvaag i 1978, men saken ble lagt på is på grunn av et omfattende rammeplan-arbeide om Rikshospitalet som pågikk, og forutsetningen for disse rammeplanene var at hospitalet skulle forbli i Pilestredet i overskuelig fremtid. Planene om en mulig flytting av Rikshospitalet til Gaustad ble tatt opp igjen i drøftinger mellom Selvaag og Natvig i 1984, men heller ikke denne gangen ble det noe fart i sakene. Det var Selvaags svigersønn Eilif Holte med sitt firma som fikk opp litt tempo i saken. De fikk utarbeidet et forslag om nybygg, som ble oversendt Sosialdepartementet i desember 1985 og behandlet i Rikshospitalets styre omtrent samtidig. Forslaget fikk stor omtale i pressen og vakte en viss politisk interesse. Men lite skjedde. Grunnen var at forslaget ikke falt i god jord i Sosialdepartementet, som egentlig var ganske kritisk til utspillet fra Holte. Men byråkrater i departementet mente på grunn av den store omtalen forslaget fikk i pressen, burde det behandles i Norbom-utvalget. Jeg fikk kjennskap til HolteProsjekt sitt forslag via Norbom-utvalget. Forslaget førte som nevnt til stor diskusjon i Norbom-utvalget.

Jeg kjente ikke Eilif Holte. Men det gjorde min gode venn Joachim Holter, og på en tur til hans hytte på Geilo vinteren 1986 kom vi i snakk om Norbom-utvalget og problemene for Rikshospitalet. Holter introduserte meg til Holte, som ble oppglødd over henvendelsen og vi besluttet å møtes for å diskutere hvordan vi kunne få bygget et nytt Rikshospital. Vi tok kontakt med styrelederen for Rikshospitalet, Else Bugge Fougner, og med Tove Strand Gerhardsen som var viseadministrerende direktør for Rikshospitalet. Vi dannet et selvoppnevnt, hemmelig utvalg med det eneste formål: **Nytt Rikshospital på Gaustad**. Utvalgets kjernegruppe besto av Else Bugge Fougner, Tove Strand Gerhardsen, Eilif Holte, Eric Rinvik, Per Teisberg og meg. Vi hadde flere ad hoc medlemmer underveis: blant annet Bjarne Waaler og Egil Gjone. Vi møttes ganske ofte på Elses kontor, vanligvis mandager klokken syv om morgenen, før vi gikk til vanlig arbeid. Vi hadde god kontakt med sentrale professorer på Rikshospitalet: Audun Flatmark, Egil Gjone og Olav Hilmar Iversen. Disse hadde igjen personlig og privat kon-

takt med Kåre Willoch og Tor Halvorsen. Det hjalp ganske godt på den politiske impact da Tove ble utnevnt til sosial- og helseminister i Gro Harlem Brundtlands regjering. Tove ble ikke lenger med i utvalget vårt, men nettverket virket godt fortsatt.

Vårt hemmelige tverrpolitiske nettverk kjente til alle tidligere planer og forsøk for å få flyttet Rikshospitalet til Gaustad, og vi visste at forsiktig prat og uforpliktende samtaler ikke førte frem. Vi måtte arbeide intenst, hemmelig og påvirke sentrale politikere og beslutningstakere. Og det gjorde vi til gangs. Det var også viktig å vite om motkreftene, og dem var det mange av. Både fra disktrikspolitikere og fra universitetssykehusmiljøer utenfor Rikshospitalet. Og ikke minst i fra sentrale byråkrater i Helsedepartementet (Hauge) og Finansdepartementet (Holm).

Norbom-utvalgets innstilling, og diskusjonen om et nytt Rikshospital skapte stor offentlig debatt, både på det politiske planet og på det medisinsk faglige. Den rikspolitiske debatten dreiet seg mest om kostnadene, den lokalpolitiske om hvor et eventuelt nytt Rikshospital skulle ligge, og den medisinsk faglige debatten dreiet seg om det var noen vits i å modernisere eller om man skulle bygge et nytt Rikshospital. De medisinske miljøene ved universitetene i Bergen, Trondheim og Tromsø ville ikke ha noe nytt Rikshospital. De var redde for at et moderne og nybygget Rikshospital skulle føre til enda større konkurranse om faglig ekspertise. Spesielt var dekanus for medisinsk fakultet i Bergen meget aktiv i motstanden mot et nytt Rikshospital. Han uttalte at han ville ha en statue av seg utenfor Haukeland sykehus, og på sokkelen skulle det stå: *Denne mann forhindret at Oslo fikk et nytt Rikshospital!* Sykehusene i Oslo-området ville at et nytt Rikshospital skulle bygges som en del av Ullevål sykehus, mens politikere fra Akershus og Østfold så at problemene med disse fylkenes sykehusutbygging kunne løses ved at et nytt Rikshospital ble lagt til Follo. Radiumhospitalets direktør, Jan Vincent Johannessen, kom på banen og foreslo at det nye Rikshospitalet burde ligge på Montebello! Det ble en ganske vanskelig lobbyprosess fra vårt hemmelige utvalg, som imidlertid hadde fått et godt grep på det politiske arbeidet innen vårt effektive nettverk. Sykehuspolitisk måtte vi prøve på å få et hospital med relativt få sykesenger. Antall senger og behandlingskapasitet var nemlig et hovedspørsmål fra de andre universitetssykehusmiljøene. De ville ha et lite Rikshospital.

Samtidig med vårt arbeid i det skjulte, var flere av oss selvsagt ute i det offentlige rom og fortalte åpent i presse og på åpne møter om fordelene med å flytte Rikshospitalet til Gaustad. Jeg skrev, som dekanus for medisinsk fakultet et brev til Statsminister Gro Harlem Brundtland den 3. september 1986:

NYTT RIKSHOSPITAL. BETYDNING FOR PASIENTBEHANDLING, FORSKNING, UNDERVISNING OG FORSKNINGSBASERT BIOMEDISINSK INDUSTRI.

Gaustad forslaget er det beste alternativ. Her ligger Preklinisk medisin, første byggetrinn er ferdig for flere år siden, og 2. byggetrinn vil starte i nær fremtid. Tomten for et nytt Rikshospital er nærmest byggeklar, og et nybygg her oppe har en rekke fordeler:

Fordeler for det medisinske fakultetet:

Ved å få de prekliniske institutter sammen med Rikshospitalets forskningsavdelinger og institutter, vil en få store rasjonaliseringsgevinster. I dag disponerer preklinikken og Rikshospitalet til sammen om lag 70 % av Fakultetets drifts- og utstyrsmidler.

Fakultetet har et sekretariat og over 100 ulike enheter. De er spredd utover i Oslo. Bygging av et nytt Rikshospital på Gaustad vil kunne få samlet en hel del av disse enhetene. På Gaustad og Vindern ligger også tyngdepunktet for undervisning og forskning i psykiatri.

Universitetsbiblioteket har sin biomedisinske avdeling på Gaustad. Preklinisk bygg. Det vil være av stor verdi å ha hele informasjons- og bibliotekvirksomheten samlet der hovedtyngden av medisinsk forskning finner sted.

Fordeler for studentene:

De medisinske studentene går samlet inn for et nytt Rikshospital, og at dette legges til Gaustad.

Nybygging vil føre til et samlet studentmiljø. Lesesaler og oppholdsrom for studentene ved Rikshospitalet er nå dårlige.

Nybygging vil være en stor fordel for undervisningen. Det vil bli lettere å få til en integrert, problemorientert undervisning, både med pasientdemonstrasjoner tidlig i studiet, og med grunnforskning inn i kliniske problemstillinger.

Nybygging vil gi økte muligheter for studenter som er interessert i forskning. En rekke studenter starter i preklinikken med prosjekter, som følges opp videre gjennom studiet.

Fordeler for medisinsk/biologisk forskning i Oslo området:

Samling av medisinsk/biologisk grunnforskning og den klinisk orienterte forskning vil skape et bredt og rikt vitenskapelig miljø. Som nevnt ovenfor, vil dette kunne føre til økonomiske gevinster ved mer rasjonell utnyttelse av forskningsutstyr, apparatur og dyrestall, og felles innkjøp av dyrt forbruksmateriell. Det vil også føre til bedre muligheter for en større samkjøring innen EDB feltet.

Samling på Gaustad vil føre til større kontakt mellom klinisk medisin og forskningsmiljøet på Blindern og i Gaustadbekkdalen. Det er allerede i dag ganske meget samarbeid mellom det medisinske og det matematisk-naturvitenskapelige fakultetet, spesielt innen biologi/biokjemi. Denne tverrfagligheten oppfordrer Universitetet til. Den øker også bredden av den internasjonale kontaktflaten til norsk medisin, noe som vil bidra til at pasientbehandlingen til enhver tid er av høy, internasjonal standard.

Utbygging av en forskningsbasert biomedisinsk industri.

Det er i dag planer om, og prosjekter i gang for en sterk utvidelse og styrkning av forskningsmiljøet i Blindern/Gaustadregionen. Det kan nevnes Innovasjonssenter, Forskningspark, opprettelse av en ny Forskningsstiftelse i samarbeid mellom Universitetet i Oslo og bl.a. en rekke av forskningsinstituttene i området. Videre er det, dels i samarbeid med

NTNF og industri, planer for nye bygg for Informatikk og Geologi. Universitetet vil med tiden få et nytt Universitetsbibliotek her oppe. Det vil være meget ønskelig for det medisinske fakultetet å kunne være nær dette forskningsmiljøet som her skapes. På den annen side vil det være en stor fordel for Blindern/Gaustad å få tilført det sterke forskningsmiljøet som Det medisinske fakultet representerer. Dette vil skape økte muligheter for en forskningsbasert 'intelligensindustri', som vil gagne både landets forskning og økonomi.

Konklusjon:

Hensynet til pasientbehandling, undervisning og forskning tilsier at det bør bygges et nytt Rikshospital på Gaustad, i nær tilknytning til Prekliniske institutter.

Dette er en billigere og bedre løsning enn å rehabilitere Rikshospitalet i Pilestredet. Et nytt Rikshospital på Gaustad vil føre til en enestående konsentrering av biomedisinske forskningsmiljøer. Dette kan legge et meget godt grunnlag for utnyttelse av vårt forskningsmiljø til ny industri, som kan gi landet økt inntjeningssevne og nye arbeidsplasser. I en satsning på fremtidig lønnsom norsk industri har vi ikke råd til å la denne sjansen gå fra oss.

Det sterke faglige miljøet vil selvsagt også være til meget stor fordel for pasientene og for medisinsk forskning.

Brevet ga de vesentligste argumentene som ble brukt i den offentlige debatten, og argumentene vant gjenklang i sentrale politiske kretser.

Med Gro Harlem Brundtland som statsminister og Tove Strand Gerhardsen som helseminister kunne vi få flyttingen av Rikshospitalet opp på det høyeste politiske planet.

Finansminister Berge satte av et beløp på statsbudsjett til utredning av nytt Rikshospital, og kultur- og forskningsministeren samt statssekretær Tove Veierød var positive til tanken. I det hele ble universitetsargumentene for et nytt Rikshospital sterkt fremhevet, noe som ble meget viktig senere i den politiske debatten i Stortinget. Gro Harlem Brundtland var også positiv til et nytt Rikshospital på Gaustad, men ville ikke kjøre dette frem uten solid politisk støtte fra andre politiske partier. Det skaffet vi via vårt hemmelige utvalg. Vi hadde møter med sentrale folk fra Høyre, som lovet støtte. Jeg hadde møte med Tor Halvorsen i LO, og både lederen og organisasjonen var på vår side. Professor Oddvar Stokke tok kontakt med sin fetter Kjell Magne Bondevik. Derved var støtten fra Krf i havn, godt hjulpet av professor Olav Hilmar Iversen. Vi fikk også kontakt med ledende industrifolk, og Hydro støttet våre planer. Og da lå det egentlig klart for en regjeringsbeslutning, som ble vedtatt i oktober 1986. På bakgrunn av det vedtaket satte sosialminister Tove Strand Gerhardsen ned et utvalg som skulle utrede funksjoner, kostnadsramme og alternativer for plassering av et nytt Rikshospital. I regjeringsvedtaket het det at «*det er behov for et moderne og tidsmessig Rikshospital*». Utvalget ble ledet av ekspedisjonssjef Andreas Diesen, og Bjarne Waaler ble Universitetets representant i utvalget. Derved ble Bjarne et enda viktigere medlem av vårt hemmelige utvalg.

Bjarne ledet et mindretall i Diesen-utvalget. Mindretallet konkluderte med at det nye Rikshospitalet skulle ligge på Gaustad, mens flertallet ikke tok standpunkt til lokaliseringen, men hellet nok mest til at det burde ligge i Follo eller på Ullevål. Diesen-utvalgets innstilling ble sendt på bred høring. Det ble lite merknader til plasseringen. Men nesten hele distrikts-Norge reagerte på dimensjoneringen av sykehuset. Det var altfor mange senger.

Dette førte til at det ble nedsatt et nytt utvalg, under ledelse av avdelingsdirektør Jørgen Jonsby i Helsedirektoratet. Utvalget fikk i oppdrag å se nærmere på dimensjoneringsspørsmålet. Eric Rinvik ble medlem av utvalget, og han rapporterte til vårt hemmelige utvalg som derved fikk god greie på motkreftene til en nytt Rikshospital på Gaustad! Jonsbu-utvalget ga sin innstilling omkring årsskiftet 1987-88. Da bestemte sosialminister Tove Strand Gerhardsen at nok er nok, og hun begynte arbeidet med en stortingsmelding om et nytt Rikshospital. Hun fikk gode hjelp av gamle venner! Stortingsmeldingen ble lagt frem våren 1988 og ble behandlet i Stortinget høsten 1988. Den fikk bred politisk tilslutning. Flere medlemmer av det hemmelige utvalget satt i presselosjen under behandlingen av saken. Vi hjalp til med argumenter under debatten, som endte med at Stortinget besluttet at Rikshospitalet skulle flyttes til Gaustad.

I 1989 startet den videre planleggingsprosessen frem mot en proposisjon om bygging av et nytt Rikshospital. I november 1989 ble Jan P. Syse statsminister, og Else Bugge Fougner ble medlem av Regjeringen. Den regjeringen satt i vel ett år. Gro Harlem Brundtland ble igjen regjeringssjef, og som sosialminister valgte hun Tove Veierød. Hun fikk det avsluttende arbeidet med proposisjonen om et nytt Rikshospital, en proposisjon som ble vedtatt i juni 1992. Jo, vårt hemmelige utvalg hadde både sentrale medlemmer og kontakter. Og fikk resultater! I det videre arbeidet med selve planleggingen av hvordan det nye Rikshospitalet skulle se ut og innredes, fikk professor Per Teisberg en sentral rolle. Han hadde vært med i vårt hemmelige utvalg og kunne nå åpent føre saken videre mot et nybygg.

En ting var en beslutning i Stortinget, en annen ting var å bygge det. Det tok om lag 10 år fra beslutningen ble fattet til bygget var ferdig. Det ble dyrere enn beregnet. Det skyldtes vesentlig at det ble planlagt for lite (konferer det om sykehussenger), og måtte utvides under byggeprosessen.

Beslutningsprosessen og det politiske spillet omkring saken ble belyst i en hovedfagsoppgave i statsvitenskap av Lars Erik Kjekshus. Oppgaven ble avgitt høsten 1995 og het: *Mellom medisin og politikk – en organisasjonsanalyse av beslutningsprosessen i forbindelse med Nytt Rikshospital.*

Det var meget tilfredsstillende for meg som rektor for Universitetet i Oslo å kunne være med på den offisielle åpningen 22. 9. 2000 og holde en tale ved den anledning.

Talen lød slik:

Deres Majesteter. Minister, mine damer og herrer!

- 1. Takk for innbydelsen til å være med på denne åpningen. Jeg ser det som en markering av at Rikshospitalet er en del, en meget viktig del, av Universitetet i Oslo.*
- 2. Konklusjonen i et notat som ble sendt til Statsminister Gro Harlem Brundtland den 3. september 1986 fra Det medisinske fakultet lyder: 'Hensynet til pasientbehandling, undervisning og forskning tilsier at det bør bygges et nytt Rikshospital på Gaustad, i nær tilknytning til Prekliniske institutter. Dette er en billigere og bedre løsning enn å rehabilitere Rikshospitalet i Pilestredet.'*
- 3. Nå er vi her. Jeg vil ønske Rikshospitalet velkommen til Gaustad, den øvre delen av campus for Universitetet i Oslo. Nå må vi se fremover.*
- 4. Rikshospitalet ligger øverst i en akse som strekker seg fra Majorstuen til Sognsvannskogen. Aksen utgjør den absolutt sterkeste forsknings-, undervisnings- og utviklingsakse i hele Norge. Og nærheten og kontakter med institusjonene i dette området må utnyttes.*
- 5. La oss starte i huset. Dette er Universitetets sykehus, det største og viktigste universitetssykehuset. Alle må være stolte av det og vise i sin daglige gjerning, enten hovedarbeidsgiver er universitet eller sykehus, at Rikshospitalet er mer enn et regionsykehus med viktige landsfunksjoner, at det er et virkelig Universitetssykehus som i tillegg til pasientbehandling har som sine hovedformål: Forskning, undervisning, utvikling og formidling.*
- 6. La oss fortsette til Fakultetet. Det nye Rikshospitalet og Domus Medica (som bygningen for de prekliniske instituttene i dag heter) utgjør en samlokalisering av basalforskning, laboratoriemedisin, klinisk medisin og forebyggende medisin. La det strømme folk begge veier over broer og i kulverter mellom Rikshospitalet og Domus Medica. La oss utnytte synergien med felles Bibliotek, Verkstedssamarbeid, IKT, Dyrestall, og stor og kostbar apparatur. La oss bruke restauranter, kantiner og hotell sammen slik at folk møtes over faggrenser.*
- 7. La oss fortsette utover Det medisinske fakultet. Tvers over Store Ringvei ligger Informatikkbygget, som nå skal utvides, snart kommer et nytt Mikroteknologibygg. Forskningsparkens utvidelse er ferdig, og det er tomter igjen i Gaustadbekkdalen. Dette er byggene og tomtene. Men innen dette feltet ligger den nye tiden i forskning, utvikling og næring. Det er informasjonsteknologi, molekylærbiologi, bioteknologi, bioinformatikk, og bruken av alt dette i medisinsk forskning, utdanning, diagnostikk og behandling.*
- 8. La oss fortsette til regionen. Universitetet legger i disse dager grunnlaget for et større samarbeidsprosjekt innen biologi/helse mellom Det medisinske fakultetet og da selvstøtt miljøene på Rikshospitalet og Det matematisk-naturvitenskapelige fakultetet, Bioteknologisenteret i Gaustadbekkdalen, Veterinærhøgskolen på Adamstuen og Landbruks-høgskolen på Ås. Når disse institusjoner samarbeider, har vi Norges desidert fremste biologiske og helsemessige fagmiljø.*

9. *La oss til slutt se på denne regionens betydning for Norge. Den er ikke liten. Rikshospitalet som offisielt åpnes i dag, vil ha betydning for hele landets helsevesen, og blir et viktig brohode til internasjonal forskning og utvikling innen helse, medisin og biologi.*

10. *Universitetet gratulerer og ønsker dere velkommen på Gaustad.*

Ved åpningen av det nye Rikshospitalet på Gaustad var det mange som gjerne ville ha del i æren av at det hele var blitt noe av.

Jeg skrev til en del sentrale aktører i begynnelsen av april 2000 om at jeg som rektor skulle holde en tale ved den offisielle åpningen av det nye Rikshospitalet på Gaustad, og at jeg gjerne ville ha momenter til historien om hvordan prosjektet ble til og gjennomført. Brevet gikk til (i alfabetiske rekkefølge): Ekspedisjonssjef Andreas Diesen, høyesterettsadvokat Else Bugge Fougner, departementsråd Bjørn Grydeland, direktør Eilif Holte, professor Jacob Natvig, professor Eric Rinvik, direktør Tove Strand, professor Per Teisberg og professor Bjarne Waaler. Min fremstilling er bygget på svarbrev fra flere av de nevnte personer, og på mine egne tallrike referater fra vårt hemmelige utvalgs møter.

Det var mange som hadde både tanker og planer om at et nytt Rikshospital skulle ligge på Gaustad. Men det ble med tankene og planene. Jeg tror ikke at vi hadde fått et nytt universitetssykehus på Gaustad om ikke vårt hemmelige utvalg hadde eksistert. Utvalget bestod av mennesker som virkelig brant for å få til et nytt Rikshospital på Gaustad, og som ikke ga seg før det var besluttet å bygge det. Det merkelige var at vi klarte å holde vårt utvalg hemmelig, med så mange innflytelsesrike medlemmer og kontakter. Vi klarte å stå sammen med fire sterke kvinner som spilte sentrale roller i prosessen mot et nytt Rikshospital, nemlig Tove Strand, Else Bugge Fougner, Tove Veierød og Gro Harlem Brundtland.

Rektor for Universitetet i Oslo¹³⁶

Lucy Smith hadde vært rektor i 6 år, – i to perioder, og nå skulle ny rektor velges. Hun hadde gjort en god jobb, Universitetet i Oslo var i ganske god stand, og det var flere som kunne tenke seg å lede det videre. Jeg hadde egentlig ikke noen planer om å stille til valg, men på forsommeren 1998 tok Jon Dale, dekanus for Det medisinske fakultet, kontakt med meg. Han fortalte at han på vegne av de fleste dekanene ved UiO ville oppfordre meg til å stille til valg som rektor.

Jeg ba om betenkningstid, men sa ja etter få dager. Min kone, Tulla, var enig i at jeg skulle stille som kandidat. Og så var det bare å legge opp en strategi for å vinne valget.

Straks jeg hadde bestemt meg, gikk jeg åpent ut om at jeg gjerne ville påta meg vervet som rektor. Det gjaldt å få dekning i presse og media. Jeg startet derfor med å skrive kronikker og debattinnlegg om forskningspolitikk og universitetsspørsmål. Kristin Clemet hadde i et innlegg i Aftenposten 26. september utfordret rektorkandidatene til å si hva de mente om samspillet mellom Universitet og næringslivet. Jeg svarte med en kronikk i samme avis den 7. oktober. Her fikk jeg tydelig sagt hva jeg mente. Selvsagt skal universitet og næringsliv samarbeide. Det hadde jeg vist selv med min forskning og mitt samarbeid med avansert elektronisk medisinsk industri. Men samarbeid mellom næringsliv og universitet må ikke ta krefter og interesse bort fra den frie grunnforskningen. Det vil hverken universitet, næringsliv eller samfunn være tjent med.

Et sentralt forskningsspørsmål på slutten av 1990-årene var driften og ledelsen av Norges Forskningsråd (NFR). Jeg mente at NFR brukte for meget tid og ressurser på administrasjon og byråkrati. Det gjorde at Christian Hambro, som var direktør for NFR, og jeg diskuterte ganske heftig i avisene. På den måten fikk jeg frem mitt syn på forskningsledelse og forsk-

¹³⁶ Noen store enkeltsaker er omtalt i egne kapitler: FUGE og Gaustadbekkdalen.

ningspolitikk. Det gjorde at jeg fikk mange sentrale folk fra Universitetet som støttespillere.

Et viktig skritt mot en seier var valget av prorektorkandidat. Det ble psykologiprofessor Rolv Mikkjel Blakar. Vi kjente hverandre fra tidligere universitetsarbeid; han var dekanus for Det samfunnsvitenskapelige fakultet da jeg var dekanus for Det medisinske fakultet. I en rekke vanskelig saker i Det akademiske kollegium hadde vi sammenfallende synspunkter, kjemien stemte, både personlig og universitetspolitisk.

Vi skrev sammen vår universitetspolitiske plattform, et dokument som viste hva vi sto for og hva vi ville arbeide for, om vi ble valgt. Vi la mye arbeid i teksten. Rolv Mikkjel var jo akademisk ekspert på språk som maktmiddel. Teksten er gjengitt her:

Et bedre universitet.

'Gjennom sin historie har universitetene hatt vekslende kår og vist vekslende evne til å løse sine oppgaver. Noen trekk synes likevel å være konstante nok til at de kan betraktes som vesenskjennetegn ved universitetet som institusjon:

- 1. Alle kunnskapsområder hører sammen, som deler av ett kunnskapsunivers.*
- 2. Forskning, undervisning og formidling hører sammen, som deler av én læringsprosess.*
- 3. Lærere og studenter hører sammen, som likeverdige medlemmer av ett læringsfelleskap.*
- 4. Frihet og forpliktelse overfor sannhet hører sammen, som ett grunnvilkår for vitenskapelig kommunikasjon.*
- 5. Det allmenne vel bør tilkjennes større vekt enn enkeltes og gruppers særinteresser.'*

Dette sitatet er fra Universitetet i Oslos Perspektivanalyse fra 1987, som vi begge som dekaner var medansvarlig for. Det har full gyldighet også i dag.

Det er et universitet basert på disse verdiene vi ønsker å videreutvikle og verne om. Med forankring i denne typen tradisjonsrike universitetspolitiske grunnverdier vil vi lede UiO inn i det nye årtusen.

Universitetet i Oslo har vært en hjørnestein i det norske samfunns utvikling og kultur. Denne rollen skal UiO fortsatt ha. UiO er Norges største og mest allsidige akademiske institusjon, og har tross store utfordringer fungert bra. UiO har imidlertid nå problemer. Noen av de viktigste problemene, og dermed utfordringene, er:

- Studenteksplosjon fra under 20.000 til nesten 40.000 på under 10 år. Mange studenter får ikke de tilbud og utfordringer de fortjener.*
- UiOs 'mestring' av studenteksplosjonen har gått ut over forskningen.*
- Overfylte undervisningslokaler, mangel på adekvate forskningslokaler og manglende midler til vedlikehold.*
- Lønnspolitikken har over tid ført til at vitenskapelige stillinger har sakket akterut. Nå trues rekrutteringen.*

- UiO har ikke tilfredsstillende styring over studentopptaket (antall, kvoter og fordeling på fag).
- Reorganisering av forskningsrådsstrukturen har svekket universitetene og grunnforskningen.
- Ny lov behandler UiO på linje med landets mange høyskoler og bryter på flere måter med Universitetets tradisjonelle styringsform, bl.a. sitter ikke lenger fakultetenes dekaner i Kollegiet.
- Den loufestede eksamensretten har gitt UiO et privatistproblem.
- En universitetsfremmed byråkratisering både i UiO og Forskningsrådet (NFR).
- Norgesnettet er innført som spennende begrep, men nytteverdien for UiO er foreløpig tvilsum: 'Nettet' kan snøre seg sammen og føre til ytterligere styring og byråkratisering. Satsning på statlige høyskoler har ført til relativt mindre bevilgninger til universitetene.
- UiO får mindre bevilgninger pr. student og pr. ansatt enn de andre universitetene.

Fremtiden vil by på minst like store utfordringer og endringer. Derfor er det avgjørende at rektoratet kjenner UiO godt og har bred erfaring fra ledelse på de ulike nivå. For lettere å få gjennomslag for UiO bør rektor være kjent i samfunnet og de politiske miljøer, og mestre media.

Det var en stor utfordring da jeg (KN) ble kontaktet av dekanene og oppfordret til å stille som rektorkandidat. Etter grundig gjennomtenkning vil jeg sammen med Rolv Blakar ta utfordringen.

Det er avgjørende at nettopp dekanene tok initiativet. Som tidligere dekaner vet vi at de kjenner hvor skoen trykker, og har inngående kjennskap til de forskjellige aktører i universitetssamfunnet. Vi vil lede UiO i tett samarbeid med det faglige grunnplanet og være lydhøre overfor signalene derfra.

I en tid da kortsiktig nytteverdi prioriteres av samfunn og næringsliv, vil vi arbeide for å synliggjøre verdien av universitetets tradisjonelle, langsiktige kulturelle og intellektuelle oppgaver, slik at vilkårene for den frie grunnforskning og kunnskapsetablering og formidling kan sikres. Fri og forskerinitiert søking etter kunnskap er universitetets grunnpilar. Vi er skeptiske til at stadig større deler av samfunnets bevilgninger til forskning gis til programområder. Vi vil derimot arbeide for å øke bevilgningene til den gode frie og forskerinitierte forskningen. Dette er særlig viktig fordi reorganiseringen av forskningsrådsstrukturen falt uheldig ut for universitetene og grunnforskningen. Vi vil arbeide for at flere aktive forskere får innpass i NFRs organer.

Vi mener at UiOs ansatte med de gitte ressurser, yter mer enn det er rimelig å forvente. Vår oppgave som ledere blir derfor å arbeide for bedre vilkår, dvs. romsligere bevilgninger til undervisning og forskning inkl. vitenskapelig utstyr, drifts- og reisemidler og biblioteksressurser. Dessuten vil vi arbeide for lønnsvilkår som kan sikre at UiO tiltrekker seg og beholder de beste yngre universitetslærere og forskere. Like vesentlig er det å verne om det vitenskapelige personalets relativt frie arbeidssituasjon: En frihet som er nødvendig for å utvikle gode forsknings- og læringsmiljøer. Særlig viktig er det å hindre at andre oppgaver og unødvendig byråkrati stjeler tid fra undervisning og forskning.

Ressurser må også hentes fra kilder utenfor KUF og NFR, men det må være på UiOs premisser: Frihet i valg av problemstillinger, metoder og fri offentliggjøring. Ekstern finansiering må ikke føre til at interne universitetsoppgaver lider. Vi vil ikke legge stra-

tegiske planer for nye forskningsområder ved UiO. Nå er det langt viktigere å konsolidere, bevare og stimulere forskning på områder der UiO er gode.

Et av Universitetets fremste særpreg er forskningsbasert undervisning. For å sikre dette, må alle vitenskapelig tilsatte ha forskning og forskningsbasert undervisning som likeverdige oppgaver, også i sentre og museer organisert direkte under Kollegiet. Dette blir spesielt viktig dersom budsjettet fra Stortinget endres slik at bevilgninger til forskning og undervisning blir gitt spesifisert. En slik endring gjør det imidlertid lettere for oss å synliggjøre den store underbudsjettering av UiOs forskning.

I mange studier har det høye studenttallet ført til forringet studie- og læringsmiljø. Vi vil ta initiativ til at studier og studenter fordeles mer optimalt på nasjonal basis. For å få best mulig utgangspunkt for å forbedre studentenes totale læringsmiljø, vil vi ta initiativ til at det blir gjennomført en levekårsundersøkelse av norske studenter. En vet for lite om hvordan de mange ulike kategorier studenter egentlig har det. Det må synliggjøres at det lønner seg for den enkelte, for samfunnet og for UiO at våre studenter får økonomiske og praktiske muligheter til å studere på full tid. UiO må likevel legge til rette forholdene for dem som må studere deltid. Vi vil videreføre og intensivere kvalitets sikringsarbeidet av undervisningen. Spesielt vil vi rette søkelyset mot hovedfags- og veiledersituasjonen. UiO må gi studenter muligheter, mot og vilje til å ta mer ansvar for egen læring gjennom aktiv deltakelse i undervisning og prosjekter.

Som aktive kunnskapsformidlere vil vi bidra til at formidling, som er universitetets tredje hovedoppgave, blir verdsatt høyere. Formidling av vitenskapelig viten er en forutsetning for utvikling av kunnskapssamfunnet og viktig for demokratiet: Uten opplyste og kritiske borgere vil folkestyret bli sårbart for demagogi og gal forenkling. Bred formidling av vitenskapelig basert kunnskap er et godt virkemiddel for å øke forståelsen for universitetets oppgaver, en forståelse som kan gi økte ressurser til undervisning og forskning. Vi vil bruke UiOs informasjonsavdeling mer aktivt til å løse denne oppgaven.

I tillegg til bedre vilkår for fri forskning, forskningsbasert undervisning og bredere formidling vil vi arbeide for disse oppgavene:

- Sikre studenter og ansatte velfungerende lokaler og godt arbeidsmiljø. Ombygging av klinikk for odontologi og modernisering av museer er påtrevende. Vedlikehold og renovering av eldre bygninger må prioriteres. Vedlikehold av de kulturhistorisk verdifulle bygningene bør i prinsippet løstes ut av UiOs budsjett.
- Opplæring og service som sikrer overgangen fra oppbyggingsfase til brukersfase slik at alle studenter og ansatte får glede og nytte av ITs muligheter.
- En nasjonal IT-satsning på Fornebu, vil representere en utfordring for UiOs egen utbygging. Kommer det et nasjonalt IT senter på Fornebu, må UiO ha minst «én hånd på rattet». Men UiO skal bare delta dersom vi får rimelig gjennomslag for universitetets og grunnforskningens premisser.
- Administrasjonen bør ligge nærmest mulig der undervisning og forskning foregår.
- UiO må ta ansvar for videre- og etterutdanning, men primært bare på områder og nivåer der UiO naturlig er engasjert.
- Vi er for moderat kjønnskvolter, og vi ser det som en utfordring at det ennå er langt fram før kvinnespektivet har en rimelig plass i UiOs fagkrets.
- Vi vil gå inn for mer fleksible ordninger i form av postdoc. og seniorstipend, både fordi UiO har et forgubbingproblem og fordi vi ønsker at UiO skal fange opp og beholde de beste rekruttene.

- *Vi vil at UiO skal ta et bevisst personalpolitisk ansvar, og også støtte Studentsamskipnadens arbeid for bedring av studentenes kår.*
- *Vi vil arbeide for at Oslo by i større utstrekning skal oppleve UiO som sitt og dermed ta større ansvar for oss.*

Vi innser at mange ikke vil finne «sine» saker omtalt i et kort program. Verdien som vi vil angripe problemene utifra, burde imidlertid ha kommet fram.

For å nå vårt mål om et bedre universitet, vil vi i tett samarbeid med dekaner, Kollegiet og administrasjonen føre en mer offensiv argumentasjon overfor politikere og samfunn. Vi har sterke personlige grunner for å stille som kandidater til rektoratet: Vi har studert ved UiO, hatt vår rekruttering og arbeidet her i nesten hele våre yrkesaktive liv. Vi er glade i og stolte av UiO. Vi ønsker å ta medansvar som UiOs høyeste tillitsvalgte for å verne om og kjempe for vårt kjære universitet.

Kaare R. Norum

Rolv Mikkell Blakar

Det var flere som gjerne ville bli rektor etter Lucy Smith. En kandidat, Knut Fægri, var prorektor, og to andre, Christian Hall og Magnus Rindal satt i Det akademiske kollegium. De hadde erfaring fra sine tider sammen med Lucy Smith. I tillegg stilte Eivind Osnes opp i kampen om å bli rektor. De mange, og godt profilerte kandidatene, skapte stor medieinteresse. Høsten 1998 var det langt mer mediedekning vedrørende UiO enn på lenge både i aviser, tidsskrifter og NRK. Det var valgmøter på fakultetene, i studentforeninger og ikke minst i organisasjonene til teknisk- og kontoransatte. Valget fant sted den 12.10 og ble spennende. Valgvaken ble holdt i restaurant Prof-fen, og den var full av interesserte universitetsfolk, familie og venner av kandidatene. Ingrid Espelid Hovig og Gunn-Elin Bjørneboe (som senere ble universitetsdirektør ved UiO) møtte begeistret opp og heiet på Norum. Osnes og jeg var de to siste av de fem kandidatene som var igjen i siste opptellingsrunde. Vi hadde ganske lik innstilling til universitetssaker, og hadde sagt til «våre» velgere at de skulle sette opp den andre av oss som nest beste kandidat. Men jeg vant altså siste runde, og Rolv Mikkell Blakar ble valgt som prorektor.

Det ble mye og positiv presse, både før rektorvalget, og gode kommentarer etter valget. Det var spesielt hyggelig at en presseman, som jeg hadde stor sans for, Gudleiv Forr, kommenterte valget i Dagbladet den 14.oktober. Han skrev blant annet:

Plutselig greidde universitetet igjen å formidle at det foregår viktige ting for samfunnet der unge studenter møter det ypperste av vitenskap. Kandidatene har mobilisert gjennom avisspaltene og i etermediene, og mandag kveld satt vi benket rundt radioen hjemme hos oss for å få med resultatet av valget. Det var rett og slett spennende.

Rolv Mikkell og jeg hadde sagt ganske tydelig i fra at vi mente at Universitetet skulle bli tydeligere i den offentlige debatten. Vi mottak derfor alle journalister og innspill fra media med åpne sinn. Vi mente det var viktig å ha god kontakt med toneangivende journalister, og like etter valget inviterte jeg derfor sentrale kultur- og forskningsjournalister til en middag på «Hansken» for å snakke om hvordan presse og universitet kunne ha gjensidig glede og nytte av hverandre. Det ble innledning til et godt samarbeid med sentrale pressefolk, et samarbeid som varte hele rektorperioden.

Like etter at valget hadde funnet sted, og før jeg hadde tiltrådt, kom flere profilerte universitetsfolk på besøk for å snakke om sine saker. Spesielt var dekanus Hovdhaugen fra Det historisk-filosofiske fakultetet aktiv. Han kjempet for å iverksette en stor Kaupangutgraving og ville ha gjennomført en stor norsk ordbok. Utgravingen på Kaupang startet sommeren 2000, og prosjektet Norsk Ordbok fikk i november 2001 en raus bevilgning, som skulle vare i 13 år fremover.

Vi startet umiddelbart vår markering. Det var planlagt av administrasjon og det forrige rektorat at det skulle holdes et stort seminar på et utenbys hotell i begynnelsen av januar. Hele det nye Kollegiet, dekaner og en rekke tillitspersoner og sentrale folk i fra administrasjonen skulle reise bort noen dager for å drøfte saker av sentral betydning for UiO. Rolv Mikkell og jeg mente at dette var gal bruk av sparsomme ressurser, og avlyste hotellreisen og laget et internt allmøte på campus i stedet den 12. januar. Misnøyen for at det ikke ble hotell-opphold var stor i en del kretser, mens andre mente at dette var en riktig markering.

Innsettingen av ny rektor, inaugurasjonen med overlevering av rektor-kjede, fant sted i Aulaen den 22. januar. Jeg hadde forberedt meg nøye til denne begivenheten. Her skulle periodens planer legges frem, og tegnes med tydelige linjer. Retorikken var viktig i en fullsatt Aula. Jeg hadde bedt Ragnhild Hilt om hjelp til å lese et dikt av Tor Jonson, som en avslutning. Talen er gjengitt nedenfor:

Excellencer, statsråder, kollegaer, familie og venner!

Første en stor takk til Lucy Smith og hennes Kollegium. Du, Lucy, overtok styringen av universitetet i en nokså urolig periode. Du klarte å skape ro, samarbeid og gjenreise til-liten mellom styret og de styrte.

Du er den første kvinne som ble rektor ved Universitetet i Oslo. Du har satt spor etter deg. Det kvinneperspektiv du har ført inn vil jeg prøve å fortsette. Vi trenger flere kvinner i toppstillinger ved Universitetet i Oslo, og må arbeide for å øke dette ved å arbeide fra grunnen av.

Du og ditt styre har lagt grunnstener for en rekke nybygg: Rikshospitalet, Universi-tetsbiblioteket, Byggetrinn III for basalmedisin og odontologi. Nytt idrettsbygg. Dere har

lagt grunnen til utvidelse av informatikkbygget i Gaustadbekkdalen, og Veksthuset på Tøyen er tegnet.

Ombyggingen av ZEB-bygget er ferdig, og innflytting foregår i disse dager. Dette har ført til teater og musikkvitenskap tilbake til Blindern, og de ligger strategisk nær det nye Universitetsbiblioteket for konserter og forestillinger for å live opp Campus og skape grunnlag for kultur i vår nye storstue. Det er altså en masse positivt i det som mange kaller en krise!

Jeg vil i min periode prøve å fremheve alt det positive ved vårt kjære universitet.

Rolv Blakar og jeg ble valgt på et program som har verdigrunnlaget:

At Alle kunnskapsområder hører sammen, som deler av ett kunnskapsunivers.

At Forskning, undervisning og formidling hører sammen, som deler av én læringsprosess.

At Lærere og studenter hører sammen, som likeverdige medlemmer av ett læringsfelleskap.

At Frihet og forpliktelse overfor sannhet hører sammen, som ett grunnvilkår for vitenskapelig kommunikasjon.

At Det allmenne vel bør tilkjennes større vekt enn enkeltes og gruppers særinteresser.

Dette er vårt verdigrunnlag.

Folk jeg møter spør meg ofte nå om dagen:

Hva gjør du, hva tenker du, hva er det viktigste for Universitetet?

Det er ikke én ting, det er det totale.

Det er arbeidet for å bedre forholdene for de tre Fer:

Fri grunnforskning

Forskningsbasert undervisning

Formidling

for å gjenskape, gjenreise og rehabilitere Universitetet i Oslo i folks og samfunnets bevissthet som den flotte og stolte institusjon vårt universitet er, og for den betydning den har hatt og skal ha for

**vårt kulturliv*

**vårt samfunn og demokrati*

**vår fremtid.*

Jeg har VYER og VILJE.

Jeg vil gjennomføre arbeidet tuftet på vår grunnmur av tradisjoner innen forskning og kultur.

Ikke lene meg tilbake og hvile på tradisjonen. Tvert imot, grunnlaget gir trygghet for å møte utfordringene.

Universitetet som institusjon, som idé, har bestått i over 900 år i Europa. Det har det gjort fordi tradisjonen, idéen gjennom århundrer er omskapt for å kunne ta utfordringer, til fornyelse, til å gå videre. Universitetene har alltid blitt beskyldt for å være tungrodd, for manglende evne til å tilpasse seg det nye, blitt latterliggjort for sine livsfjerne folk titende ut av et elfenbenstårn. Men – universitetene har alltid vist seg levedyktige og bestått i over 900 år, og de vil bestå. Fordi de på tradisjonens grunnmur kan og skal ta opp i seg det nye.

Jeg har vært i funksjon i knappe tre uker. Det er mye å sette seg inn i, selv for en som kjenner sitt universitet ganske godt. Vær litt tålmodige med de konkrete tiltak. Men, som

Rolv Blaker og jeg har sagt: tre år er kort tid, og allerede nå er to prosent av perioden gått. Vi skal legge planer fort, men i de første månedene vil vi ile langsomt.

Jeg vil kjempe for å bedre muligheter for vår forskning, spesielt grunnforskningen. Gi gode miljøer muligheter til å bli enda bedre. Dette krever

For det første omstillinger internt,

For det andre forståelse og ressurser fra myndigheter,

For det tredje et godt og forpliktende samspill med samfunn og næringsliv.

Først det interne:

Vi må være villige til å gi større bevilgninger og mer forskningstid til de virkelig gode miljøer.

Gi oss større muligheter til intern omrokking av økonomiske midler. Fra lønn til drift. Ikke så rigid kontroll av finans og riksrevisjon.

Stol på oss.

Vi må flytte på noen fagområder, bli færre ansatte, både forskere og kontorfolk. Vi må ta vare på våre talenter. Omgjøre professorater til åremålsstillinger for yngre kvinner og menn. Få tilbake seniorstipendordningen, slik at yngre slipper til. Få økt mobilitet hos de unge, sende dem til utlandet for å lære både arbeidsform og nye metoder.

Så det eksterne:

Universitetet i Oslo får minst per student og ansatt av alle våre universiteter.

Kirke- undervisnings- og forskningsdepartementet må gi mer penger til grunnforskning. Vi har fått gode signaler, men signaler er ikke nok. Vi må få se ressursene. Og mindre offentlig styring på pengene til bestemte områder. De andre departementene må gi mer til fri forskning innen sine ansvarsområder, spesielt helsedepartement og næringsdepartement.

Finansdepartementet må gi oss mer ressurser. Jeg tenker ikke nå på penger, men tid! Legg om økonomistyringen.

Stol på oss!

Tallrike forskerårsverk og masse administrasjon går med til å føre dobbelte regnskaper og unødvendig kontroll.

Norges forskningsråd skal evalueres. Vi skal gi våre erfaringer med Forskningsrådet, og arbeide for å få et forskningsråd som er mer i harmoni med universitetets frie grunnforskning. Jeg ønsker meg egentlig et grunnforskningsråd. Vi skal ha dialoger og samarbeid med Norges Forskningsråd om det positive, men si høyt ifra om uenighet.

Sammen må vi i alle fall arbeide for økte midler til fri grunnforskning og mindre styring av midlene.

Stol på oss!

Jeg vil opprette en personlig rådgivende gruppe av universitetets beste forskere. De skal gi meg råd om hvordan jeg skal gå frem for å styrke vår grunnforskning i de ulike fagområdene.

Undervisning

Jeg vil lytte til studentene. Mine besøk i Fredrikke har allerede gitt meg inntrykk og nye opplysninger. Jobbe sammen med dem om bedring av lån, boliger, barnehager, – og bedre mat og mer moro.

Jeg har fått forståelse for ønsket om en arbeidsmiljølov for studenter. Følge opp levekårsundersøkelsene.

Flere av studiene må legges noe om, – fra opplæring til studier. Fra «teaching to learning». Mer problembasert læring og prosjektarbeid. Lære livslang læring. Noen miljøer klarer det. Lære av dem. Vi må bruke mindre ressurser til eksamener, mer til selve studiene.

Gradsstrukturen bør legges noe om. Harmonisere gradene innen landet og med utland. Jeg tror på fri flyt av lavere grader og vektall mellom regionene! Spille inn mot Mjøsutvalget. Vi må få færre studenter. Ikke ved å nekte unge å studere. Men få studentene til å søke til og bruke andre høyere utdanningsinstitusjoner enn Universitetet i Oslo. Stille høyere krav til dem vi tar opp. Få bedre studenter.

Vi må samarbeide ut fra tanken om et Norgesnett. Bygge mer på lavere grader fra statlige høgschooler. Men like viktig er det at vi fra Universitetet sier ifra at det trengs en annen grunnskole og videregående skole, der fag og kunnskap settes mer i høysetet enn i dag.

En foreløpig konklusjon: færre og bedre fag, færre og bedre forskere, færre og bedre studenter, og mindre administrasjon, – og mer penger.

Og så håper jeg at myndighetene følger opp Statsministerens nyttårslofter om et enklere samfunn.

Gi oss mer frihet under ansvar.

La oss få være litt elitistiske, som kunsten og idretten.

Stol på oss.

Den tredje virksomhet: formidling må taes alvorlig. Det henger sammen med synliggjøringen av hva universitetet står for.

Valget av rektor ved Universitetet i Oslo satte i gang en god debatt om universitetets stilling i samfunnet. En viktig debatt. Jeg vil gjøre mitt til at vi kan delta videre i den offentlige debatt. Den store samtalen.

Vi må formidle vår viten, vår kunnskap. La samfunnet få øse av vår store og dype kunnskapsbrønn, både i etter- og videreutdanning, og som generell opplysning.

Vi må bruke universitetet som møtested. Her er det nye universitetsbiblioteket en svarressurs. Når det åpner, vil vi ha en storstue på Blindern. Konsertsal, utstillinger, sted for tverrfaglige møter og forelesninger.

Jeg vil aktivt bruke mine kontakter innen mediene for å få universitetets anliggender på den offentlige dagsorden igjen. Bruke museene aktivt i formidlingsarbeidet til et bredt publikum.

Husk at forskning og vitenskap er en integrert del av vår kultur.

*Burde ikke Universitetet ta et initiativ til et **kulturloft** i vårt tabloide såpesamfunn!*

Forholdet til Oslo!

Tenk dere Oslo uten Universitetet i Oslo.

Tenk hva universitetet betyr for byen.

Tenk hva museene er, eller i alle fall kunne være, – om Oslo forsto hvilken nytte byen har av dem, og ville betale for at de kunne brukes enda mer.

Oslo og Universitetet må samhandle i planleggingen av Sorenga med Middelaldermuseum, Middelalderpark. Flytte de kulturhistoriske museene hit.

Tenk stort, lag planer for hele området. Ikke stykk det opp!

Tenk hvilken bydel Gamlebyen kan bli når bilene går under vann og togene i fjell. Og ettermiddagssolen skinner på boliger og parker der hvor byen vår ble grunnlagt. Det var ikke tilfeldig at Oslo ble lagt innunder Eikaberget.

Oslo må forstå hvor viktig Universitetet som bærer byens navn er og derfor legge forholdene til rette for at det skal ha det bra. Sammen må vi verne om Universitetets utbyggingsområde. Det er gode områder for universitetsrelaterte intelligensindustri, som vil gi arbeidsplasser og skatteinntekt for byen. Lag derfor ikke en tunnel som ender i en trafikkmaskin i Gaustadbekkedalen, men lag en lang tunnel som skjerner området, og gir muligheter for full utnyttelse av et av Norges viktigste forskningsareal. Et område som forutseende myndigheter og forskere la ut til forskningsformål allerede for femti år siden. Tunnelen under Blindernområdets grunnfjell må altså bli lang og ikke ødelegge vitenskapens grunnfjell.

Tradisjonen og ideen ved Universitetet er grunnfjellet. Vi har en del løsmasse som må skyfls unna. Det er mange steiner å rydde bort. Men steinene kan brukes til byggverk for å virkeliggjøre noen av de vyer jeg har for Universitetet og dets plass i vårt moderne samfunn. Det kan bli tunge tak. Vi skal sammen bygge et tårn, ikke et elfenbenstårn, men et tårn som både kan være et bruhode til andre forskningsmiljøer ute i verden, og et utsiktstårn for at vi kan oppdage kulturelle strømmer og ny viten som vi vil dele med land og folk.

Tor Jonsson har sagt dette langt bedre enn jeg klarer, og jeg vil derfor avslutte med et dikt av han. Det heter *Byggje tårn* og vil bli lest for oss av *Ragnhild Hilt*.

BYGGJE TÅRN

Grava gråstein
utor veitom.
Bera lyfjarstein
opp mot høgste leitom.

Lyfte draumen
opp or einsemdjup.
Bera draumen
bort frå stygge stup.

Vera ein.
Bera stein.
Stein er søkkt
djupt i dy.
Bera – Byggje høgt –
Byggje tårn mot sky.

Bera stein.
Gjerna draumen stor.
Byggje tårn,
bru frå jord –

Byggje høgt
over li og lein –
Bera denne draumen –
Bera stein

Talen ble godt mottatt i Aulaen. Men viktigere var det at talen vakte politisk interesse. Statsrådene Jon Lilletun og Odd Einar Dørum ba om å få talen tilsendt. Dørum mente at manuskriptet burde publiseres som kronikk. Aftenposten, ved redaktør Nils Morten Udgaard, ba om manuskriptet, og han kommenterte talen positivt på lederplass i sin avis.

Rolv Mikkkel og jeg innførte noen endringer i det daglige arbeidet i rektoratet og sentraladministrasjonen. Vi delte på oppgavene innen rektoratet, holdt hverandre orientert, men stolte fullt på hverandre og kontrollerte ikke hva den andre sa eller gjorde. Hovedfordelingen av arbeidet var at Rolv Mikkkel skulle vesentlig ta seg av interne saker, jeg skulle fronte UiO utad. Rolv Mikkkel sa ofte halvt for spøk, halvt i alvor: *«Kaare er ute og styrer verda, medan eg er heime og styrer Universitetet»*. For eksempel ledet Blakar begge Universitetets tyngste komiteer: Forskningskomiteen og Undervisningskomiteen. Rektoratet var uten kvinner, men vi opprettet kontakt med toneangivende «kvinnegrupper», fikk råd av disse og fikk etter hvert god tillit hos dem.

Jeg var 66 år ved tiltredelsen, og mange mente jeg var for gammel, men vi laget et valgspørsmål: *Gubber mot forgubbing*.

Jeg tok med en gang kontakt med NHO-ledelsen for å få til et samarbeid. Vi fikk raskt til en god kontakt med Oslo by, – ved ordfører og byrådsleder. Allerede etter noen uker hadde vi klart å påvirke reguleringsplanene for veisystemet gjennom Gaustadbekkdalen, en reguleringsplan som ville ødelegge store deler av et viktig utbyggingsområde for forskning og undervisning (se eget kapittel om Gaustadbekkdalen).

På bakgrunn av mitt kjennskap til viktigheten av å vite til en hver tid hva som skjer på Universitetet, og å orientere om dette, lagde jeg «rundskriv» til kollegiemedlemmene for å fortelle hva rektoratet gjorde mellom kollegiemøtene. Blakar og jeg gjennomførte en oppmyking av dekanmøtene. Dekanene satt tidligere i Kollegiet, men etter den nye universitetsloven var ikke dekanene representert i Universitetets styre. Rektor Lucy Smith hadde innført dekanmøter en gang i måneden; vi innførte ukentlige møter. Jeg opprettet et rådgivende utvalg av fremtredende forskere fra ulike fakulteter, og fikk en del kritiske bemerkninger fordi det rådet som jeg hadde opprettet ikke var demokratisk valgt. Rådet besto av en toppforsker fra hvert fakultet. Dekanene var ikke nødvendigvis de beste forskerne. Blakar og jeg innførte også ukentlige møter med studentenes tillitspersoner.

Jeg følte det var viktig med god kontakt med fremtredende politikere og var derfor ofte i Stortinget for å snakke UiO-saker. Jeg fikk tidlig en meget god kontakt med undervisnings- og forskningsminister Jon Lilletun, og han «tillot» at jeg snakket forskningspolitikk med stortingsrepresentantene. Det var og en fordel å ha tidligere rektor Inge Lønning som stortings-

representant. Som rektor for UiO var jeg ofte gjest ved offisielle middager på Slottet eller Akershus. De middagene ble brukt til å snakke med toneangivende politikere om universitetsspørsmål. Slike middager var også hyggelige og artige. Jeg var så heldig å få hilse på Nelson Mandela og Bill Clinton. Sistnevnte hadde vært i Oslo som student, og vi hadde en ganske lang samtale om universitets- og forskningspolitikk. Ved slike offisielle tilstelninger traff jeg også sentrale representanter fra næringslivet og sivile organisasjoner. Ved en aktiv bruk av møter og middager tror jeg at jeg klarte å sette UiO tydelig på kartet eller i alle fall profilere markert den institusjonen jeg var valgt til å lede i noen år.

Grosch-selskapet

Det ble høsten 1999 tatt et initiativ fra lederen av arkitektmuseet, Ulf Grønvold. Han mente at man burde minnes den store arkitekten Christian Heinrich Grosch ved å danne et Grosch-selskap, som hvert annet år skulle dele ut en medalje til en fremragende norsk arkitekt. Selskapets styre skulle reflektere innsatsen til Grosch: han hadde vært med på å tegne Slottet og Universitetet i Oslo, et bygg for Norges Bank og en rekke norske kirker. Jeg ble, som rektor for UiO, valgt til styremedlem sammen med blant annet biskop Gunnar Stålsett, slottsforvalter Thomas Willoch, professor(økonomi) Preben Munthe og professor (historie) Anne-Lise Seip. Stiftelsen av Grosch-selskapet fant sted i år 2000, og den første medaljen ble gitt til arkitekt Sverre Fehn i 2001. Jeg satt i Grosch-selskapets styre inntil rektor Ole-Petter Ottersen overtok vervet i 2012.

Observatoriebygget

En stor og vanskelig sak, som raskt kom på rektoratets bord, var hvem som skulle bruke Observatoriebygget ved Solli plass. Det var UiOs eldste bygg, tegnet av Grosch, og er et historisk observatorium med en del av de gamle instrumentene delvis intakt. Her satte Christopher Hansteen (1784-1873), professor i astronomi og matematikk, Norge på kartet. Dette gjorde han i bokstavelig forstand, ved å bestemme Christianias lengde- og breddegrad. Hansteen markerte seg innen flere forskningsfelt og studerte med suksess både stjerner og jordmagnetisme. Og ambisjonene han hadde felte han inn på en plate festet til observatoriets grunnstein. «Et nos petimus astra» – «Også vi søker stjernene» – står det på denne platen. Og «Et nos petimus astra» ble Universitetets motto ved jubileet nesten to hundre år senere.

Observatoriet lå meget vel til rette for å bli et naturvitenskapelig historisk museum. Men Ibsen-senteret hadde flyttet inn der og innredet seg vel og bra. Deres beste argument var en hensiktsmessig kort avstand til Uni-

versitetsbibliotekets bygning på Drammensveien, en bygning som inneholdt det meste av litteraturhistorisk verdi etter Henrik Ibsen. Dessuten hadde Jahre-fondet gitt penger til Ibsens-senterets oppussing av Observatoriebygget. De to dekaner, Hovdhaugen for HF-fakultetet og Trulsen for MatNat-fakultetet, var selvsagt uenige. Men det ble i år 2000 skapt et forlik etter intense forhandlinger og mye hissig og varm argumentasjon: Ibsen-senteret skulle få være der i noen år inntil andre hensiktsmessige lokaliteter var skaffet til veie, og så skulle realistene etter 10 år ta over hele Observatoriet. Bygget ble pietetsfullt rehabilitert og gjenåpnet i november 2011 og fungerer nå godt som et lite, men verdig, naturhistorisk museum.

Kulturhistorisk museum til Bjørvika

I min tale ved innsettelsen som rektor hadde jeg gått inn for å bygge et nytt kulturhistorisk museum i Bjørvika, og flytte vikingskipene til det nye museet. Det hele så lyst ut under min rektorperiode. Oslos ordfører Per Ditlef-Simonsen var en sterk tilhenger av disse planer. Arkitekt Niels Torp kom tidlig med tegninger, og direktør Alf Bøe hadde konkrete planer om hva som burde ligge hvor. Jeg samlet alle tilhengerne til en arbeidsmiddag hjemme i Holmboes gate våren 1999. Der var også stortingsrepresentanter fra Oslo, som likte planene svært godt. Men det var sterke motkrefter, spesielt fra personer og miljøer som ville beholde viktigskipene på Bygdøy, og som brukte en rekke argumenter for at flytting ikke burde finne sted: vikingskipene var for skjøre til at de kunne flyttes, i alle fall vogner og mindre gjenstander av tre som var dårlig preparert. Og motkreftene vant slaget om vikingskipene, de skal forbli i et utvidet museum på Bygdøy.

Kulturskatter lagret i magasiner utilgjengelige for folk flest

Sommeren 1999 startet valgkampen i Oslo. Arbeiderpartiet (Åse Kleveland) og Høyre (Per Ditlef-Simonsen) ble invitert til UiO for å diskutere kommunal universitetspolitikk. Jeg ledet diskusjonen og kom under innledningen inn på spørsmålet om utbygging av museene i Oslo. Jeg fremhevet i innledningen at det meste av våre gamle kulturskatter lå lagret i magasiner. Var det en tanke å sende noen av disse bortgjemte klenodiene tilbake til de kirker og lokale museer de kom fra? Jeg gjentok denne tanken på en museumskonferanse senere på sommeren. Sjelden har jeg fått så kraftig faglig motstand. Fagfolkene mente at våre klenodier fra tidligere tider hadde det best i magasinene. I lokalmiljøene kunne de lett blitt skadd. Men jeg fikk støtte fra lokale museer og en rekke lokalpolitikere. Allikevel, madonnaer og andre skjøre gjenstander er fortsatt godt og sikkert lagret, men beundres bare av noen få fagfolk.

Striden om Universitetsforlaget

Forsommeren 1999 bestemte forlagene Gyldendal og Aschehoug at de ville legge ned Universitetsforlaget. De eide fra før til sammen 50 % av aksjene og kjøpte en stor aksjepost fra Studentsamskipnaden i Trondheim. UiO og andre akademiske institusjoner eide bare til sammen vel 16 % av aksjene i Universitetsforlaget. De to forlagene ville dele Universitetsforlaget mellom seg. Beslutningen om nedleggelse av Universitetsforlaget vakte både harme og forbauselse i vide forsknings- og kulturkretser. Beslutningen kom overraskende. Året i forveien hadde de to forlagene lovet å videreføre Universitetsforlaget. De hadde til og med avsatt Universitetsforlagets direktør fordi han ville selge forlagets tidsskrifter til et engelsk forlag. Året etter ville Gyldendal og Aschehoug det samme. Saken vakte stor oppmerksomhet, både blant forfattere og i økonomikretser. UiO arbeidet for et slags kompromiss. Det var en rekke møter hvor enten Rolv Mikkell Blakar eller jeg representerte Universitetet. Fra første øyeblikk av var det imidlertid klart: for Gyldendal og Aschehoug var prinsippet at «money speaks». UiO satt ikke med store aksjeposter, men hadde rettighetene til navnet Universitetsforlaget, noe som viste seg å bli meget viktig. Betingelsene for at UiO skulle selge sine aksjer til Aschehoug og Gyldendal var tre. For det første skulle universitetsredaksjonen i Universitetsforlaget videreføres i Aschehoug, og forlaget skulle være forpliktet til å medvirke til publisering av forskningslitteratur og av lærebøker rettet mot universitets- og høyskolesektoren. For det andre skulle Universitet fremdeles bestemme over retten til å bruke navnet Universitetsforlaget. For det tredje skulle Universitetet i Oslo ha en vedtektsbestemt rett til ett styremedlem i det nye Universitetsforlaget. Jeg fikk det vervet. Gyldendal og Aschehoug delte Universitetsforlaget mellom seg. Gyldendal fikk retten til å utgi skolebøker og hele Universitetsforlagets lager av bøker. Forlagets internasjonale tidsskrifter skulle selges til utlandet. Det siste skapte mange innsigelser, og protestene havnet til slutt i regjeringen og ble behandlet av handelsminister Sponheim. Men forlagene klarte etter mye diskusjon og store løfter å få lov til selge den internasjonale tidsskrift-porteføljen til engelske forlag.

Nytt Universitetsbibliotek – Georg Sverdrups Hus

Lucy Smith hadde arbeidet intenst for å få et nytt universitetsbibliotek på Blindern, og det ble ferdig forsommeren 1999. Jeg fikk æren av å innvie bygget, som fikk navn etter universitetets første bibliotekar, Georg Sverdrup, den kjente Eidsvollsmannen. Innvielsen fant sted på UiOs «fødselsdag» 2. september. Kongen hadde langt ned grunnsteinen og skulle være med på den offisielle åpningen av biblioteket. Han kom sammen med Dronning

*Figur 11: Kong Harald tas imot før den offisielle åpningen av det nye Universitetsbiblioteket, Georg Sverdrups hus. Bak Norum er universitetsdirektør Tør Saglie og leder for Universitetsbiblioteket, Jan Erik Røed.
(Foto tatt i september 1999 av Uniforum.)*

Sonja, og de ble hentet på parkeringsplassen utenfor Administrasjonsbygget. NRK skulle dekke begivenheten og hadde satt opp kamera og mikrofon slik at Kongen skulle bli godt sett og hørt. Uheldigvis førte jeg de kongelige inn på gale plasser, slik at det ble rektor som satt i NRKs fokus under seremonien, med majestetens adjutanter og sikkerhetsfolk bak seg. Kongen skjønte feilen og moret seg – kongelig, mens statsråd Lilletun hygget seg med dronning Sonjas hoffdame.

Åpningsseremonien var stilfull. Men arkitekten bak praktbygget fikk et «slag i trynet» fordi Dagbladet på selve åpningsdagen over hele forsiden hadde et direkte slakt av det nye Universitetsbiblioteket. I dag er det allmenn enighet om at Universitetsbiblioteket på Blindern er et vakkert bygg. Arkitektene fikk utvidet bygget ved å brette det litt ut. Derved ble det skapt et stort åpent rom, velegnet til musikk og annen underholdning. Da jeg var i USA på begynnelsen av 1990-årene, hadde jeg opplevd hvordan man ved National Institutes of Health brukte fredagens lunsjpause til en konsert for de ansatte i institusjonens største auditorium. Jeg tok ideen med meg til UiO og fikk innført fredagskonserter i Universitetsbiblioteket i et nært samarbeid med Oslo Filharmonisk Selskap. Fredagskonsertene har blitt en tradisjon.

Øverst i det åpne rommet hadde arkitektene tegnet en liten balkong. Bakgrunnen var at Gudmund Hernes, da han som minister skulle innvie Helga Engs hus, hadde etterlyst en balkong som han kunne tale fra. Det var de samme arkitektene som også sto for Georg Sverdrups hus, som altså fikk sin balkong. Jeg brukte den bare en gang.

Noen måneder etter at Georg Sverdrups hus var innviet, la jeg en kveld merke til at det var kommet en stor rød-lysende Coca-Cola-automat i inngangspartiet til biblioteket. Automaten var skjemmende for interiøret i biblioteket, og det automaten tilbød å drikke, var ikke akkurat etter min smak. Jeg spurte hvem som hadde gitt tillatelse til plassering av brusautomaten. Det var Studentsamskipnaden, som hadde fått gode økonomiske betingelser ved å selge Coca-Cola på den måten. Jeg beordret automaten bort og forlagte at Studentsamskipnaden skulle lage en kaffebar i stedet. Så ble raskt gjort, og kaffebaren er blitt et meget populært sted i Universitetsbiblioteket.

Jahre-formuen tilbake til Norge?

Like etter at jeg hadde tiltrådt som rektor, ble jeg kontaktet av styremedlemmer i Jahres humanitære stiftelse. Rektor var *ex officio* styremedlem i Anders Jahres fond til vitenskapens fremme. Jeg fikk vite at ganske store deler av Jahres utenlandske formue var intakt, og at det var mulig å forhandle seg

frem til en avtale med dem som «disponerte» pengene. Derved kunne mulighets store deler av formuen komme tilbake til Norge. Det var meningen at pengene skulle tilfalle de to Jahre-stiftelsene. Jeg hadde kontakt med Bjørn Bettum og Øivind Fjelstad om saken og mente at det var verdt å forsøke å få penger tilbake til Norge. Jeg ble i februar 2000 med Bettum til London. Vi var i møte med Lazard Bank, som hadde vært Anders Jahre bank. Banken skulle formidle kontakten og skulle være forhandler om tilbakeføringen. Saken var ganske spesiell. Skattemyndighetene var på jakt etter pengene, men selv etter tallrike forsøk og en masse advokathonorarer, hadde man ikke klart å få en løsning. Lucy Smith ville ikke ha noe med saken å gjøre da hun var rektor.

På bakgrunn av forhandlinger og kontakter i utlandet, kom vi frem til en slags løsning med de som «disponerte» pengene. Jeg hadde kontakt med en del rikspolitikere om saken, og de fleste jeg snakket med mente at man burde prøve å få til en ordning. Jeg var derfor med på et initiativ og skrev sammen Øivind Fjelstad et fortrolig notat til statsminister Stoltenberg den 18.mai 2000. Vi undertegnet notatet på vegne av Anders Jahres fond til vitenskapens fremme og Anders Jahres Humanitære Stiftelse. Det fortrolige notatet var ikke mer fortrolig enn at Dagens Næringsliv fikk fatt i det og publiserte det i juni 2000. I notatet skrev vi:

Etter å ha hatt kontakt med de utenlandske parter er vi av den oppfatning at det er grunnlag for et globalt forlik som gir dødsboet de forannevnte 90-95 millioner dollar og at det gjenstående beløp i Aall Foundation – cirka 25 millioner dollar kan tilføres de to norske stiftelsene. En slik løsning burde være formålstjenlig fra norsk side og vi tror, på basis av de kontakter vi har hatt, at det er den eneste måte hvorved alle disse midler – cirka 120 millioner dollar – kan komme til Norge dersom man skal basere seg på et forlik.

Vi mente på bakgrunn av alle de forsøk som var gjort tidligere, at uten en slik forliksløsning, ville pengene bare forsvinne i formålsløse juridiske diskusjoner og tvister.

Statsministerens kontor sendte vårt notat over til Finansdepartementet. Sentrale byråkrater i det departementet frarådet en forliksløsning, og slik ble det. Saken er omtalt i den siste boken om Anders Jahre¹³⁷.

Mjøs-utvalgets arbeid og innstilling og den etterfølgende stortingsmelding

I 1998 nedsatte regjeringen Bondevik et utvalg til å utrede høyere utdanning etter år 2000. Utvalget fikk i mandat å gi en samlet fremstilling av høyere utdanning, og vurdere behovet for endringer i sektoren, i lys av blant annet

137 Tjomsland A. *Anders Jahre – hans liv og virksomhet*. Sandefjord: Tjomsland Media AS, 2013.

internasjonal utvikling og nye krav fra studenter, samfunns- og næringsliv. Det var Jon Lilletun som hadde lagt grunnlaget for det mandatet Mjøs-utvalget fikk. Lilletun var svært interessert i forskning og lydhør overfor hva sentrale forskere mente om forskningspolitikk. Vi hadde flere samtaler om sentrale forskningsspørsmål, og jeg hevdet at Forskningsrådet burde ha langt flere fremragende forskere i sitt styre. Det var nemlig på tide å utnevne nytt styre for Forskningsrådet. Men Lilletun gikk av som minister før nytt styre for Forskningsrådet ble oppnevnt, og de samtalene vi hadde og de signaler han sendte til departementet som minister, ble ikke hørt da Stoltenberg-regjeringen oppnevnte nytt styre for Forskningsrådet.

Mjøs-utvalget innkalte institusjonene til møter, men på disse møtene ble det lite tid til grundige diskusjoner. Jeg reiste derfor til Tromsø høsten 1999 for å snakke med Mjøs om sentrale punkter utvalget hadde til drøfting. Det gjaldt spesielt tre saker: 1) antall universiteter i Norge, 2) skulle rektor og styret for den vitenskapelige institusjon utnevnes av myndighetene eller velges av institusjonenes ansatte, og 3) omorganiseringen av gradsordningene etter europeisk mønster. Disse sakene ble diskutert intenst i ulike fora ved UiO.

Jeg fremholdt både overfor Mjøs og i offentlig sammenheng at jeg syntes at det bare skulle være 4 universiteter i Norge, og at de de vitenskapelige høyskolene skulle konsentrere seg om de oppgavene som Ottosen-komiteen opprinnelig hadde bestemt, nemlig bidra til en god profesjonsutdannelse og ikke bli halv gode universiteter.

Utvalget avga sin innstilling til departementet 8. mai 2000. Det var utnevnt av en borgerlig regjering, men ga sin innstilling til en regjering ledet av Jens Stoltenberg og med Trond Giske som ansvarlig statsråd. Mjøs-utvalget fremla forslag til en omfattende reform av høyere utdanning, som ble fulgt opp av regjeringen Stoltenberg i *St. meld. nr. 27 (2000–2001) Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning*, og ved Stortingets behandling av meldingen.

Jeg fikk ikke noen tilslutning til min mening om at fire universiteter i Norge var nok. Det ble bestemt at dersom en vitenskapelig institusjon kunne gi doktorgrader i flere faglige områder, var det nærmest fritt frem for å be om å få kalle seg universitet. Imidlertid ble det på grunnlag av et mindretall i Mjøs-utvalget tatt til følge i den etterfølgende stortingsmelding at den vitenskapelige institusjon selv kunne bestemme om den ville velge sin leder og sitt styre, men regjeringen kunne i tillegg utnevne en eller et par styre-medlemmer.

Mjøs-utvalget foreslo blant annet at de statlige institusjonene skulle gis større selvstendighet; en innføring av et nytt finansieringssystem for høyere utdanning; en organisering av statlige institusjoner i egne rettssubjekter, og

et felles lovverk for statlige og private institusjoner. Innstillingen ville ha tettere oppfølging av studentene, innføre en ny gradsstruktur, og opprette et eget, uavhengig akkrediteringssystem og -organ. Et flertall av Mjøs-utvalgets medlemmer gikk inn for at universiteter og høyskoler skulle organiseres som egne rettssubjekter i henhold til en egen særlov. Et mindretall gikk inn for at institusjonene skulle organiseres som forvaltningsorganer med særskilte og utvidede fullmakter. Mjøs-utvalgets mindretalls forslag ble lagt til grunn av regjeringen Stoltenberg i en stortingsmelding om Forskningspolitikken, og Stortinget ga sin tilslutning til denne.

Samme dag som Mjøs la frem sitt utvalgs innstilling, var ministrene Trond Giske og Grete Knudsen i intern debatt om hvem som skulle bestemme over de enkelte departementers forskningsbevilgninger. Giske ville ha hele kontrollen via sin innflytelse over Forskningsrådet, men Knudsen mente at industriforskning skulle styres av henne. Regjeringen avgjorde saken til fordel for Giske.

Mjøs-utvalgets innstilling ble heftig diskutert på UiO. En rekke forskere fra humanistiske fagkretser var i mot bachelor- og mastergrader. De mente at dette ville forringe studentenes innsikt og kompetanse innen sine fagområder. Realfagene hilste derimot stort sett de nye gradsstrukturene velkommen.

Jeg hadde senere i mai 2000 et møte med Trond Giske om Mjøs-utvalgets innstilling. Han var tydelig for det meste av det som sto i Mjøs-utvalgets innstilling, og spesielt forsvarte han studentenes interesser. I det hele, Trond Giske hørte langt mer på studenter enn på forskere i diskusjon om undervisning og forskning. Den gode og lyttende innstilling som jeg hadde møtt hos Lilletun, var fullstendig fraværende i mine kontakter med Trond Giske.

Rune Slagstad lagde sin egen innstilling, som en reaksjon på Mjøs-utvalgets innstilling, og vi hadde i august 2000 gode samtaler om hans forslag, som stort sett var sammenfallende med hva jeg mente.

Mjøs-utvalgets innstilling førte til en stortingsmelding¹³⁸, og den etterlyste evalueringer av norsk forskning. Dette førte til at både universiteter og Forskningsrådet og dets sektorer skulle evalueres. Men UiO ville først gjøre en egenevaluering. I denne spilte både Arild Underdal og Ole Petter Ottersen sentrale roller, noe som kom til å få betydning for deres roller som rektorer senere: de fikk nemlig ved denne egenevalueringen av UiO stor innsikt i UiOs styrke, struktur og problemer.

138 Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. *St. meld. nr. 27 (2000–2001) Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning.*

En av de første evalueringer som ble offentliggjort, var en vurdering av biofagene i Norge. Et internasjonalt team, under ledelse av den svenske professor Gunnar Öquist hadde evaluert forskning innen biofag i Norge, og kom med sin rapport i januar 2001. Hans kritikk var besk, – og riktig: Det var lav standard i norsk forskning innen biofag, med noen øyer av fremragende miljøer. Årsaken til at det gjennomgående sto så dårlig til, var utilstrekkelig finansiering og uhensiktsmessig ledelse. Altfor lite ble brukt til fri forskning og for meget ble styrt av strategiske programmer. Jeg var enig med Öquist, og fremholdt mine synspunkter både titt og ofte.

Budsjettpåvirkning

Dette kapitlet er ganske detaljert for å vise hvordan UiO arbeidet for å styrke budsjettet. Forskningspolitikk og penger til undervisning på universitetsnivå hadde vært sentrale momenter i valgkampen for å bli rektor. Det var egentlig ingen stor uenighet mellom rektor-kandidatene, men vektleggingen av problemstillingen var ulik. Jeg følte det som en forpliktelse å sette budsjettsaker i fremste rekke innenfor de politiske sakene som UiO burde uttale seg om. Jeg brukte uttalelsen: **«Penger til forskning er ingen utgift, men en investering»** i en rekke innlegg i aviser, polemikker og i politiske diskusjoner.

Jon Lilletun var forsknings- og utdanningsminister da jeg ble rektor. Jon Lilletun og jeg ble etter hvert fortrolige venner og samtalepartnere. Vi møttes privat og offisielt, og hadde tallrike telefonsamtaler. Lilletun hadde liten formell utdanning, men han har etter min mening vært den beste forskningsminister Norge har hatt siden Lars Roar Langslet, som gikk av i 1986!

Høsten 2000 var det stor aktivitet fra universitetenes side i Stortingets budsjettprosess. Bakgrunnen var at det verserte rykter om at regjeringen Stoltenberg ville gi universiteter og høyskoler et meget stramt budsjett. Det som skjedde i høsten 2000 er et godt eksempel på hvordan de akademiske institusjonene kan arbeide politisk for å bedre sine budsjetter. UiO spilte da en hovedrolle, men arbeidet nært med de andre universitetene, spesielt Universitetet i Bergen.

Rektor Kirsti Koch Christensen i Bergen og jeg hadde gjennom vår rektorperiode hatt en rekke både hyggelige og nyttige møter. Tonen mellom oss var god, åpen og tillitsfull. Jeg hadde også kommet godt overens med universitetsdirektøren i Bergen, Kåre Rommetveit. Han var en politisk person, tilknyttet Arbeiderpartiet. Hver gang han var i Oslo, besøkte han Stortinget. Da ryktene om dårlige budsjetter for universitetene kom opp tidlig på høsten 2000, tok Kåre og jeg kontakt og la en slags plan for å prøve å påvirke budsjettprosessen til fordel for akademisk forskning og høyere ut-

danning. Regjeringen var en mindretallsregjering, og derfor avhengig av samarbeid med andre partier. Dette skapte muligheter for å påvirke budsjettprosessen. Vi traff stortingsrepresentantene Ranveig Frøiland (Leder av KUF-komiteen) og Dag Terje Andersen (Leder av Finanskomiteen) den 5. september 2000. De var nettopp ferdig med regjeringens og Arbeiderpartiets budsjettkonferanse og var ganske slitne. De ville selvsagt ikke røpe noe, men sa at «det ikke er så galt som dere tror». Under samtalen med de to komitélederne ble det helt klart at de måtte kjempe for Arbeiderpartiets budsjettforslag, men at de ikke var uvillige til å gå inn i diskusjoner med andre partier når det nærmet seg budsjettforlik. Begge politikerne fremholdt at Trond Giske kjempet hardt for forskning og omstillingsmidler til universitetene, men det var tydelig at han ikke hadde vunnet i budsjettkampen på regjeringsskonferansen. Etter det møtet ble Kåre Rommetveit og jeg enige om at vi skulle prøve å få til et møte mellom de fire universitetene og hele Stortingets KUF komité en gang i oktober.

Jeg fikk en samtale med Jon Lilletun og Terje Johansen i Stortingsrestauranten den 18. september. Johansen var Venstres representant i Finanskomiteen. Jeg fortalte dem at Universitetet i Oslo og de tre andre universitetene arbeidet overfor Stortinget for å få et bedre budsjett. Jeg fortalte om mine tanker vedrørende de formler som Finansdepartementets sosialøkonomer bruker for å lage budsjetter. Formlene inneholder ikke noe om forskning og høyere utdanning. Jeg fortalte at jeg skulle ha et møte med Aukrust og Longva i Statistisk Sentralbyrå om disse sakene. Det var flere sentrale økonomer som mente at Finansdepartementets nåværende linje ikke var riktig, og at man burde få en offentlig debatt om disse problemene, en debatt der sosialøkonomene deltok. Terje Johansen og Jon Lilletun var meget interessert i disse spørsmålene.

På en slottsmiddag den 20.9.2000 fikk jeg snakket med statsminister Jens Stoltenberg og statsråd Trond Giske. Jeg fremholdt at Finansdepartementet arbeidet etter en gammeldags budsjett-modell der forskning og utvikling ikke var med. Stoltenberg sa at dette nok var riktig, men han forstod ikke hvorledes en slik modell kunne endres. Det var tross alt budsjett for bare ett år av gangen, og den langsiktigheten som forskning representerer, var vanskelig å få inn i budsjettarbeidet. Jeg repliserte at dette akkurat var vanskeligheten, og at jeg skulle ha et møte i nær fremtid med Aukrust og Longva i Statistisk Sentralbyrå og et par andre økonomer for å diskutere en mulig endring i prinsippene for budsjettarbeidet.

Under samtalene med Trond Giske og Jens Stoltenberg kom det tydelig fram at de ikke skjønnte hvilke problemer Universitetet i Oslo sto overfor, og ikke oppfattet hvor stor betydning forskning og høyere utdanning på

lang sikt har for landets økonomi. De var for mye preget og opptatt av sine egne fagområder og forstod overhodet ikke at eksperimentell medisin og naturvitenskapelige fag hadde vansker på grunn av dårlig økonomi.

Like før statsbudsjettet skulle offentliggjøres innkalte ledelsen for KUF den 2. oktober 2000 ledelsen for universitetene og Forskningsrådet til et informasjonsmøte som de kalte «Forskningspolitisk strategi». Men møtet var en orientering til oss om statsbudsjettet. Innledningsvis ble det henvist til en artikkel i VG om KUF budsjettet. Det ble sagt at VG var vel informert. Noe som var riktig, fordi artikkelen var skrevet av en venn av statsråd Trond Giske. Artikkelen påpekte at universitetene fikk et meget godt budsjett for året 2001. Noe som absolutt ikke var korrekt.

Samme ettermiddag kontaktet jeg stortingsrepresentant Ranveig Frøiland fra Arbeiderpartiet om Universitetets budsjett. Hun sa at vi måtte være fornøyd med forskningsbevilgningene, men skjønte etter hvert at vi var misfornøyd med de bevilgningene som var foreslått.

Den 4.10 ringte Odd Einar Dørum for å få kommentarer til budsjettet for Universitetet i Oslo. Han mente at universitetene burde få omstillingsmidler og at forskningsbevilgningene var for små, spesielt fordi det var en plan om å komme opp med budsjetter på OECD-nivå.

Den 6.10 om morgenen ble jeg intervjuet av NRK P2 i Politisk kvarter om statsbudsjettets betydning for universitetene. Jeg sa at de økonomiske modellene som statsbudsjettet ble utarbeidet etter, måtte være gale, og at dette spørsmålet burde bli gjenstand for en inngående diskusjon blant akademisk utdannete økonomer. Intervjuet skapte stor reaksjon i akademisk økonomimiljø, og førte til et «oppvaskmøte» på Økonomisk institutt senere i oktober (se avslutning av dette kapittelet).

Den 6.10 på ettermiddagen hadde jeg et møte med Kåre Rommetveit. Vi snakket om opplegget for å få samtaler med de politiske partiene om statsbudsjettet. Det var gått ut en offisiell invitasjon til KUF-komiteén kvelden 18. oktober, og kopi av denne invitasjonen var sendt til Universitets- og høyskolerådet. Invitasjonen var signert av de fire rektorene ved universitetene. Kåre Rommetveit hadde hatt samtaler med Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Han hadde videre snakket med Rolf Reikvam i SV og Petter Løvik i Høyre. Han hadde også kontaktet Knut Arild Hareide, som utarbeidet Kristelig Folkepartis merknader til statsbudsjettet. Han hadde videre snakket med stortingsrepresentant Arne Skaug, som satt i styret for Universitetet i Bergen. Skaug hadde vært til stede ved budsjettgjennomgangen ved Universitetet i Bergen i den 5. oktober, og han forstod problemstillingene. Kåre Rommetveit kommenterte også mine kommentarer i «Politisk kvarter», og jeg fikk helhjertet støtte fra ham. Han mente

det var viktig at universitetene nå var i media slik at folk i samfunnet skjønnte hva vi slet med. Budsjettdebatten druknet jo i spørsmål om bensin, kjøtt og alkohol, og de vesentlige tingene kom ikke godt nok fram. Universitetet i Bergen arbeidet med tall som kunne bygge opp under våre argumenter i de møtene vi planla.

Den 10. oktober hadde jeg en telefonsamtale med Jon Lilletun som fortalte at KrF var helt på linje med Venstre i denne saken, og at Odd Einar Dørum kjøpte et løp som KrF var helt enig i.

Odd Einar Dørum ringte meg den samme dagen for at vi skulle avtale møte i Stortinget den 17.10 for å diskutere statsbudsjettet. Jeg fortalte at Kåre Rommetveit også kom, og at vi jobbet sammen for de fire universitetene. Dørum ville hjelpe oss. Hans strategi var nå å få tilbake til universitetene de 140 millioner kroner som var strøket i budsjettet, øke utbyttet fra Forskningsfondet med 100 millioner og prøve å få en bevilgning på 20 millioner til grunnforskningen ved de medisinske fakulteter.

Den 13.10 var det utdeling av årets medisinske Jahrepris. I min tale i Aulaen kom jeg inn på forskningsbudsjetter i de nordiske landene og sa blant annet:

Anders Jahres medisinske priser er nordiske priser, og forskere fra alle land i Norden er med i denne biologiske revolusjon som vi opplever. Det er gode forskergrupper som arbeider med kreftforskning, cellebiologi og genforskning i alle de nordiske land.

I dag er det to nordiske land som får sine vel fortjente priser; Sverige og Finland. Det er ikke tilfeldig at disse landene får priser i dag. Det er heller ikke tilfeldig at Finland og Sverige har fått de fleste av de nordiske vitenskapelige prisene innenfor medisinsk og biologisk forskning i de senere årene. Både Sverige og Finland satser nemlig meget på forskning, spesielt innen medisinsk-biologisk grunnforskning og grunnleggende klinisk forskning. Finland og Sverige satser mer enn Danmark, og langt mer enn Norge.

Men verken Island, Danmark eller Norge er misunnelige på dem som i dag får sin vel fortjente pris. Vi peker bare på at det er en overordnet årsak til at forskningen i Sverige og Finland er langt mer fremme. Sverige og Finland som nasjoner satser på grunnforskning. Mens Norge er det land i den vestlige verden som satser minst på medisinsk/biologisk forskning, er Sverige og Finland blant de som satser mest. De satser selvsagt ikke på forskning for å få priser av Jahre- og Nobel-typen, men fordi det er viktig for landets utvikling og fremtid.

Helseminister Tønne var med på Jahre-festlighetene og fortalte meg etterpå at mine bemerkninger om finansiering av medisinsk forskning hadde gjort inntrykk på han.

Den 16.10 hadde vi en rekke møter. Først møttes Kirsti Koch Christensen og jeg, og vi ble enige om hvordan møtet med KUF-komiteen skulle legges opp. Deretter var det møte i representantskapet for Universitets- og høyskolerådet under ledelse av Tove Bull, rektor ved Universitetet i Tromsø. Hun fortalte om det initiativet de fire universitetsrektorene hadde tatt for

å møte KUF-komiteen. Det kom ingen innsigelser fra medlemmer i representantskapet. Men det ble stadig under debatten hevdet av universitetene og høyskolene måtte stå sammen og kjempe for mer penger til hele sektoren.

Senere på dagen hadde Kåre Rommetveit og jeg møte i Stortinget med SV-representantene Rolf Reikvam og Øystein Djupedal, den første fra KUF-komiteen, den andre fra Finanskomiteen. Jeg presiserte at vi kom på vegne av de fire universitetene. De ville begge kjempe for det vi la frem, nemlig en øking på 250 millioner til universitetene. Reikvam ville også forslå 500 millioner ekstra til forskning mer generelt. Reikvam var opprørt over den manglende oppfølgingen fra både AP og Sentrumpartiene etter alt det gode de hadde sagt i Forskningsmeldingens kjølvann. Både Rommetveit og jeg påpekte viktigheten av at universitetenes budsjetter ble preget av forutsigbarhet, kvalitet og langsiktighet. Dette falt i god jord hos begge SV-stortingsmennene.

Om kvelden den 18. oktober hadde de fire universitetene møte med KUF-komiteen i Stortinget. Møtet fant sted på Hotel Bristol. Vi hadde invitert KUF-komiteen for å snakke om årets budsjettbehandling. Nesten hele stortingskomiteen var til stede.

Jeg innledet kveldsmøtet og sa blant annet:

Velkommen. Det er hyggelig at vi kan samles en kveldsstund for å diskutere en sak av felles interesse, nemlig universitetenes budsjetter.

Det er i dag et paradigmeskifte i vår kunnskapsverden, en revolusjon innenfor informasjons- og kommunikasjonsteknologi og alt hva det medfører. Bruken av IKT innen alle fag, fra religion og humaniora, til den hardeste naturvitenskap.

Det er videre en biologisk revolusjon, som få fatter, vesentlig på grunn av at den biologiske kunnskap i vår befolkning er for liten til at befolkningen forstår det store som foregår.

Vi har videre en teknologisk revolusjon innenfor materialer der vi kan ta i bruk teknikk på mikro- og nanoplan og bruke dette i en rekke felter både innenfor IKT, energilagring og andre interessante felter(...)

I fjor ved disse tider opplevde vi en budsjettskuffelse. Forskningsmeldingen gav bud om at noe skulle skje når det gjaldt økning av midler til forskning. Men det skjedde lite. Vi fikk imidlertid, ved hjelp av arbeid mot Stortinget, 100 mill. kroner til omstillings tiltak, og takk for det, selv om 10 mill. av dette ble saldert bort i sommer.

I fjor på denne tiden arbeidet universitetsledelsene overfor sine miljøer og sa at nå kunne det bare gå én vei, bunnen var nådd hva gjelder bevilgninger til forskning. Det kunne bare gå oppover! Og så kommer altså årets budsjett som viser at bunnen ikke var nådd i fjor, og at vi er gått videre nedover. Vi som prøver å være optimister og prøver å skape entusiasme på våre institusjoner, vi mister tillit som ledere.

Årets universitetsbudsjett er skuffende fordi vi har fått store kutt på grunn av nedgang i studenttallet, vi har fått manglende kompensasjon for lønns- og prisstigning, vi har mistet omstillingsmidlene, bortsett fra de stillingene som er videreført fra i fjor. Dette vil Kåre Rommetveit komme nærmere inn på. Vi har faktisk et reelt kutt på 250 mill.

kroner, og vi vil prøve å argumentere for at vi skal få en økning på 250 mill. kroner til universitetene(...)

På grunn av dette skuffende budsjettet, har vi bedt om samtaler. Vi må på alle lovlige vis prøve å endre budsjettprofilen, som av enkelte universiteter er blitt hevdet å være det verste på iallfall 10-20 år. Fremgangsmåten vår har vært at Kåre Rommetveit og Kaare R. Norum har snakket med alle partier, ledelsen og dem som sitter i Finanskomitéen, og nå i kveld har vi altså møte med en samlet KUF-komité (...)

Velkommen til møtet.

Deretter presenterte Kåre Rommetveit vår forståelse av budsjett-tallene og konsekvensene av disse. Her ble det konkludert med at universitetene hadde blitt kuttet med vel 250 millioner kroner.

Møtet med KUF-komiteen ble holdt i en saklig og hyggelig tone. De trodde på tallene våre, og spesielt var det oppmuntrende at Ranveig Frøiland virket meget positiv og ville ta saken opp med Trond Giske for å få vite hva som lå til grunn for kuttene til universitetene.

Jon Lilletun hadde også fått våre tall og var overasket over at de var så vidt dårlige for universitetene. Han ville ta saken opp med sin partiledelse.

Kåre Rommetveit og jeg hadde altså hatt samtaler med partiledelsen og Finanskomitéens medlemmer fra de ulike partier vedrørende universitetsbudsjettene. Vi hadde hatt med oss notater som viste hvorledes vi beregnet det kuttet som lå i statsbudsjettet for de fire universitetene og de pengene vi trengte for å få i gang omstillingsprosessen. Disse dokumentenes tall var kvalitetssikret ved budsjettfolk fra alle fire universitetene, og vi benyttet en regnemetode som kunne etterprøves av departementet. Det var en forutsetning at disse tallene også skulle bli gitt Universitets- og høyskolerådet (UHR), slik at de hadde de samme tall når Universitets- og høyskolerådet skulle til høring i Stortingets KUF-komité den 19. oktober.

Mandag 16. oktober om morgenen ble notatene oversendt til assisterende generalsekretær Vidar Wamb i UHR. Budsjettet ble diskutert i representantskapet i UHR, og tallene fra de fire universitetene ble presentert av assisterende universitetsdirektør Sverre Spildo fra Bergen. Etter representantskapsmøtet hadde styret i UHR møte, og de diskuterte det notat som skulle legges fram for KUF-komiteen.

Tove Bull kunne ikke møte til høringen i Stortinget, og jeg ble innkalt som vararepresentant på kort varsel uten at jeg kjente til det notatet som UHRs styre hadde utarbeidet for å legge fram for KUF-komiteen. Vi skulle møte KUF-komiteen kl. 11.00 og møttes kl. 10.45 i foajéen for å «briefes» før møtet. Det var da enighet om at nestleder i UHR, rektor Stave fra Volda, skulle føre ordet og at vi andre skulle følge på i ordskiftet etterpå.

Stave gikk gjennom UHRs notat og fremholdt de dårlige budsjettene, men endte opp med å si at UHR bad om et tillegg i statsbudsjettet på 180

mill. kroner. Jeg skjønnte under møtet at man her opererte med to sett av tall, men ville ikke gå inn og korrigere rektor Stave i selve høringsmøtet med komiteen. På slutten av møtet «eksploderte» Odd Einar Dørum fordi han mente det var helt galt av UHR å komme med et forlangende på 180 millioner når rektorene dagen i forveien hadde lagt fram gode tall som viste at de trengte 250 millioner til de fire universitetene, og at høyskolesektoren ved samme beregningsmåte trengte 100 millioner, altså samlet 350 millioner, og her kom man bare og spurte om halvparten.

Møtet ble avbrutt på grunn av avstemming i Stortinget, men det var full forvirring i KUF-komiteén om disse tallene. Vi fra UHR samlet oss nede i foajéen for å diskutere hva som var gått galt. Jeg sa vi måtte rette opp denne saken. Vi kunne ikke operere med to ulike sett av tall. Odd Einar Dørum kom ned etter avstemmingen, og spurte hva i all verden det hadde gått av UHR når de kunne komme med et notat som sparket bena under den meget gode lobbyingen, som de fire universitetene hadde gjort dagen i forveien. Rektor Stave svarte da at de hadde diskutert dette i styret i UHR og hadde funnet ut at de ikke kunne spørre om så mye penger. Odd Einar Dørum «eksploderte» igjen og sa at det ikke var UHRs oppgave å vurdere hvorvidt Stortinget hadde råd til det vi trengte. Vi skulle bare legge fram tallene på en skikkelig måte, og så fikk Stortinget selv bestemme hvor mye penger de hadde å gi. Dersom man på forhånd reduserer sitt krav i håp om at man skal virke mer beskjeden og ikke står på tallene som de er, kommer man ingen vei i Stortinget.

Samme kvelden, 19. oktober, var det Slottsmiddag for stortingsrepresentantene. Jeg var invitert og brukte som vanlig tiden til å snakke med toneangivende personer om universitetssaker: Odd Einar Dørum tok opp igjen det som hadde skjedd under høringen i KUF-komiteén. Under de samtalene jeg hadde med ham, Ranveig Frøiland og Jon Lilletun senere på kvelden, mente han at det meste av skadene var opprettet. Odd Einar Dørum fortalte videre at høringen i KUF-komiteén utover dagen var gått godt. De hadde hatt høring med Norsk Studentunion, Forskerforbundet og Akademikerne, og tallene som ble presentert fra disse tre organisasjonene var helt konsistente og stemte godt med det som universitetsrektorene hadde lagt fram for KUF-komiteén. Men Universitets- og høyskolerådet hadde vært helt amatørmessige i sin fremstilling.

Trond Giske kontaktet meg og spurte hva som lå bak de 250 millionene som de fire rektorene opererte med. Jeg fortalte om tallene og kvalitets-sikring av dem, og han godtok dette. Terje Johansen var forbauset over størrelsen på tallene som universitetene hadde presentert. Han godtok tallene og ville kjempe for oss sammen med Odd Einar Dørum. Men han sa

at det var store vansker fordi sentrumsalliansen var i ferd med å sprekke. Senterpartiet ville kanskje gå sammen med Arbeiderpartiet.

Ranveig Frøiland var meget imponert over det møtet som de fire universitetene hadde hatt med KUF-komiteén. Det samme var Petter Løvik, fra Høyre i Møre og Romsdal, som fortalte at tallene i statsbudsjettet var vanskelig å forstå. Han nærmest antydte at Finansdepartement med vilje hadde presentert tallene slik at de skulle være vanskelig å trenge gjennom, og derved kunne budsjettet lettere bli vedtatt. Han var derfor svært takknemlig for den måten som tallene var blitt gjennomgått på fra universitetenes side, og han ville kjempe for vår sak.

Jeg hadde den 26. oktober en samtale med Kristin Clemet om statsbudsjettet. Kristin Clemet var like skuffet som meg over regjeringens budsjett. Hun mente at den optimismen som vi «været» i fjor, forsvant ved dette budsjettet. Faktisk er vi gått tilbake på OECD-statistikken, og vi mister tiltro og optimisme både i næringslivet og ved universitetene. Hun mente det ikke ville skje noe særlig i Stortinget før Arbeiderpartiet hadde hatt sitt landsmøte, og at de store finansforhandlingene i Stortinget ville skje i siste del av november.

Den 3. november kontaktet jeg Odd Einar Dørum for å få råd i den videre lobbyprosessen. Han fortalte at Venstre var på plass og hadde det som høyeste prioritet med en påplussing av et sted mellom 250 og 350 mill. kroner. Han ville benytte en avisdebatt med Inge Lønning til å redegjøre for Venstres syn.

Jeg tok initiativ til at Universitetet i Oslo skulle arrangere en demonstrasjon overfor stortingspolitikkerne torsdag 16. november. Den skulle starte med en samling på Universitetsplassen foran Aula-trappen, og en marsj derfra til Stortinget med overlevering av underskrifter og et brev til Stortingspresidenten.

Jeg tok igjen kontakt med Dørum den 6. november om demonstrasjonen 16. november. Tidspunktet passet bra. Det var relativt små saker i Stortinget i plenum mens budsjettforhandlingene var inne i en kritisk fase. De skulle avgi budsjettinnstilling 20. november, slik at demonstrasjonen ville komme på høydepunktet i den politiske debatten i Stortinget.

Kontakten med Universitetet i Bergen var utmerket. Jeg hadde en lang samtale med Kåre Rommetveit den 7. november: Han hadde kontakt med Arbeiderpartiet, og han hadde hatt samtale med Ranveig Frøyland som fortalte at kravet fra sentrumskoalisjonen om økte midler til universitetene ikke vil bli avvist fra Arbeiderpartiet under et eventuelt budsjettforlik. Rommetveit mente at en verdig demonstrasjon, eller markering, som vi skulle ha overfor budsjettet, ikke ville være negativ, dersom man ikke brukte for

sterke ord og virkemidler. Det gjaldt ikke å få Arbeiderpartiet i «vranglås». Han syntes Trond Giske foreløpig hadde vært usedvanlig stille i denne diskusjonen.

Det var møte i Det akademiske kollegium den 14. november, og vår markering overfor Stortinget den 16. november ble diskutert: Av Kollegiets medlemmer var det bare en som viste en viss negativitet til markeringen. Det var imidlertid flere dekaner som mente at dette ikke var en verdig måte å markere sine standpunkter på, spesielt var Frederik Zimmer og Lise Vislie meget skeptiske. Andre var villige til å møte opp, men ville ikke gå med sine kapper. På Kollegiemøtet 14. november ble spørsmålet tatt opp. Paul Thynes, som var varamedlem i Kollegiet, la inn et tungt argument for at man skulle bruke kapper; skal man først lage en markering, må man bruke de midler man har. Dermed vedtok Kollegiet at de medlemmer som møtte opp til markeringen, skulle bruke kapper og bruke dette også i toget.

Samarbeidet med Odd Einar gikk utmerket. Han fortalte 14. november at Sentrumpartiene hadde lagt inn penger til forskning i forhandlingene, men i det motforemlegget som Arbeiderpartiet hadde gitt, var det ikke «fem øre» ekstra til universitetene.

Han ringte meg ved 23-tiden om kvelden for å si at det nå var brudd mellom Arbeiderpartiet og Sentrumpartiene, og at Sentrumpartiene i morgen tidlig (15/11) ville legge fram sitt eget totale budsjettforslag som ville inneholde en ekstra bevilgning på 363 millioner kroner til universiteter og høyskoler. Av dette beløpet er 250 millioner direkte til universitetene og en del er tilleggsbevilgninger til velferdsbygg i Bergen, til høyskolene og til kunsthøyskoler.

Oppmøtet på Universitetsplassen den 16. november var meget godt. Politiet mente at det var ca. 3.000 til stede. Stemningen var god. Det var en rekke fine små plakater og noen gode bannere. Det ble holdt fem korte appeller på Universitetsplassen.

Etter appellene marsjerte vi langsomt i prosesjon nedover Karl Johans gate. Tre politier til hest dannet fronten. Deretter kom Rektor, Prorektor og Kollegiet og flere dekaner i sine universitetskapper. Spesielt tok den røslige Paul Thynes seg flott ut! På Eidsvolls Plass, på Karl Johan og i Stortingsgaten var det fullt av folk og bannere og plakater. Forsamlingen oppførte seg eksemplarisk. Det var ikke noen antydning til bråk eller uverdig opptreden.

Foran Stortinget holdt jeg en appell, som vesentlig bestod av utdrag fra det brevet som skulle overrekkes til Stortingets presidentskap. Flere stortingsrepresentanter var møtt frem. Jeg sa følgende:

Vi skal nå inn og overrekke et brev med vedlegg til Stortingets Presidentskap, og jeg vil sitere noe av innholdet i det brevet som vi overleverer. Brevet er underskrevet av Forskerforbundet, 2FO, Norsk Tjenestemannslag og Studentparlamentet, og jeg er blitt bedt om å overrekke dette for å markere Universitetets støtte til de ansatte og våre studenter.

I brevet står det bl.a.:

De ansatte og studentene ved landets eldste og største utdannings- og forskningsinstitusjon ønsker med dette å uttrykke sin skuffelse over det fremlagte budsjettforslag for året 2001. Forslaget vil gi konsekvenser som for Universitetet i Oslo medfører en reduksjon i aktivitetsnivå på forskningssiden, stikk i strid med det Stortinget kommenterte til den fremlagte Forskningsmeldingen, og det vil føre til en forringelse av utdanningstilbudet.

Vi håper de folkevalgte slutter seg til den prioritering som alle de fire universitetene har presentert tidligere i høst. Det innebærer en styrkning av universitetene på 250 millioner, basert på, for det første: En tilbakeføring av forskningsdelen i studieplaskuttene på om lag 100 millioner kroner, for det andre: En kompensasjon for pris- og lønnsveksten på 50 millioner kroner, og for det tredje: En videreføring av midler til omstillingsarbeidet på 100 millioner kroner.

I en situasjon hvor hele utdannings- og forskningsinstitusjonen Universitetet i Oslo hadde store forhåpninger om at situasjonen skulle bedres, er det frustrerende og skuffende om landets folkevalgte ikke følger opp sine politiske intensjoner. Det foreliggende budsjett vil dempe på utviklingen og omstillingen og selve engasjementet i forskningen og undervisningen som utøves. Dette er ikke Norge tjent med.

Vi må investere i fremtiden. Det gjøres ikke ved den politiske prioritering som hittil er fremført i budsjettsammenheng.

Etter min appell, gikk en representant fra hver av tjenestemanns-organisasjonene og Studentparlamentet og jeg inn i Stortinget. Vi marsjerte med vakt opp til Stortingspresidentens kontor. Det var Stortingets visepresident Røssjordet som tok imot oss fordi Kirsti Kolle Grøndahl var på offisielt besøk i Israel. Brevet til stortingsrepresentantene ble overrakt ved en liten markering på Røssjordets kontor med media, både fjernsyn og pressefotografer, til stede. Jeg hadde kappe på meg under hele markeringen.

Jeg takket politiet for hjelpen. De skrøt av demonstrasjonen og sa at den hadde gått uten noen vansker i det hele tatt. De sa at det var slik en demonstrasjon burde være.

Like før jeg skulle gå inn med brevet til Presidentskapet, fikk jeg en kort samtale med Terje Johansen, som sa at demonstrasjonen var usedvanlig godt timet. Finanskomiteen skulle akkurat nå trekke seg tilbake på et «ukjent» sted i Oslo for å komme frem til et forlik. Hele komiteen fikk sett vår demonstrasjon da de bega seg på vei til sitt ukjente sted.

Dørum ringte meg den 21. november for å fortelle at KUF-komiteen skulle ha møte 22. november. Han ville ha hjelp til tekst om universitetsbudsjettene. Odd Einar Dørum sto på for universitetene.

Han ringte igjen dagen etter kl. 19.00. De var i forhandlinger i KUF-komiteén i Stortinget. Han fortalte at Arbeiderpartiet ikke likte alle de pengene som universitetene fikk. Han trengte derfor gode formuleringer for nødvendigheten av at universitetene skulle få de pengene som ble forhandlet fram i budsjettforliket. Han trengte formuleringer som var skrevet av folk som kjenner KUF-departementets tankesett. Det var viktig at departementets folk ikke kunne endre på de beslutningene som ble gjort i KUF-komiteén.

Jeg kontaktet Kåre Rommetveit som tidligere hadde gitt Odd Einar Dørum et notat om saken. Kåre skulle ringe til Ranveig Frøiland og spørre hvorledes det gikk i komiteen. Han hadde hørt at de statlige høyskolene nå mobiliserte for å få en del av de pengene som var tiltenkt universitetene.

Den 27. november hadde jeg en samtale med Trond Giske om KUF-budsjettet. Han ville vite mitt syn på bruken av de 200 millioner kronene som vi hadde fått ekstra til universitetene. Jeg sa at 100 millioner skulle brukes til omstillingsmidler, og jeg var enig med ham i at de andre 100 millionene kunne brukes noe friere. Han bad meg ta kontakt med Odd Einar Dørum og Lyngstad fra henholdsvis Venstre og Kr.F., som nå var i forhandlinger med Arbeiderpartiets representanter i KUF-komiteén.

I en telefonsamtale 27. november fortalte Odd Einar Dørum meg at det var kommet flere innspill via Arbeiderpartiets representanter som ville bruke en del av universitetsmidlene til andre formål, blant annet til folkebibliotek-saken og noe til høyskolene.

Senere på kvelden ringte Odd Einar Dørum tilbake og snakket om et beløp som folkebibliotekene hadde søkt om, nemlig at fjernutlån skulle være gratis og hva koster dette? Via Tor Saglie fikk jeg vite at det skulle koste 8 millioner kroner, som i så fall hvis KUF-komiteén gikk på det, ville gå fra de 200 millionene som universitetene hadde fått. Både Tor Saglie og jeg mente at dette ikke var riktig bruk av disse pengene, noe jeg prøvde å signalisere via telefonsvarer til Odd Einar Dørum.

Kl. 23.15 ringte Trond Giske og spurte om jeg hadde snakket med Odd Einar Dørum. Han satt i forhandlinger i Stortinget. Jeg gjentok hva jeg hadde sagt: 100 pluss 100 millioner og at jeg hadde nevnt dette for Odd Einar Dørum. Jeg sa tydelig til Trond Giske at vi ikke var interessert i at universitetenes midler skulle stykkes opp, for eksempel i folkebibliotekssak osv.

Forliket kom til å bli en økning på 210 millioner kroner til universitetene pluss en øking av Forskningsfondet med 500 millioner kroner. Derved var budsjettpåvirkningen fra universitetenes side over for denne gang. Prosessen var nyttig på mange måter:

- Vi fikk et langt bedre budsjett
- Det ble bedre samarbeid mellom universitetene, spesielt mellom UiO og UiB
- UiOs rektor fikk et langt bedre forhold til politiske partier og sentrale politikere
- Oppfatningen om at penger til forskning og høyere utdanning ikke er utgifter, men en lønnsom investering ble styrket, både i befolkningen og hos en rekke politikere.

Internt oppgjør med sosialøkonomene

Parallelt med den mer politiske prosessen var det en heftig intern diskusjon på UiO. Bakgrunnen var noen uttalelser jeg kom med i radioen den 6. oktober 2000 om økonomer, like etter at regjeringen hadde lagt frem sitt forslag til budsjett for 2001. Hele den saken er ganske betegnende for budsjettarbeid, og viser tydelig ulike synspunkter på budsjettprosessen, spesielt når det gjelder langsiktige prioriteringer.

Nedenfor gjengis hovedmomentene i et innlegg jeg hadde på Økonomisk institutt om denne saken den 25. oktober 2000:

Takk for at jeg får komme hit og snakke med spesialister om saker som jeg har nærmet meg med amatørskritt, og hvor mange her mener jeg har snublet!

Litt om min bakgrunn. Jeg har vært interessert i økonomi lenge, fra min tid i Statens ernæringsråd og arbeidet med diverse Stortingsmeldinger om ernæringspolitikk. I den sammenheng kom jeg bort i begrepet om priselastisitet i spørsmål om subsidier til mat. Det var om å gjøre å dirigere subsidiene mot den 'sunne' maten. Den skulle bli billig for å kunne øke konsumet. Det viste seg snart at priselastisiteten var en ting, og at den var ikke til særlig stor fordel for billig og sunn mat. Men myke verdier er en helt annen ting, m.a.o. selv om det er liten priselastisitet, var det viktig med prisforskjell som utgangspunkt for påvirkning av samfunnet. Det at skummet mel kostet mindre enn lettmel, som igjen kostet mindre enn helmelk, var noe man kunne bruke til opplysning og påvirkning. Det samme med at sammalt mel var billigere enn siktet mel, og at grovt brød ble billigere enn loff. Dette ble brukt bevisst i påvirkning av befolkningen gjennom media, og på den tiden arbeidet jeg vesentlig via Fjernsynskjøkkenet.

I mitt arbeid med priser, økonomi og mat møtte jeg på den avhandlingen som Knut Getz Wold skrev, en avhandling som ble refusert som doktorgrad. Den var og er fortsatt en meget interessant i kryssningen mellom ernæring / politikk / økonomi. I forordet skrev Ragnar Frich en meget interessant artikkel om sammenheng mellom økonomi og matkonsum. Gjennom den avhandlingen fikk jeg også oppsporet en artikkel som Frich og Haavelmo skrev sammen og som omhandlet melkekonsumet i Norge og hva som påvirket dette. Jeg synes det er både interessant og tankevekkende at to norske Nobelprissvinnere i økonomi har skrevet en artikkel om påvirkningen av det norske melkekonsumet!

Min interesse for priselastisitet og sammenheng mellom matvarer og konsum førte meg også til Odd Aukrust. Sønnen til Odd Aukrust, Lars Espen Aukrust, var min første hovedfagsstudent i biokjemi, og han fortalte om farens og Statistisk Sentralbyrås interesse for saken. Jeg snakket med Odd Aukrust om hva som skjedde i 50-60 årene innenfor

økonomisk politikk og statsfinansiering, og ble henvist til den artikkelen som Aukrust skrev i *Sosialøkonomen* i 1987 i forbindelse med at Robert Solow fikk Nobelprisen i økonomi. Aukrust redegjør der for hvorledes han og Juul Bjerke fant den såkalte trendfaktoren som viste at realkapitalens betydning som produksjonsfaktor hadde vært fullstendig overdrevet. På 1950-tallet var teorien om økonomisk vekst sentrert om proporsjonalitet mellom realkapital og produksjon, og norsk økonomisk politikk var etter 1945 nokså ensidig opptatt av en rask gjenoppbygging av realkapitalen. Krav om større bevilgninger til undervisning og forskning ble avvist med at vi trengte produktive investeringer. Idéer som Juul Bjerke og Odd Aukrust hadde på midten av femtitallet var også fremhevet i Robert Solows pionerarbeid, og de hadde tidligere vært tatt fram av Jan Tinbergen, som fikk Nobelprisen sammen med Frich i 1969.

Jeg vet at Odd Aukrust holdt flere foredrag om denne trendfaktoren, og jeg har lyst til å sitere fra et av hans foredrag hvor han sier i konklusjonen:

‘Den menneskelige faktor som drivkraft i den økonomiske vekstprosess, bør gis større oppmerksomhet enn hittil, og det er ikke usannsynlig at den økonomiske veksten kan økes vesentlig ved større innsats innen undervisning og forskning.’

På slutten av foredraget sier han:

‘Hvis dette foredraget i det hele tatt har noen praktisk appell, er det at vi nå ut fra snevre økonomiske overveielser, samler vår oppmerksomhet om mennesket som produksjonsfaktor. Vi har hittil lagt tyngden i vår politikk for rask økonomisk vekst på investeringspolitikken. Vi har prøvd å presse framstegstakten i været ved å holde investeringsnivået høyt. Vi bør tenke alvorlig over om det ikke kan være mer å vinne ved økt innsats innenfor forskning og undervisning.’

Jeg har videre hørt at på 60-tallet fikk Aukrust nærmest høre at det han drev på med, var ‘sprøyt’ av Knut Getz Wold og Ragnar Frich, men det er vel andre som faktisk mener at Odd Aukrust hadde og har rett.

Jeg vet jo at fortsatt betraktes ‘trendfaktoren’ som en ‘black box’ av mange økonomer. Men at andre økonomer tilskriver ‘trendfaktoren’ mer dynamiske effekter i samfunnsutviklingen, bl.a. forskning og høyere utdanning.

Men disse tankene er ikke bygget inn i det tradisjonelle modellapparatet som Finansdepartementets økonomer bruker i arbeidet med Statsbudsjettet.

Jeg var på Lerkendal konferansen 2000 i Trondheim 11. og 12. januar i år og hørte på et foredrag fra rådgiver Sven Otto Remø i OECD om Norges vei til kunnskapsøkonomien, og i det foredraget fremheves det ganske sterkt at forskning og utdanning betyr meget for verdiskapningen på lang sikt i et samfunn. Det samme hørte jeg Michael Porter fra Harvard Business School påpeke. Jeg fikk noen særtrykk av ham og diskuterte spørsmålene med ham. Han påpeker at statlig føderal satsning på forskning og høyere utdanning har stor betydning for det han kaller ‘national innovative capacity’. Ved å se på hva landene har av offentlige investeringer i forskning og utdanning, har altså Porters gruppe funnet fram til at det lønner seg for verdiskapningen i samfunnet. Det er ikke urimelig å tolke de retrospektive data prospektivt og si at forskning lønner seg på lang sikt. Som konklusjon altså for en nasjons verdiskapning på sikt, må det lønne seg å satse på forskning og høyere utdanning. Dette synes ‘selvsagt’ for meg. Fornuftens sier det er riktig. Dessuten fremhever mine utenlandske kolleger det samme, også innenfor økonomisk forskning, innenfor medisin, biologi og samfunnsforskning. Når jeg reiser utenlands og treffer rektorkolleger og forskerkolleger, og de spør hva som er det største problemet ved Universitetet i Oslo og jeg svarer at det er dårlig økonomi, fordi landet satser for lite på

forskning og høyere utdanning, tror de ikke hva de hører. At et av verdens rikeste land som har muligheten til å satse på forskning og universiteter, ikke gjør det.

Spørsmålet blir da: Hva er årsaken til at Norge, som et av de rikeste land i Europa er det landet som satser minst på forskning, spesielt grunnforskning.

Dette har jeg spurt om i foredrag og sagt i de snart to årene jeg har vært Rektor. Jeg har fremhevet at penger til forskning er investering og ikke forbruk, og dersom det skal betraktes som en utgift, er det en utgift til inntekts ervervelse. Dersom andre mener at dette utsagnet ikke er riktig, har de et pedagogisk problem, ikke bare overfor meg, men også overfor en stor del av befolkningen. På bakgrunn av dette skrev jeg i et åpent brev til Jens Stoltenberg i Dagbladet, en artikkel som het 'Investering i framtiden' der jeg fremholdt at vi ikke bare kan snakke om å øke forskningsinnsatsen, vi må gjøre noe for å prøve å ta igjen de land som nå stadig distanserer seg fra oss. Jeg henviste til hva Jens Stoltenberg sa i sin tale i Bergen der han presenterte sitt politiske prosjekt, der sa han:

'Forskningen er vårt vindu i den internasjonale kunnskapsveksten. Vi må ha høye ambisjoner på vegne av våre egne forskningsmiljøer.' Og han la til at 'Norge må bringe forskningsinnsatsen på linje med våre nordiske naboland'. Det har vi altså ikke gjort.

Artikkelen i Dagbladet omhandlet økonomi, Petroleumsfond og forskning, og jeg ville kvalitetssikre artikkelen. Derfor fikk jeg den gjennomlest av instituttbestyrer Vidar Christiansen. Jeg ville altså kvalitetssikre meg i det profesjonelle miljø før jeg som Rektor gikk ut i et felt som ikke var mitt eget. Jeg fikk svar fra Stoltenberg i Dagens Næringsliv. Han fremhever at vi bruker oljepenger. Men hele hans argumentasjon, og her er det vel sosialøkonomen som snakker, var at vi kunne ikke bruke mer oljepenger enn det vi hadde gjort. Det han fremholdt var at store apparater og innkjøp også måtte stelles og vedlikeholdes etc., etc., og dette vil føre til press på økonomien, inflasjonsøkning og rentestigning. Et annet argument som har vært i debatten, er at vi har et stramt arbeidsmarked, og alt det vi kjøper fra utlandet vil stramme dette enda mer og presse økonomien.

Det jeg skrev, og det jeg har sagt i taler og ved diskusjoner, er blitt kommentert av flere. Erik S. Reinert tok kontakt og fremholdt at i det jeg hadde sagt, var det faktisk noe riktig. Han påpekte for meg at den modellen som både den kortsiktige og den langsiktige finanspolitikken brukte for å beregne presset på økonomien, ikke inneholdt elementer som tok hensyn til mykere verdier som forskning og utdanning, altså at Odd Aukrust' trendfaktor faktisk ikke var med, spesielt i de kortsiktige beregninger. Men Reinert påpekte også at forbruk og innsats innenfor ny teknologi i tider med paradigmeskifte ikke vil føre til press i økonomien, mens derimot å bruke penger til gammel teknologi fører til inflasjon. Jeg har ikke kunnskap og innsikt nok til å vurdere gehalten i hva Erik Reinert uttalte, men på meg virker det fornuftig.

Imidlertid har også andre fortalt meg at kampen for flere midler til forskning fører til motstand fra økonomer som sitter sentralt. Jon Lilletun, som var KUF-minister i den forrige regjeringen, fortalte meg om sin kamp med Finansdepartementet om å få støtte til norsk forskning over budsjettet og kampen for å få gjennomslag for de økonomiske konsekvenser av Forskningsmeldingen.

Så litt om årets budsjett, forarbeidet til det og reaksjonen da det ble kjent. Jeg fikk høre fra sentrale byråkrater i Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet at Finansdepartementet faktisk hadde flagget at budsjettet for 2001 måtte være stramt på alle plan, og at til og med var avkastningen av det nylig opprettede Forskningsfondet tenkt brukt til å saldere KUFs forskningsbudsjett. Ryktene sa det.

Jeg behøver vel ikke gå nærmere inn på hvorledes situasjonen innad er på Universitetet. Det er en rekke institutter med sine forskere som er fortvilet over situasjonen, og

spesielt i eksperimentelle fag finnes det store miljøer som i dag ikke har penger til å forske for. Det er en usedvanlig dårlig økonomisk bruk av en dyr institusjon å ha laboratorier og ekspertise, men ikke kjemikalier, forsøksdyr og apparatur å arbeide med. På bakgrunn av Universitetets fortvilte situasjon, begynte mine argumenter å tilspisse seg. I fjor på disse tider etter at budsjettet var lagt fram, mente jeg at bunnen var nådd og jeg prøvde å mane til optimisme i miljøene med å si at nå var det vedtatt en Forskningsmelding, Stortinget hadde uttalt mye pent om den, og alle sa at neste års budsjett skulle være langt mer universitetsvennlig og forskningsvennlig.

Jeg var på et møte i Polyteknisk Forening der forskningssjef Ådne Cappelen i Statistisk Sentralbyrå holdt et foredrag om bruken av oljepengene. Jeg tok i den diskusjonen opp det jeg hadde hørt fra Erik Reinert om modellenes svikt, dvs. at de ikke inneholdt momenter om forskning og utvikling. Jeg har tatt det samme opp med en annen toneangivende sosialøkonom, som innrømmet at på kort sikt, for eksempel når det gjaldt utforming av Statsbudsjettet, tok man ikke hensyn til forskning og utdanning i modellen.

Etter Ådne Cappelens foredrag i Polyteknisk Forening holdt jeg et innlegg hvor jeg påpekte den manglende budsjettering av universitetene, og at dette fører til at forskningen på mange felter stopper opp eller går altfor langsomt i forhold til målsetningene og de forutsetningene vi har. Jeg fremholdt at selv om en økt bruk av oljepengene til forskning vil føre til en viss inflasjon og renteoppgang, var dette kanskje prisen vi måtte betale for at forskning og innovasjon og verdiskapning skulle være på et akseptabelt nivå om 15 – 20 år.

Reaksjonen på diskusjonen i Polyteknisk Forening, mine kjennskaper til det kommende Statsbudsjett og min fortvilelse over at universitetsbudsjettene ville bli kuttet (det er snakk om ca. 60 millioner for Universitetet i Oslo), fikk meg til å skrive artikkelen i Dagens Næringsliv. Den inneholder sikkert en del sentenser hvor jeg kanskje tar feil og som har vakt reaksjon, i alle fall hos en del økonomer, spesielt her på 'huset'. Jeg skrev følgende:

'Jeg har erfart at Norge styres etter en minst 20 år gammel økonomisk modell der forskning og høyere utdanning ikke er inne som noen faktor. Etter min mening fører dette til at konservative økonomer i Finansdepartementet og andre steder i statsforvaltningen ikke bygger inn i sine prognoser og beregninger hvilken betydning grunnforskning og høyere utdanning har for landets økonomi.

De modellene som brukes og som forutsier renteøkning og inflasjon, tar ikke hensyn til paradigmeskifter. Vi vet at det har skjedd uforutsette ting som utfordrer de økonomiske modellene.

Det trengs i alle fall mer forskning på dette området.

Nå skal Oslo Børs selges. Det vil gi staten en inntekt på om lag 400 millioner kroner. Minst halvparten av dette burde settes til side til moderne økonomisk forskning. Et nærliggende forskningsprosjekt er å beregne hvordan dagens modell med kortsiktig frykt for renteoppgang, inflasjon og arbeidsløshet influerer på den langsiktige økonomien i landet.

Min påstand er at den frykt for inflasjon og renteoppgang vi har i dag vil føre til at vi taper moment for en langsiktig utvikling av norsk økonomi. Det må være galt at vi i dag ikke bruker av våre enorme overskudd til forskning og høyere utdanning. Det sier i alle fall mine utenlandske kolleger, enten de er biologer, informatikere eller økonomer.'

Den artikkelen ble trykket samme dag som Statsbudsjettet ble offentliggjort, og på bakgrunn av denne artikkelen, min reaksjon og den pressemeldingen som ble sendt ut fra Universitetet i Oslo om Statsbudsjettet, ble jeg intervjuet av NRK i politisk kvarter. Jeg var da i harnisk på grunn av Statsbudsjettet. Jeg syntes retorikken og fakta ikke stemmer overens i det hele tatt. Det ble sagt fra politisk hold at KUF-budsjettet var årets budsjettvinner, og så får universitetene det verste budsjett på 10 – 15 år. Jeg ble intervjuet av

NRK i 20 minutter, og journalisten klippet ut noen få minutter av dette. Jeg tror faktisk ikke at sammenstillingen i radioen er dekkende for den samtalen jeg hadde med journalisten. På slutten av samtalen kom vi inn på at det er uforståelig at Finansdepartementet nekter økt bevilgning til universitetene, og det var vel da jeg i sinne sa at jeg etterlyste en mer dynamisk økonomi og postulerte at sosialøkonomene innad i Regjeringen og Finansdepartementet er litt for gammeldagse, hvorefter journalisten repliserte 'Ja, men det er jo dere som utdanner dem'. Da var det jeg kom med de uttalelsene som jeg beklager, at jeg kastet litt for mye av skylden over på dere. Det var gjort i en form for sinne og harnisk, og hensikten for Universitetet var god.

Som nevnt tidligere, det at det i Statsbudsjettet ikke tas hensyn til utdanning og forskning, fikk jeg bekreftet av en fremtredende økonom (Jens Stoltenberg!) som er utdannet hos dere og som sa at Statsbudsjettet er så kortsiktig at vi kan ikke ta hensyn til slike ting der. Det er bare inflasjon og renteoppgang som teller.

Reaksjonene på NRK-intervjuet fra Økonomisk institutt var skarpe. Jeg synes det er helt all right å få skarpe tilbakemeldinger. Jeg tok derfor med en gang imot invitasjonen til å komme hit og diskutere saken. Det jeg synes man skal diskutere, er hvordan vi kan få overbevist norsk politikere om at det virkelig lønner seg å investere i forskning og utdanning, og går dette an å få inn også i statsbudsjettmessige betraktninger. Vil det være en fordel med 3 – 4 årlige budsjett slik man har i Sverige og Danmark? Det vil kanskje stabilisere vår planlegging ved universitetene. Dernest bør vi selvsagt kunne diskutere om det jeg sier er komplett galt ifølge økonomisk teori og det dere mener her på 'huset'. Men det blir jo en diskusjon som jeg bare må lytte til fordi min bakgrunn er for dårlig til å være med i en vitenskapelig diskusjon om økonomiske modeller.

I de siste ukene har vi jo sett en stor diskusjon i media om bruken av oljepengene der noen økonomer vil at vi skal bruke noe mer, mens andre er mer tilbakeholdende. Det jeg savner i debatten er om hvordan vi eventuelt skal bruke oljepengene. Der savner jeg en debatt om å gjøre bruk av oljepengene mer målrettet til langsiktige mål som forskning og høyere utdanning. Selv er jeg i alle fall mot et økt generelt forbruk. Jeg har sett fram til møtet her i dag for å få oppklart misforståelser, og få en god diskusjon innad i 'huset'. Imidlertid har denne saken så vidt stor generell og offentlig interesse, nemlig forskningens betydning for verdiskapning på lang sikt, så jeg synes Økonomisk institutt, og kanskje Rektoratet, burde lage et åpent diskusjonsmøte om spørsmålene, for eksempel i Georg Sverdrups Hus, en ettermiddag der vi inviterer både politikere, økonomer fra andre leire, byråkrater, spesielt fra Finansdepartementet, og journalister til å være med i denne diskusjonen med grunntema

Hvorledes vil det influere på kort og lang sikt dersom vi turer fram nå med 'struping' av grunnforskningen ved universitetene samtidig som Norge flommer over av penger?

Hvilken økonomisk modell skal brukes på kort og lang sikt?

Vil en økt bruk av oljepenger til forskning og undervisning føre til at alle andre sektorer også må ha flere penger slik at vi får en generell bruk av oljepengene? Etc., etc.

Jeg har fått tilbakespill både fra dere, annet økonomisk hold, fra politisk hold og fra journalister om at det er stor interesse for spørsmålene.

Det var få tilstede, men de som var der var meget engasjerte. Møtet ble ledet av bestyrer Vidar Christiansen som ønsket meg velkommen og redegjorde litt for reaksjonene fra Instituttet på mine uttalelser i politisk kvarter og det jeg hadde skrevet i *Dagens Næringsliv* noen dager tidligere. Det var tydelig en amper stemning blant deltakerne over Rektors uttalelser. Etter

en del diskusjon, blant annet om Forskningsrådets politikk og satsning på grunnforskning etc., ble gemyttene atskillig roligere, og debatten gikk inn i et langt mer fruktbart løp.

Diskusjonen om finansiering av universiteter, forskning og høyere undervisning var stadig tilbakevendende temaer. Finansdepartementets holdninger kom av og til klart frem. Slik var det under Lerchendal-konferansen i Trondheim 3-4. januar 2001, der deltakerne fikk høre hva departementsråd Tore Eriksen fra Finansdepartementet sa om verdiskapning. Han fremholdt at sammenhengen mellom forskning og innovasjon var komplisert, og at det ikke var sikkert at det lønte seg å satse på forskning. Han fryktet at bruk av oljeinntektene ville føre til nedsatt konkurranseevne, og han ville ikke bruke av oljeinntektene til forskning. Jeg ble sjokkert over det jeg hørte, og Lilletun var av samme oppfatning. Han hadde selv opplevet hvordan Finansdepartementets mektige byråkrater styrte norsk finansiell politikk over hodet på politikerne. Og slik har det fortsatt.

Arealer, tomter og lokaler

Området på **Gaustad** er meget attraktivt, og vel egnet for flere bygg nye til forskning og undervisning. Det var derfor viktig å holde på disse arealene, og ikke la andre få råderett.

Indrefiletet i Gaustadbekkdalen hadde blitt lovet til et farmasøytisk firma, som for å få bygge skulle skaffe noen kontorplasser til Rikshospitalet. Den saken var tapt før jeg tiltrådte som rektor. Men på vårparten 2000 kom det frem at Forskningsrådet ville bygge nytt bygg for miljøforskning i Gaustadbekkdalen, og i det samme bygget skulle Forskningsrådet ha nye kontorer til sin store administrasjon. UiO mente dette var en gal utnyttelse av området, som egentlig allerede fra statsminister Gerhardsens tid var forbeholdt forskning og undervisning. Våre argumenter fikk medhold. Saken er mer inngående omtalt i kapitelet om Gaustadbekkdalen.

I desember 2000 kom det opp en ny tomtesak. Like ved Ringveien, ved avkjørsel til Rikshospitalet lå det en stor **inntauingstomt** for feilparkerte biler. Oslo kommune eide tomten, og skulle selge den fordi inntauede biler skulle plasseres et annet sted utenfor sentrum av Oslo. Jeg fikk høre at tomten var til salgs og tok kontakt med ordfører og byrådsleder om å få kjøpt den til UiO. Den var delvis lovet til Bertel O. Steen, som ville bygge nytt service og salgssenter for sine biler. Oslo bys ledelse var ikke uvillige til å selge, men LO var i mot at UiO fikk tomten. Ved at et bilfirma fikk tilslaget, ville det bli flere industriarbeidsplasser i Oslo. UiO hadde ikke penger selv, men Finansdepartementet var villig til å forhandle frem en pris slik av UiO kunne få tomten. Det ble et politisk spill, der LO vant over

UiO. Finansministeren var fra Arbeiderpartiet og nektet å overby prisen som Bertil O. Steen hadde tilbudt Oslo kommune.

UiO eide sentrale tomter i **Drøbaks havneområde**, i nærheten av den biologiske stasjonen. Det var den gamle tollstasjonen nede på kaia i Drøbak. Den ville Olav Thon gjerne ha. Han tilbød våren 2001 å finansiere utbygging av et større akvarium i tilslutning til den biologiske stasjonen, dersom han kunne få bygge et hotell på tollstasjonstomten. Det var ganske interessant å se Thon i aksjon, men hverken UiO eller reguleringsmyndighetene i Drøbak ville at Thon skulle få tomt og bygge hotell.

UiO var interessert i at **Villa Grande** på Bygdøy skulle overtas av staten og brukes til Holocaust senteret. Prorektor Blaker klarte å få dette til. Tanken ble først luftet for Lilletun mens han var minister, og prosjektet ble fullført under Stoltenbergs regjering.

Flyplassen på Fornebu ble nedlagt og store tomter tilgjengelige for andre aktiviteter. Fred Olsen ville ha et stort IT-senter og bygninger der ute, ivrig markedsført av lobbykongen Per Morten Vigtel. Jeg var i mot dette, mente at utbyggingen av et akademisk IKT-miljø burde finne sted i Gaustadbekkdalen. Jeg fikk god kontakt med professor i informatikk Morten Dæhlen, som var enig med meg. Han var med på å grunnlegge Simulasenteret på Fornebu, og det ble et godt forskningsinstitutt. Men det skulle ikke være noen start på et større IT-prosjekt på Fornebulandet. Han ble senere direktør i Forskningsrådet for informatikk-området, men etter noen år kom han tilbake som instituttbestyrer for Informatikk, og var med på å innrede og bygge opp det nye bygget for Informatikk, som ble planlagt mens jeg var rektor. Fornebu-prosjektet ble etter hvert et rent eiendomsprosjekt, og all videre utbygging av IT-miljø ved UiO har blitt lagt til Gaustadbekkdalen.

Veksthuset på Tøyen. På midten av 1990-tallet ble det bestemt at UiO burde få et nytt Veksthus i Botanisk have på Tøyen. Det ble skrevet ut en arkitektkonkurranse, og vinneren ble kåret i 1998. Lucy Smith hadde satt i gang en prosess som Rolv Mikkel Blakar og jeg skulle følge opp. Vi var ganske optimistiske, fikk gode millioner fra rause givere og trodde at regjeringen ville følge opp. Vi satte i gang med et storstilet og optimistisk prosjekt for å skaffe flere rike sponsorer til det nye Veksthuset. Det hele kom ganske godt i gang. Men så kom finanskrisen i 2000, og alle de som hadde lovet å støtte Veksthuset trakk seg, og Regjeringen bevilget ikke penger, hverken til planlegging eller byggestart.

Urbygningen (Domus Academica) er fra 1852, og var blitt restaurert i 1920-årene. Men i 2000 var den fullstendig nedslitt. Studenter ved juridisk fakultet tok initiativ til foreningen «Urbygningens Venner», som ble stiftet 26. august 1999. Foreningen hadde som hovedformål å få restaurert byg-

ningen. Både Rolv Mikkjel Blakar og jeg ble noen av de første medlemmer av foreningen. Vi tok initiativ overfor regjeringen om en restaurering. Vi møtte godvilje hos Jon Lilletun, men Finansdepartementet var totalt avvisende. Imidlertid var saken satt på dagsorden, og oppussing og totalrestaurering ble etterhvert satt i gang, etter at Blakar og jeg hadde forlatt rektoratet. Urbygningen ble vakkert restaurert, ferdig til UiOs 200 års jubileum i 2011.

Internasjonale kontakter

Rektoratet var UiOs ansikt utad, og som rektor måtte jeg være med på flere offisielle reiser til utlandet, enten med regjeringen eller Kongehuset. På slike reiser var det viktig å få kontakt med toneavgivende universiteter i de landene vi besøkte. Men noen særlig effektiv måte til å skape et virkelig forsknings-samarbeid var det ikke. Slikt samarbeid må starte på forskerplan, nedenifra, ikke fra rektor til rektor! Men det var hyggelige reiser, og de hadde sin betydning fordi reisene førte til bedre kontakt mellom rektorat og regjeringsmedlemmer og høyere embetsmenn. Reisene ble også god avveksling fra travle dager i Oslo.

En annen offisiell kontakt med utlandet var at ambassadører som kom til Oslo, alltid meldte sin ankomst til UiO og ville snakke med universitetsledelsen. Det var noen hyggelige plikt-timer på rektors kontor uten noen betydning for hverken forskning eller undervisning. Men sånn hadde det vært, og jeg fulgte tradisjonen. Slike møter kunne ha noen artige episoder. Da ambassadøren for Iran, H.N. Shirazi, kom til rektors kontor, hadde han med seg en stor eske av landets beste dadler. Jeg fikk i fart frem en gave til ambassadøren. Det var det offisielle universitet-slipset. Senere fikk jeg vite at slips er forbudt i Iran.

Da ambassadøren for India, Nipuru Sen, kom på visitt, hadde informatikk-miljøet ved UiO nylig ansatt flere informatikk-ingeniører fra India. Jeg mente at det var galt av rike Norge å importere verdifull arbeidskraft fra India. Jeg ba derfor ambassadøren nærmest om unnskyldning for at vi «stjal» utdannet arbeidskraft fra India. Han skjønte overhodet ikke hva jeg mente. Gode informatikk-ingeniører var en av Indias viktige eksportvarer. De utdannet 300 000 slike hvert år, langt flere enn de selv hadde bruk for. Dessuten sendte de indiske ingeniører store pengesummer tilbake til familiene i India. Så han takket Norge for at vi ansatte ingeniører fra India.

Da Knut Vollebæk våren 2001 ble utnevnt til Norges ambassadør til USA, ville han ha en samtale med meg. Han kom i februar til meg og spurte hva han som ambassadør i USA kunne gjøre for UiO. Det tror jeg var den første norske ambassadør som hadde tatt et slikt initiativ. Samtalen kom på

et gunstig tidspunkt. Jeg var, som representant for de nordiske universitetene, invitert til å feire 100 år jubileum for American Association of Universities i Washington DC. Vi ble enige om at Vollebæk skulle invitere en del fremtredende rektorer fra USAs beste universiteter til en middag i den norske ambassade sammen med meg, og det gjorde han. Det førte blant annet til en god kontakt med Rita Colwell, som hadde vært rektor ved University of Maryland, og deretter ble leder for United States National Science Foundation. Professor Rita Colwell var en fremragende forsker, og hun ble senere tilknyttet UiO som en viktig ekstern rådgiver, blant annet for forskningsgruppen til professor Nils Chr. Stenseth.

Anatomisk institutt og Schreiners samlinger av hodeskaller

I mellomkrigstiden opprettet ekteparet Schreiner ved Anatomisk institutt, UiO, en samling av hodeskaller for studier av etnisitet. Blant annet ble det samlet inn en rekke hodeskaller fra skoltesamer fra Neiden. Blant skallene var også kranier fra to samer som var dømt til døden ved halshugging. I 1985 ba Niilas Somby om å få utlevert kraniet til sin bestefars bror Mons Somby, og på slutten av 1990-årene ba barnebarna til Aslak Hætta om få sin bestefars skalle. Anatomisk institutt ville ikke utlevere skallene, og det ble en langvarig og stor sak av dette. Grundige diskusjoner mellom Sametinget, Universitetet i Oslo og Kirke- og undervisningsdepartementet ledet av Blakar, førte til at Anatomisk institutt i oktober 2000 ble beordret av Universitetet i Oslo til å utlevere de samiske kraniene.

På vegne av Kollegiet ba prorektor Rolv Mikkell Blakar Sametinget om unnskyldning for måten skjelettsamlingen var blitt samlet inn på, og måten etterkommerne av Mons Somby og Aslak Hætta hadde blitt møtt på av Universitetet i Oslo, da de hadde bedt om å få utlevert hodeskallene. *«Det var en lang og kronglete historie som ikke tjener UiO til ære, men i alle fall har UiO vist evne til å komme til bunn i denne saken»*, sa Blakar til Sametinget. Sametingets visepresident Ragnhild Nystad var takknemlig for at UiO hadde vedtatt å rydde opp i bruken og forvaltningen av den samiske skjelettsamlingen ved Anatomisk institutt. Saken løste seg altså ved Rolv Mikkell Blakars riktige og diplomatiske innsats.

Etikk-programmet

Jeg hadde tatt initiativet til to store programmer ved UiO. Det var FUGE og FUNMAT, som begge var innen biologi og naturvitenskap. Det var naturlig at rektoratet også tenkte på et universitetsprogram innen humanistiske fag. Rolv Mikkell Blakar tok derfor initiativet til å lage et tverrfakultært program innen etikk. Han hadde i hele sin tid ved Universitetet

vært opptatt av etikk og etiske implikasjoner av verdivalg. Fordi alle fag trenger å gjennomtenke sin forskningsetikk, sin profesjonsetikk og ikke minst sitt verdigrunnlag, var etikk noe som Blakar mente UiO burde prioritere og derfor opprette et etikk-program som et satsingsområde. Selve Etikk-programmet begynte offisielt like etter av Blakar og jeg hadde gått av, men Blakar laget et foreløpig program i vår rektorperiode. Rolv Mikkel Blakar ble av neste rektor, Arild Underdal, bedt om å lede programmet. Det gikk i hele ti år, og en fyldig sluttrapport forteller om hva det førte til¹³⁹.

Daglige rutiner og livet i 9. etasje i Administrasjonsbygget

Jeg var rektor i tre år. Det er det mest interessante og givende vervet jeg har hatt. Men tre år går fort, og jeg syntes det var riktig at rektorperioden ble utvidet til 4 år for de rektorene som kom etter meg. Kapitelet om min rektortid har forhåpentligvis vist at Rolf Mikkel Blakar og jeg fikk utrettet en del mens vi hadde våre verv.

Det hyggelige med å lede et stort og godt universitet, er den oversikt en får over hva et universitet er. Jeg lærte mye og ble imponert og inspirert av all den kunnskap og klokskap som de ansatte ved UiO besitter, og som de bruker i samfunnets tjeneste. Det var også godt å føle at de ansatte og studentene du var satt til å lede, godtok ditt lederskap og viste takknemlighet for den innsatsen Rolv Mikkel Blakar og jeg gjorde.

Men rektor og prorektor opererer ikke alene. Rundt rektoratet var det i vår tid en meget godt fungerende sentraladministrasjon, ledet av universitetsdirektør Tor Saglie. Han var en sann fryd å samarbeide med.

Resepsjonslokalet i 9. etasje var da jeg begynte som rektor ganske kjedelig. Jeg fikk derfor med Tor Saglies hjelp, installert to montre som viste verdifulle og interessante gjenstander fra våre to store museer; det historiske museum og samlingene på Tøyen. De ble av en eller annen grunn fjernet noen år etter at jeg sluttet som rektor.

Dagliglivet i 9. etasje i Administrasjonsbygningen var preget av hyggelig travelhet, gode lattersalver fra Tor Saglies kontor og en masse med god kaffe og småprat innimellom alle møter og forhandlinger. Vi ble et sammensveiset team, som hjalp hverandre og fikk oppgavene, store og små, løst på blide måter.

¹³⁹ Universitetet i Oslo. *Sluttrapport 2002-2011. Etikkprogrammet*. Tilgjengelig fra: <http://www.hf.uio.no/for-ansatte/aktuelt/saker/2011/etikkprogrammet-sluttrapport.pdf>

UiO har mange store tilstelninger i løpet av året: doktorgradsutdelinger, Jahre-festligheter, konserter og store samlinger av fagfolk og kongresser. På alle disse tilstellingene hadde UiO god hjelp fra vakter og fra teknikere som så til at høyttalerne og lysbildeapparater var i orden. Det var hyggelig å se at UiO funget godt på alle ulike nivåer.

Det var, som jeg har nevnt flere ganger, store avgjørelser og viktige diskusjoner i de tre årene Blakar og jeg ledet UiO. Men også småting, som jeg minnes med stor glede. Min siste offisielle oppgave var artig. Anatomisk institutt hadde en gammel sofa, og den hadde Nansen brukt både til samtaler og til hvile. Den var blitt meget slitt, og Anatomisk institutt søkte om ekstra bevilgning for å stoppe om og trekke om sofaen. Det ble innvilget, og det siste jeg gjorde som rektor var å avdekke Nansens nyoppussete sofa lille julaften 2001. Jeg la meg offisielt nedpå sofaen under tilropet: *«Hvil deg borger, det har du fortjent»*.

Gaustadbekkdalen

En viktig universitetsspolitisk sak som kom opp mens jeg var i gang med valgkampen for å bli rektor for Universitetet i Oslo, var utnyttelsen eller bruken av Gaustadbekkdalen. Mye hadde selvsagt skjedd før min rektorperiode, mye har skjedd etterpå, og nå (2014) skjer det også mye som vil vise seg i de nærmeste årene. Men for å begynne med begynnelsen:

Universitetet i Oslo er ett av de få hovedstadsuniversiteter i Europa som fremdeles har tomter til forsknings- og undervisningsbygg på sin campus. Bakgrunnen er at regjeringen Gerhardsen allerede i 1950-årene forutså at forskningsinstitutter og UiO måtte ut av Oslo sentrum og ville trenge arealer for å kunne vokse. Staten kjøpte derfor opp hele Gaustad gård. Arealene vest for Gaustadbekken ble overdratt til Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF), mens arealene øst for bekken forble statens eiendom og skulle brukes til universitet. Tomtene skulle brukes til forskningsformål.

For å sikre en felles arena for drøfting og samordning av aktuelle utbyggingsønsker og –planer, ble Tomtefordelingskomiteen etablert i 1992. Statsbygg, Norges forskningsråd og departementet (i dag Kunnskapsdepartementet), var de tre medlemmene av denne komiteen, men Universitetet i Oslo deltok også helt fra start i komiteens møter – formelt som observatør, men i praksis med betydelig innflytelse over de beslutninger som ble fattet og satt ut i livet.

Det er ikke ubegrenset utbyggingsareal i Gaustadbekkdalen. Regnesentralens bygg ble tatt i bruk i 1988. Samme høst ble grunnsteinen for Forskningsparkens første byggetrinn lagt ned. For UiO ble begge disse byggene viktige. Regnesentralbygget ga rom for et raskt voksende Institutt for informatikk. Universitetets senter for informasjonsteknologi (USIT) ble også en leietaker der og fikk raskt et økende behov for mer plass. Forskningspar-

kens første byggetrinn åpnet arealet for UiO i en periode da Universitetet vokste betydelig. Dette var viktig fordi i den perioden ble det ikke nye bygg for UiO på Blindern.

De første årene etter at Tomtefordelingskomiteen ble etablert, var det begrenset etterspørsel etter utbyggingstomtene i Gaustadbekkdalen. Men da byggingen av nytt Rikshospital på Gaustad tok til, økte interessen for det ubebygde arealet kraftig. Forskningsparkens annet byggetrinn sto klart i år 2000, og halvparten av dette bygget ble reservert for universitetsvirksomhet (InterMedia, Institutt for medier og kommunikasjon). I nordre del av Gaustadbekkdalen ble studentenes nye idrettsbygg reist. Bygget ble dekorert med teglsten designet og tegnet av Guttorm Guttormsgaard, den samme kunstner som har dekorert Institutt for ernæringsforskning. Senere kom Vestgrensa studentby med til sammen 235 boenheter. Det ledige arealet i Gaustadbekkdalen ble angrepet fra flere kanter.

På grunn av dette ble det etter initiativ fra UiO i 2000 satt i gang et arbeid for å lage en mer overordnet plan for utviklingen av det gjenstående området. Statsbygg påtok seg hovedansvaret for dette, men alle parter i Tomtefordelingskomiteen var med i arbeidsprosessen. Kontakten med Oslo kommune var av den største betydning. Dette ville få kommunen til å forstå hvilken enorm ressurs dette arealet representerte for forskningsmiljøene i Oslo – og i særdeleshet for Universitetet. En kompliserende faktor var den vedvarende økonomiske dragkampen mellom staten og kommunen. UiO hadde helt siden slutten av 1980-tallet vært en aktør og pådriver i arbeidet med å utvikle Gaustadbekkdalen. Men det planarbeidet som ble igangsatt i 2000 på UiOs initiativ, ligger til grunn for den reguleringsplanen som i 2008 ble påbegynt behandling i kommunens organer. Den ble vedtatt i Oslo bystyre den 15. juni 2011. Planen omfatter den nordre delen av Gaustadbekkdalen og de grønne feltene med turveier i søndre del av dalen. Planen er avgjørende for trafikkmønsteret i dalen og for mulig utbyggingsvolum innenfor planarealet. Det var avgjørende at dette arbeidet ble igangsatt fordi det bidro til å samle ulike aktører til en mer omforenet utviklingsstrategi for denne forskningstunge dalen.

Under valgkampen for rektoratet i 1998 var det flere viktige spørsmål om planlagte nybygg som sto på dagsorden. Den 3.11.1998 sto en annonse i Aftenposten, rykket inn av Norges forskningsråd. I annonsen het det at Norges forskningsråd eide en tomt på vel 6 mål, som av Oslo Bystyre var regulert til «offentlig/allmennyttige formål (forskning)». Virksomheter som var interessert i å feste og bebygge tomten, måtte melde sin interesse innen tre uker. Forskningsrådet disponerte denne delen av Gaustadbekkdalen (på vegne av staten).

Glaxo Smith Kleine sikret seg denne «indrefiletten» i Gaustadbekkdalen. Dette farmasøytiske firmaet hadde lenge sett etter tomter i nærheten av det nye Rikshospitalet. De hadde prøvd å få den tomten som ble brukt til inntauving av feilparkerte biler. Da dette ikke lyktes, satte de i gang en kraftig lobbyprosess for å få bygge i Gaustadbekkdalen. Her klarte de å få kontakt med direktørene for både Rikshospitalet og Norges forskningsråd, og sammen fikk de god innpass i de sentrale politiske kretser i Oslo kommune. Kommunen hadde satt nye premisser for utbygging i området. Disse kjente Glaxo Smith Kleine til, og det var vanskelig for andre å innfri disse betingelser. Det var nemlig bestemt at utbygger skulle tilby Rikshospitalet en del av lokalene, at det skulle drives forskning i bygget og at UiO skulle tilbys adgang til å leie undervisningslokaler dersom det var interessert i det. Det var en ganske god avtale for mange parter, men den var ikke allment kjent.

Da professor Eivind Osnes, som deltok ivrig i valgkompen om rektoratet, så annonsen, ringte han meg for å avtale et møte om saken. Han og professor Arnfinn Laudal møtte opp på Ernæringsinstituttet dagen etter sammen med Øystein Bergersen fra Forskningsrådet. Bergersen fortalte om sakens gang og at den i realiteten var avgjort.

Kort tid etter besluttet Oslo kommune å selge «Inntauingstomten» nord for Ringveien. Det var den tomten Glaxo Smith Kleine ikke hatt fått tilsagn på. Jeg fikk vite om at tomten skulle selges og mente at UiO burde få tilsagn på tomten, og det gikk nesten. Men ordfører Per Ditlef-Simonsen og byrådsleder Fritz Huitfeldt mente at kommunen hadde lovet den til et bilfirma, og at den ikke kunne gå tilbake på det løftet. Dessuten var prisen for høy til at Statsbygg kunne by på tomten. Enda en viktig tomt glapp for UiO. Noen år tidligere hadde helseminister Dagfinn Høybråten gitt Gaustad sykehus og Statens senter for ungdomspsykiatri til Oslo kommune, for at de skulle overta sykehusdriften. Med sykehusene fulgte store tomtearealer, og da staten noen år senere overtok alle landets kommunale sykehus, fulgte ikke tomtene med tilbake. Alt dette er tomter som kunne vært brukt til videre utbygning av UiO. All denne uflaks – eller dårlig offentlig samordning og forvaltning av gode tomter – førte til at vi som ledet UiO, ble langt mer bevisste på at de ledige arealene i Gaustadbekkdalen skulle brukes på en hensiktsmessig og for UiO riktig måte.

Forskningsrådet vurderte på et tidspunkt også Gaustadbekkdalen som et naturlig lokaliseringalternativ for et nytt administrasjonsbygg. NFR var også pådriver for at miljøforskningsinstituttene skulle få tomt for samlokalisering nord i dalen. Hadde disse to prosjektene blitt realisert, ville det satt bom for videre UiO-ekspansjon av noe omfang. UiO satte seg derfor sterkt

imot dette, og NFR skrinla sine byggeplaner og forble i Stensberggaten på Bislett. Løsningen for miljøforskningsinstituttene ble en påbygging av Forskningsparken mot sør, som ble ferdig i oktober 2007.

Norges forskningsråd var en viktig pådriver og støttespiller for UiO for utbyggingen av IFI 2 (Ole-Johan Dahls hus) som ble offisielt åpnet i 2011, etter en lang planleggingsprosess. Det tyngste løftet var å sikre statlig finansiering, og mange bidro etter beste evne til det.

Laboratoriebygget for mikro- og nanoteknologi rett nord for IFI 2, er ett av landets mest avanserte laboratoriebygg så langt, bygget med SINTEF som byggherre og med Forskningsrådet som sentral og viktig støttespiller. En betydelig finansiering kommer fra Næringsdepartementet. UiO er leietaker i dette bygget og har gjennom det sikret sine forskere tilgang til svært avansert utstyr. På stadig flere forskningsfelt vil det bli viktig å finne gode modeller for «spleiselag» eller samhandling om kostbart forskningsutstyr, der UiO går sammen med aktuelle fagmiljøer både fra instituttsektoren og næringslivet, med støtte fra Forskningsrådet..

De grepene som ble gjort for å sikre høy konsentrasjon sør i dalen og for å få gjennomslag for at ren administrativ virksomhet måtte vike plass til fordel for forskningsaktivitet i dette området, gjør at det fortsatt er plass til et forskningsbygg for kjemi- og biomedisinske fag nord i dalen. Nord for Ring 3 er et tilbygg til Domus Medica nylig åpnet. Statsbygg var byggherre, UiO er hovedleietaker, og bygget vil både romme forskningsmiljøer innen nevrovitenskap, deler av tannlegefakultetet og en ny, moderne dyrestall.

Da Papirindustriens forskningsbygg ble fraflyttet, overtok Statsbygg bygget. Det ble ombygget og utvidet med et nytt byggetrinn og stilt til disposisjon for UiO. Institutt for psykologi ble endelig samlet, og tilbygget ga også plass for sekretariatet for Det medisinske fakultet.

Flere av disse byggeplanene kunne i 1998 bokstavelig talt blitt undergravet av veiplaner for Oslo. Det var laget tegninger for tunnel under universitetsbyggene på Blindern. Det var tre planer, en lang, en mellomlang og en kort tunnel. Den korte skulle munne ut midt i Gaustadbekkdalen og forbinde Ring 2 og Ring 3 med hverandre. Jeg ble oppmerksom på disse planene et par uker etter rektorvalget, altså før jeg tiltrådte som leder for UiO. Det var naboer i Blindernveien som var bekymret for hvor tunnelinnslaget skulle bli. Det ville kunne ødelegge for både Blindern barnehage og for Marienlyst skole. Senhøstes 1998 ble det arrangert et folkemøte på Marienlyst, der tunnelplanene ble sterkt frarådet. På det viset fikk jeg et visst innblikk i problemstillingene. Like etter at jeg hadde tiltrådt som rektor, startet prøveboringer på parkeringsplassen utenfor Administrasjons-

bygget. Jeg tok umiddelbart kontakt med både kommunale myndigheter og med samferdselsminister Odd Einar Dørum. Tunnelen og veiplanene berørte nemlig både det kommunale og det statlige veinettet.

Inger Stray Lien, som da var assisterende universitetsdirektør, og jeg fikk et møte med samferdselsminister Dørum på hans kontor den 22.1.1999. Samtalen dreiet seg om to store saker, vegløsningen i Gaustadbekkdalen og Universitetets rolle i utviklingen av Sørenga/Bjørвика.

Odd Einar Dørum hadde god innsikt i tunnelsaken. Han hadde – som tidligere medlem av Oslo bystyre – stemt for lang tunnel, som ikke ville sjenere universitetsområdet i særlig grad. Det var et standpunkt som også hadde innflytelse på planene for et IT-senter på Fornebu, et prosjekt som Dørum mente var en hensynsløs eiendomsspekulasjon, og som jeg offisielt hadde tatt avstand fra. Både Dørum og jeg ville ha IT-satsingen i Gaustadbekkdalen, og ikke på Fornebu. Men den lange tunnel ble nedstemt – den ble for dyr. Dørum mente at den nye trikketraseen til Rikshospitalet ville bringe nye momenter inn i saken, og at den burde behandles på nytt i bystyret etter forbehandling i byplankomiteen. Dørum ønsket en samlet trafikkanalyse av hele området der både trafikkavvikling og trafiksikkerhet inngikk. Disse synspunktene fra Dørum gjorde at jeg tok kontakt med Oslos byrådsleder Fritz Huitfeldt og ordfører Per Ditlef-Simonsen. Vi fikk et fruktbart møte, og jeg fikk overbevist dem om hvor skadelig det planlagte vei-prosjektet ville bli for UiO. Det var et middagsmøte, og vi tegnet ivrig på restaurantens bordduk de ulike alternativer for veiløsning. Duken ble dessverre ikke oppbevart i UiOs arkiv. Veiplanene ville bli meget dyre for Oslo kommune fordi staten ikke hadde penger å legge inn i det kommunale krysset ved Kirkeveien der tunnelen skulle starte. Penger til å bygge dette krysset måtte derfor komme fra bompengeinntekter, og da måtte tunnel-saken opp i bystyret nok en gang. Ordfører og byrådsleder lyttet til alle argumentene. Planene for både kort og mellomlang tunnel ble skrinlagt, og det ble igangsatt en utredning av trafikkløsninger på bakkeplan for hele det store området fra Sognsveien til Blindernveien. Det ble bygget en vei-forbindelse fra Blindern til Gaustad som ga atkomst til universitetsområdet fra Ring 3 via avkjørselen til Rikshospitalet, og Niels Henrik Abels vei nord for Universitetet ble stengt for gjennomgangskjøring. Dette var en seier for Universitetet i Oslo, og førte senere til at det ble lagt gode planer for den videre bruk av Gaustadbekkdalen.

Forhandlingene og samtalene med Oslos ledelse ble holdt i en hyggelig tone, og skapte gode og viktige kontakter mellom byens og Universitetets ledelse. Dette førte til fornyet interesse for det såkalte Oslo-forskning, og til at UiO inviterte Oslos ordfører til å delta på Aulatrappen når årets nye

studenter skulle ønskes velkommen. Dette satte Ditlef-Simonsen stor pris på, og det har senere blitt en tradisjon. Han var faktisk litt skuffet ett år da statsminister Jens Stoltenberg også ble med på Aulatrappen.

Jeg prøvde også å få Oslo Sporveier til å bygge en penere og mer hensiktsmessig T-banestasjon i Blindernveien, samt å kalle stasjonen for Universitetet i Oslo, Blindern. Den nye trikkeholdeplassen i Niels Henrik Abels vei har fått dette navnet, men det har foreløpig ikke blitt noe av en ny Blindern T-banestasjon. Men det foreligger i alle fall tegninger til en ny stasjon.

Jeg tok på vegne av UiO initiativ til det å lage en strategisk plan for den videre utnyttelse av det viktige ekspansjonsområdet i Gaustadbekkdalen. Saken ble behandlet i Det akademiske kollegium sommeren år 2000. Da hadde Oslo kommune offisielt skrinlagt tunnelplanene mellom Ring 2 og Ring 3, og startet utredningen om *Arealplan for Gaustadbekkdalen og trafikkplan for Gaustadbekkdalen og Blindernområdet*. Det var viktig for meg at UiO ikke bare skulle være tilskuer til denne utredning. Rektoratet tok derfor et initiativ til en visjonsutredning rundt utbygging av Gaustadbekkdalen og fikk Forskningsrådet med på dette. Første fase i det arbeidet munnet ut i et visjonsnotat, som la grunnlaget for den fremtidige utnyttelse av Gaustadbekkdalen, og som videre ble en realitet da Oslo bystyre vedtok reguleringsplanen for norddelen av Gaustadbekkdalen i juni 2011.

I visjonen fra UiO het det blant annet at Gaustadbekkdalen skal være et kunnskapsmessig kraftsenter for fremtidens Norge. Området skal utgjøre et sentralt element i internasjonaliseringen av norsk forskning. De som laget visjonsnotatet mente at utbyggingen av Gaustadbekkdalen primært burde styrke det eksisterende faglige tyngdepunkt i dalen, nemlig IKT, bio-nanoteknologi og medisin/helse, og at næringsaktivitet og inkubatorarealer burde tenkes bygd ut i samarbeid med Forskningsparken og medisinske innovasjonsmiljøer.

I dag er mye allerede gjort. Mikro- og Nanoteknologibygget er i bruk. Utvidelsen av Informatikkbygget ferdig, og det er kommet et verdifullt tilbygg til Forskningsparkens sørside, et tilbygg der miljøforskning har sitt hovedsete. En påbygging av Domus Medica er ferdig og ble offisielt innviet i 2013.

I 2013 ble det bestemt at Statsbygg skulle starte arbeidet med et skisseprosjekt for et nytt forsknings- og undervisningsbygg for livsvitenskap, kjemi og farmasi ved Universitetet i Oslo. Nybygget er planlagt til å ha en øvre arealramme på om lag 67 000 kvadratmeter, noe som vil gjøre det til Norges største enkeltstående universitetsbygg, og ett av Statsbyggs aller største prosjekter. Bygget skal bli en daglig arbeidsplass for om lag 1000

ansatte og 1600 studenter. Nybygget skal bidra til at Universitetet i Oslo blir ledende innen ny kunnskap og forståelse av liv og livsprosesser, og det skal bidra til å gi realfagene og i særdeleshet medisinsk og helsefaglig forskning gode rammevilkår i tiden fremover.

Fullt utbygget fremstår Gaustadbekkdalen for meg som Norges viktigste dalføre. Det er en viktig oppgave for UiO å øke forståelsen for dette både hos myndighetene og i norsk næringsliv. Alt ligger altså nå til rette for at Gaustadbekkdalen vil bli en flott campusutvidelse i løpet av de nærmeste årene. Det er fint å konstatere at de visjoner UiO utviklet for Gaustadbekkdalen ved årtusenskiftet etter hvert blir til realiteter. Dette skyldes ikke minst at de neste rektoratene og UiOs administrasjon forsto å følge opp det viktige arbeidet som var startet.

Funksjonell genomforskning – FUGE

Opprettelsen av forskningsprogrammet FUGE (Funksjonell genforskning) var en viktig del av praktisk forskningspolitikk i min rektortid. Det startet med at professor i biokjemi ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, Kristoffer Andersson, ved en artikkel i Aftenposten i januar 2000 gjorde norske politikere og forskere oppmerksom på den store satsingen Sverige hadde innen genom-forskning. Wallenberg-fondet hadde bevilget 800 millioner svenske kroner til programmet SWEGENE. Andersson tok sammen med tre andre professorer ved MatNat fakultetet kontakt med Næringsdepartementet for å diskutere biologisk grunnforsknings betydning for norsk næringsliv. Næringsdepartementet var positiv til henvendelsen og arrangerte et møte mellom de fire professorene, Kirke-, utdannings og forskningsdepartementet og Næringsdepartementet. Forskningsrådet var invitert til møtet, men kunne ikke komme! Møtet signaliserte velvillighet til tanken om å bevilge større satsinger for å hjelpe til med å danne ny næringsvirksomhet.

Jeg fikk vite om Anderssons utspill, og han fortalte at Næringsdepartementet var ganske imøtekommande til ideen om en økt satsning innen genforskning. Jeg foreslo at saken skulle drives videre av Universitetet i Oslo. Universitetet hadde innen biofagene dannet et forskningssamarbeid med Norges veterinærhøgskole, Norges landbrukshøgskole og de biofaglige miljøene innen Det medisinske, Det matematisk-naturvitenskapelige og Det odontologiske fakultet. Vi kalte samarbeidet «trippelalliansen».

Jeg tok initiativet til at vi skulle samordne våre bestrebelser om å få mer ressurser til moderne biologisk forskning. Vi dannet et slags «konsortium» som vi kalte SAMGEN, som en oppfølging til hva Kristoffer Andersson hadde initiert. Det var viktig å få Forskningsrådet med på våre planer. Jeg tok derfor kontakt med Lars Espen Aukrust, som var områdedirektør

i Forskningsrådet. Hans felt var den marine sektor, som hadde store interesser i en økt satsing på moderne biologi og genom-forskning. Vi hadde vårt første møte den 21.8. 2000. Jeg fortalte Lars Aukrust om planene for SAMGEN. Jeg tok også opp med ham en plan som Universitetet i Oslo hadde for Gaustadbekkdalen, der UiO ville ha mer biomedisinsk satsning og en større satsning på funksjonelle materialer. Planene og utvikling av Gaustadbekkdalen er omtalt i et annet kapittel. Vi snakket også om et annet initiativ som UiO hadde tatt, nemlig et samarbeid om funksjonelle materialer. Det omfattet samarbeid mellom de kjemiske og fysiske miljøene ved UiO, SINTEF og Institutt for energiteknikk på Kjeller. Det samarbeidet ble kalt FUNMAT.

Lars Aukrust ble meget begeistret for initiativene. Han hadde snakket meget med sin far, som er sosialøkonom og tidligere leder for Statistisk Sentralbyrå, om forskningspolitikk og forskningsbevilgning. Aukrust senior var enig i det som Lars hevdet, og som var mitt syn, at penger til forskning er investering og ikke utgifter, og at penger brukt i en utviklingsøkonomi på en riktig måte ikke vil føre til inflasjon, men deflasjon. Familien Aukrust mente at verken Sentralbanksjefen eller Finansdepartementet forstod dette.

Lars Aukrust koordinerte bioteknologisatsingen i Forskningsrådet og samarbeidet derfor også med områdene for medisin og den matematisk-naturvitenskapelige sektor. Han var lojal overfor sin arbeidsgiver, men jeg skjønnte at Forskningsrådets hovedstyre hadde meget lite å si, iallfall det som «funket» da. Det var på den tiden også en intern spenning mellom områdestyrenes ledelse og strategiseksjonen. Jeg hadde separate møter med de fleste av områdedirektørene, og fikk meget gode tilbakemeldinger om UiO sitt initiativ til å satse mer på genomforskning og funksjonelle materialer.

Jeg kontaktet direktøren for Forskningsrådet, Christian Hambro, den 23.8.2000, og fortalte at jeg hadde hatt og skulle ha samtaler med de fleste av hans områdedirektører om SAMGEN og FUNMAT. Vi ble enige om at jeg skulle komme på et direktørmøte for å redegjøre for våre planer ved Universitetet i Oslo og vårt samarbeid med de vitenskapelige høyskolene. Jeg sa på direktørmøtet at det var meget viktig å bruke Gaustadbekkdalen som et sentralt område for moderne biologisk forskning, der et samspill mellom biologiske og bioteknologiske miljøer fra flere fakulteter kunne ha et godt og nært samarbeid med Institutt for informatikk. Jeg fremhevet dette sterkt fordi jeg visste at Forskningsrådets direktør hadde sett for seg andre planer for Gaustadbekkdalen, nemlig både et administrasjonsbygg for Forskningsrådet og et såkalt Miljøseniter. Dette ble ikke diskutert på møtet den dagen. Vi gikk vesentlig inn i problemstillingene til SAMGEN og FUNMAT. Forskningsrådets direktører var positivt innstilt til planene

fra UiO, men de mente at «trippelalliansen» bare burde satse på ett av feltene, nemlig genom-forskningen, og la de funksjonelle materialer vente en stund.

Mine møter med områdedirektørene og innlegget på direktørmøtet i september, førte til at genom-forskningen ble diskutert inngående i Forskningsrådet. Forskningsrådet mente imidlertid at saken var for stor til at bare «trippelalliansen», det vil si Østlandet, skulle bli involvert. De ville også ha med de andre universitetene og gjerne også relevant industri.

Parallelt med dette arbeidet jeg med saken overfor statsminister Jens Stoltenberg. På en offisiell regjeringsmiddag 7. august på Akershus slott fikk jeg en samtale med statsministeren om en del universitetsspørsmål (Mjøsutvalget, forskningsfinansiering og satsing på moderne biologisk forskning). Jeg sa at om han var interessert i å høre mer om dette, spesielt genom-forskning og funksjonelle materialer, kunne jeg komme og redegjøre nærmere om dette på hans kontor. Han var interessert, og ba meg om å kontakte en av hans rådgivere som ordnet med avtaler. Det ble ikke tid til noen personlig redegjørelse, men jeg utarbeidet et notat, som før det ble sendt, ble forelagt rektorene for Veterinærhøgskolen (NVH) og Landbrukshøgskolen (NLH) (Hallstein Grønstøl og Roger Abrahamsen).

Notatet til statsminister Jens Stoltenberg (27.9.2000) hadde som overskrift: *Forskning av stor strategisk og økonomisk betydning for Norge.*

Hovedpunktene i notatet var at:

- 70 % av verdens industriøkonomi og 40 % av den totale økonomien vil om noen få tiår være tuftet på molekylærbiologisk forskning.
- Nasjoner som behersker fremstilling av nye eller forbedrede funksjonelle materialer, vil sitte med nøkkelen til ny teknologi og muligheter i et globalt marked med et formidabelt verdiskapningspotensiale.

Nedenfor er et sammendrag av notatet til Stoltenberg:

Kartleggingen av det menneskelige genom har vært en sentral, internasjonal biologisk forskningsoppgave de siste årene. Nå er oppgaven på det nærmeste løst, og det åpner seg store muligheter i et nytt kunnskapsfelt. Mulighetene for anvendelse vil først og fremst ligge innenfor medisin og biologi.

Også for Norge er det viktig å bidra til å gjøre bruk av internasjonale forskningsresultater innenfor disse nye kunnskapsfeltene. Men det koster å delta med den nødvendige kompetanse. Universitetet i Oslo vil nå samarbeide med Norges landbrukshøgskole og Norges Veterinærhøgskole innen biologiske fagfelt. Vi har bl.a. utviklet plangrunnlag for en felles satsing, SAMGEN, innen postgenom forskning. Våre kalkyler tilsier at satsingen vil trenge bevilgninger i størrelsesorden 800 millioner kroner over de neste fem årene.

*Samtidig finner det sted et viktig gjennombrudd i forskning som er rettet mot oppdagelse av kjemiske forbindelser med spesielle fysiske egenskaper. Det er såkalte **funksjonelle materialer** som påvirker vårt samfunn i økende grad, fra nano- og mikroteknologi i bruk*

for informasjons- og kommunikasjonsteknologi, til lagring av hydrogen for energibruk. Universitetet i Oslo har tatt initiativ til et samarbeid innenfor dette feltet med de kjemiske og fysiske miljøene ved Universitetet, SINTEF og Institutt for energiteknikk på Kjeller. Vi har utviklet en plan for satsing innenfor funksjonelle materialer, FUNMAT. Vår kalkyle tilsier at denne satsingen vil trenge bevilgninger i størrelsesorden 400-500 millioner kroner over de neste fem årene.

Det eksisterer en betydelig synergieffekt med hensyn til utnyttelse av utstyr og teknisk kompetanse mellom de to satsingene. (SAMGEN og FUNMAT). Disse må derfor sees i sammenheng. Realisering av målsetting om forskning med kvalitet, omfang og konkurranse-dyktighet på internasjonalt nivå, forutsetter en sterk offentlig finansiering. Etterhvert vil privat kapital og industri også komme med. Det er realistisk og mulig å bygge opp begge satsingene over en periode på noen få år. Det er imidlertid viktig å handle raskt og tilstrekkelig tungt, slik at kunnskapsløften mellom Norge og konkurrerende nasjoner ikke utvides i uakseptabel grad. Det biologiske samarbeidet har en akse fra det nye Rikshospitalet, gjennom Gaustadbekkdalen via Adamstuen (veterinærmiljøet) til Ås. Det fysiske samarbeidet har en akse som strekker seg fra Blindern gjennom Gaustadbekkdalen til Kjeller. Aksene krysser hverandre i Gaustadbekkdalen, hvor Institutt for informatikk ligger, hvor Forskningsparken nylig er påbygd, og hvor det snart skal bygges et mikroteknologilaboratorium i samarbeid med NFR og SINTEF. Informatikk-miljøet står helt sentralt i de to satsingene. Krysningsen av de to akser i Gaustadbekkdalen vil gi samarbeidspartnerne en enestående mulighet til å møte de utfordringer som ligger i dagens utvikling innen de aktuelle fagområdene.

De forventede resultatene av satsingene vil bli betydelige ikke bare innenfor Norges tradisjonelle eksportindustrier, men også for å kunne etablere nye industrier, teknologibedrifter og innenfor helsevesenet. Målsettingen er i overensstemmelse med Stortingets Kirke- utdannings- og forskningskomites oppsummering av de overordnede målene for forskningen, på grunnlag av Forsknings-meldingen (1999-2000), og med Mjøsutvalgets vurdering (NOU 2000:14), konf. kap. 8.4.7. Norge har de økonomiske ressursene som skal til for en slik investering i fremtiden.

Det er i dag forståelse for at forskningsinstitusjonene må omstille sin virksomhet for å møte nye utfordringer. Nå gis omstillingsmidler til den enkelte institusjon uten at det skjer noen koordinering av satsingene. Disse to strategiske satsingene vil sikre en koordinert omstilling av de samarbeidende institusjonene som vil:

- utløse synergieffekter og effektivisere forskerutdanningen
- sikre at flere forskningsmiljøer kommer over kritisk masse, og sikre sambruk og god utnyttelse av tungt utstyr
- øke mulighetene for å delta i og innhente ressurser fra EUs rammeprogram.
- føre til økt innsats i et forskningsfelt med betydelig kommersialiseringspotensiale og med stor betydning for helsevesen og livskvalitet.

De to nasjonale strategiske satsingene er av en slik størrelse at de – under dagens system for forskningsfinansiering – ikke lar seg realisere, verken med utgangspunktet i de samarbeidende institusjonenes grunnbudsjetter, omstillingsmidler, Forskningsrådets budsjetter/ressurser eller innenfor systemet med Sentre for fremragende forskning. Heller ikke innenfor rammen av de midler de enkelte aktuelle departementene i dag disponerer til FoU-formål.

Denne kombinerte satsingen krever derfor en egen bevilgning over mange år.

Notatet til Stoltenberg førte ikke til noe møte mellom oss, men notatet vakte interesse på statsministerens kontor, og ble diskutert innad i regjeringen. Notatet var sendt i kopi til statsrådene Grethe Knudsen og Trond Giske, som ledet henholdsvis nærings- og forskningsdepartementene.

Videre arbeid med Forskningsrådet for å få konkretisert planene om en felles satsning for FUGE

Jeg tok igjen kontakt med Lars Aukrust i slutten av oktober 2000. Han hadde da planlagt et møte med de aktuelle universiteter og vitenskapelige høyskoler. Det skulle finne sted den 3. november. Lars fortalte at Forskningsrådet var positivt innstilt til en stor satsning innenfor postgenom forskning, og at man kanskje samlet kunne få til en bevilgning på 150 millioner kroner året dersom miljøene fra de forskjellige universitetene og vitenskapelige høyskolene kom fram til et slags konsensus. De ville foreslå nedsatt en arbeidsgruppe som skulle lage et notat fra hele forsamlingen om hvorledes man skulle gå videre og samordne SAMGEN med andre initiativ innenfor postgenom forskning.

Forskningsrådet hadde bestemt at SAMGEN saken skulle diskuteres på et møte på Gardermoen den 3.11.2000. Møtet skulle ledes av Lars Aukrust. Til dette møtet var alle universitetene og de berørte vitenskapelige høyskolene invitert. Lars oppfordret meg til å foreslå at SAMGEN skulle bli til en nasjonal satsing, ikke bare innenfor «Trippelalliansen». Jeg var enig i dette, spesielt på bakgrunn av at forskere ved Radiumhospitalet hadde innledet forhandlinger med UiB og NTNU om cellebiologisk kreftforskning, et område som lå klart innen for SAMGENs interesseområde.

Vi ble enig om at Lars skulle gi meg ordet relativt tidlig i prosessen 3. november, og vi så relativt lyst på utgangen av det møtet.

Lars Aukrust innledet, og mente man skulle spille opp mot Forskningsmeldingen. Han foreslo at den satsningen som man skulle gå inn for, burde gå gjennom Forskningsrådet. Det var de som gav råd til myndighetene i Norge.

Professor Sture Forsén fra Malmø holdt et innledningsforedrag om den svenske satsningen, SWEGEN, som er meget stor. Wallenbergstiftelsen hadde gitt ca. 800 millioner kroner over 4-5 år.

Deretter fikk jeg ordet og holdt mitt innlegg, og sa blant annet

Universitetet i Oslo har sammen med Norges Landbrukshøgskole og Norges Veterinærhøgskole gått sammen om et visjonært prosjekt som vi har kalt SAMGEN. Det gjelder en satsning på forskning i den postgenome æra, om samarbeid mellom tre institusjoner, et samarbeid som gjerne bør og skal utvides.

SAMGEN består av to ord. GEN kan være genetikk, genom, genial, eller generasjonskifte. Vi står faktisk overfor et paradigmeskifte i moderne biologi på grunn av fremskrittet og forskningen innenfor genetikk og molekylærbiologi. Den andre stavelsen SAM står for samordne, samarbeid og samle.

Vi har for noen dager siden underskrevet en intensjonsavtale mellom Veterinærhøgskolen, Landbrukshøgskolen og Universitetet i Oslo om et samarbeid innenfor biologiske og medisinske fag. Det gjelder både grunnutdannelse, forskerutdannelse og prosjekter, og SAMGEN er et prosjekt som går inn under denne intensjonsavtalens samarbeidsparagraf.

Det samarbeidet som de tre institusjonene her har satt i gang, setter politikere og næringslivsfolk stor pris på.

SAMGEN ikke er et Oslo-prosjekt, det er ikke et Østlands-prosjekt, men det er et lands-prosjekt, eller det må utvides til dette. Vi må alle her stå sammen. Det gjelder alle landets biologer og medisinske forskere. Bare ved å stå sammen, kan vi oppnå det vi vil.

Skal vi oppnå noe, må vi altså stå samlet innenfor våre fagområder, men vi må også stå samlet innenfor norsk forskning. Vi må ikke skape mistillit, misforståelse eller uro innen andre viktige fagområder. Det gjelder humaniora, samfunnsfag og etiske fag. Vi har bruk for alle områdene til opplysning, formidling, og ikke minst alle de etiske og juridiske spørsmål som går i kjølvannet av, og faktisk også foran, denne forskningen som her skisseres opp.

Innledningsvis ble det nevnt at Forskningsrådet vil sette ned en komité samlet fra ulike fag og miljøer for å lage en Masterplan for norsk satsning som vil inkorporere SAMGEN og annen postgenom satsning i Norge. Jeg støtter helhjertet en slik komité. Arbeidet må komme raskt i gang slik at vi blir ferdig og kan legge våre planer fram så det kan få bering og betydning for arbeidet med Statsbudsjettet neste år. For, som jeg sier i enhver sammenheng: Midler til forskning er en investering og ikke et forbruk. Vi har gode miljøer, og vi vil at vårt samfunn skal bruke disse gode miljøene i en helhjertet satsning for dette som vil være et viktig felt for Norge i tiden fremover.

Talen ble godt mottatt, og den la en slags føring for resten av innleggene, som var både samarbeidsvillige og milde. Det ble satt ned et arbeidsutvalg, som skulle jobbe videre med saken. Dekanus Jan Trulsen fra Det matematiske-naturvitenskapelige fakultet i Oslo ble valgt til leder for utvalget. Han var ikke biolog og derfor ikke direkte involvert i saken. Han ble av de andre universitetene sett på som en ganske nøytral person. Trulsen ledet arbeidsutvalget på en meget god måte. Arbeidet med SAMGEN var blitt et nasjonalt foretak. Navnet ble endret til FUGE for å distansere det noe fra initiativtakerne fra «Trippelalliansen».

Arbeidet med FUGE ble nå for alvor tatt opp i Forskningsrådet. FUGE førte også til et nærmere samarbeid mellom de fire universitetene, og jeg tok på vegne av disse kontakt med Stoltenberg for å få et møte med ham og de fire rektorene om sentrale universitetsspørsmål. Forbauselsen var stor hos alle fire over at Stoltenberg sa ja til et møte.

Møte hos statsminister Jens Stoltenberg 22. januar 2001

Etter initiativ fra Universitetet i Oslo fikk vi et møte med Jens Stoltenberg sammen med kirke-, utdannings og forskningsminister Trond Giske.

Tilstede på møtet var statsminister Jens Stoltenberg, KUF-minister Trond Giske, hans statssekretær Randi Øverland, to av Stoltenbergs statssekretærer (Jonas Gahr Støre og Tom Terkelsen) og de fire rektorene.

Jens Stoltenberg fortalte at jeg hadde tatt initiativ til dette møtet, og han hadde funnet det meget opportunt å møtes nå fordi de var i innspurten i den stortingsmeldingen som skulle gå i kjølvannet av Mjøsutvalgets innstilling. Han påpekte at universitetene hadde hatt en viktig rolle i europeisk historie i mange hundre år, men at nå var universitetene viktigere enn noen gang tidligere fordi kunnskapsutviklingen gikk så fort, og betydningen av at samfunnet fikk gode forskningsinstitusjoner var meget viktig.

Han ville at meldingen skulle legges fram slik at den kunne diskuteres før sommeren i innværende Storting. Det var to hovedbudskap som han ville si i meldingen og til oss, for det første at regjeringen vil styrke utdanningen med kvalitet, prøve å gjenskape heldagsstudenten, med større oppfølging og tiltak for å gjøre dette. Det andre var å styrke forskningen, spesielt grunnforskningen ved universitetene. Han presiserte at dette møtet var for åpne samtaler, men det ville komme fram en del saker som ikke burde meddeles offentligheten ennå.

Han gav ordet til Trond Giske som refererte til at han i den senere tid hadde holdt flere foredrag om stortingsmeldingen som skal følge etter Mjøsutvalgets innstilling, og at vi rektorer hadde hørt det i andre sammenhenger. Han bekreftet at stortingsmeldingen skulle være ferdig fra hans hånd i midten av februar, og da ville den bli tatt opp på regjeringskonferanser og lagt fram for Stortinget tidlig i mars.

Etter Trond Giskes innledning ble ordet gitt til oss, og jeg gav en oversikt over de problemene som vi ville ta opp: jeg ville innlede til diskusjon om forskningsfinansiering og store satsninger, Kirsti Koch Christensen ville innlede om gradsstrukturen og privatistordningen, Tove Bull ville innlede om den generelle finansiering av høyere utdanning og arbeidsdeling mellom universiteter og høyskoler, og Emil Spjøtvoll ville ta for seg ledelse og styring.

Jeg innledet med å takke for at de fire universitetene var invitert til Statsministeren. Vi så på dette som et signal om at de fire universitetene betraktes som brede forskningsuniversiteter, som skal behandles spesielt.

I denne sammenheng ble Forskningsrådets finansiering av stipendiater, post doc og prosjekter tatt opp. Det var spesielt underfinansieringen av stipendiater og post doc som måtte problematiseres. Vi fikk nok forståelse for at denne underfinansieringen virker forstyrrende inn på universitetenes

strategiske planlegging av forskning. Dette kunne bli bedre dersom grunnforsknings-finansieringen til universitetene ble økt. Vi mente derfor at når Norge nå skal sikte mot et OECD-gjennomsnitt, må noe av grunnforsknings-bevilgningen gå direkte til universitetene, men selvsagt også en del til Forskningsrådet.

Jeg henviste til de evalueringer som Forskningsrådet har fått foretatt over norsk forskning, og jeg tok spesielt opp fysikkevalueringen og biologievalueringen, og at universitetenes svar på kritikken var de to store satsningene som jeg senere skulle redegjøre for. Imidlertid påpekte vi at spesielt biologievalueringen hadde vist til en del store feil som kan forklare hvorfor norsk biologisk forskning er på et ikke-akseptabelt nivå. For det første manglende finansiering av grunnforskning, for det annet for store programmer fra Forskningsrådets side slik at det blir for lite frie midler, og for det tredje for dårlig faglig ledelse på universitetssiden. Det siste har altså da universitetene reagert på ved å lage de store satsingene FUGE og FUNMAT, og vi håper at regjeringen følger opp med finansieringen av disse satsingene ved ikke å øke rammebevilgningen til Forskningsrådet, ei heller å ta det fra utbyttet av Forskningsfondet, men komme med friske og nye midler. Jeg påpekte at forslagene om FUGE og FUNMAT vil bli lagt fram for Trond Giske slik at han kan ta det opp i regjeringens forskningsutvalg og legge det fram på første budsjettkonferanse som regjeringen har. Jeg hadde videre med meg «kortnotater» om FUGE og FUNMAT som ble overrakt statsministeren og statsråd Giske.

Avslutningsvis sa jeg at det at de fire universitetene var samlet til konferanse med statsministeren var historisk. Dette hadde ikke skjedd før. Det skjedde imidlertid regelmessig i andre land, og de fire rektorene håpet at statsministeren ville gjenta dette med regelmessige mellomrom slik at man kan få en direkte kontakt mellom forsknings-Norge og regjeringen.

De store satsingene fikk stor oppmerksomhet, og det ble innkalt til et nytt møte hos statsministeren allerede etter en uke.

Møte hos statsminister Stoltenberg 30. januar 2001

Hensikten med møtet var å overrekke planen for funksjonell genom-forskning i Norge.

Tilstede var: Statsminister Jens Stoltenberg, statssekretær Jonas Gahr Støre og politisk rådgiver Kathinka Meirik. Fra Forskningsrådet møtte Christian Hambro, Geir Stene-Larsen, Margrete Halvorsen og en journalist fra deres blad *Forskning*. Fra universitetene møtte Kirsti Koch Christensen, universitetsdirektøren i Tromsø og jeg.

Statsministeren innledet med en kort redegjørelse for sin holdning til bioteknologi. Den var meget positiv. Han mente det lå store muligheter i fagområdet, og han hadde selv tatt initiativet til en bioteknologikonferanse som skulle holdes på Universitetet i Oslo i juni 2001. Han presiserte at han hadde tatt imot oss fordi han hadde prioritert området. Han ventet også spent på innstillingen fra det såkalte *Biobankutvalget* som ville redegjøre for hvordan Norge burde forholde seg til sine biologiske banker og epidemiologiske data. Dette var tydelig noe som hans søster Camilla hadde fortalt ham om. Hun kom til å lede den seksjonen innen FUGE som hadde med biobanker og epidemiologi å gjøre.

Han gav så ordet til oss, og Christian Hambro innledet og fortalte om prosessen bak det forsker-initierte FUGE. Deretter fikk Geir Stene-Larsen ordet og gav et sammendrag av forskningsprosjektet. Begge innledningene fra Forskningsrådets side var gode, men de la mer vekt på Forskningsrådets rolle enn hva vi fra universitetene mente de burde. Det var jo universitetene som hadde tatt initiativet til FUGE.

Etter innleggene holdt Kirsti Koch Christensen og jeg korte innlegg der vi fremhevet spesielt enheten i forskergrupperingene, og at forsknings-Norge står samlet. Vi mente at dette var en nyskapning, og Kirsti Koch Christensen sa at dette aldri hadde skjedd før i hennes Forskningsrådshistorie.

Nå var saken meddelt statsministeren, som tydelig var interessert. Men det var lang vei til at FUGE fikk midler til prosjektet. Dette måtte gå vanlige budsjettveier, og trengte en aktiv oppfølging, både fra forskerhold og fra Forskningsrådet. Jeg tok derfor kontakt med Hambro for å diskutere FUGE med ham. Vi hadde et møte den 22.2.2001. Tilstede var Christian Hambro, Tor Saglie og jeg.

Christian Hambro snakket innledningsvis litt om Forskningsrådets lobbying til fordel for FUGE. Han mente Trond Giske var for en slik satsning. De hadde vært og snakket i KUF-komiteén og Sosialkomiteén i Stortinget, men ikke fått tilgang til Næringskomiteén.

Christian Hambro sa at Morten Lund, som er leder av Stortingets næringskomité, ikke var særlig interessert, men Christian Hambro skulle holde foredrag om marin satsning og ville der trekke fram viktigheten av FUGE. Geir Stene-Larsen hadde også arbeidet til støtte for FUGE og fått inn støtteerklæringer fra en rekke instanser, blant annet NHO. Christian Hambro skulle sende over kopier av disse støtteerklæringene til oss.

Statsministeren er tydelig for en satsning, og Christian Hambro kom direkte fra et møte med statssekretær Tom Terkelsen ved Statsministerens kontor. Tom Terkelsen har sterk tilknytning til universitetet i Bergen. De hadde diskutert systemsvakheter i forskningsfinansieringen i Norge. Det er

usikkert hvor pengene til FUGE eventuelt skal komme fra. Skal de komme direkte fra Statsministerens kontor, det vil si fra Finansministeren etter styring fra Statsministeren, eller skal de komme fra de enkelte departementer, og i så fall hvilke? Dersom de bare kommer fra KUF, vil det føre til at KUFs rammer utvides betraktelig, og da vil de andre departementene ikke stille seg positive til dette. I det hele tatt er finansieringen ugrei, selv om regjering og Storting har lovet økt satsning på forskning.

Vi snakket litt fram og tilbake om hvorledes styringen og administrasjonen av FUGE skulle være. Det var tydelig at Christian Hambro mente at det sentrale sekretariat for FUGE ikke burde ligge i Oslo. Dette skyldes vel kanskje en innflytelse fra Tom Terkelsen og Bergensmiljøet. Det er klart at utenlandsk ekspertise må inn i et styre som må ha en stor faglig kapasitet. Administrasjon, regnskap og det praktiske kan legges til Forskningsrådet.

Vi diskuterte en del om samarbeid med områdestyrene. De ville jo nesten alle vedta bevilgninger av betydning for FUGE, og dette burde samkjøres. Christian Hambro gjentok flere ganger under møtet at han var redd for at Forskningsrådet skulle få en for dominerende rolle i FUGE. Det var tydelig at han her hadde fått ganske gode signaler fra forskerne om at dette var et forsker-initiert initiativ, og en for sterk overstyring fra Forskningsrådet ville kunne ødelegge mye av initiativene.

Det var et positivt møte, og jeg tok kontakt med Ole Petter Ottersen, Anne Lise Børresen Dale og Erling Seeberg for å diskutere saken videre.

FUGE ble et stort prosjekt. Det varte i ti år.

FUGE viser hvor viktig det er at initiativene kommer nedenifra og blir styrt av forskere.

Omorganisering av Veterinærhøgskolen (NVH) og Landbrukshøgskolen (NLH)

Det ble i 2001 fremmet et Dokument 8-forslag i Stortinget (Dok 8:57 (200-2001)) av representantene Terje Johansen, Odd Einar Dørum og Lars Sponheim. Forslaget lød: *«Stortinget ber Regjeringen legge frem for Stortinget en plan for å gjøre NLH til 'Grønt universitet'. I denne sammenheng bes Regjeringen vurdere en eventuell sammenslåing av NLH og NVH, samt vurdere lokaliseringen av nytt klinikkbygg for NVH til Ås.»*

Forslaget ble behandlet i Stortinget 12.6.2001, og Stortinget ga sin tilslutning til at problemstillingene skulle utredes av en bredt sammensatt komite. På bakgrunn av diskusjonen i Stortinget ble det av Utdannings- og forskningsdepartementet i samarbeid med Landbruksdepartementet, oppnevnt en arbeidsgruppe og utarbeidet et mandat.

Jeg ble bedt om å lede arbeidsgruppen, som for øvrig besto av Mårten Carlsson, tidligere rektor ved Sveriges Lantbruksuniversitet, sivilagronom Gabriella Danmark, veterinær og bonde Johan Børsheim, professor Wenche Frølich, bonde og tidligere leder av Norges Bondelag Kirsten Indgjerd Værdal og spesialrådgiver i Fiskeridirektoratet Bjarne Aalvik.

Mandatet var omfattende og innebar vurderinger om flytting av Veterinærmiljøet og om å slå de to høgskolene sammen. Det var duket for omfattende diskusjoner i arbeidsgruppen. Vi la opp til omfattende høring. Vi fikk inn en rekke profilerte meninger, både fra utvalgets medlemmer og fra de berørte partene. Arbeidsgruppen hadde en meget dyktig sekretær, Peder Figenbaum. Han var fra Norgesnettrådet.

Arbeidsgruppen ble oppnevnt sommeren 2002 og skulle avgi ent utkast til rapport innen et halvt år. Denne skulle sendes til høring og endelig rapport avgis innen sommeren 2003. Det var ikke lange tiden til et så omfattende arbeid. Vi hadde en rekke alternativer å utrede:

1. NVH og NLH som selvstendige institusjoner med et nytt klinikkbygg på Adamstua.
2. NVH og NLH som fakulteter under UiO med klinikkbygg på Adamstua.
3. NLH og NVH organisert som en institusjon, lokalisert hver for seg på Ås og Adamstua, med nytt klinikkbygg på Adamstua
4. Slå sammen NLH og NVH med klinikkbygg på Ås
5. NVH og NLH som ett fakultet under UiO med klinikk på Ås.
6. Flytting av NVH til Rogaland med klinikkbygg i Sandnes.
7. I alle disse alternativer måtte vi tenke på Veterinærinstituttet fremtidige lokalisering og rolle.

Arbeidsgruppen la stor vekt på å besøke institusjoner og beslektede universiteter i Sverige og Danmark.

Uenigheten innen arbeidsgruppen var ganske stor, og de berørte instanser hadde en rekke gode argumenter for sine standpunkter, som imidlertid ikke var entydige. Meningene sprikte, og en del argumenter var reelle, andre noe mer preget av de berørte parter egeninteresser og uvilje mot flytting og endring. Men vi bevarte både humør og forståelse innad i arbeidsgruppen, selv om meningene der var ganske ulike. De reelle vurderingene var om det vitenskapelige miljøet på de to høyskolene var tjent med endring. Var det best med et samarbeid mellom veterinær-miljøet og det humanmedisinske miljøet i Oslo, eller var det bedre å skape et større og sterkere biologisk miljø ved at veterinærene flyttet til Ås? Dersom de organisatorisk ble slått sammen, ville den nye institusjonen få universitetsstatus.

Vi gjorde som vi ble bedt om: lagde et utkast med ulike forslag til endringer og fikk inn en rekke innspill. Disse ble gjennomdiskutert på dagsmøter i arbeidsgruppen, som etter hvert delte seg i to når det gjaldt flytting av NVH til Ås. Men hele gruppen var enig i at de to høyskolene burde slås sammen til en organisasjon.

Vi ga vår innstilling med gode argumenter for de to gruppens syn, og resultatet ble et enstemmig råd om å slå sammen NVH og NLH til en institusjon. Et flertall av arbeidsgruppen (fire medlemmer, deriblant lederen) rådet til at veterinærmiljøet burde flytte til Ås og få sitt nye klinikkbygg der. Mindretallet mente at veterinærene burde forbli på Adamstuen.

Vår sekretær klarte på en utmerket måte å få frem alle synspunkter i en meget velskreven rapport. Vi hadde fått liten frist til å komme med vår innstilling. Saken hastet jo! Men som en rekke andre saker, som trenger beslutninger i Storting og regjering samt ganske store budsjetter, og som har sterke motkrefter, går verdifull tid til spille.

Stortinget vedtok i 2008 at Veterinærhøgskolen skal flytte fra Adamstuen til Ås og integreres i Universitetet for miljø- og biovitenskap, dog som egen enhet. Begrunnelsen fra regjeringens side var at dette ville desentralisere utdanningsstrukturen i Norge, samt styrke Universitetet i Ås.

Beslutningen ble umiddelbart omstridt, og særlig Marit Nybakk (Ap) uttalte seg i mot. Inge Lønning (H) og Siv Jensen (FrP) stilte seg også svært kritisk til vedtaket, og hevdet blant annet at flytting ikke bare ville gå ut over forskningen på høgskolen, men også ut over andre høgskoler i Norge. Motstanden var særlig stor innenfor Oslo Ap, hvor også Jan Bøhler reagerte sterkt og hevdet at dette var en «hjemmeseier for Åslaug Haga, som bor kun et par kilometer fra Universitetet for miljø- og biovitenskap». Bøhler uttalte videre at han hadde vanskelig for å tro at regjeringen ville gå imot et samlet forskningsmiljø, som ønsket å slå høgskolen sammen med Universitetet i Oslo.

Daværende minister for forskning og høyere utdanning, Tora Aasland, besvarte kritikken med et debattinnlegg i Aftenposten hvor hun hevdet at kostnadene kunne reduseres ved å selge eiendommen på Adamstuen. I tillegg poengterte hun at vedtaket om flyttingen hadde vært underlagt flere grundige utredninger som også Stortinget hadde fått seg forelagt.

Det er først nå (2014) det er tatt noen spadestikk i jorden på Ås for å bygge et nytt veterinærmiljø. Det nye universitetet er en sammenslåing av de to instanser som skjedde i 2013. Det kalles Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, og skal ha undervisning og forskning i fagområder som landskapsarkitektur, sivilingeniørfag, kjemi, biologi, matvitenskap, jordbruk, husdyrfag, skogbruk, naturforvaltning og økonomi.

Oslo Cancer Cluster og Innovasjonsparken

Etableringen av Oslo Cancer Cluster

I 2005 besluttet regjeringen at de ville satse på et tredje ledd fra forskning til innovasjon. Fra før hadde Norge *Sentre for fremragende forskning*, der fremragende grunnforskningsmiljøer ble premiært med gode ekstrabevilgninger fra Forskningsrådet. Deretter ble det dannet *Sentre for forskningsbasert innovasjon*, som var en gruppe som bestod av gode forskningsmiljøer og forskningsbasert næringsliv. Det tredje leddet var opprettelsen av *Norwegian Centre of Expertise (NCE)* som skulle bestå av klynger av bedrifter innen samme felt og helst i samme region. Det var nærmest en forutsetning at disse bedriftene skulle være forskningsbaserte. Næringsdepartementet, Innovasjon Norge og Forskningsrådet gikk sammen om opprettelsen av NCE, med løfter om ganske store bevilgninger til dem som ble godkjent som NCE.

Sommeren 2005 fikk jeg en henvendelse fra Dag Slottfeldt-Ellingsen, som var leder av SINTEFs Oslo kontor. Han mente at vi burde forsøke å få til en NCE innen Life Science i Oslo-regionen. Han påpekte at det var ingen planlagte NCE i Oslo-området, og det var heller ingen NCE innen Life Science. Jeg hadde kjennskap til bedrifter innen dette feltet fra mitt arbeid med MedCoast Scandinavia og med Hovedstadsprosjektet, som hadde vært initiert av Næringsdepartementet. Dag Slottfeldt-Ellingsen hadde kjennskap til både bedrifter og prøveprosjekter med NCE-ordningen. Vi hadde altså et faglig grunnlag for å gå i gang.

Vi innkalte et stort antall bedrifter som hadde prosjekter eller produkter innen Life Science, forklarte dem hva NCE var og hva det kunne bety for bedriftene å samarbeide i en klynge. Vi prøvde å få en stor bedrift til å bli lokomotivet i klyngen, og håpet at GE Healthcare ville ta på seg den rollen. Men det ville ikke GE. Både de og en del andre bedrifter skjønnte ikke hvil-

ken nytte de kunne ha av å gå sammen i en klynge. De var jo konkurrenter! Men da vi besluttet oss for å «spisse» klyngen, og konsentrere oss om kreft, både diagnose og behandling, ble interessen vakt hos en del bedrifter som hadde prosjekter innen kreftfeltet. Bakgrunnen for å satse innen dette feltet, var at Oslo-regionens kreftforskning var, og er, internasjonalt anerkjent som et fremragende fagmiljø.

Vi startet opp med SINTEF som sekretariat og pådriver. Vi fikk vi laget en god søknad om å få tildelt status som NCE, som ble sendt inn februar 2006. Men vi fikk ikke bevilgning. Det var seks klynger som fikk status som NCE. Vi kom på syvende plass, med meget god omtale. Omtalen var så bra at Innovasjon Norge og Forskningsrådet kalte oss inn til et møte i mai 2006 for å gjennomgå vår søknad. Det kom tydelig frem at de hadde evaluert oss etter gale kriterier. De sa at vi burde ha blitt blant de seks innvilgede. Et meget godt plaster på såret var at Innovasjon Norge bevilget oss 650 000 kroner for at vi skulle lage en fornyet søknad til den neste utlysningsrunden. Dette skapte både motivasjon og optimisme, og vi fortsatte arbeidet med en søknad om NCE. Jonas Einarsson ledet det faglige arbeidet, mens SINTEFs mann, Erling Eriksen, tok seg av det organisatoriske med søknaden.

Under arbeidet med søknaden fikk vi kontakt med det svenske industrikonsernet SAAB, som ønsket et nært samarbeid med norsk næringsliv innen Life Science. Grunnen var at SAAB ville lage en sivil gjenkjøpsavtale med Norge, for å få solgt sitt jagerfly Gripen til Norge. Vi som drev på med NCE-søknaden ble kontaktet flere ganger, og SAAB lovet oss både gull og grønne skoger. Disse løftene var så konkrete og ble satt frem så alvorlig, at jeg tok kontakt med forsvarsdepartementet ved statssekretær Espen Barth Eide om saken. Bak det svenske initiativet sto angivelig Astra Zeneca, General Electric (GE), og investorgruppen til Wallenbergfamilien. GE var aktivt med fordi de lager flymotorene og flere andre viktige deler til jagerflyene.

Lovnadene fra SAAB-konsernet ble fanget opp av pressen, spesielt var ukeavisen «Mandag Morgen» interessert. De lagde en stor artikkel om gjenkjøp og svenske løfter. Jeg ble intervjuet, og det førte til at rektor for UiO, Geir Ellingsrud, ville snakke med meg om saken. Jeg fortalte hva jeg visste og om løftene fra svensk side. De var imidlertid etter hvert blitt meget vage. Senere viste det seg at alle de løftene som kom fra svensk side, var uten forankring i virkeligheten. Etter hvert som tidspunktet for innlevering av vår søknad om NCE-status nærmet seg, trakk svenskene seg fra sine storslåtte løfter, og det ble bare noen intetsigende intensjonserklæringer igjen. SAABs rolle ble faktisk negativt for Oslo Cancer Cluster (heretter kalt OCC). Vi mistet et verdifullt medlem i GE Healthcare fordi den norske delen av GE ikke ville gå inn i en klynge som delvis var støttet fra det internasjonale GE.

Vi skjønnte ikke helt denne argumentasjonen. GE Healthcare ble ikke med fra starten av, men kom med senere.

Foreningen OCC ble formelt stiftet den 23. november 2006 med Jonas Einarsson som styreleder, jeg som nestleder og Erling Eriksen som foreløpig sekretær. Stiftelsesmøtet ble en suksess, med innlegg fra stortingsrepresentantene Jan Böhler (Ap) og Odd Einar Dørum (V), og byråd for næringsutvikling, Anette Wiig Bryn (Frp). Mottagelsen i fagpresse og offentlige medier viste at vi hadde satset riktig: det å danne en kreftrelatert næringsklynge i Oslo-regionen var nesten overmodent; kreftforskning i Oslo-området er i verdenstoppen. Både internasjonale farmasøytiske firma og nystartete norske smånæringer visste dette. Det faglige miljøet rundt Radiumhospitalet er et såkalt *Comprehensive Cancer Center*. Det vil si at det drives forskning på et godt internasjonalt nivå både innen grunnforskning, translasjonsforskning, klinisk forskning og epidemiologi, og at de ulike forskningsfeltene samarbeider nært.

OCC sin NCE-søknad ble levert inn på vårparten 2007, og i juni 2007 fikk vi innvilget NCE-status. Vi ble ranket som nr. 1 blant søkerne. Deretter startet forhandlingene med Innovasjon Norge om hva OCC kunne få av støtte, og hva OCC måtte gjøre for å få dette. Vi ble lovet om lag 5 millioner kroner, mot at våre medlemmer bidro med tilsvarende beløp til OCC. Mye av dette kunne være medlemsavgift, men det meste kunne også gjøres opp i form av tilskudd «in kind», dvs. bokført arbeid for OCC uten å ta betaling for det.

Arbeidet frem til dannelsen av OCC og innsendingen av søknaden om å bli et NCE, var blitt gjort med stor innsats av Jonas Einarsson, sekretæren Erling Eriksen og flere av styremedlemmene. Vi hadde etter hvert fått kontor plass i bygget til Astra Zeneca Norge på Ullernchaussen. Men nå måtte vi ha en daglig leder på heltid, – og vel så det. Interessen for den stillingen var stor, og det kom inn søknader fra mange kompetente søkere. Valget falt på en ung, energisk og meget ambisiøs mann, Bjarte Reve. Med god lønn, masse selv tillit og godt nettverk gikk han i gang. Han hadde kontor plass ved siden av Jonas Einarsson, som fortsatt var daglig leder av Radiumhospitalets Forskningsstiftelse. Bjarte Reve lærte fort det som skulle læres om OCC og gjorde en god innsats.

OCC fikk etterhvert flere medlemmer og ble internasjonalt anerkjent som en god og aktiv kreft-klynge. Flere toneangivende internasjonale tidsskrifter hadde hederlig omtale av OCC.

På ett av de første strategi-møtene i OCC ble medlemmene spurt om hva de ville at OCC skulle gjøre for medlemmene. Det å arbeide for muligheter for bedre finansiering av bioteknologiske bedrifter i startfasen, sto

høyt oppe på prioriteringslisten. Et annet fremtredende ønske, var at OCC skulle skaffe husvære til sine medlemsbedrifter, i alle fall de som ønsket å være nær kunnskapskilden, nemlig Radiumhospitalet. Dette er nærmere omtalt i avsnittet om Oslo Cancer Cluster Innovasjonspark (OCCI).

I 2008 var OCC vel etablert som en solid klynge av bedrifter, forskningsinstitusjoner og interesseforeninger som alle hadde tilknytning til kreft; både behandling, diagnose og forebygging. OCC skaffet seg fort et internasjonalt godt renommé, og Oslo ble av det anerkjente tidsskriftet *Genome Technology* rangert som ett av ni nye viktige kreftsentre i verden. Etableringen av OCC var et sentralt argument for at tidsskriftet mente dette.

Hovedhensikten til OCC er å forbedre diagnostikk og behandling av kreft, basert på god forskning og målrettet innovasjon. For å oppnå dette arbeider OCC iherdig med medlemsmøter, både nasjonalt og internasjonalt. Et viktig arbeid er å synliggjøre innsatsen overfor både politikere og befolkningen, for derved å legge grunnlaget for bedre og større finansiell støtte til forskning, innovasjon og finansiering av nye bedrifter og foretak. OCC har stadig blitt omtalt i nasjonale og internasjonale medier, og er blitt evaluert med god omtale av nasjonale og internasjonale fagfolk.

Medlemstallet vokste for hvert år, i 2008 hadde OCC 57 medlemmer, og i 2013 var medlemstallet over 80. Medlemmene kommer fra hele Norge, og OCC har i tillegg flere utenlandske medlemmer, noe som forteller hvilken status OCC etter hvert har oppnådd. Årsmeldingene forteller om stor møteaktivitet og viktige faglige gjennombrudd, både for forskning og bedriftsutvikling.

OCC ble i 2013 evaluert av Oxford Research. Det sies blant annet:

Oxford Research mener status ved utløpet av andre kontraktsperiode er en sterk biotek-klynge, godt posisjonert i den globale kreftindustrien. Særlig personalisert medisin og immunonkologi manifesterer seg som en nisje for OCC. OCC har arbeidet for å etablere en infrastruktur som støtter opp under verdikjeden fra 'drug discovery' til marked. Filosofien bak valg av aktiviteter er at 'nye ideer til fremtidens kreftlegemidler skal ha en mest mulig sømløs reise fra de innledende hypotesene i akademien til det blir et produkt på markedet til nytte for kreftpasienter verden over'. Infrastrukturen består av kliniske utprøvningsenheter, mekanismer for å tiltrekke offentlig og privat kapital, biotek-inkubator, innovasjonspark, etc. Totalt sett støtter denne aktiviteten opp under visjonen for NCE-prosjektet (...). OCC har utviklet medlemsporteføljen siden oppstarten, og porteføljen omfatter nå hele verdikjeden fra tidlig fase forskning til markedsføring og salg av innovativ kreftdiagnostikk og behandling. NCE-prosjektet har modnet til å favne hele det norske onkologi-miljøet, med globale samarbeidspartnere.

Evaluatoren mener det er gjennomført et solid strategiarbeid i prosjektet i andre kontraktsperiode. Det er arbeidet systematisk og grundig med å tydeliggjøre OCCs målstruktur og innretning. Tillitsnivået mellom aktørene i klyngen er styrket. Prosjektet er sterkere forankret. Partnerne har i andre periode i stor grad overtatt rollen som den proaktive initiativ og gjennomfører av aktiviteter.

Oslo Cancer Cluster Innovasjonspark (OCCI)

En ting er å samle de kunnskapsressursene vi har innen feltet. Men like viktig på lang sikt er å rekruttere unge mennesker til dette spennende fagfeltet. Det gjelder å skape interesse og innsikt for naturfag, biologi og helsefag hos unge mennesker.

Da OCC var etablert, var en av de nærmeste og største oppgavene å finne en tomt eller bygg slik at de fleste av OCC-medlemmene som ville det, kunne samles i ett bygg, så nært Radiumhospitalet (DNR) som mulig. Steinar Stokke hadde trålet området rundt DNR på jakt etter en passende tomt eller bygg. Brannstasjonen var en mulighet, men her hadde Oslo kommune bestemt seg for å legge et søppelsorteringsanlegg. Selvaag hadde noen spredte tomter, men ville ikke selge dem.

Jeg hadde et barnebarn på Ullern videregående skole, og hun fortalte at skolen skulle renoveres og påbygges. Dette satte meg på ideen om å rive Ullern Skole og bygge en ny skole kombinert med et innovasjonsbygg for OCC. Skolen skulle bli en temaskole, med spesiell innretning mot naturfag (biologi, bioteknologi, biomedisin), sosial- og helsefag og entreprenørvirkosomhet. Ideen var radikal, og ikke lett salgbar, spesielt fordi prosjekter og byggeplaner for oppussing og nybygg for Ullern var kommet ganske langt i de kommunale skoleplanene.

Jeg tok imidlertid kontakt med Odd Einar Dørum, som på den tiden var stortingsrepresentant for Venstre fra Oslo. Vi møttes sammen med Ola Elvestuen, som da var formann i Oslo Venstre, over en kopp kaffe i Stortingsrestauranten den 12. januar 2007. Både Odd Einar og Ola var positive til mine planer, og Ola ville ta saken opp med byrådslederen Erling Lae. Jan Bøhler ble orientert, og han stilte seg positivt til et næringsbygg i nærheten av Radiumhospitalet. Etter det kontaktet jeg Kjell Veivåg, som da var skolebyråd. Han bifalt planene, og mente det var spesielt viktig å presisere at Ullern videregående skole også skulle ha helse- og sosialfag. Det var nemlig ikke vanlig for en skole på Oslo vest.

Alle tilknyttet OCC var begeistret for planene, og vi bestemte oss for å gå for dette. Rive skole, bygge ny skole og et anlegg for både OCC og inkubatorvirksomhet, sprunget ut fra ideer klekket ut på DNR og Radiumhospitalets Forskningsstiftelse. Jeg hadde et møte med byrådsleder Erling Lae om saken, og kontaktet Fritz Huitfeldt som hjalp til som en politisk konsulent. Vi tok også kontakt med næringsbyråden, som var fra Frp. Vi fikk med Fritz Huitfeldts hjelp et avgjørende møte hos utviklingsbyråden, med en rekke toneangivende byråkrater til stede. Vår ide ble meget godt mottatt, og det hele endte med at vi, etter forhandlinger med kommunen,

kunne få opsjon på tomten uten at det ble utlyst noen konkurranse. Dette tok vi som et godt tegn på stor velvilje hos både byråkrater og politikere.

I mellomtiden hadde vi dannet et eget aksjeselskap, som skulle drive prosjektet. Det ble først kalt OCC Næringspark, senere omdøpt til OCC Innovasjonspark (OCCI), et navn som bedre passet til prosjektet. Styret fikk 6 medlemmer, tre fra OCC og tre fra Oslo Næringsseidom. Jeg ble styreleder, mens Oslo Næringsseidom fikk posisjon som daglig leder. Arkitekter ble engasjert, først bare av Oslo Næringsseidom, senere av OCCI.

Konseptet kan beskrives som følger: Ullern videregående skole skal bli en temaskole for real/naturfag (biologi/bioteknologi/biomedisin), sosial- og helsefag og entreprenør/gründervirksomhet. Som læringsarenaer for real/naturfagene vil skolen benytte seg av Radiumhospitalets Forskningsstiftelse og Forskerlinjen ved Det medisinske fakultet, UiO. Som læringsarenaer for sosial- og helsefag vil skolen kunne benytte seg av selve Radiumhospitalets kliniske avdelinger og dets sosialmedisinske hjelpeapparat. Som læringsarenaer for entreprenør/gründerutdannelsen vil skolen kunne benytte seg av både store og mindre bedrifter i selve OCC. I tillegg til de spesialiserte temaene, skal Ullern videregående skole fortsatt ha status som en vanlig videregående skole.

OCC laget avtaler med Det medisinske fakultet ved Forskerlinjen. Forskerlinjen utdanner studenter som både tar medisinsk embetseksamen og samtidig en doktorgrad. Ledelsen ved Forskerlinjen er meget interessert i utdanning og vil bruke både ledelsen og studentene i et aktivt læringsmiljø i OCCI. Dette vil kunne gi studenter ved Forskerlinjen tilgang til forskningsprosjekter, samtidig som studentene vil delta i undervisning og opplæring i OCCI miljøet.

OCC har avtalt, både med sykehusets faglige medisinske ledelse og med Radiumhospitalets forskningsinstitutt, om samarbeid mellom disse instanser og Ullern videregående skole med hensyn til deltakelse i skolens undervisning, både av elever, men også videre- og etterutdanning av skolens lærere. Videre har OCC avtalt med Radiumhospitalets kliniske avdelinger og lederen for sykepleieavdelingen, slik at elever fra Ullern videregående innen sosial- og helsefag kan få praktisk undervisning på sykehuset, både på avdelingene og innen fagområder som henger sammen med sosialmedisin.

En rekke bedrifter og andre medlemmer av OCC er villige til å ha elever fra Ullern videregående skole som praktikanter i sine bedrifter. OCC har og kontakt med BI for å få forelesere derfra til å undervise elever i bedriftsutvikling og bedriftsøkonomi.

Oslo kommune og OCCI kom etter ganske lange forhandlinger frem til en overordnet avtale. Den omfatter tre hovedelementer: 1) Oslo kommune ved sin utdanningsetat (Ude) og OCCI har blitt enige om avtaler om skolefaglige prosjekter. 2) Oslo kommunes avdeling for undervisningsbygg og OCCI har laget en avtale om leie av skolelokaler i OCCI sitt bygg, og 3) Oslo kommunes avdeling for eiendommer og OCCI har blitt enige om fastsettelse av en bygslingsavgift. Alle disse avtaler ble gjort under forutsetning av at OCCI av reguleringsmyndighetene i Oslo får tillatelse til å bygge som de har planlagt, nemlig et Innovasjonssenter som inneholder plass for OCC, inkubatorvirksomhet og skole. Dette gikk i orden i 2011 etter en del vansker på grunn av biologisk mangfold, naboprotester og liknende.

Under planleggingen av konseptet fikk OCCI og OCC stor støtte fra toneangivende politikere i Oslo, og fra flere rikspolitikere. Alle så den enestående muligheten det her var til å stimulere til real- og naturfagutdannelse blant ungdom, samtidig som utdannelsen ville stimulere til økt interesse for biologisk forskning hos ungdom. Styremedlemmer fra OCC og OCCI hadde vært i kontakt med Norges Forskningsråd og Næringslivets Hovedorganisasjon, som begge støttet konseptet helhjertet. Konseptet ble en hovedsak på NHO-konferansen i 2010. Prosjektet forventet også økonomisk støtte fra disse instanser når det er hele kom i gang. Konseptet er i sin natur helt enestående i global sammenheng og har vekket internasjonal interesse. Således har den norske ambassaden i Washington DC formidlet kontakt med sentrale videregående skoler («High Schools») i Washington DC for å utveksle erfaringer om samarbeid mellom forskningsinstitusjoner og videregående skoler.

Det politiske spillet var lenge ganske sikkert. Alle politiske partier ville gjerne ha gjennomført vårt konsept. Vi tok derfor kontakt med Byplankontoret og la frem vår skisse. Det var allerede sendt inn en reguleringsplan for rehabilitering av Ullern skole. Planen ble kalt Ullern I. Vår plan ble kalt Ullern II. Vi ble alle enige om at de to planene skulle behandles samtidig. Det første møtet i Plan- og bygningsetaten ble tilsynelatende vellykket. Sjefen for kontoret, Ellen de Vibe, mente at vi burde tenke på regulering av området langs Ringveien opp mot Smestad. Dette tolket vi som et positivt signal. Men da OCCI ble innkalt til et oppstartmøte på Byplankontoret den andre mai i 2008 kom en stor overraskelse: Plan- og bygningsetaten gikk i mot prosjektet og anbefalte at det ikke skulle gjennomføres! Planinitiativet ble ikke anbefalt fordi området ved Radiumhospitalet ikke oppfylte kriteriene i kommuneplanen for lokalisering av forskning/undervisning etc.

Selv om Plan- og bygningsetaten ikke ville føre saken igjennom via ordinære byråkratiske veier, antydte kontoret meget sterkt at om vi la frem

reguleringsplanen selv utenom de ordinære veier, ville de ikke interferere med våre fremstøt! Gode signaler altså!

Jeg mobiliserte venner og politiske kontakter for å drøfte innholdet og om avslaget var reelt. En av de første jeg kontaktet var arkitekt Gaute Baalsrud, som kjente Ellen deVibe, både personlig og profesjonelt. Hun hadde jo signalisert stor entusiasme da vi presenterte prosjektet første gang i Byplankontoret. Han tok kontakt med advokat Jon Gundersen, som hadde hatt mye med byggesaker å gjøre. Jon hadde sittet i styret for Radiumhospitalets Forskningsstiftelse og kjente til våre fremstøt. Både Baalsrud og Gundersen mente at saken var alvorlig, men på langt nær tapt. De rådet oss til å ta nærmere kontakt med politikere i Oslo kommune, slik at prosjektet kunne føres frem uavhengig av Byplankontoret, men vi måtte ta innsigelsene alvorlig. Det ville si å argumentere skikkelig med gode og solide skole- og forskningspolitiske argumenter. Det var en stor fordel å ha Fritz Huitfeldt med på laget.

Jeg fikk en rekke politiske og strategiske råd av Kjell Veivåg. Han hadde tidligere vært skolebyråd i Oslo og kjente de politiske og byråkratiske snarveier og utveier. Han mente vi skulle ta innvendingene som gikk på trafikk, utnyttelsesgrad og fredningen av Montebello-villaen alvorlig. Vi fulgte Veivågs råd. Etter en tids påvirkning og argumentasjon fikk vi gjennom en godkjennelse (uavhengig av Byplankontoret) av reguleringsplanen for bygget, med skole og innovasjonssenter.

Men det kom flere innvendinger, nå fra miljøetaten. Det var fredete eiketrær og truede lodne fioler på området. Videre var det verneverdige kalk-lindetrær på tomten. Men etter en omfattende argumentasjon og delvis flytting av bygningsmassen, gikk også dette i orden.

I løpet av 2009 ble OCC og OCCI mer kjent i offentligheten. Det var en rekke positive tilbakemeldinger. Dette førte til noen interessante tilnærminger for ledelse, planlegging og spesielt finansiering av prosjektet. Det var nemlig nå kommet opp en del nye finansielle problemer. OCC hadde hele tiden strebet for å holde den finansielle kontrollen over forprosjektet lengst mulig. Ved dette ville verdien, når vi må selge for å få en stor egenkapital, bli størst mulig. Det vi måtte tjene på dette kunne pløyes inn i OCC og inkubatoren.

Den virkelige igangsettingen og fullføring krevde et større banklån, og for å få dette måtte vi kunne vise til signerte leieavtaler for en stor del av bygget. Finanskrisen hadde imidlertid gjort det vanskelig å få fylt opp huset. For å ha kontrollen over egne aksjer lengst mulig hadde OCC sett seg om etter lån for å kunne være med til reguleringsplanen ble vedtatt. Vi fikk lån av Innovasjon Norge, og tilsagn om lån opptil 20 millioner kroner av

Radiumhospitalets Forskningsstiftelse. For det siste måtte vi «selge» 10 % av OCC aksjene til pari kurs.

Vi fikk kontakt med Eiendomsspar, vesentlig via initiativ og kontakt med Jon R. Gundersen, og Jonas Einarsson hadde en god samtale med Christian Ringnes i mai 2009. Dette var blitt tatt opp i styret i Eiendomsspar som stilte seg positivt til å være med å finansiere OCCI. De gikk gjerne inn selv om ikke alle leiekontraktene var i orden. Tanken var at når bygget sto ferdig, ville mange være interessert i å gå inn i prosjektet som leietakere. Ringnes ville ta risken på dette. Han var dessuten også villig til å gjennomføre finansieringen uten å tjene på det. Han hadde ideelle motiver; – hjelp til kreftsaken. Eiendomsspar satte nærmest som en slags betingelse at de skulle gjøre dette alene, og ville kjøpe ut Oslo Næringsseidom/Utstillingsplassen/Orkla snarest mulig.

Den neste som meldte seg på banen var Arthur Burchardt som ringte og ba om en samtale med Jonas og meg. Vi trodde han ville vite mer om OCC og OCCI. Nei, han visste nok om det. Han var interessert i at OCCI ikke skulle eies av private eiendomsutbyggere, men av OCC selv eller en stiftelse, altså av en uavhengig og nøytral eier. Alle inntekter på prosjektet burde føres tilbake til kreftsaken. Burchardt presenterte seg som «privatist og kapitalist», men ikke i dette prosjektet. Interessen hans var helt idealistisk, han ville hjelpe Radiumhospitalet og mente, som oss, at OCC og OCCI ville styrke kreftmiljøet på Montebello og øke sjansene til å få bygget et nytt klinikkbygg. Vi fikk kritikk for å ha gått frem noe amatørmessig, Burchardt mente at vi burde ha satt ut våre delprosjekter på anbud for å få billigere løsninger. Han var opptatt av at det måtte minst være fire entreprenører som ga anbud på byggingen av OCCI.

Kongstanken til Burchardt var å lage et slags «spleiselag» av meget kapitalsterke idealister med interesse for kreftsaken. De skulle være en styringsgruppe eller referansegruppe for å skaffe kapital til gjennomføringen og hjelpe til med prosjektering og rådgiving. Burchard var villig til å kalle sammen gruppen for å diskutere om det var mulig med et slikt spleiselag en gang tidlig i august.

Jeg ringte umiddelbart etter møtet med Burchardt til Jon Gundersen og forela han hva Burchardt hadde foreslått. Jon mente at dette var en god tanke, og at Christian Ringnes og han ville være med på et møte. Men han tvilte på at Eiendomsspar da ville gå fullt inn i prosjektet. Med andre ord: Eiendomsspar vil ha alt eller ingenting.

En tredje mulighet, som kom opp etter at jeg hadde inngående drøftinger med Joachim Holter, var å undersøke om ikke Orkla kunne være villig til å ta hele det finansielle ansvaret. Orkla var jo indirekte inne via Oslo

Næringseiendom som eies av Utstillingsplassen, som igjen eies for det meste av Orkla, ett av Norges største aksjeselskap, med egen finansavdeling.

Vi erkjente at vårt prosjekt var meget interessant for store foretak, både ut ifra et finansielt synspunkt, men også omdømmemessig ville det være positivt å bli assosiert med dette prosjektet. Men både Ringnes, Burchardt og Orkla trakk seg, eller ble ikke med videre, av ulike grunner, kanskje mest finansielle. For Ringnes og Eiendomspar var nok hovedargumentet at de ville styre hele greia og ikke bare være en finansiell redningsplanke.

Det var imidlertid andre vansker. Da vi planla bygget, var det andre lånerenter og finansielle vilkår enn de som gjaldt da bygget skulle påbegynnes. Vi måtte reforhandle våre finansielle avtaler med Oslo kommune, noe som gikk i orden. Så var det på ny å finne entreprenører som var villige til å bygge, og klarlegge om det var finansinstitusjoner som kunne klare økonomien. Det var avhengig av langsiktige og sikre leietakere. Det hele så ut til å strande da Krefregisteret holdt på å trekke seg fordi plassen de opprinnelig hadde planlagt, viste seg å være for liten, og så hadde de ikke råd til å leie mer.

Alle disse vanskene ble, ved iherdig innsats og pågangsmot av Jonas Einarsson, løst. Neste trinn i prosessen var å få til en stor emisjon i OCCI. Dette ble gjennomført i januar 2013 der OBOS Forretningsbygg AS, Utstillingsplassen Eiendom AS, SIVA Eiendom Holding AS, Industrifinans, OCC og Radiumhospitalets Legater tegnet seg for tilsammen 180 millioner kroner i ny egenkapital for oppføring av Innovasjonsparken. Nå (2014) er OCCI under bygging av Skanska. Planlagt ferdigstillelse er sommeren 2015. Det er et bygg på 38 000 kvadratmeter, og med en mulighet for et 2. byggetrinn om så skulle vise seg nødvendig.

Det å koble en videregående skole opp imot en akademisk institusjon, var et helt nytt konsept. Tanken slo an, og det er nå planlagt flere nye samarbeidsprosjekter mellom skoler i Oslo og Universitetet i Oslo basert på modellen til OCCI.

Michael

1. *Michael* is a publication series of The Norwegian Medical Society (Det norske medicinske Selskab).
2. *Michael* is named after Michael Skjelderup (1769-1852), the first medical professor in Norway and one of the founding fathers of the Society.
3. *Michael* is distributed to the members of the Society, other subscribers and libraries. Separate issues may also be distributed to external groups of readers.
4. *Michael* publishes high quality papers on medical history, medical humanities, public health and health politics. The manuscripts will be peer reviewed prior to the editorial decision on acceptance.
5. *Michael* publishes articles in the Scandinavian languages or in English, depending on topic and main readership. *Michael* is available open access at www.michaeljournal.no.
6. *Michael* publishes four regular issues a year. Supplements may be published at irregular intervals.
7. *Michael's* editors are appointed for a period of three years among the members of The Norwegian Medical Society by its Board. Reappointments are allowed. The editors may supplement themselves by editorial members from collaborating associations and appoint ad hoc editors for special issues.

Editors:

Professor Øivind Larsen
Professor Magne Nylenna
Professor Erlend Hem
Dr. Astrid Nylenna (secretary)

Editorial board:

Professor Stein A. Evensen
Professor Jan Frich
Professor Christoph Gradmann
Professor Arvid Heiberg
Director Frøydis Langmark
Dr. Kristine Lillestøl

Postal address:

Tidsskriftet *Michael*
P.O. Box 1152 Sentrum
NO-0107 Oslo
Norway
michael@dnms.no

Annual subscription rate
NOK 500 (2021)

ISSN 1893-9651

Retur: Tidsskriftet *Michael*, Boks 1152 Sentrum, N-0107 OSLO

www.dnms.no

ISSN 1893-9651

9 771893 965004